

บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในวรรณกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว
The Roles of Buddhist Monks in Contemporary Thai Prose



สุพพงษ์ สุวรรณรัตน์
Supornpong Suwannarat

57824

๗

เลขที่.....	๒๗๕	๒๕๒๖
เลขทะเบียน.....	032780	
.....	๘/ก.ค. ๒๕๓๖	

วิทยาลัยศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย (สาขาวรรณคดี)

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Master of Arts Thesis in Thai (Literature)

Prince of Songkla University

2536

ชื่อวิทยานิพนธ์

บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในวรรณกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว

ผู้เขียน


นางสุพรรณศรี สุวรรณรัตน์


สาขาวิชา


ภาษาไทย (สาขาวรรณคดี)

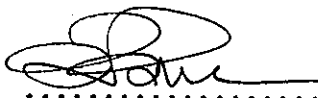
คณะกรรมการที่ปรึกษา


คณะกรรมการสอบ


 ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ดวงมน จิตรจำนงค์)

 ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ดวงมน จิตรจำนงค์)

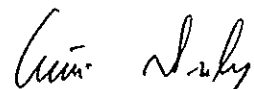
 กรรมการ
(อาจารย์ประพันธ์ วิเศษรัฐกรรม)

 กรรมการ
(อาจารย์ประพันธ์ วิเศษรัฐกรรม)

 กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์มะเนาะ ยูเด็น)

 กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์กวี ศิริธรรม)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ อนุมัติให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษา ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย (สาขาวรรณคดี)



(ดร. ไพรัตน์ สงวนไตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อวิทยานิพนธ์ บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในวาระการมัจจุณปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว
ผู้เขียน นางสุนทรหงส์ สุวรรณรัตน์
สาขาวิชา ภาษาไทย (สาขาวรรณคดี)
ปีการศึกษา 2535

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มุ่งศึกษาบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในวาระการมัจจุณปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว
ใน 3 ประเด็น คือ บทบาทของพระภิกษุ กัศนะของผู้แต่ง และคุณค่าของงานประพันธ์
ผลการศึกษารายกว่าผู้แต่งเล็งเห็นความสำคัญของบทบาทพระภิกษุในสังคมไทย
พระภิกษุได้แสดงบทบาทใน 3 ลักษณะ สอดคล้องกับบริบททางสังคมและการเมือง คือ
บทบาทที่เกี่ยวข้องกับการเมือง บทบาทที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต และบทบาท
ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม ในกัศนะของผู้แต่ง บทบาทที่น่าสนใจมากที่สุด เป็นบทบาท
ของภิกษุที่สามารถดำรงตนอยู่ในความคาดหวังตามบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมในระดับ
ที่ลึกซึ้ง คือ รู้หลักธรรม มีความเข้าใจต่อชีวิตและสังคม เป็นที่พึ่งและชี้แนะแนวทางแก้
ปัญหาแก่ชาวบ้าน และเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตในวิถีชีวิตแบบไทย ส่วนบทบาทที่
ไม่พึงประสงค์ เป็นบทบาทของพระภิกษุที่ประพฤตินิดพระธรรมวินัย มีพฤติกรรมที่น่ารังเกียจ
ในระดับที่แตกต่างกัน และส่งผลกระทบต่อสังคมร้ายแรงต่างกัน เมื่อเปรียบเทียบคุณค่า
ของงานประพันธ์ เรื่องที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจด้วยวรรณศิลป์และสามารถกระตุ้น
ความไม่ดีของมนุษย์ คือ เรื่องที่ให้ความเข้าใจชีวิต แต่เรื่องที่ห่อหุ้มคุณค่าทางวรรณศิลป์
เพราะผู้แต่งมุ่งส่งสารทางความคิดมากเกินไป มักเป็นเรื่องห่อหุ้มคุณค่าทางจริยธรรมใน
ระดับที่ลึกซึ้งไปด้วย

Thesis Title The Roles of Buddhist Monks in Contemporary
 Thai Prose
Author Mrs. Supornpong Suwannarat
Major Program Thai (Literature)
Academic Year 1992

ABSTRACT

This thesis aims to analyze the roles of Buddhist monks as reflected in contemporary Thai prose in three aspects: roles of the Buddhist monks, the writers' views of those roles and literary values of such works.

The findings reveal that most writers have the awareness of the importance of the Buddhist monks' roles in Thai society. Buddhist monks' roles in the literary works in this research fall into three categories in accordance with social and political contexts: they are roles concerning politics, roles relating to the philosophy of life, and those concerning issues of righteous conduct. In the writers' views, the most admirable roles, those profoundly meeting the expectations as the ideal norm of the society, are that Buddhist monks must be possessed of great understanding of the principles of Buddhism ; they must understand ways of secular life and society: they must be dependable and capable of guiding lay persons in solving their everyday problems ; and they must also be a good model for other Buddhist followers to live a typical Thai way of life. For the detestable roles are those roles in which Buddhist

monks violate the observance of the Norm-Disciples prescribed for all Buddhist monks; they misbehave at varying levels of righteous conducts, which in turn have adverse impacts at varying degrees on society. As for the literary value of the works under investigation, it is found that the works which subtly deal with life in terms of problems and solutions would impress the readers with a sense of literary arts and at the same time inspire the readers to improve themselves and to follow a righteous course of life. On the contrary, the literary value of the works in which the writers try explicitly to convey too many conceptual messages would be lower, and the profound ethical value of such works would in turn be lower.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จเรียบร้อยได้ด้วยความรู้จากบุคคลหลายฝ่าย ที่
คอยช่วยเหลือและให้กำลังใจตลอดมา

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ดวงมณี จิตรจำนงค์ อาจารย์
ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ และแก้ไขข้อบกพร่อง ด้วยความเมตตา

ขอขอบคุณเป็นอย่างสูงต่ออาจารย์ประพันธ์ วิเศษรัฐกรรม กรรมการที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์ ที่ได้ตรวจแก้ไขและให้คำแนะนำ ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์มะเนาะ
ชูเด็น และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์กวี ศิวิธรรม คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ได้ชี้แนะ
ข้อบกพร่อง เพื่อให้วิทยานิพนธ์มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ คุณชนันท์ สุวรรณรัตน์ ที่ให้โอกาสได้ศึกษาเพิ่มเติม เหนือสิ่งอื่นใด
ขอกราบขอบพระคุณ คุณแม่ ผู้เป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ช่วยผลักดันให้ความฝันเป็นความจริง

สุพรรณงค์ สุวรรณรัตน์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	(1)
Abstract.....	(2)
กิตติกรรมประกาศ.....	(4)
สารบัญ.....	(5)
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ปัญหาและความเป็นมาของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	6
ความสำคัญและประโยชน์ของการวิจัย.....	6
ขอบเขตของการวิจัย.....	7
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	7
วิธีดำเนินการวิจัย.....	8
2 บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในวาระธรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว.....	9
ความหมายของบทบาทในเชิงสังคมวิทยา.....	9
บทบาทของตัวละครในงานประพันธ์.....	11
บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในวาระธรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว.....	16
1. บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับการเมือง.....	16
1.1 สมภารกร่าง จากเรื่อง <u>ไผ่แดง</u>	17
1.1.1 บทบาททางสังคมและการเมือง.....	17
1.1.2 บทบาททางวรรณกรรม.....	19
1.1.3 แก่นเรื่อง.....	20
1.1.4 โครงเรื่อง.....	21
1.1.5 ลักษณะนิสัยของตัวละคร.....	26
1.1.6 บทบาทของสมภารกร่าง.....	39
	(5)

1.2	พระภิกษุ จากเรื่อง <u>ไผ่คั่น</u>	40
1.2.1	บริบททางสังคมและการเมือง.....	40
1.2.1.1	บริบททางสังคมและการเมือง ภายในประเทศ.....	41
1.2.1.2	บริบททางการเมืองภายนอกประเทศ	44
1.2.1.3	บริบทด้านเศรษฐกิจ.....	45
1.2.2	ความเคลื่อนไหวของวรรณกรรมระหว่าง ปี 2515-2519.....	46
1.2.3	แก่นเรื่อง.....	47
1.2.4	โครงเรื่อง.....	47
1.2.5	ลักษณะนิสัยของตัวละคร.....	54
1.2.6	บทบาทของพระภิกษุ.....	65
1.3	พระภิกษุ จากเรื่อง <u>ครึ่งหลัง</u> 18.....	67
1.3.1	แก่นเรื่อง.....	68
1.3.2	โครงเรื่อง.....	68
1.3.3	ลักษณะนิสัยของตัวละคร.....	70
1.3.4	บทบาทของพระภิกษุ.....	75
2.	บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต	75
2.1	หลวงพ่อเสม จาก "หลวงพ่อเสม" ใน <u>หลายชีวิต</u>	76
2.1.1	แก่นเรื่อง.....	76
2.1.2	โครงเรื่อง.....	77
2.1.3	ลักษณะนิสัยของตัวละคร.....	79
2.1.4	บทบาทของหลวงพ่อเสม.....	85
2.2	พระภิกษุ จาก <u>รวมเรื่องสั้นชุดหลวงศวา</u>	86
2.2.1	แก่นเรื่อง.....	87

2.2.2	โครงเรื่อง.....	88
2.2.3	ลักษณะนิสัยของตัวละคร.....	92
2.2.4	บทบาทของพระภิกษุ.....	98
3.	บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม.....	100
3.1	พระภิกษุ จากเรื่อง ฐ.....	103
3.1.1	แก่นเรื่อง.....	105
3.1.2	โครงเรื่อง.....	105
3.1.3	ลักษณะนิสัยของตัวละคร.....	109
3.1.4	บทบาทของพระภิกษุ.....	114
3.2	พระภิกษุ จาก "ใจเอ๋ย" และ "ชาย".....	116
3.2.1	แก่นเรื่อง.....	116
3.2.2	โครงเรื่อง.....	116
3.2.3	พฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละคร.....	119
3.2.4	บทบาทของพระภิกษุ.....	121
3.3	พระภิกษุ จาก "คนสี่เหลี่ยม".....	123
3.3.1	แก่นเรื่อง.....	123
3.3.2	โครงเรื่อง.....	123
3.3.3	พฤติกรรมของตัวละคร.....	124
3.3.4	บทบาทของพระภิกษุ.....	125
3.4	พระภิกษุ จาก "คนอสุจิ".....	126
3.4.1	แก่นเรื่อง.....	126
3.4.2	โครงเรื่อง.....	127
3.4.3	พฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละคร.....	128
3.4.4	บทบาทของพระภิกษุ.....	129

3.5	พระภิกษุ จาก "หมู่บ้านคนบาป".....	130
3.5.1	แก่นเรื่อง.....	130
3.5.2	โครงเรื่อง.....	131
3.5.3	พฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละคร.....	131
3.5.4	บทบาทของพระภิกษุ.....	132
3.6	พระภิกษุ จาก "เพื่อนบุญ".....	133
3.6.1	แก่นเรื่อง.....	133
3.6.2	โครงเรื่อง.....	133
3.6.3	พฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละคร.....	134
3.6.4	บทบาทของพระภิกษุ.....	135
3.7	พระภิกษุ จาก "ดอกศรัทธา".....	136
3.7.1	แก่นเรื่อง.....	136
3.7.2	โครงเรื่อง.....	136
3.7.3	พฤติกรรมของตัวละคร.....	137
3.7.4	บทบาทของพระภิกษุ.....	137
3	คุณค่าของงานประพันธ์.....	141
	คุณค่าทางวรรณศิลป์.....	142
	1. กลวิธีการประพันธ์.....	143
	1.1 บทประพันธ์ที่มุ่งเน้นคุณค่าของบทบาทของพระภิกษุ	
	ต่อสังคมและข้อคิดเชิงปรัชญา.....	143
	1.1.1 <u>ไผ่แดง ไผ่ตัน และ ครึ่งหลัง</u> 18.....	143
	1.1.1.1 การบรรยายและการพรรณนา..	144
	1.1.1.2 บทสนทนา.....	158
	1.1.2 " <u>หลวงพ่อเสม</u> " และ <u>รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา</u>	179
	1.1.2.1 การบรรยายและการพรรณนา..	180
	1.1.2.2 บทสนทนา.....	191

1.2	บทประพันธ์ที่มุ่งเน้นการเสนอความคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อชี้ข้อบกพร่องของพระภิกษุและวัด.....	205
1.2.1	งู.....	206
1.2.1.1	การบรรยายและการพรรณนา..	206
1.2.1.2	บทสนทนา.....	221
1.2.2	"ใจเอ๋ย" "ชาย" "คนสี่เหลียง" "คนอสุจิ" "หมู่บ้านคนบาป" "เพื่อนบุญ" และ"ดอกศรัทธา"	234
1.2.2.1	การบรรยายและการพรรณนา..	235
1.2.2.2	บทสนทนา.....	246
2.	บุรณภาพและความสอดคล้อง.....	252
2.1	ไผ่แดง.....	253
2.2	ไผ่ต้น.....	255
2.3	ครึ่งหลัง 18.....	257
2.4	"หลวงพ่อดี".....	257
2.5	"ขวัญใจหลวงตา".....	258
2.6	"ญาติ".....	259
2.7	"น้ำลด" และ "มดกินปลา".....	259
2.8	"สมภารหาย".....	260
2.9	"เกียรติกับข้าวเย็นกันหม้อ".....	261
2.10	งู.....	262
2.11	"ใจเอ๋ย".....	263
2.12	"ชาย".....	264
2.13	"คนสี่เหลียง".....	264
2.14	"คนอสุจิ".....	265
2.15	"หมู่บ้านคนบาป".....	266

บทกวี	หน้า
2.16 "เพื่อนบงกช".....	266
2.17 "ดอกศรัทธา".....	267
คุณค่าทางจริยธรรม.....	267
1. <u>ไผ่แดง</u> <u>ไผ่ตัน</u> และ <u>ครึ่งหลัง</u> 18.....	268
2. "หลวงพ่อเสม" และ <u>รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา</u>	272
3. <u>งู</u> และ "ใจเอ๋ย" "ชาย" "คนสี่เหลือง" "คนอสุจิ" "หมู่บ้านคนบาป" "เพื่อนบงกช" และ "ดอกศรัทธา".....	273
4. สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	276
สรุปและอภิปรายผล.....	276
ข้อเสนอแนะ.....	280
บรรณานุกรม.....	281
ประวัติผู้เขียน.....	289

บทที่ 1

บทนำ

ปัญหาและความเป็นมาของปัญหา

เป็นที่เห็นพ้องกันว่า พุทธศาสนาได้เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมไทย มาช้านานแล้ว อิทธิพลของพุทธศาสนาปรากฏในวิถีชีวิตของคนไทยอย่างเด่นชัด วัดกับบ้าน เป็นสถาบัน 2 สถาบัน ที่มีปฏิสัมพันธ์กันมาตลอด ความสำคัญของวัดดำรงอยู่ด้วยพันธกิจหรือภารกิจที่สนองความต้องการของชุมชนหรือหมู่บ้าน พระภิกษุสงฆ์เป็นองค์กรสำคัญซึ่งมีผลต่อการดำรงอยู่ของพุทธศาสนา เพราะเป็นปัจจัยที่สร้างศรัทธาปสาทะแก่ชาวบ้าน และเป็น ผู้กระทำให้อัตนบวรภารกิจที่หนึ่งประสงค์ในสังคม

ในอดีตวัดและพระภิกษุสงฆ์ เป็นศูนย์กลางในการอนุเคราะห์ชุมชนในด้านต่างๆ เช่น ด้านการศึกษา สาธารณสุข ศิลปวัฒนธรรม และพิธีกรรมต่างๆ แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนไปตามยุคสมัย อิทธิพลวัฒนธรรมจากตะวันตกทำให้เกิดสถาบันใหม่เข้ามารับบทบาทเดิมของวัดไป เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ต่อสังคมจึงน้อยลง พระเทพเวที (2534 : 15-23) ได้แสดงความเห็นว่า ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทำให้ประชาชนมีความรู้สึกแปลกแยกกับวัฒนธรรม คนไทยทั่วไปไม่มีความภาคภูมิใจใน วัฒนธรรมไทย และไม่สามารถประสานวัฒนธรรมเก่ากับวัฒนธรรมตะวันตกให้กลมกลืนกันได้ คนไทยบางส่วนได้ละทิ้งวัฒนธรรมไทย ขาดการประสูกัด และขาดวิจาร์ณญาณในการรับ วัฒนธรรม จึงเกิดปัญหาที่ไม่สามารถสืบต่องานและสานต่อความคิดของคนรุ่นเก่าที่ทำได้แล้ว กล่าวได้ว่าความรู้สึกแปลกแยกจากวัดและสถาบันทางศาสนา เป็นส่วนหนึ่ง ของความแปลกแยกทางวัฒนธรรม ประชาชนมักเห็นความสำคัญทางสังคมของพระภิกษุสงฆ์ เฉพาะด้านศาสนพิธี ซึ่งแม้เป็นสัญลักษณ์อันมีความหมายอย่างหนึ่ง ก็ไม่อาจนับว่ามีบทบาทต่อ สังคมเทียบเท่ากับบทบาทที่มีอยู่เดิมทั้งหมด

การที่บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ลดน้อยลง นอกจากมีเหตุผลทางด้านความเปลี่ยนแปลงของสังคมแล้ว ยังมีสาเหตุจากพระภิกษุสงฆ์เอง ซึ่งสรุปได้ 3 ประการ คือ ประการแรก พระภิกษุสงฆ์ไม่สนใจปัญหาของโลกสมัยใหม่ ไม่สามารถแสดงให้เห็นว่าธรรมะในพุทธศาสนาเป็นที่พึงของผู้มีปัญหาอันซับซ้อนในโลกสมัยใหม่ได้ การเผยแพร่และการถ่ายทอดหลักธรรมของพระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในลักษณะนี้ "มีแต่ภาษาสำนวนเก่า คำศัพท์แสงเก่าๆ ที่เข้าใจยาก" (คามเหตุ, 2534 : 38) ประการที่สอง พระภิกษุสงฆ์ย่อหย่อนในพระธรรมวินัย ไม่สนใจธรรมะ ฉวยโอกาสหาประโยชน์จากศรัทธาของชาวบ้าน ดังเช่น กรณีเครื่องราชฯ¹

¹ กรณีเครื่องราชฯ เรียกเต็มว่ากรณีการทุจริตในการขอพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นคดีทุจริตการขอพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประจำปี 2529 ซึ่งมีพระราชบัญญัติปกศล หรือเจ้าคุณอุดม เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ได้ปลอมแปลงเอกสารการขอเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ร่วมกับข้าราชการ และบุคคลอื่นอีกหลายคน เพราะเห็นแก่อามิส ได้ถูกจับกุมเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2530 และเจ้าคุณอุดมตัดสินใจลาสิกขาบท เมื่อ 11 ธันวาคม 2530 เป็นนายผาสุก ชาวพ่อง เพื่อให้การดำเนินคดีของตำรวจเป็นไปอย่างสะดวก และเจ้าคุณอุดมก็รับสารภาพว่าได้ปลอมแปลงเอกสารเพื่อขอพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มาตั้งแต่ปี 2522 จนถึงปี 2529 จึงเกิดกรณีนี้ออกราวขึ้น (ดูรายละเอียดใน กิตติชัย อินทร์นุรักษ์. "พระราชบัญญัติปกศล (ผาสุก ชาวพ่อง) บทเรียนของพระสงฆ์", มติชน, 18 ก.ค. 2530 หน้า 8 ; "ที่สุดของคดีเครื่องราชฯ", มติชน, 14 ก.พ. 2531 หน้า 3 ; "ทลายกึ่งมารศาสนา", มติชน, 17 ก.ค. 2532 หน้า 4)

กรณีพระนิกร - อรปวีณา ¹ และกรณีวัดมหาธาตุฯ ² เรื่องอ๊อดจาวเหล่านี้ทำให้ภาพลักษณ์

¹ กรณีพระนิกร-อรปวีณา เป็นกรณีฟ้องร้องเรื่องพระภิกษุมัถรรษา เมื่อปี 2533 นางปวีณา บุตรขุนทอง ได้ฟ้องร้องพระครูใบฎีกานิกร ธรรมวาทิ เจ้าอาวาส วัดสันปง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ ว่าเป็นสามีและเป็นพ่อของลูกในท้อง ได้ฟ้องร้องต่อมหาเถรสมาคมและศาลทางโลก ในที่สุดพระครูใบฎีกานิกร ธรรมวาทิ ถูกตัดสินจากมหาเถรสมาคมให้ลาสิกขาบทเป็นฆราวาส ยศคำจู้ แต่นายนิกรยังนั่งขานหม่ขานและเรียกตนเองว่า "ธรรมบุตรคาบส" (ดูรายละเอียดใน "พลิกโฉมใหม่ อรปวีณา บุตรขุนทอง", มติชนสุดสัปดาห์, 11 (เม.ธ. 2534), 51-54)

² กรณีวัดมหาธาตุฯ วัดมหาธาตุสุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นวัดที่เกิดกรณีอ๊อดจาวหลายครั้ง เช่น

8 มิถุนายน 2526 พระวัดมหาธาตุฯ ได้นำสามเณรส่งโรงพยาบาลศิริราช เนื่องจากสามเณรเกิดอาการปวดท้องอย่างรุนแรง อาการปัสสาวะไม่ออกมา 2 วัน เนื่องจากประวัติ เคยถูกร่วมเพศทางทวารหนัก

1 มิถุนายน 2530 ได้เกิดข่าวอ๊อดจาวที่วัดมหาธาตุฯ มีรูปถ่ายพระม้าสีกาคิดในวัดเป็นรูปของผู้ชายโกนหัวไม่ใส่เสื้อ ท่อนล่างนุ่งสบง กำลังกอดจูบเล้าโลมผู้หญิงคนหนึ่ง ด้วยท่าทางเมามันในตัดหา จำนวน 4 ภาพ และผู้ชายในภาพนั้น คือ พระครูอมรโฆสิต (สามารถ หลงมี) และในที่สุดพระวิสุทธาธิปัตย์เจ้าคณะกรุงเทพมหานครสั่งพระราชบัญญัติทรงเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุฯ ให้จับสึกเป็น "สามีสามารถ" เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2530

เดือนสิงหาคม 2531 ได้เกิดกรณีพระครูสมุห์สรศักดิ์ คมกัปปัญโญหรือพระเจี๊ยะ ซึ่งเป็นเลขาของสมเด็จพระพุฒาจารย์ เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุฯ ตกเป็นผู้ต้องหาคดีปลอมตราสมเด็จพระสังฆราช แต่งตั้งพระอุปัชฌาย์วิสามันญโคตยธัมมามิส และเกิดกรณีมีภิกษุมากในภามณฑลไปมีสัมพันธ์กับสีกาหลายคน จึงถูกจับสึก (ดูรายละเอียดใน "คลับมุ้งสามีสามารถ และเจี๊ยะพระนักฝัน", มติชนสุดสัปดาห์, 9 (ก.ค. 2532), 8-10 ,55)

ของพระภิกษุเสียไป และ "เกิดวิกฤตศรัทธา" (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2534 : 18) ประการที่สาม ผู้ที่เข้ามาบวชไม่ได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนอย่างแท้จริง แต่มาบวชเพื่อ "อาศัยเพศภิกษุเป็นช่องทางทำมาหาเลี้ยงชีพ" (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) และ ดร.ระวี ภาวิไล, 2532 : 48)

อย่างไรก็ตาม ยังมีคนไทยอีกเป็นจำนวนมากที่ยังยึดมั่นในธรรมะ และเคารพศรัทธาพระภิกษุสงฆ์ ฝ่ายพระภิกษุสงฆ์เองก็มีพระภิกษุที่สำคัญ ที่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เช่น ท่านพุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นหนึ่งในบรรดาพระสงฆ์ที่น่าเลื่อมใส ท่านได้เริ่มศึกษาธรรมะและมีกิจกรรมสำคัญมาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 และได้เผยแพร่ธรรมะทั้งด้านการศึกษาและการปฏิบัติ ด้วยปรีชาญาณ และความลึกซึ้งทางจิตวิญญาณ ท่านได้ตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างมีเหตุผล ซึ่งแก่นของพระพุทธศาสนา มากกว่าเปลือกกระพี้ ปฏิเสธความเชื่อที่งมงาย จนมีเสียงกล่าวขานกันว่า ท่านเป็น "เสาเอกค้ำจุนพุทธศาสนาในเมืองไทย" (ชลธิรา กลัดอู่, 2518 : 6) และเป็น "นักปฏิรูป" อีกด้วย (โธแนลด์ เค สแวนเธอร์, 2525 : 7) นอกจากท่านพุทธทาสแล้ว ก็ยังมีท่านปัญญาเนกภิกษุ เจ้าอาวาสวัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เป็นพระนักเทศน์ที่มีปณิธานว่า "จักนำแสงสว่างแห่งธรรมไปส่องให้ถึงจิตใจของทุกคน" (ปัญญาเนกภิกษุ, 2529 : 12) ท่านมีวิธีการเทศน์โดยอธิบายหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ เข้ากับหลักวิทยาศาสตร์และสังคม ให้คนสมัยใหม่สัมผัสและปฏิบัติได้ พระพยอม กัลยาโณ เจ้าอาวาสแห่งวัดสวนแก้ว อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี มีบทบาทในการเผยแพร่ธรรมะต่อสาธารณชน ท่านได้ประยุกต์วิธีการเทศน์ให้ผู้ฟังได้รับความสนุกสนาน และในขณะเดียวกันก็ได้รับธรรมะที่เป็นประโยชน์และทันสมัย ท่านได้ช่วยเปลี่ยนทัศนคติของคนทั่วไป ที่ไม่เห็นคุณค่าของศาสนาหรือมองศาสนาไม่ถูกต้อง ให้หันมาสนใจศึกษาและปฏิบัติธรรมได้มากขึ้น จนได้รับการยกย่องว่าเป็น "ยอดนักปาฐกถาธรรม" (ประภิต ปวารกุล, 2526:3) ส่วนในทางปฏิบัตินั้น พระอาจารย์อินตระ อมโร "ผู้เป็นพระสุปฏิปันโน ถือชุดงควัตถุเคร่งครัด และชอบการจาริกธุดงค์โปรดพุทธบริษัท" (กองทุนสัจจธรรมทาน, 2529 : คำนำ) จำพรรษาตามป่าเขา จนเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใส เพราะประชาชนเล็งเห็นว่าท่านอุทิศชีวิตเพื่อเกื้อกูลพระศาสนาโดยแท้

ในด้านที่เกี่ยวข้อกับสังคม พระสงฆ์อีกหลายรูปได้มีความเคลื่อนไหวทางสังคม ที่คาบเกี่ยวกับปัญหาอื่นนอกเหนือจากพระพุทธรูปศาสนา เช่น หลวงพ่อประจักษ์ คุตตจิตโต แห่งศูนย์กลางธรรมจิต เขาหัวน้ำผุด อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ ได้เป็นผู้นำการอนุรักษ์ ป่าดงใหญ่ โดยใช้หลัก พุทธศาสนา เช่น บายคั้นไม้ รวมทั้งตั้งศูนย์กลางในเขตป่า และ ประกาศเขตอภิธานห้ามล่าสัตว์ และตัดต้นไม้ จากกรณีหลวงพ่อบุญนี้ "เป็น ปราภรณ์การที่ศักดิ์พระสงฆ์เข้ามาบิณฑบาตในการเป็นผู้นำสังคมเหมือนแต่ก่อน สามารถทำงาน ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม และเป็นผู้นำชาวบ้านได้" (ยศ สันตสมบัติ, 2534 : 15)

ในด้านการอนุรักษ์ป่า พระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมฺโม เจ้าอาวาสวัดผาลาด จังหวัดเชียงใหม่ ได้ผู้นำการอนุรักษ์ป่า ที่ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ โดยนำชาวบ้านแม่สอยล้อมรั้ว ลวดหนามในป่าที่ยังมีสภาพดีอยู่ เพื่อมิให้ชาวเขามาตัดไม้ทำลายป่า อีกทั้งทำนุบำรุงร่วมมือกับ มูลนิธิธรรมนาค และกรมป่าไม้ จัดพื้นที่ทำกินจำนวน 800 ไร่ ในเขต อำเภอจอมทอง เพื่อ เตรียมให้ชาวบ้านและชาวเขาเข้าไปทำมาหากิน จนทำนุได้รับรางวัลโกลบอล 500 ซึ่งเป็นรางวัลระดับโลกที่มอบให้ผู้มีผลงานด้านการอนุรักษ์ดีเด่น ประจำปี 2533 ส่วน

ในด้านการช่วยเหลือประชาชน ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นนั้น หลวงพ่อณาน เจ้าอาวาสวัดสามัคคี ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ได้ตั้งสหบาลข้าวหรือธนาคารข้าว การทำนา กระทบมิตร ร้านค้าสหกรณ์ กลุ่มออมทรัพย์ ทำให้ชาวบ้านท่าสว่างมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จน ทำนุได้รับการสถาปนาเป็น "พระครูพิพิธประชาชนาก" (ประเวศ วะสี, 2530 : 28)

พระครูสังวรวรภิกข ได้ช่วยแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคม ของ ตำบลยกกระบัตร อำเภอ บ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นการลดช่องว่าง ระหว่างวัดและชาวบ้านได้เป็นอย่างดี

บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีหลากหลายแตกต่างกัน แสดงให้เห็นว่าพระภิกษุสงฆ์ ยังเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสังคม และดำรงอยู่ด้วยความคาดหวังของสังคม ที่จะสนอง ความต้องการหลักของสังคมได้ โดยเฉพาะความต้องการที่พึงทางใจ อันเป็นภารกิจหลักของ ศาสนา กรณีอื้อฉาวของพระภิกษุสงฆ์บางรูปที่ก่อปฏิกริยาต่อคนส่วนใหญ่ เป็นเครื่องชี้บ่งว่า คนส่วนใหญ่ยังมีความคาดหวังสูงต่อสถาบันนี้

ในการศึกษาวรรณกรรม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมเป็นสิ่งสำคัญต่อการสร้างงานและศึกษาวรรณกรรม เพราะผู้แต่งมักจะสร้างงานจากวัตถุดิบซึ่งส่วนหนึ่งเป็นเหตุการณ์จริงในประสบการณ์ของตน และแสดงทัศนคติต่อเหตุการณ์นั้น โดยใช้กลวิธีและโครงสร้างที่เหมาะสม เพื่อสื่อสารให้สัมฤทธิ์ผลมากที่สุด เนื่องจากพระภิกษุสงฆ์มีความสำคัญในโลกของความเป็นจริงดังกล่าวมา ผู้วิจัยจึงประสงค์จะศึกษาว่าในงานเขียนประเภทร้อยแก้ว คือนวนิยายและเรื่องสั้นในสมัยปัจจุบัน นักประพันธ์ได้อาศัยวัตถุดิบที่เกี่ยวข้องกับพระภิกษุสงฆ์และบทบาทของพระภิกษุสงฆ์อย่างไร และงานเหล่านั้นมีกลวิธีอะไรบ้างในการประพันธ์ ด้วยจุดมุ่งหมายอย่างไร และมีคุณค่าอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ ในวรรณกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ แนวคิดหรือทัศนคติของผู้แต่ง เกี่ยวกับบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ ในวรรณกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว
3. เพื่อศึกษาคุณค่าทางวรรณศิลป์และคุณค่าทางจริยธรรมในงานดังกล่าว

ความสำคัญและประโยชน์ของการวิจัย

1. ทำให้ทราบถึงบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ ในวรรณกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว
2. ทำให้ทราบแนวคิดหรือทัศนคติของผู้แต่ง เกี่ยวกับบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ ในวรรณกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว
3. ทำให้เห็นคุณค่าทางวรรณศิลป์และทางจริยธรรม ในวรรณกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว

ขอบเขตของการวิจัย

วรรณกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้วที่นำมาศึกษา คือ นวนิยายและเรื่องสั้น
ที่ตีพิมพ์เป็นเล่มในระหว่างปี พ.ศ. 2497 - 2532 และมีแก่นของเรื่องเกี่ยวกับ
พระภิกษุสงฆ์ ดังนี้

1. ประเภทนวนิยาย ได้แก่

- | | | |
|-------------------------------------|-----|------------------------|
| 1. <u>ฐ</u> | ของ | วิมล ไกรนิมิต |
| 2. <u>ไผ่แดง</u> | ของ | ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช |
| 3. "หลวงพ่อเสม" ใน <u>หลายชีวิต</u> | ของ | ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช |
| 4. <u>ไผ่คั่น</u> | ของ | สุจิตต์ วงษ์เทศ |

2. ประเภทเรื่องสั้น ได้แก่

- | | | |
|----------------------------------|-----|----------------------|
| 1. <u>ครึ่งหลัง'18</u> | ของ | ชรรค์ชัย บุนปาน |
| 2. <u>รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา</u> | ของ | แพรวเฮอไม้ม |
| 3. "คนสี่เหลือง" | ของ | นิเวศน์ กันไทยราษฎร์ |
| 4. "คนอสุจิ" | ของ | โดม วุฒิชัย |
| 5. "หมู่บ้านคนบาป" | ของ | มาลา คำจันทร์ |
| 6. "เพื่อนบพูน" | ของ | ไพฑูริย์ ชัยภูษา |
| 7. "คอกศรึกษา" | ของ | ภาณุมาศ ภูมิถาวร |

นิยามศัพท์เฉพาะ

บทบาท คือ การที่บุคคลปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของตนในสถานภาพที่มีอยู่
พระภิกษุสงฆ์ หมายถึง ผู้บวชในพุทธศาสนาซึ่งเป็นตัวละครในวรรณกรรมปัจจุบัน
ประเภทร้อยแก้ว

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และ
เสนอผลการวิจัยในรูปการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยมีขั้นตอน
ดังนี้

1. ขั้นรวบรวมข้อมูล
 - 1.1 ศึกษาสภาพและบทบาทของบุคคลในสังคมในเชิงสังคมวิทยา
 - 1.2 ศึกษาบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในสังคมไทยในปัจจุบัน
 - 1.3 ศึกษาบริบททางสังคมวัฒนธรรมของงานเขียนที่อยู่ในขอบเขต

ของการศึกษา

- 1.4 ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมที่กำหนดไว้ในขอบเขตของการศึกษา

ค้นคว้า

2. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมได้ในขั้นที่ 1 ในประเด็นต่าง ๆ
ที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ของการศึกษา

3. ขั้นสรุปและอภิปรายผล

- 3.1 นำผลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์มาสรุป
- 3.2 นำผลที่ได้จากการสรุปมาอภิปรายผล เสนอความคิดเห็นและให้

ข้อเสนอแนะ

บทที่ 2

บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในวาระกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว

ความหมายของบทบาทในเชิงสังคมวิทยา

การศึกษาเรื่องบทบาทของบุคคลในสังคม เป็นหัวข้อสำคัญหัวข้อหนึ่งในวิชาสังคมวิทยา เมื่อพิจารณาบทบาทจำเป็นต้องคำนึงถึงสถานการณ์ของบุคคลด้วย บุคคลมีบทบาทตามสถานการณ์ของตน โดยปกติแต่ละบุคคลย่อมมีหลายสถานการณ์ แล้วแต่การกระทำทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ดังนั้นย่อมมีหลายบทบาทด้วย กล่าวได้ว่าสถานการณ์ คือ ตำแหน่ง และบทบาท คือ หน้าที่ ซึ่งปรากฏในขณะที่มีการกระทำทางสังคมระหว่างบุคคล ดังที่ พัทธา สาธุ (2532 : 49) อธิบายว่า "ในแต่ละขณะที่คนคนหนึ่งมีการกระทำทางสังคมเกี่ยวข้องกับหรือสัมพันธ์กับคนอื่นคนหนึ่งนั้น ต่างฝ่ายย่อมกระทำต่อกันไปตามตำแหน่ง และหน้าที่ที่ตนมีต่ออีกฝ่ายหนึ่ง"

ในวิชาสังคมวิทยา การกระทำทางสังคมหมายถึง "การกระทำที่เราตั้งใจ เจตนาปฏิบัติต่อผู้อื่น และเมื่อผู้อื่นนั้นเข้าใจความหมายของการกระทำของเราแล้วสามารถกระทำการตอบสนองได้ถูกต้องด้วยเจตนาเช่นกัน ซึ่งเราก็สามารถเข้าใจความหมายได้" (เรื่องเดิม : 104-105)

สถานการณ์หรือตำแหน่ง มีได้ใน 2 ลักษณะ คือ ประการแรกเป็นสถานการณ์ที่ถูกกำหนดไว้ให้แล้ว โดยที่บุคคลนั้นไม่ต้องใช้ความพยายาม เช่น สถานภาพเป็นลูก หลาน พี่ ลุง ป้า หลิง ชาย ฯลฯ ประการที่สองเป็นสถานการณ์ที่ได้ด้วยผลสัมฤทธิ์ บุคคลจะได้สถานการณ์จะต้องอาศัยความสามารถ เช่น สถานภาพเป็นสามี ภรรยา ฯลฯ เพราะจากสถานการณ์เดิมที่ถูกกำหนดไว้แล้วเป็น หลิง ชาย แต่มีความสามารถในการหาคู่ครองได้ จึงเปลี่ยนสถานการณ์เป็นสามี ภรรยา สถานภาพที่ได้มาทั้ง 2 ลักษณะ เป็นสถานการณ์ที่กำหนดขึ้นตามความสัมพันธ์ที่บุคคลมีต่อผู้อื่น คนๆ หนึ่งอาจมีหลายสถานการณ์ (ตำแหน่ง) และหลายบทบาท (หน้าที่) เช่น คนๆ หนึ่งขณะที่อยู่ในโรงเรียนมีสถานการณ์เป็นครู มีบทบาท

ในการอบรมสั่งสอนนักเรียน แต่เมื่ออยู่ที่บ้านได้เปลี่ยนสภาพเป็นแม่บ้าน มีบทบาทในการดูแลบ้านและเลี้ยงดูบุตร บุคคลจึงมีหลายสภาพและหลายบทบาทได้ในเวลาใกล้เคียงกันหรือพร้อมๆ กันไป ฉะนั้น "ในกิจวัตรของบุคคล ของชีวิตสังคม คนแต่ละคนจะเป็นบุคคลซึ่งมีสภาพและบทบาทต่างๆ กันไป ตามลักษณะและรายละเอียดของกิจกรรมที่ต้องกระทำต่อผู้อื่น" (เรื่องเดิม : 50)

เมื่อศึกษาเรื่องบทบาทหรือหน้าที่ เห็นได้ว่าบุคคลต้องคำนึงถึงบทบาทที่คาดหวังหรือบทบาทอุดมคติ ซึ่งสังคมกำหนดไว้เป็นบรรทัดฐานสำหรับบุคคลในแต่ละสภาพ แต่บทบาทที่ได้ปฏิบัติจริงเป็นบทบาทที่กำหนดโดยลักษณะเฉพาะของบุคคล ได้แก่ ทัศนคติ ประสิทธิภาพ การศึกษาอบรม ความสามารถ ตลอดจนวัฒนธรรมและประเพณี ที่ผู้ดำรงตำแหน่งยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ เพื่อตอบสนองบทบาทตามอุดมคติ (กอบแก้ว สุวรรณางกูร, 2523 : 8) นอกจากนี้ "บทบาทหรือพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมกับสภาพอาจก่อปัญหาแก่สังคมได้" (ณรงค์ เล็งประชา, 2524 : 73) นั่นก็คือบทบาทที่ขัดต่อบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม อาจทำให้ผู้แสดงบทบาทนั้นขัดแย้งต่อสังคม อย่างไรก็ตามบรรทัดฐานทางอุดมคติดังกล่าวมีหลายระดับ การขัดต่อบรรทัดฐานทางอุดมคติบางระดับอาจเป็นโทษร้ายแรง บางอย่างสังคมก็ไม่สนใจเอาโทษทัณฑ์ ทั้งนี้เพราะ "บรรทัดฐานของสังคมที่กำหนดมาตรฐานของความประพฤติและการกระทำทางสังคมระหว่างกันนั้นมีความหนักเบาต่างกันตามสาระสำคัญของเรื่อง ตามแต่ที่สังคมจะถือกัน" (พิทธา สาธุ, 2532 : 16)

เมื่อคำนึงว่าสังคมประกอบด้วยสมาชิกที่มีหลายบทบาท สังคมจะดำเนินไปได้ด้วย "พฤติกรรมที่เป็นระเบียบแบบแผน แตกต่างกันไปตามหน้าที่ของสมาชิกในสังคม พฤติกรรมที่แตกต่างกันนั้นต้องมีความสัมพันธ์กัน" (สันติ บุญภิรมย์, 2532 : 8 อ้างอิงจาก แมกเดวิด และ ฮาร์รารี (Mc. David and Harari), 1975 : 280)

สรุปได้ว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำที่สัมพันธ์กับสภาพของบุคคลขณะที่มีการกระทำทางสังคมกับผู้อื่น ปัจจัยที่มีผลต่อการแสดงบทบาทของบุคคลมี 2 ประการ คือ บรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม และลักษณะเฉพาะของบุคคล บรรทัดฐานทางสังคมเป็นความคาดหวังของสังคมว่าบุคคลที่ดำรงอยู่ในสภาพนั้นควรมีบทบาทอย่างไร ส่วนลักษณะเฉพาะของบุคคล เช่น บุคลิกภาพ ทัศนคติ ประสิทธิภาพ การศึกษาอบรม ฯลฯ เป็นปัจจัยให้บุคคลมีบทบาทสัมพันธ์กับสภาพตามที่สังคมคาดหวังมากน้อยต่างกัน

เนื่องจากปัจจัยส่วนหนึ่งที่มีผลต่อการแสดงบทบาทของบุคคล เป็นปัจจัยด้าน บรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม และบทบาทที่เป็นจริงซึ่งเป็นที่ยอมรับ มักเป็นผลของการ ตอบสนองต่อความคาดหวังอันเนื่องด้วยบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม การศึกษาบทบาท ของบุคคลจึงอาจทำให้เข้าใจทัศนะของสังคม บทบาทของบุคคลในสถานภาพเดียวกันของ ต่างยุคอาจต่างกันตามความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม ซึ่งส่งผลต่อความคิดของสังคมด้วย

บทบาทของตัวละครในงานประพันธ์

ในโลกของความเป็นจริงสถานภาพและบทบาทของบุคคล เกิดขึ้นเมื่อบุคคลนั้นไป เกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับอีกคนหนึ่ง ในทำนองเดียวกันตัวละครในงานวรรณกรรมได้แสดง บทบาทตามเหตุการณ์และสถานการณ์ที่ตนไปเกี่ยวข้องกับตัวละครอื่นๆ บทบาทของตัวละคร จึงต้องสัมพันธ์กับโครงเรื่อง ทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างสมเหตุสมผล ดึงดูดความสนใจของ ผู้อ่าน ดังที่ ควางมน จิตรจำนงค์ (2534 : 346-347) ได้กล่าวไว้ว่า

...งานประพันธ์ ส่อมต้องเสนอเรื่องผ่านโครงเรื่องซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรม ของตัวละครและความขัดแย้ง พฤติกรรมและความขัดแย้งนี้มีปฏิสัมพันธ์กับ ลักษณะนิสัยของตัวละคร โครงเรื่องกับลักษณะนิสัยของตัวละครจึงมักกำหนด ซึ่งกันและกัน อาจกล่าวได้ว่าโครงเรื่องที่สมเหตุผล มีความสัมพันธ์กับลักษณะ- นิสัยที่สมเหตุผลของตัวละครอยู่มากทีเดียว

ในงานวรรณกรรม โครงเรื่อง (plot) และเนื้อเรื่อง (story) มีความ สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และในบางเรื่องอาจแยกไม่ออกว่าส่วนไหน คือ โครงเรื่องหรือ เนื้อเรื่อง โครงเรื่อง หมายถึง "ส่วนที่เน้นความเกี่ยวข้องระหว่างตัวละครในช่วงเวลา หนึ่งซึ่งเป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกัน" (รัฐจวน อินทรกำแหง สัมพันธ์ุ เลขะพันธ์ุ และ ประทีป วาทิกทินกร, 2519 : 68) หรือ "เป็นโครงสร้างของบทบาทของตัวละคร เพื่อ ให้บรรลุผลทางด้านอารมณ์สะเทือนใจและด้านศิลปะ" (ทองสุก เกตุโรจน์, 2529 : 252) โครงเรื่อง "ประกอบด้วยเหตุการณ์ที่เป็นแนวโงงไปสู่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นผล" (ม.ล.บุญเหลือ เทนยสุวรรณ, 2529 : 142) ส่วนเนื้อเรื่องเป็นส่วนที่มาขยายโครงเรื่อง

ให้สมบูรณ์ เนื้อเรื่อง จึงหมายถึง "เรื่องราวที่เกิดขึ้นว่าเป็นเรื่องของใคร เกิดขึ้นที่ไหน เมื่อใด และมีเหตุการณ์ หรือความเกี่ยวข้องระหว่างตัวละครอย่างไร" (รัญจวน อินทรกำแหง สัมพันธ์ เลขะพันธ์ และ ประทีป วาทิกทินกร, 2519 : 68) โครงเรื่อง และเนื้อเรื่องจึงเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับตัวละคร เพราะตัวละคร "เป็นผู้มีบทบาทในเรื่อง" (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2521 : 86) เป็นผู้แสดงบทบาทไปตามเหตุการณ์และเป็นผู้รับผลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในโครงเรื่อง

โครงเรื่อง ส่วนมากจะมีความขัดแย้งของตัวละคร เป็นความขัดแย้งระหว่าง "มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์กับโชคชะตาหรือเหตุการณ์ที่มาขัดขวาง หรือความขัดแย้งกับความปรารถนา หรือค่านิยมที่ขัดกันในจิตใจของตัวละคร" (รัญจวน อินทรกำแหง สัมพันธ์ เลขะพันธ์ และ ประทีป วาทิกทินกร, 2519 : 69)

ในการศึกษาความสัมพันธ์ของตัวละครกับโครงเรื่องนั้น มักคำนึงถึงลักษณะนิสัยของตัวละคร ซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาทในการดำเนินเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวเอกและฝ่ายปฏิปักษ์ ดังนั้น "เนื้อเรื่องจึงขึ้นแก่นิสัยของตัวละคร หรือตัวละครขึ้นแก่นเนื้อเรื่อง" (ม.ล.บุญเหลือ เทพสุวรรณ, 2529 : 126) หมายความว่า มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นที่ทำให้ตัวละครมีพฤติกรรมไปในทางใดทางหนึ่ง หรือตัวละครเป็นผู้ก่อเหตุอันใดอันหนึ่ง แล้วทำให้เนื้อเรื่องดำเนินไปโดยอาศัยเหตุการณ์ เช่น

เรื่องพระอภัยมณี ทั้งตัวละครและเหตุการณ์ ทำให้เกิดเนื้อเรื่องขึ้น พระอภัยมณีและศรีสุวรรณเป็นโอรสของกษัตริย์ ต้องออกไปเรียนวิชาจาก กิสาปาทอมกษ เป็นเหตุการณ์ธรรมดาของคนในสมัยโบราณ แต่บังเอิญที่ กิสาปาทอมกษชำนานาฎการเป่าปี่ และเพลงกระบองเป็นพิเศษ พระอภัยมณีคงจะมีนิสัยรักการดนตรี จึงเลือกเรียนวิชาเป่าปี่และศรีสุวรรณมีนิสัยเป็นนักรบจึงเลือกเอาวิชากระบอง เมื่อทั้งสองกลับมาซึ่งบ้านเมืองท้าวสุทัศน์ผู้เป็นบิดา เป็นกษัตริย์ใจเบา มิได้ให้โอกาสลูกชายทดลองฝีมือให้ประจักษ์ก็ขับไล่ออกไปจากเมือง ต่อจากนั้นก็มิเหตุการณ์ คือนางผีเสื้อสมุทรมาพบพระอภัยมณี หลงรักก็อุกเอาตัวไป... (ม.ล.บุญเหลือ เทพสุวรรณ, 2529 : 126-127)

เห็นได้ว่าเรื่องพระอภัยมณี เนื้อเรื่องขึ้นอยู่กับลักษณะนิสัยของตัวละคร และเหตุการณ์ที่สลับกันไปจนจบเรื่อง ลักษณะนิสัยของพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ทำให้ทั้งสองมีบทบาทที่ขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมในสมัยนั้นว่า โอรสของกษัตริย์ควรจะเรียนวิชาการเมืองการปกครองเพื่อเป็นการเตรียมตัวเป็นกษัตริย์ในอนาคต แต่พระอภัยมณีกลับไปเรียนวิชาเป่าปี่ส่วนศรีสุวรรณเรียนวิชากระบี่กระบอง ซึ่งสังคมมองว่าเป็นวิชาพื้นๆ ที่ใครๆ ก็เรียนกันได้ จึงทำให้ท้าวสุทัศน์ขับไล่ออกจากบ้านเมือง พระอภัยมณีและศรีสุวรรณอยู่ในวัยรุ่น เลือดร้อน เมื่อถูกขับไล่ก็โกรธและอับอาย จึงออกเดินทางทันที ทำให้เรื่องดำเนินต่อไป

ความสัมพันธ์ของลักษณะนิสัยของตัวละครกับโครงเรื่อง ปรากฏในงานเขียนประเภทเรื่องสั้นและนวนิยายด้วยเหมือนกัน เช่น

เรื่อง ผู้ดี ของดอกไม้สด มีโครงเรื่องว่า หญิงสาวคนหนึ่ง เป็นคนมีอุดมคติ ฉลาด มีทิฐิมาณะ เลือกละทางเสียสละความฟุ่มเฟือย ดำเนินชีวิตอย่างประหยัดเพื่อจะเก็บเงินส่งให้พี่ชายได้ศึกษาวิชาชีพชั้นสูง โศขไม่คำนึงถึงความไม่เห็นชอบของคนในสังคมเคียวกับคน ได้ฝ่าฝืนอุปสรรคต่างๆ มีชายคนหนึ่งเห็นใจและนิยมนิยามความประพฤติได้เข้ามาช่วยเหลือ จนกระทั่งได้รับความสำเร็จ (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2529 : 152-153)

จากโครงเรื่อง ผู้ดี วิมลเป็นตัวละครที่มีบทบาทมาก วิมลมีสถานภาพเป็นพี่สาวคนโตของครอบครัวที่บิดาเสียชีวิตอย่างกระทันหัน วิมลจึงพบกับความลำบากที่ต้องหาเงินส่งไปให้พี่ชายที่เรียนอยู่ต่างประเทศ และต้องปกครองน้องๆ ต่างมารดาที่ยังอยู่ในวัยรุ่น แต่วิมลพยายามฝ่าฝืนอุปสรรคต่างๆ เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ ที่ตนต้องรับผิดชอบ วิมลมีลักษณะนิสัยเป็นคนฉลาด เด็ดเดี่ยว จึงแก้ปัญหาต่างๆ ได้ ตัวละครอื่นๆ ในเรื่อง ที่มีความสำคัญแก่โครงเรื่อง แยกออกเป็น 2 ฝ่าย ซึ่งมีความขัดแย้งกัน

ฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายก่อนอุปสรรคให้กับวิมล เช่น คุณหญิงบริหาร มาลี นางพร้อม อีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายช่วยให้วิมลได้ชัยชนะ เช่น คุณหญิงพลวัต มานพและคุณวาง การที่ตัวละครไปเกี่ยวข้องกับตัวละครอื่นๆ จะทำให้เห็นลักษณะนิสัยและบทบาทของตัวละครนั้นมากขึ้น เช่น การที่วิมลไปเกี่ยวข้องกับสุคใจ ทำให้เห็น

ลักษณะนิสัยความเป็น "ผู้ดี" ของวิมล ทำนองเดียวกับความเกี่ยวข้องระหว่าง
คุณหญิงพลวัต ทำให้เห็นลักษณะนิสัยความเป็น "ผู้ดี" ของพระยาพลวัตมากขึ้น
(ม.ล.บุญเหลือ เทพสุวรรณ, 2529 : 170)

ลักษณะนิสัยของตัวละครเป็นส่วนที่ส่งเสริมให้ตัวละครมีบทบาทที่สมจริงสอดคล้อง
หรือขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม ถ้าตัวละครมีลักษณะนิสัยที่สอดคล้องกับ
บรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม ตัวละครนั้นก็จะเป็นที่ชื่นชอบของผู้อ่านซึ่งยึดถือบรรทัดฐานนั้น
เช่น วิมล ในเรื่อง ผู้ดี เป็นพี่สาวคนโต ได้ทำหน้าที่ของคนสอดคล้องกับบทบาทของตน
และวิมลยังเป็นคนที่รู้อะไรควร อะไรไม่ควร รักเกียรติยศ เพราะได้รับการอบรมมาดี ถึง
แม้ว่าวิมลจะชิงพอใจในตัวพระยาพลวัต แต่ก็รู้จักการยับยั้งชั่งใจ เพราะพระยาพลวัตนั้นมี
ครอบครัวแล้ว มีหน้าเข้ากรรหายังเจ็บป่วยอีกด้วย ส่วนพระยาพลวัตก็ชิงพอใจในตัววิมล
แต่ก็พยายามหักห้ามใจเพราะตนมีภรรยาแล้ว และภรรยา ยังเจ็บป่วยต้องการคนดูแล และ
ตนเองต้องมีหน้าที่ดูแลภรรยาจะทอดทิ้งกันไม่ได้ ทั้งวิมลและพระยาพลวัตได้มีลักษณะนิสัยที่
ทำให้บทบาทของคนสอดคล้องกับบรรทัดฐานของสังคมในสมัยนั้นว่าเป็น "ผู้ดี"

บทบาทของตัวละครในงานประพันธ์ นอกจากจะมีความสัมพันธ์กับโครงเรื่อง
และลักษณะนิสัยของตัวละครแล้วยังสัมพันธ์กับแก่นเรื่อง (theme) และทัศนคติของผู้แต่ง
อีกด้วย เพราะแก่นเรื่อง "เป็นข้อความคุมและการกำหนด การเลือกสรร และการสร้าง
ตัวละคร โครงเรื่อง ฉาก ความขัดแย้ง ทัศนคติของผู้เขียน ตลอดจนท่วงทำนอง"
(สาคร บุญเลิศ, 2525 : 35 อ้างอิงจาก Mary Rohrbey, Samuel H. Words
and Bernard F. Dukere, 1968 : 22) หรืออาจกล่าวได้ว่า แก่นเรื่อง "เป็น
องค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของเรื่อง และสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น โครงเรื่อง
ตัวละคร และแก่นเรื่อง เป็นส่วนสำคัญในการกำหนดโครงเรื่องตลอดจนลักษณะนิสัย
และพฤติกรรมของตัวละคร" (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2527 : 143)

เรื่อง ผู้ดี ของคอกไม้สด แก่นเรื่อง ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้แต่งสื่อมายังผู้อ่าน ผู้แต่ง
ต้องการสะท้อนให้ผู้อ่านได้รู้ว่า "ผู้ดี" เป็นผู้มีสัจจะ มีความกตัญญู มีสัมมาคารวะ มีความ
เป็นผู้ดีทั้งพฤติกรรม การคิด การพูด และการกระทำ นอกจากนี้ "ผู้ดี" เป็นผู้ที่ไม่อาชθή
จะทำในสิ่งที่ไม่ผิดศีลธรรม ไม่อาชθήในความจน ไม่ลุ่มหลงในทรัพย์สิน" (ม.ล.บุญเหลือ
เทพสุวรรณ, 2529 : 159)

บทบาทในความเป็น "ผู้ดี" ของวิมล และพระยาพลวัต สอดคล้องกับบทบาทของ "ผู้ดี" ตามบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม แต่ผู้ดีก็คือ ปุณฺณ ในบางครั้งยังแสดงอำนาจ อชากได้ชัยชนะและอื่นๆ แต่สิ่งเหล่านี้สังคมไม่ได้มองว่าเป็นบทบาทที่บกพร่องร้ายแรงและไม่ ได้ทำลายคุณค่าของบทบาทตามอุดมคติของตัวละครกลับทำให้เห็นว่าตัวละครมีชีวิตสมเหตุสมผล

ศ. ศิวรักษ์ (2521 : 83-84) ได้กล่าวถึง ตัวละครในงานวรรณกรรมว่ามี ส่วนช่วยให้ผู้อ่านได้รู้จักประเภทของบุคคลมากออกไป ทำให้เข้าใจมนุษย์มากขึ้น ได้เห็นทัศนคติ ต่างๆ นวนิยายจะมีตัวละครที่สร้างขึ้นจากความรู้สึกนึกคิดของผู้แต่ง การที่เราจะเข้าใจ ตัวละคร เราต้องเข้าใจนวนิยายทั้งเรื่องเหมือนกับที่เราจะรู้จักมนุษย์จริงๆ เราต้องรู้จัก ชีวิตของเขาโดยตลอดนั่นเอง เมื่อรู้จักตัวละครเราย่อมรู้จักผู้แต่ง ในบางครั้งแม้ว่าผู้แต่ง อาจจะเลื่องไม่แสดงทัศนคติส่วนตัวของตนลงไปในเรื่อง แต่ทัศนคติส่วนตัวก็ต้องแฝงอยู่ เพราะ นวนิยาย คือ ทัศนคติของผู้แต่ง บอกบุคลิก อุดมคติ ความนึกคิดตลอดจนความรู้สึก โลกของผู้แต่งย่อมมีความสัมพันธ์กับโลกมนุษย์จริงๆ ที่เขาเคยประสบมา

ม.ล.บุญเหลือ เทพสุวรณ (2529 : 146) กล่าวถึงการนิยามทัศนคติของผู้แต่งว่าเราอาจพิจารณาได้หลายอย่าง เช่น จากคำพูดของตัวละคร จากกลวิธีของผู้แต่ง การแสดงทัศนคติของผู้แต่งในบางครั้ง แสดงออกมาอย่างตรงๆ หรืออาจแฝงในเหตุการณ์ต่างๆ การใช้กลวิธีการแต่งของผู้แต่ง อาจใช้การสนทนาโต้แย้งของตัวละคร แล้วทำให้เกิดเหตุการณ์ ในเนื้อเรื่องเกิดขึ้น โดยให้ความเห็นของตัวละครที่มีความนึกคิดตรงกับตนเป็นฝ่ายถูก หรือ อาจจะทำให้ตัวละครบางตัวแสดงทัศนคติของตน

เรื่อง ผู้ดี ผู้แต่งได้ให้ตัวเอก คือ วิมล ได้แสดงทัศนคติของตนไว้เกือบหมด นอกจากนี้ยังมีตัวละครอื่นๆ เช่น พระยาพลวัต คุณแสง คุณหญิงพลวัต และอุดม ได้แสดง บทบาทของความเป็นผู้ดีออกมาอย่างชัดเจน การแสดงทัศนคติของผู้แต่งในเรื่องนี้ เป็นการ แสดงทัศนคติออกมาตรงๆ "เป็นเจตนาของผู้แต่งที่ต้องการสั่งสอนเขาชนหรือผู้อ่านในความ เป็น "ผู้ดี" และจงใจสอนธรรมะอย่างธรรมดาและธรรมะอย่างสูงบางอย่าง"

(ม.ล.บุญเหลือ เทพสุวรณ, 2529 : 160)

โดยปกติทัศนคติของผู้แต่งมักจะสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม แต่ ก็มีบางครั้งที่เป็นการคัดค้าน ท้าวจิต หรือต่อต้าน ในการสร้างตัวละครผู้แต่งสร้างตัวละคร

ให้มีบทบาทสัมพันธ์กับแก่นเรื่องซึ่งแสดงทัศนะของตน หากผู้แต่งสร้างตัวละครให้มีบทบาทสอดคล้องหรือขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมเพื่อแสดงทัศนะของตน ช่อมแสดงว่า บรรทัดฐานทางอุดมคติซึ่งผู้อ่านมองเห็นผ่านบทบาทของตัวละครนั้น เป็นอุปการะสำคัญของการสื่อสารของผู้แต่ง

บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในวรรณกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว

ในการวิเคราะห์บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในงานวรรณกรรมปัจจุบันในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ใน 3 หัวข้อ ดังนี้

1. บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับการเมือง
2. บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต
3. บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม

1. บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับการเมือง

การวิเคราะห์บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองในงานวรรณกรรม ผู้วิจัยกำหนดให้ บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับการเมือง หมายถึง พฤติกรรมของตัวละครที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ที่มีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง พฤติกรรมดังกล่าวอาจแสดงทัศนะของผู้แต่งต่อระบบและแนวคิดทางการเมือง และต่อการแก้ปัญหาในสังคมด้วยแนวคิดและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเมือง ¹

¹ จรุง สุภาพ (2514 : 3) ได้ให้ความหมายของการเมืองว่า การเมือง เป็นแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและการปกครอง

ตัวละครที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับการเมือง ในงานที่อยู่ในขอบข่ายของการวิจัยมีดังนี้

- | | | | |
|------------------|--------------------|-----------|---------------------|
| ในนวนิยาย คือ | 1.1 สมภารกร่าง | จากเรื่อง | <u>ไผ่แดง</u> |
| | 1.2 พระภิกษุ 4 รูป | จากเรื่อง | <u>ไผ่ตัน</u> |
| ในเรื่องสั้น คือ | 1.3 พระภิกษุ | จากเรื่อง | <u>ครึ่งหลัง'18</u> |

1.1 สมภารกร่าง จากเรื่อง ไผ่แดง

1.1.1 บริบททางสังคมและการเมือง

สมภารกร่าง เป็นตัวละครสำคัญ ในเรื่อง ไผ่แดง ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2497 โดยลงพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์ สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ทั่วโลกได้เกิดความขัดแย้งระหว่างอุดมการณ์ทางเสรีประชาธิปไตยกับสังคมนิยม ประเทศไทยเกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวง นักคิดนักเขียนที่ใกล้ชิดต่อสภาพสังคมได้พยายามหาทางแก้ไข นักเขียนกลุ่มหนึ่งซึ่งมีความนิยมเอียงไปทางมาร์กซิสต์ได้เข้าร่วมขบวนการสันติภาพ ซึ่งเกิดขึ้นในยุคเริ่มต้นของทศวรรษ 2490 เมื่อฝ่ายคอมมิวนิสต์ นำโดยสหภาพโซเวียตและพรรคคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศส เป็นต้น มุ่งจะสะกัดกั้นการขยายตัวทางทหารของสหรัฐอเมริกาและพันธมิตร กิจกรรมหลักของขบวนการสันติภาพ คือ การรวบรวมรายชื่อผู้ที่เรียกร้องสันติภาพแล้วส่งไปยังองค์กรของรัฐบาล รัฐสภา องค์กรสหประชาชาติ ฯลฯ โดยมุ่งจะห้ามการผลิตอาวุธปรมาณูและยุติสงครามทั่วไป เป็นการต่อต้านองค์การนาโต้ ซึ่งเกิดจากรวมตัวของประเทศในยุโรปตะวันตกและการฟื้นฟูกำลังทหารของเยอรมันตะวันตก การประชุมสมัชชาสันติภาพโลกที่กรุงสต็อกโฮล์ม ระหว่าง 15-19 มีนาคม 2493 ทำให้ขบวนการสันติภาพกระจายไปทั่วโลกอย่างรวดเร็วและแพร่เข้ามาในประเทศไทย หลังจากนั้นไม่นานนักคือ เมื่อเกิดสงครามเกาหลีขึ้น ขบวนการสันติภาพเปิดประชุมสมัชชาครั้งที่ 2 ที่กรุงวอร์ซอว์ ในวันที่ 16 พฤศจิกายน 2493 เพื่อต่อต้านการส่งทหารขององค์การ สหประชาชาติเข้าไปในเกาหลี (วิวัฒน์ คติธรรมนิษฐ์, 2528 : 7-11)

ความเคลื่อนไหวเรื่องสันติภาพในไทยจึงเกิดขึ้น เพราะรัฐบาลไทย เข้าร่วมกับสหประชาชาติ มีบทความลงในหนังสือพิมพ์โจมตีนโยบายของรัฐบาล ในวันที่ 10 พฤศจิกายน 2495 รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้จับกุมนักการเมือง นักหนังสือพิมพ์ นักเขียนและนายทหาร ที่มีกิจกรรมทางการเมืองต่อต้านรัฐบาลโดยตั้งข้อหา "กบฏสันติภาพ" ซึ่ง วิวัฒน์ คติธรรมนิศย์ (2528 : 20) วิเคราะห์ว่า รัฐบาลแห่งเดียวที่ปรารถนามิวนิสต์ แห่งประเทศไทยเป็นแกนหลักของการเคลื่อนไหว เพื่อล้มล้างรัฐบาลโดยใช้ขบวนการสันติภาพ เป็นเครื่องมือให้ประชาชนเกลียดชังรัฐบาล และร่วมมือคัดค้านในการปกครอง

การจับกุม "กบฏสันติภาพ" มีความเชื่อมโยงกับการออกพระราชบัญญัติ บังคับการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ในวันที่ 13 พฤศจิกายน 2495 (เรื่องเดิม : 30-31) พระราชบัญญัตินี้ได้เป็นเครื่องมือสำคัญในการจับกุมประชาชนในเวลาต่อมาด้วย

ผลสำคัญแก่รัฐบาล ในการจับกุมครั้งนี้ มี 3 ประการ คือ

...กำจัดและปราบปรามนักการเมืองฝ่ายตรงข้ามตลอดจนผู้ที่มีความขัดแย้ง กับรัฐบาลให้เคลื่อนไหวอย่างจำกัดมากขึ้น...

...ปราบปรามการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์และการดำเนินงานของพรรค คอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย...

...กระชับความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับสหรัฐอเมริกา... (วิวัฒน์ คติธรรมนิศย์, 2528 : 32)

ในกรณี "กบฏสันติภาพ" นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์คนสำคัญที่ถูก

จับกุม คือ

นายแพทย์เจริญ สืบแสง ประธานคณะกรรมการสันติภาพสากลแห่งประเทศไทย
 นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ นักหนังสือพิมพ์และรองประธานคณะกรรมการสันติภาพ
 สากลฯ นายสุภา ศิริมานนท์ บรรณาธิการนิตยสารอักษรสาส์น นายอุกฤษณ์
 พลกุล บรรณาธิการข่าวภาพ นายอารีย์ ลีวีระ เจ้าของหนังสือพิมพ์ พิมพ์ไทย
สยามนิกร สยามสมัย นายแสง ดุงคะบริหาร บรรณาธิการสยามนิกร
 นายบุศย์ สิมะเสถียร บรรณาธิการพิมพ์ไทย นายน้อย รัชเวทย์
 บรรณาธิการข่าวรายวัน นายสมุท สุวัฑฒะ บรรณาธิการเกียรติศักดิ์
 นายฟัก พ.สงขลา ... (เรื่องเดิม : 18)

1.1.2 บริบททางวรรณกรรม

ศรีศิลป์ บุญขจร (2523 : 300-302) ได้วิจัยว่า ความคิดเกี่ยวกับ "ศิลปะเพื่อชีวิต" เริ่มแพร่หลายขึ้นในหมู่นักเขียนและนักวิจารณ์ ในราว พ.ศ. 2493 ได้มีชมรมนักประพันธ์และวงการวิจารณ์วรรณกรรมเกิดขึ้นมากมาย มีการอภิปรายเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อสังคม นักเขียนหลายคนได้สร้างนวนิยายเพื่อชีวิตขึ้น เช่น ศรีบูรพา แต่งเรื่อง จนกว่าเราจะพบกันอีก (2493) เสนีย์ เสาวพงศ์ แต่งเรื่อง ความรักของวัลลา (2495) เกิดร้อยกรองเพื่อชีวิต เช่น ร้อยกรองของนายผี เพลงวรรณศรีและอุษะเขนิ เป็นต้น ทางด้านวงการวิจารณ์วรรณกรรมได้มีคอลัมน์วิจารณ์วรรณกรรมในนิตยสาร เช่น ใน นิกรวันอาทิตย์ ปิฎกภูมิ และ อักษรสาส์น มีบทความแนวศิลปะเพื่อชีวิต เช่น "ดูวรรณคดีจากสังคม ดูสังคมจากวรรณคดี" ของ บรรจง บรรเจิดศิลป์ "นักประพันธ์กับสังคม" และ "อัตถนิยมและจินตนิยม" ของ เสนีย์ เสาวพงศ์

การกวาดล้าง "กบฏสันติภาพ" ในครั้งนี้ "ไม่สามารถสะกดกั้นความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลได้" (ศรีศิลป์ บุญขจร, 2523 : 369) นวนิยายเพื่อชีวิต จึงสะท้อนปัญหาของสังคมและการเมืองอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งถือเป็นลักษณะเด่นที่สร้างพัฒนาการแก่นวนิยายไทย โดยเฉพาะในด้านที่มุ่งสะท้อนความขัดแย้งของสังคมมากขึ้น ดังที่ ศรีศิลป์ บุญขจร ได้ยกมากล่าวเป็นตัวอย่างว่า

เช่น ความขัดแย้งระหว่างค่านิยมและความคิดของคนในสังคม "เก่า" กับความคิดในลักษณะ "ก้าวหน้า" ใน ปีศาจ ของ เสนีย์ เสาวพงศ์ ความขัดแย้งด้านความคิดเห็นทางการเมืองอันสืบเนื่องมาจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ใน ไผ่แดง ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และ ความขัดแย้งระหว่างอุดมการณ์กับสภาพความเป็นจริงใน ระย้า ของ สด กุระโหิต (เรื่องเดิม : 381)

ในบรรดาเรื่องที่ยกมานี้ ไผ่แดง มีลักษณะเป็นปฏิกริยาต่อผู้เลื่อมใสในลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่ก็มีความคิดที่แตกต่างและลึกซึ้งกว่าการตีนักลัทธิคอมมิวนิสต์ของฝ่าย "อาณาจักร" ที่ปรากฏอยู่ในขณะนั้นดัง "ค่าน้ำ" ในการพิมพ์ของสำนักพิมพ์สยามรัฐ เมื่อ พ.ศ. 2527 ได้กล่าวว่

"ไผ่แดง" เป็นวรรณกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในยุคสมัยที่ฝ่าย "อาณาจักร" กำลังใช้นโยบายต่อต้านลัทธิ "คอมมิวนิสต์" อย่างลับสนอหม่านทั้งยังมีพฤติกรรมมากมายหลายประการที่สำแดงถึงความตื่นตัวกับภัยนี้ๆ เช่น การหลีกเลี่ยงไม่ยอมใช้กระบี่แดงมุงหลังคาอาคารสถานที่ราชการ และการเปลี่ยนชื่อจากสะพานแดงเป็นสะพานบางชื่อ เป็นต้น หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนักประพันธ์ของชาวไทยคนแรก ที่เข้าใจและประทับใจในคุณลักษณะพิเศษของคนไทยทั่วไป กล่าวคือ สามารถมองเห็นความสง่างามของคนไทยต่างพื้นฐานความเป็นอยู่ ในยามเมื่อต้องเผชิญหน้ากับสิ่งแปลกใหม่ที่ก้าวมาถึงตัว ไม่ว่าจะคนไทยเหล่านั้นจะอยู่ ณ ชนบทห่างไกลเพียงใด และได้นำความสง่างามเหล่านั้นออกแสดงไว้ให้ปรากฏในบทบาทของตัวละครแต่ละตัว ไม่จากพฤติกรรมก็จากบทสนทนาอันเปี่ยมรสชาติและบทสนทนานั้นเอง ก็เป็นที่ทราบทั่วไปในปัจจุบันว่า เกิดจากปรัชญาของท่านผู้ประพันธ์ไม่ว่า "หลวงพ่อบุญประธาน" "ท่านสมภารกร่าง" "ชายกลอยชายสุรา" หรือ "ทิพย์" ลูกสาวของ "ตาเทิ้มหัวคือ"

1.1.3 แก่นเรื่อง

เมื่อวิเคราะห์นวนิยายเรื่องนี้แล้วเห็นได้ว่า ผู้แต่งมุ่งเสนอว่าคุณค่าของสังคมไทย ที่สืบมาตั้งแต่เดิมยังคงความหมายอยู่ แม้ว่าในขณะที่มีอิทธิพลจากความคิดอันแพร่หลายมานั้น ได้มีความเปลี่ยนแปลงในแนวคิดและวิถีชีวิตทางสังคมเกิดขึ้นบ้าง ผู้แต่งใช้ความขัดแย้งระหว่างลัทธิที่แสดงผ่านตัวละคร เป็นอุปกรณ์แสดงว่า ความเชื่อดั้งเดิมของสังคมไทยจะผลักดันลัทธิใหม่ออกไป นวนิยายเรื่องนี้ได้สะท้อนทัศนะของผู้แต่งว่าความเชื่อดั้งเดิมของสังคมไทยมีคุณค่าแท้จริง ความเชื่อนั้นหล่อหลอมขึ้นมาจากพุทธศาสนา ผู้แต่งสร้างตัวละครเอกเป็นพระภิกษุซึ่งเป็นตัวแทนของผู้เติบโตและดำเนินชีวิตบนพื้นฐานของวิถีชีวิตไทย การสร้างให้ตัวละครเอกเป็นพระภิกษุ แสดงว่าผู้แต่งต้องการเน้นสถานภาพและบทบาทที่แตกต่างจากฆราวาส ไม่ว่าจะป็นข้าราชการหรือชาวบ้าน แสดงถึงความเชื่อมั่นในสถาบันพุทธศาสนาว่าสามารถสร้างศักยภาพให้แก่บุคคลที่จะมีบทบาทต่อสังคมอย่างแท้จริง ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อโครงเรื่องและตัวละครต่อไป

1.1.4 โครงเรื่อง

เรื่อง ไม้แดง เป็นนวนิยายที่แต่งเป็นตอนๆ มีทั้งหมด 21 ตอน แต่ละตอนมีชื่อตามเนื้อหาสาระสำคัญ เนื้อเรื่องในแต่ละตอนจบสมบูรณ์ในตัวเองเหมือนเรื่องสั้นเรื่องหนึ่ง แต่เรื่องทุกตอนมีแก่นเรื่องร่วมกัน มีตัวละครชุดเดียวกัน ตัวละครที่สำคัญได้แก่ สมภารกว้าง และแก้ว แก่นกำจร ส่วนตัวละครประกอบมี กำนันเจิม นวกห้องของแก้ว เช่น กม เกียม ช้อน สาย แทน และตัวละครอื่นๆ ซึ่งอาจมีบทบาทอยู่ในตอนใดตอนหนึ่ง เช่น กิษฐ์ ตาเทิ้ม รุก จ้อย ฮายกลอส

เรื่อง ไม้แดง เกิดที่หมู่บ้านไม้แดง ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็กๆ ในชนบทที่ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยว ห่างจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปทางเหนือประมาณแปดสิบหรือเก้าสิบกิโลเมตร ชาวบ้านประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก คือ ทำนา ความเป็นอยู่ของชาวบ้านค่อนข้างยากจน มีวัดตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน และสภาพของวัดก็ทรุดโทรมมาก ด้วยเหตุที่หมู่บ้านไม้แดงตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวเหมือนขาดการติดต่อจากโลกภายนอก ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านจึงมีมาก ทุกคนในหมู่บ้านมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด มีการพึ่งพาอาศัยกัน เมื่อมีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะได้รับผลกระทบ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใหญ่ๆ หรือเล็กก็ตาม การกำหนดเช่นนี้ เป็นเจตนาของผู้แต่งที่ต้องการให้หมู่บ้านไม้แดงเป็นตัวแทนของสังคมไทย

ผู้แต่งได้สร้างตัวละครและเหตุการณ์ขึ้นมา ตัวละครที่สำคัญ คือ สมภารกว้าง และ แก้ว แก่นกำจร ผู้แต่งผูกโครงเรื่องขึ้นจากพื้นฐานสภาพของหมู่บ้านชี้ให้เห็นถึงปัญหาหลักที่เห็นได้ชัด คือ ปัญหาความยากจน ที่ส่วนมากจะปรากฏในสังคมไทย ปัญหานี้เกิดขึ้นในหลายๆ ตอน นอกจากนี้มีปัญห่อื่นๆ ซึ่งแม้เป็นปัญหาส่วนบุคคลก็ก่อให้เกิดผลกระทบต่อกันอย่างทั่วถึง ทำให้มองเห็นการดำเนินชีวิต มาตรฐานแนวคิดและบรรทัดฐานของหมู่บ้านซึ่งสะท้อนสังคมไทยโดยรวม

เมื่อมีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้านไม้แดง ผู้แต่งได้แสดงพฤติกรรมของตัวละครที่สะท้อนทัศนคติและปฏิกิริยาของคนในหมู่บ้าน ซึ่งต่างกันเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายตัวเอกมีสมภารกว้างเป็นผู้นำ และคนที่ทัศนคติเหมือนกัน คือ กำนันเจิมและตาเทิ้ม ซึ่งเป็นฝ่ายที่มีอายุมากและมีความคิดเก่า อีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายปฏิปักษ์ มีแก้ว แก่นกำจร ซึ่งเป็น

เพื่อนกับสมภารกร่างเป็นผู้นำ และมีพวกห้องของแก่วนอีกหลายคน เช่น กรม เทียม ช้อน สาย แทน ซึ่งเป็นคนหนุ่มที่มีความคิดรุนแรง แสดงความไม่พอใจต่อระบบสังคมที่เป็นอยู่ที่ ศณะของสมภารกร่าง เป็นที่ศณะที่เห็นความสำคัญของจิตใจมากกว่าเห็นที่ระบบสังคม เขื่อนั้นในคุณค่าของสังคมไทยแต่ดั้งเดิม ส่วนที่ศณะของแก่วน เป็นที่ศณะที่เห็นความสำคัญ ของวัตถุในปรัชญาวัตถุนิยม เขื่อนถือในอุดมการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์ มองคุณค่าดั้งเดิมของ สังคมไทยว่าล้าสมัย ไม่สามารถแก้ปัญหาสังคม เศรษฐกิจ การเมืองได้

ความขัดแย้งในแต่ละตอน เป็นความขัดแย้งทางด้านความคิด เป็นการปะทะทางความคิดของทั้งสองฝ่าย ผู้แต่งแสดงการโต้เถียงกันในบทสนทนา ตัวละครทั้งสองฝ่ายต่างปฏิบัติตามแนวคิดของตน ตอนท้ายฝ่ายของแก่วนเป็นฝ่ายล้มเหลวทุกครั้งไป นอกจากบางตอนที่ร่วมมือกับสมภารกร่าง ส่วนฝ่ายของสมภารกร่างจะชนะเสมอ อย่างไรก็ตามความขัดแย้งมักลงเอยด้วยผลดีต่อทั้งสองฝ่าย บรรยายกาศแห่งการเผชิญหน้าได้ผ่อนคลายลง ฝ่ายที่ล้มเหลวอาจจะเสียหายไปบ้างแต่ก็ไม่ได้กระทบกันถึงกับบาดหมางผูกพยาบาท

ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่าที่ศณะของสมภารกร่างเป็นที่ศณะที่เหมาะสมกับปัญหาและสภาพของหมู่บ้านไม่แดง โดยที่ผู้แต่งแสดงว่าสมภารกร่างได้แก้ปัญหาด้วยวิธีการที่อยู่บนพื้นฐานความเข้าใจปัญหาและทางแก้ที่เหมาะสม ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ในการใช้ชีวิตของคนมีขณิวัชซึ่งมีวุฒิภาวะเต็มที่ โดยเฉพาะเมื่อบวชเรียนมาเป็นเวลา 18 พรรษา และได้ใช้ชีวิตที่บวชเรียนนั้นเรียนรู้อุททวนเรื่องราวของชีวิต

ผู้แต่งได้แสดงว่า ประสบการณ์ในชีวิตของสมภารกร่างดำรงอยู่ในคุณค่าดั้งเดิมของสังคมไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน คุณค่าเหล่านี้ ได้แก่ ความเป็นคนใจกว้าง มีความอดทน ความเมตตากรุณา ความเชื่อมั่นในตนเอง ความกล้าหาญ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การแก้ปัญหาของสมภารกร่างจึงประสบความสำเร็จทุกครั้งไป เพราะสมภารกร่างได้สิ่งสมสิ่งที่ดีงามในสังคมนำมาใช้ด้วยความเข้าใจ สิ่งนั้นจึงสวมรับกับวิถีคิดหรือพื้นฐานของชาวบ้าน เช่น ตอน "ฉีกหน้ากาชนชั้นชุกวีร" ในงานบวชของกรมสมภารกร่างได้ขอปิดทบาทเงินบริจาคจากชาวบ้านที่มาร่วมงานบวช เพื่อล้างหนี้ค่าเหล่ายาชกลอยที่นำคณมติควไว้ การแก้ปัญหานี้ได้ผลในขณะที่แก่วนได้แต่หุดใจมตียาชกลอยเลยไปถึงชั้นชั้นนาศกุน ทั้งๆ ที่ยาชกลอยเป็นเพียงแม่ค้าที่ขายของเล็กๆ น้อยๆ การแก้ปัญหาของ

สมภารกว้างทำให้เห็นว่าพระภิกษุเป็นศูนย์รวมความศรัทธาและความร่วมแรงร่วมใจ เมื่อเสร็จพิธีบวชแล้วชายกลอยนำของมาถวายพระดมเท่ากับจำนวนเงินที่เป็นหนี้ แก่วนและพวกน้องก็ต้องเสียน้ำ เพราะพฤติกรรมของชายกลอยเป็นสิ่งฟ้องว่า แก่วนไม่เข้าใจชายกลอยอย่างแท้จริง ตอน "กระบือวิปโยค" สมภารกว้างใช้สมุนไพรรักษาโรคภัยไข้เจ็บคือ ใบฝรั่งตำกับเกลือ รักษาโรคระบาดของควายในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นวิธีที่บรรพบุรุษได้ทำมาก่อนแทนการฆ่าควายตัวที่เป็นโรคระบาดตามข้อเสนองานของแก่วน การแก้ปัญหาของสมภารกว้าง ทำให้เห็นว่าสมภารกว้าง เป็นผู้มีเมตตากรุณาต่อสัตว์ พยายามใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านแก้ปัญหาอย่างละมุนละม่อม แทนที่จะพูดถึงทฤษฎีแปลกใหม่ที่ตนเองก็ยังไม่เข้าใจถ่องแท้อย่างแก่วน

ส่วนแก่วน แก่นกัจจกร ผู้แต่งได้สร้างให้แก่วน มีวิธีการแก้ปัญหาที่ไม่มีประสิทธิภาพและเป็นตัวตลก เพราะแก่วนมองปัญหาสังคมอย่างฉาบฉวยด้วยความไม่รู้หรือรู้เพียงครึ่งๆ กลางๆ ไม่เข้าใจอย่างลึกซึ้ง เมื่อแก่วนได้ยินได้ฟังว่าที่กรุงเทพฯ เขาตื่นตัวในเรื่องการเมืองก็ทำตาม กิจๆ ที่ตนยังไม่เข้าใจ และไม่รู้ว่าวัตถุประสงค์ของการกระทำ เช่น ตอน "สันติภาพมาถึงไผ่แดง" แก่วนและพวกน้องได้ชักชวนให้ชาวบ้านมาลงชื่อเรียกร้องสันติภาพ ด้วยเหตุผลว่า "เวลานี้ประชาชนที่ใฝ่สันติทั่วโลกกำลังลงชื่อเรียกร้องสันติภาพ" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 30) และเมื่อแก่วนได้รายชื่อของชาวบ้านเกือบทั้งหมู่บ้านแล้ว สมภารกว้างได้ถามว่าแก่วนจะเอารายชื่อนี้ไปทำอะไร แก่วนได้แต่ตอบว่า "ฉันยังไม่ได้นึก...อ่านหนังสือพิมพ์ เห็นที่กรุงเทพฯ เขาลงชื่อเรียกร้องกันฉันก็เอากับเขาบ้าง เสร็จแล้วก็ยังไม่รู้จะส่งไปให้ใครที่ไหน" (เรื่องเดิม : 39)

โครงเรื่องหลักของเรื่องไผ่แดง ประกอบขึ้นจากความขัดแย้งของตัวละครสำคัญ ระหว่างฝ่ายตัวเอกกับฝ่ายปฏิปักษ์ ซึ่งเป็นตัวแทนของความขัดแย้งระหว่างจิตกับวัตถุ นอกจากนี้ความขัดแย้งที่ผู้แต่งสร้างขึ้นยังเป็นความขัดแย้งในตัวเองของตัวละคร เช่น ความขัดแย้งในตัวเองของสมภารกว้าง เช่น เมื่อมีสิ่งใหม่เข้ามาสมภารกว้างก็หัวงันไหวเกิดความกังวล เกิดการโต้แย้งในตัวเอง และมีการวินิจฉัยปัญหานั้น เช่น ตอน "ความดับของสมภารวัดไผ่แดง" เมื่อกำนันเจิมมาขอร้องสมภารกว้างให้ช่วยตักเตือนแก่วน เพราะทางอำเภอส่งสัสว่าแก่วนจะเป็นคอมมิวนิสต์ ปัญหานี้เป็นปัญหาใหม่ สมภารกว้างจึงเกิด

ความหวังในหัวใจได้ไปปรึกษาพระประธานในโบสถ์ว่า "ผมจึงอยากรู้ว่า ผมจะทำอย่างไรดี จะเดือนมันตรงไหนดี เพราะความผิดความถูกเดี๋ยวนี้ คู่มันจะเกินสี่ห้ากรรมบดล้นออกไปทุกที ผมเองก็จนปัญญาไม่รู้ว่าอะไรผิดอะไรถูก" (เรื่องเดิม : 10) ผู้แต่งได้สร้างสมภารกร่างให้มีความขัดแย้งในตนเอง ทำให้เราเห็นถึงความเป็นชีวิตของตัวละครที่สมเหตุสมผล โดยผู้แต่งสร้างปัญหาให้มองเห็นวิถีคิด วิถีแก้ปัญหาของสมภารกร่าง ว่าเมื่อไม่แน่ใจก็จะไม่ด่วนตัดสินใจจะพิจารณาปัญหาด้วยใจเป็นธรรม ในที่สุดแล้วผู้แต่งได้ชี้ว่าสมภารกร่างสามารถใช้ความรู้ที่มีอยู่จัดการกับปัญหาในสังคมที่จะกำลังเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี

ส่วนความขัดแย้งในตัวเองของแก้ว ในตอนที่แก้วสรีกษาในอุคุมการณของลัทธิคอมมิวนิสต์ เชื้อถือในปรัชญาวัตถุนิยม เห็นความสำคัญของวัตถุมากกว่าจิตใจ ถึงกับมองว่าสมภารกร่างเป็นศัตรูทางความคิดที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน แต่โดยส่วนลึกแล้วแก้วไม่อาจปฏิเสธแนวคิดและวิถีปฏิบัติของสมภารกร่างได้อย่างสิ้นเชิง ด้วยเหตุผลหลายประการ คือ ความสัมพันธ์อันดีต่อกันมานานที่ยังไม่ได้ยุติลง เช่น แก้วสำนักในบุญคุณของสมภารกร่างที่ได้ช่วยเหลือตน ไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือลูกชายให้รอดชีวิต และการช่วยแก้ปัญหาเรื่องน้องชายที่บวชเป็นพระ นอกจากนี้สมภารกร่างและแก้วยังมีความผูกพันกันในฐานะเพื่อน มีความรัก ความเอื้ออาทร และให้อภัยกัน ในตอน "สัญญาประลิส" แก้วได้พยายามจะช่วยเหลือสมภารกร่าง โดยมาขอร้องให้สมภารกร่างรีบหนีไปจากวัดก่อนที่จะถูกจับขึ้นศาลประชาชน ซึ่งแก้วคิดไปเอง ในตอน "พระอาทิตย์ขึ้นได้ก็ตกได้" แก้วยังให้ความร่วมมือกับสมภารกร่างโดยจับพระจรรยาไปปล่อยยให้หนีวัดไม่แดง ก่อนที่พระจรรยาจะทำให้ชาวบ้านไม่คงลุ่มหลงในอบายมุขเรื่องหอยเบอร์ เห็นได้ว่า แก้วได้แสดงลักษณะของความเป็นคนไทยอย่างลึกซึ้ง คือ คนไทยแม้จะมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน แต่ก็ยังมีความเห็นอกเห็นใจกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ต้องฆ่าฟัน ไม่ต้องเสียชีวิตและเลือดเนื้อ แก้วไม่สามารถขจัดความเชื่อดั้งเดิมที่ได้รับจากการดำเนินชีวิตของคนก่อนรับความคิดใหม่ เช่น ในตอน "ข้าหวัดไม่แน่" ในยามคับขันเมื่อตกอยู่ในอันตราย แก้วก็ได้เอื้อปากขอเครื่องรางของขลังจากสมภารกร่างเช่นเดียวกับชาวบ้านคนอื่นๆ ทั้งๆ ที่ขัดต่ออุดมการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์

ตอนจบของเรื่อง เกิดฝนตกหนักน้ำท่วมหมู่บ้านไผ่แดง ชาวบ้านได้อพยพไปอยู่บนเนินสูงตามคำแนะนำของสมภารกว้าง ส่วนตัวสมภารกว้างไม่ได้อพยพไปที่ไหนยังอยู่ที่วัดไผ่แดง พอเวลาเย็นใกล้พลบสมภารกว้างไปชำระล้างที่หอระฆัง ผู้แต่งได้บรรยายว่า

เสียงระฆัง นับเป็นเครื่องเตือนใจให้รำลึกถึงคุณพระ นึกถึงคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา นึกถึงชีวิตส่วนรวมของบางไผ่แดงที่เคยอยู่ร่วมกันมาโดยใกล้ชิด ในบุพการีวิชาต่างๆ ที่เคยกระทำที่วัด... เสียงระฆัง... เป็นสัญญาณเตือนใจให้ระลึกถึงความผูกพันที่ต่างมีอยู่ต่อกันในสายโลหิตและในทางศาสนาเป็นเครื่องปลอบใจ ในยามที่บังเกิดอันตราย... คราบไคที่เสียงระฆังที่วัดไผ่แดงนั้นยังดังอยู่ บางไผ่แดงนั้นเองก็ยังไม่สิ้น... เพราะคราบไคที่สมภารกว้างยังไม่ทิ้งวัด ชีวิตของไผ่แดงก็ยังคงดำเนินไป ในลักษณะที่มีคุณภาพ มีความดีเป็นเครื่องถ่วงความชั่ว มีความมั่นคงในทางใจ อันเกิดจากศรัทธา และความรู้สึกบาปบุญคุณโทษ (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 244-245)

การจบในลักษณะนี้ เป็นเจตนาของผู้แต่งที่จะบอกกับผู้อ่านว่า

สมภารกว้างยังคงอยู่หมู่บ้านไผ่แดงตลอดไป ความคิดและวิถีปฏิบัติของสมภารกว้างได้ชักจูงให้หมู่บ้านนี้ดำรงอยู่ในคุณงามและความมั่นคง เห็นชัดว่าผู้แต่งตั้งใจแสดงว่า หมู่บ้านไผ่แดง เป็นตัวแทนของสังคมไทย และทำให้ผู้อ่านเกิดความมั่นใจว่า พุทธศาสนาจะอยู่คู่สังคมไทยตลอดไป และพร้อมที่จะช่วยแก้ปัญหาและจรรโลงสังคมให้ดำเนินไปอย่างสงบสุขได้ทุกเมื่อ

ในปี 2532 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แต่งเรื่องไผ่แดง เพิ่มเติมให้ชื่อตอนว่า "กลับไปเยี่ยมไผ่แดงอีกครั้งหนึ่ง" เรื่องนี้เป็นเรื่องสั้นที่เขียนต่อเรื่องไผ่แดงฉบับเดิม และใช้ตัวละครชุดเดิม การกลับไปเยี่ยมหมู่บ้านไผ่แดงในคราวนี้ ผู้แต่งได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน เช่น มีถนนเข้าถึงหมู่บ้าน และชายทุ่งที่แก้วน้ แก่นกำจร ได้ต่อสู้กับนายทุน เพื่อสงวนที่คืนเอาไว้ให้ชาวไร่ชาวนาได้กลายเป็นบ้านจัดสรร คนเก่าคนแก่ของหมู่บ้านอย่างกำนันเจิมก็ได้ตายไปหลายปี ส่วนคนหนุ่มที่ตายก่อนเวลาอันสมควร คือสาธ และ แดม สมาชิกหลายคนของหมู่บ้านได้อพยพไปทำมาหากินที่อื่น เช่น เทียม ทิพย์

และคนที่ร้ายกว่าใครๆ ในหมู่บ้านก็คือ กม ได้ประกอบอาชีพขายที่ดิน และสร้างหมู่บ้าน
จัดสรร ผู้แต่งยังได้รู้ว่าคนที่ร้ายกาจวิ่งโรยไปตามกาลเวลาแต่ลักษณะนิสัยและความ
คิดเห็นยังเหมือนเดิม คือ สมภารกร่าง และแก้ว โดยเฉพาะสมภารกร่าง ถึงจะมีอายุ
70 ปีแล้ว ยังไล่เตะกมลงจากกุฏิ เพราะกมมาพูดกับสมภารว่าจะมาซื้อที่ดินของชาวบ้าน
และจะสร้างบ้านจัดสรรขายให้ชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง พฤติกรรมของสมภารกร่างยังคงเป็น
เหมือนเดิม จนหลวงพ่อพระประธานตัวคนเดิมของสมภารกร่าง สันธอกว่าถึงอายุจะมากขึ้น
ก็ยังไม่เปลี่ยนนิสัย และยังเตือนอีกว่า การรู้ดีรู้ชั่ว รู้จักสำรวมเมื่อทำผิดเป็นสิ่งสำคัญ ส่วน
แก้ว ถึงแม้ร้ายกาจจะทรุดโทรมเป็นอัมพฤกษ์ แต่ความคิดเห็น วิธีการพูดคงเหมือนเดิม
การเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ในตอนนั้นขบเขาลง เพราะพวกนี้องแยกย้ายไปอยู่ที่อื่น และ
บางคนก็ตายไปแล้ว

ในตอนอื่นๆ ก่อนหน้านั้น สมภารกร่างได้ต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่
ในตอนนั้นผู้แต่งกล่าวว่าสมภารกร่างมีศัตรูใหม่ คือ กิเลสของมนุษย์ ซึ่งทำให้คนที่เคยอยู่ใน
ศีลในธรรมกลายเป็นคนโลก คนทุจริต ผู้แต่งได้เน้นการนำคุณค่าของพุทธศาสนา มาต่อสู้กับ
กิเลสของคน เพราะผู้แต่งเชื่อมั่นว่าคุณค่าของพุทธศาสนายังจรโลงจิตใจของประชาชน
ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เพิ่มมากขึ้นจากสมัยใหม่แดง ในช่วงแรก

1.1.5 ลักษณะนิสัยของตัวละคร

1.1.5.1 สมภารกร่าง

ในเรื่องใหม่แดง ผู้แต่งได้สร้างตัวละครให้มีลักษณะนิสัย
ที่สนับสนุนให้มีบทบาทสัมพันธ์กับแก่นเรื่อง ตัวละครที่สำคัญในเรื่อง คือ สมภารกร่าง และ
แก้ว แก่นก่าจร ทั้ง 2 คน มีทัศนคติแตกต่างกัน ซึ่งส่งผลถึงพฤติกรรมที่แตกต่างและทำให้
เกิดความขัดแย้งกันด้วย สมภารกร่างเป็นพระภิกษุ อายุประมาณ 37-38 ปี ได้เป็น
เจ้าอาวาสวัดใหม่แดงเมื่อเจ้าอาวาสองค์เก่ามรณภาพ สมภารกร่างถือกำเนิดและเติบโตขึ้น
ในหมู่บ้านใหม่แดง เมื่อเป็นเจ้าอาวาสได้มีบทบาทสำคัญในหมู่บ้าน เป็นที่เคารพศรัทธาของ
ชาวบ้านทั้งๆ ที่เพิ่งได้เป็นสมภารเพียง 2 ปี สมภารกร่างมีอายุพรรษา 18 พรรษา
ในตอนแรกที่บวช สมภารกร่างไม่ได้ตั้งใจจะอยู่ในพระศาสนาอย่างถาวร เพียงบวชตาม

ประเพณีตามที่แม่ขอ แต่เมื่อบวชแล้วสมภารกว้างได้ตัดสิ้นใจบวชตลอดไป ผู้แต่งแสดงให้
เข้าใจว่าสมภารกว้างมีความผูกพันกับแม่มาก ดังบรรยายว่า "ก่อนจะสิ้นใจ คาของโยมก็
จับอยู่ที่ฝ่ามือของลูก...นึกถึงเรื่องสักครั้งใดก็แลเห็นตาคู่นี้ทำให้ลืมเลิกความคิดทุกครั้งไป"
(ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 2) ความผูกพันดังกล่าวเป็นสิ่งที่มิอาจมีผลต่อการ
ดำรงอยู่ในเพศบรรพชิตของสมภารกว้าง

เมื่อบวชแล้วสมภารกว้างได้ตั้งใจศึกษาพระธรรมวินัย
จนได้นักธรรมตรี "จะสอบนักธรรมโทก็คู้ยังคิดขี้คู้" (เรื่องเดิม : หน้าเดิม) แต่ถึงแม้
จะมีความรู้เพียงระดับนักธรรมตรีก็นำไปปฏิบัติได้ สมภารกว้างปฏิบัติตนในฐานะของ
เจ้าอาวาสได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการสอนธรรมะ การแสดงบทบาท
ของสมภารกว้างมีทั้งการสอนโดยตรง และแสดงการปฏิบัติตนในสถานการณ์ต่างๆ การสอน
โดยการปฏิบัติตนของสมภารกว้างอยู่บนพื้นฐานความคิดทางพุทธศาสนา ในการแก้ปัญหา
สมภารกว้างใช้ประสบการณ์จากชีวิตในสมณเพศ และประสบการณ์ก่อนหน้านั้นเป็นหลัก เช่น
ตอน "กระบือวิปโยค" สมภารกว้างไม่เห็นด้วยกับความคิดของแก้วน ที่ให้ฆ่าควายตัวที่เป็น
โรคระบาด เพราะการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้นเป็นบาป สมภารกว้างจึงใช้วิธีการรักษาแบบโบราณ
โดยการให้สมุนไพร คือ เอาใบฝรั่งมาค้ำกับเกลือคั้นเอาน้ำให้ควายกินติดต่อกันหลายวัน
ควายก็หายจากโรคระบาดมีชีวิตต่อไป การปฏิบัติของสมภารกว้างเป็นการโปรดสัตว์ ช่วย
ชีวิตสัตว์บนพื้นฐานของความเมตตากรุณา ประกอบกับความรู้พื้นบ้านที่พิสูจน์ได้ว่ายังไม่ล้ำสมัย
ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่า สมภารกว้างได้นำความรู้จาก
การบวชมาใช้ในการแก้ปัญหา การบวชเป็นเวลานานมีผลทำให้ วิธีการคิด การแก้ปัญหา
การไตร่ตรอง การเตือนตัวเองได้พัฒนาขึ้น มีอุบายทางอารมณ์ ทางปัญญาสูงขึ้น มอง
สิ่งต่างๆ ด้วยความเป็นธรรม

ผู้แต่งได้สร้างให้สมภารกว้างมีวิธีการคิด การแก้ปัญหา
ในลักษณะที่ไตร่ตรองปัญหาอย่างละเอียดถี่ถ้วน มีการวินิจฉัยปัญหา มีการเตือนสติตัวเอง
ในเวลาที่อยู่คนเดียวในที่สงบ คือ ในโบสถ์ของวัดไผ่แดง ผู้แต่งใช้กลวิธีการคุยโต้ตอบกับ
"หลวงพ่อดีวา" ซึ่งเป็นอีกตัวตนหนึ่งของสมภารกว้าง แสดงข้อถกเถียงโต้แย้ง
วิจารณ์ตนเองเพื่อบรรลุมรรคปฏิบัติที่เหมาะสมกับสมณเพศ และการดำรงอยู่ในสถานะ

เจ้าอาวาสและสมาชิกหมู่บ้านไผ่แดง ผู้แต่งแสดงเหตุผลของกลวิธีที่ให้การกว้างสนทนา กับพระประธาน ไว้ใน "คำตาม" ว่า "ธรรมดาคนเราที่บวชเฝ้าอยู่ในสมณเพศนั้น มักจะ ปรากฏว่ามีตนเกิดขึ้นสองตน คือ ตนหนึ่งเป็นตนแห่งโลกที่สมาธิกว้างมักจะแสดงให้ประจักษ์ แก่คนทั้งหลาย อีกตนหนึ่งนั้น คือ ตัวเองในฐานะที่เป็นสมณะอยู่ห่างจากโลก"

(ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 247-248) อย่างไรก็ตามในด้านการแสดงพฤติกรรมอื่น ๆ ผู้แต่งไม่ได้แสดงบทบาทของสมาธิกว้างว่าเป็นพระที่ห่างไกลจากปุถุชนมากนัก ผู้แต่งสร้าง ให้นิยามนิสัยดั้งเดิมให้กับสมาธิกว้างอย่างสมเหตุสมผล

ผู้แต่งได้กล่าวถึงนิสัยดั้งเดิมของสมาธิกว้าง ในสมัยที่ สมาธิกว้างมีอายุยังไม่ครบบวช เป็นคนหนุ่มที่กล้าสัน เป็นคนกล้าที่ไม่กลัวใคร และยังเป็น หัวโจก จนไม่มีใครกล้ามาลองดี เมื่อสมาธิกว้างได้บวชเฝ้าแล้ว สมาธิกว้างยังคงใช้ ลักษณะนิสัยดั้งเดิม คือ ความเป็นคนใจกล้า เด็ดเดี่ยว เด็ดขาด และเป็นคนจริง มาช่วยแก้ ปัญหาในสถานการณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยตรง เช่น ตอน "สังคมาตตะยัก" สมาธิกว้าง ได้แสดงบทบาทของคนในแง่ที่เป็นผู้ใหญ่คนหนึ่งหวังดีต่อลูกหลาน ไม่อยากให้ลูกหลานต้อง ตายไปต่อหน้าและทนนิ่งดูตายไม่ได้ บทบาทดังกล่าวนี้ไม่ใช่บทบาทโดยตรงของพระ แต่เป็น บทบาทที่กำหนดโดยสถานการณ์ที่สมาธิกว้างเป็นสมาชิกของหมู่บ้าน สมาธิกว้างจึงได้ไป ช่วยนำแก้วลูกชายของแก้วนึ่งสุชศาลา สมาธิกว้างได้พูดกับแก้วนึ่งและพวกพ้องที่จะขัดขวาง ว่า "อย่าลืมว่าถึงมือกูจะอ้อมไธแก้ว คินแข็งเข้าของกูยังมีอยู่ กูจะข้ามศพไธคนนั้นไป" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 98) ตอน "โทรมชาติ" เกิดความหึงหึงในหมู่บ้าน แต่แก้วนึ่งพยายามขัดขวางพรรคพวกไม่ให้ไปรับของแจกจากทางการ สมาธิกว้างห่วงใย เด็กๆที่กำลังอดอยาก สมาธิกว้างจึงได้ไปต่อว่าแก้วนึ่งที่ส่งนมไปต่อยี่ห้อถึงบนเรือน ต่อหน้า ลูกชายของชื่อน เพราะชื่อนแอบมารับของแจก สมาธิกว้างได้พยายามหว่านล้อมแก้วนึ่ง และพวกพ้องให้เห็นแก่เด็ก แต่แก้วนึ่งไม่ยอมเชื่อฟังและกล่าวหาสมาธิกว้างใช้เล่ห์กะเท่ สมาธิกว้างโมโหจึงบริภาษแก้วนึ่งคยาดังนี้

"ไธแก้วนึ่ง" สมาธิกว้างแล้วเงื่อนสายขึ้นสุดแรง "มึงหยุดเดี๋ยวนี้ ชินพูดอีก คำเดียวนี่คือหักคกน้ำไม่รู้ด้วย ใครกันแน่ที่ฉวยโอกาส ใครกันวะ เจ้าเล่ห์เพทุบาย? มึงนี่แหละไธแก้วนึ่ง เออ มึงไม่ต้องเถียง กูว่ามึง

นะแหละเจ้าเล่ห์เจ้ากล กุศ อุดมคติ อุดมการ มิ่งเท่สวศุขโวว่ามิ่งนั้น
 เก่งกล้าจะช่วยคนยากคนจน แต่พอคนอดข้าวทั้งบางมิ่งก็ช่วยใครไม่ได้
 ดีแต่ประชุมพวกห้องค่าคนอื่น พอคนอื่นเขาสั่นมือเข้ามาจะช่วยมิ่งก็ขัดขวาง
 ห้ามปราม ถ้าพวกมิ่งมารับของ มิ่งก็หาว่าไอ้คนนั้นทรยศมิ่งนั้นแหละไอ้แก้ว
 คนทรยศ มิ่งต่างหากเป็นคนคอยขัดคอไม่ให้ข้าวตกถึงปากถึงท้องใครจนขึ้น
 เด็กหัวเท่ากำปั้น มิ่งก็อุตส่าห์ส่งลูกน้องไปแย่งข้าวแย่งน้ำจากปากมัน ให้มัน
 อดมันเหียวไปทั้งคืน ไอ้แดงมันรู้เรื่องอะไรเสียเมื่อไร ซึ่งไอ้อุดมคติขึ้นขึ้นอะไร
 ของมิ่งนั้นนะ มันยังไม่รู้เลข อซ่าว่าถึงไอ้แดงเลขอะไร แม้แต่กูก็ยังไม่ว่ามิ่ง
 จะเอาอะไรของมิ่ง ไอ้แดงมันรู้แต่ว่าท้องมันเหียว เมื่อท้องมันเหียวมันก็อยาก
 กินข้าว แล้วก็ไอ้คนจัญไรตั้งสามห้ามันไปขว้างทิ้ง" หูดถึงตอนนั้นสมภารกว้าง
 ก็ยกมือขึ้นเช็ดหน้าตา แต่ปากก็ยังหูดต่อไปอย่างไม่ลดละว่า "เหียงเท่านั้นยัง
 ไม่พอ ไอ้สัตว์เดี๋ยวจานตัวนั้นยังไปชักปากพ้อมันให้มันดูเสียอีก ไอ้แก้ว
 มิ่งเอาสันตึ้นคิดดูให้ดีๆ เกิด เองมีลูกชกรรมศาลูกมันก็นับถือพ้อมัน เห็นว่า
 ดีกว่าใครๆ ทั้งนั้นถ้าใครขึ้นมาชักปากพ้อมันถึงบนเรือน แล้วพ้อมันสู้เขาไม่ได้
 เด็กมันจะนึกอย่างไร" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 52-53)

สมภารได้พูดกับแก้วอีกว่า "ถ้ากูขึ้นไปชักปากมิ่งบนเรือน
 ให้ลูกมิ่งดู มิ่งจะเอาไหม ถ้ามิ่งอยากจะลองก็ออกมา ไปด้วยกันเดี๋ยวนี ถ้าพ้อมันชักปาก
 มิ่งจริงมิ่งค้อว่าสมภารกว้างมันไม่จริง" (เรื่องเดิม : 53) ก้าวที่สุดแก้วนั้นก็ยอมจำนน
 ในเหตุผล แก้วจึงให้ภรรยาของตนไปแจกพวกห้อง และเมื่อภรรยาแก้วก็เกิดที่มาจับของกับสมภาร
 ว่า "สมภารอ่ามิ่งว่าเราเห็นะของที่รับไปนี่เกิดจากเลือดเนื้อและหยาดเหงื่อของพวกเรา
 ทั้งนั้น" (เรื่องเดิม : 54) สมภารกว้างจึง "เงื้อตีนขวาเหวี่ยงป้ายเข้าที่ก้นเจ้ากรม"
 (เรื่องเดิม : หน้าเดิม) เป็นการสั่งสอนที่ภรรยาไม่เข้าใจเรื่อง

นอกจากนี้ผู้แต่งยังได้ชี้ว่า สมภารกว้างเป็นผู้ที่เข้าใจใน
 วิถีชีวิตไทยเป็นอย่างดีและสามารถประยุกต์ศาสนาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต เช่น ตอน
 "สิทธิแห่งชนชั้นกรรมมาชิน" กำนันเจิมมีปัญหาเรื่องค่าจ้างเก็บเก็บข้าว ที่แก้วและพวกห้อง
 เรี่ยกรังมากเกินไป สมภารกว้างจึงแก้ปัญหาโดยการขอปิดขนาดแรงงานจากชาวบ้าน ให้

มาช่วยลงแขกเกี่ยวข้าวในนาของกำนันเจิม สมภารกว้างได้ไปนั่งเป็นเพื่อนชาวบ้านถึงที่นา เพราะกลัวว่าแก่วนและพวกพ้องจะมาก่อเรื่องวิวาท สมภารกว้าง "มีไม้ไผ่ลำขนาดพอเหมาะสำหรับเป็นพลอง...พอได้ยื่นเสียงฝีเท้าคนเดิน...สมภารกว้างก็คิดว่าพลองลุกขึ้นยืนจิ้งก่า" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 216) และเมื่อสมภารกว้างเห็นแก่วนพร้อมพวกพ้องเดินเข้ามาใกล้ๆ จึงพูดขึ้นว่า "มึงจะมาเกะกะระรานก็ต้องข้ามศพกูไปก่อน" (เรื่องเดิม : หน้าเดิม) แต่แก่วนและพวกพ้องกลับบอกว่าจะมาช่วยลงแขก เพราะได้ยืนเพลงเกี่ยวข้าวแล้วอดใจไม่ไหวเหมือนมีใครร้องเรียก ต้องรีบมาช่วย ซึ่งแสดงว่า แก่วนและพวกพ้องก็มีลักษณะของคนไทยที่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจ และรู้จักช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

นอกจากความรู้ด้านการประสูกศรศาสตร์ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตแบบไทยแล้ว สมภารกว้างยังใช้ความสามารถส่วนตัวในเรื่องการชกมวย และการรู้นิสัย รู้จุดอ่อน จุดแข็งของแต่ละบุคคล มาประสูกศรในการแก้ปัญหา เช่น ตอน "เพื่อเกียรติภูมิ" มีการชกมวยระหว่างนักมวยฝีมือดีของหมู่บ้านและตำบลต่างๆ ในงานรื่นเริงที่วัดใหญ่ปากคลอง เมื่อถึงเวลาชกมวย จุ๊กนักมวยฝีมือดีของหมู่บ้านไม่แดงไม่ยอมขึ้นชกเพราะกลัวคู่ต่อสู้ แก่วนและชาวบ้านมาขอร้องให้สมภารช่วยเหลือ สมภารกว้างรู้นิสัยของจุ๊กดี เพราะเป็นนครมวยตั้งแต่สมัยที่จุ๊กยังเป็นเด็ก จึงแก้ปัญหาโดยการพูดขู่จุ๊กว่า "ไอ้จุ๊กมึงจะทำให้ชายหน้ากูริ ลักเคี้ยวมึงขึ้นชกมวย ถ้ามึงชกแพ้ มึงกับกูชกกัน" (เรื่องเดิม : 185) พูดแล้วสมภารกว้าง "เอากำปั้นผ่าคเข้าที่กรามเจ้าจุ๊กฉลาดใหญ่ เงื่อตันขวาปายเข้าที่กันอีกทีหนึ่งแรงๆ" (เรื่องเดิม : 186) จุ๊กจึงยอมขึ้นชก และจุ๊กชนะอย่างชาวสะอาด

ผู้แต่งได้สร้างสมภารกว้าง เป็นตัวละครที่สมจริง ซึ่งย่อมจะมีข้อบกพร่อง มีจุดอ่อนอยู่บ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดูแลโทสงจริต แต่ก็ไม่ถึงขั้นรุนแรง เพราะสมภารกว้างกระทำในขอบเขตของความเป็นปกติของปุถุชน คือไม่ผิดศีลธรรม ส่วนโมหจริตนั้นเมื่ออยู่บ้างในบางครั้ง เช่น ในตอน "โทรมฤทธิ์" หลวงพ่อพระประธานได้เตือนสมภารกว้างว่า

สมภารควรจะจำมารยาทในการบริจาคทานของมรทวาสเจ้าไว้บ้าง วันหนึ่งที่บนศาลา สมภารตั้งทำราวกะแสรหมูใหญ่โยนเศษสำหรับให้แก่คน แต่สมภาร

รู้หรือเปล่าว่าของกินวันนั้นมาจากสำหรับคนอื่น ไม่ใช่ของสมภารสักนิด สมภาร
ทำอย่างนี้เท่าไรก็ไม่ได้บุญ (เรื่องเดิม : 47)

เมื่อพิจารณาที่ผู้แต่งกล่าวถึงพฤติกรรมของสมภารกว้าง
ตอนที่ชาวบ้านมารับของ จะเห็นว่า เป็นพฤติกรรมที่ไม่ถึงกับน่าเกลียด แต่ถ้าจะคิดในปรัชญา
ที่ลึกซึ้ง จะเห็นว่าสมภารกว้างมีความรู้สึกคล้ายกับว่าตนมีหน้าที่อันสำคัญที่ชาวบ้านมารับของ
การที่ผู้แต่งให้หลวงพ่อบุญพระประธานท้วงติงสมภารกว้างเช่นนี้ แสดงให้เห็นตัวตนฝ่ายที่
ละเอียดอ่อนของสมภารกว้างมากยิ่งขึ้น ในแง่ที่พยายามเอาปรัชญาของพุทธศาสนามา
ขัดเกลาจิตใจ

บางครั้งสมภารกว้างมีโมหจริตคิดยึดในรูปลักษณ์ภายนอก
จนมองข้ามแก่นสาร เช่นในตอน "พระเบ็ช" สมภารกว้างเห็นว่าพระเบ็ชซึ่งเป็นพระ
ประธานบนศาลาการเปรียญนั้น "น่าเกลียดน่ากลัวไม่มีทางที่จะช่วยเจริญศรัทธาปสาทะ
ได้เลย" (เรื่องเดิม : 68) สมภารกว้างจึงหาหนทางที่จะกำจัดพระเบ็ชให้หนีไปจาก
วัดไผ่แดง แม้ว่าเมื่อได้ไปคุยกับ "หลวงพ่อบุญพระประธาน" จนหลวงพ่อบุญเห็นว่า "ความ
งามที่แท้นั้นไม่ได้อยู่ที่หน้าตาหรือรูปร่าง... แต่อยู่ที่ด้วยกรรม... เพราะคนที่เขาหลงกราบ
ไหว้พระพุทธรูปนั้น เขามีได้ไหว้รูปปั้น... เขาไหว้กรรมอันประเสริฐหาที่เปรียบมิได้ของ
พระพุทธรูปเจ้าท่านต่างหาก" (เรื่องเดิม : 72) สมภารกว้างก็ไม่ได้เชื่อฟัง แต่ได้พยายาม
ที่จะทำลายพระเบ็ช ทำสิ่งที่สมภารกว้างก็ได้ประจักษ์สิ่งที่มีคุณค่าซ่อนอยู่ภายในพระเบ็ช
คือ พระพุทธรูปที่หล่อด้วยนาก เป็นพระปางสมาธิที่งดงาม สมภารกว้างเมื่อเห็นดังนั้นก็สำนึก
ได้ว่าพระเบ็ชต่างหากที่มีคุณค่าที่ช่วยก้ำบังพระพุทธรูปที่งดงามให้หนีมือศัตรู สมภารกว้าง
สำนึกได้ว่าคุณค่าไม่ได้อยู่ที่รูปลักษณ์ แต่อยู่ที่คุณประโยชน์ที่สิ่งนี้มี แสดงให้เห็นว่าสมภารกว้าง
เข้าถึงความจริงด้วยประสบการณ์ว่าคุณค่าที่แท้จริงคืออะไร จึงเก็บเอาเศษปูนนั้นมาปั้น
หลวงพ่อบุญใหม่

การที่สมภารกว้างมีจุดอ่อนหรือข้อบกพร่อง ก็เพราะ
สมภารกว้างยังเป็นปุถุชน เมื่อใดก็ตามที่สมภารกว้างตกอยู่ในอำนาจของความเป็นปุถุชนสูง
สมภารกว้างจะมีโทสจริตและโมหจริต แต่ส่วนมากสมภารกว้างมีการแสดงออกอย่างสมคูลย์
เพราะสมภารกว้างมีการเตือนตัวเอง มีการวินิจฉัยตนเอง การสนทนากับ "หลวงพ่อบุญ"

พระประธาน" ของสมภารกร่างแสดงถึงความเชื่อว่า ปุถุชนมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองให้สูงขึ้น มีการขัดเกลาจิตใจที่ประณีต และสมณเพศเป็นหนทางที่กระตุกศักยภาพนี้ เช่น ตอน "ข้าหวัดไม่แพ้" ชาวบ้านไผ่แดงมีปัญหาเรื่องที่ทำกินหลังวัดไผ่แดง เพราะเสียแหล่งมาอ้างว่าที่คืนผืนนั้นเป็นของตนและให้ชาวบ้านอพยพออกไป ชาวบ้านไผ่แดง แก่วนและพวกพ้องจะต่อสู้กับพวกเสียแหล่ง สมภารกร่างเป็นห่วงชาวบ้านจึงให้พระ ตะกรุดเป็นของป้องกันตัวในตอนแรกแก่วนปฏิเสธที่จะรับเครื่องรางของขลัง และโจมตีสมภารกร่างว่าถือโอกาส "ประกาศลักขี้อันล้ำสมัย" (เรื่องเดิม : 23) สมภารกร่างโกรธแก่วนและได้พูดกับแก่วนด้วยความโกรธว่า "เมื่อมิงไม่เอาก็ดีแล้ว แต่มิงอย่ามาคุก ออกไปเดี๋ยวนี้ไอ้แก่วน ออกไปให้หน้าวัดกู พาพวกมิงออกไปด้วย... หินอยู่ข้างมิงจะเจ็บตัว มิงอย่าประมาทว่ากูเป็นพระทำอะไรมิงไม่ได้ มิงอยากจะลองก็เอา" (เรื่องเดิม : 24) เมื่อสมภารกร่างได้สนทนากับพระประธาน พระประธานได้เตือนว่า "มือช่างวิ เป็นพระเป็นสงฆ์ให้สาวหนูนให้เขาตีกัน ใครมาท้วงเข้าหน่อกลับโมโหโทโส ลูกขึ้นเออะอะทำเขาต่อย" (เรื่องเดิม : 27) สมภารกร่างจึงแก้ตัวว่า "ผมลืมตัวขาดสำรวมขึ้น เจ้าแก่วนเพื่อนผมมันชั่วโมโหจริงๆ ผมก็เป็นปุถุชน" (เรื่องเดิม หน้าเดิม) ดังนั้นพระประธานในโบสถ์ต้องเตือนซ้ำว่า "ไม่ใช่ นะชีสมภาร... สมภารเป็นพระต่างหาก" (เรื่องเดิม หน้าเดิม)

ลักษณะนิสัยของสมภารกร่างที่เห็นได้ชัด คือ มีความเชื่อมั่นในตัวเอง เป็นคนเอาจริงเอาจัง มีความมุ่งมั่นที่จะเป็นพระแก่ผู้เฒ่าอย่างจริงจัง ไม่เพิกเฉยต่อปัญหา มีความสำนึกในหน้าที่ของตนต่อสังคม เข้าใจในสถานการณ์และบทบาทของตน แต่ด้วยเหตุที่มีบทบาทและสถานการณ์อันซับซ้อน สมภารกร่างจึงมีความขัดแย้งในตัวเอง จนต้องปรึกษา "หลวงพ่อพระประธาน" อยู่เสมอ ซึ่งความขัดแย้งในตัวเองนี้มีผลต่อแก่นเรื่อง โครงเรื่อง และเป็นอุปกรณ์แสดงเนื้อหาทางอารมณ์อันเป็นรสสำคัญของเรื่อง คือ ความซับซ้อนของตัวละคร

กล่าวโดยสรุป สมภารกร่างเป็นตัวละครที่มีลักษณะนิสัย และพฤติกรรมซับซ้อน เป็นตัวละครแบบตัวกลม (round character) ที่ผู้แต่งสร้างได้สอดคล้องกับเรื่อง คือ เป็นตัวเอกที่แสดงความคิด ความเชื่อของผู้แต่ง เวลาเดียวกันเป็นอุปกรณ์สำคัญที่สร้างรสทางวรรณศิลป์ ทำให้ผู้อ่านชื่นชมและมีความรู้สึกคล้อยตามความคิดเห็นของสมภารกร่าง

1.1.5.2 แก้ว่น แก่นก่าจร

แก้ว่น แก่นก่าจร อาศัยอยู่ใกล้กับสมภารกร่าง เป็นเพื่อนกับสมภารกร่างมาตั้งแต่เด็ก มีนิสัยคล้ายคลึงกันในแง่ที่เป็นคนจริง เป็นที่เกรงขามและนับถือจนเป็นที่กล่าวขวัญของคนในหมู่บ้านว่า "สองคนนี้เดินเข้าไปที่ไหนมีแต่คนหลีก ไม่มีคนหนุ่มที่ไหนดจะกล้ามาลองดี" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 15) แก้ว่นเป็นลูกชานาถือกำเนิดและเติบโตในหมู่บ้านไผ่แดง เมื่อแก้ว่นเป็นหนุ่มเขานึกถึงความร่ำรวยของสากเป็นมหาเศรษฐีมีหน้ามีตา แก้ว่นเคยหวังว่าเขาจะไปเรียนที่กรุงเทพฯ แล้วรับราชการเพื่อจะได้ตำแหน่ง มียศฐาบรรดาศักดิ์ มีเงิน มีอำนาจ ที่จะทำให้ตัวเขามีความสุข แต่แล้วเมื่อแก้ว่นได้มีโอกาสไปเรียนที่กรุงเทพฯ แก้ว่นกลับสอบตกบ่อยๆ จนเมื่อจึงต้องกลับบ้าน แก้ว่นเป็นลูกชายคนเดียวของพ่อแม่ มีฐานะพอมีอันจะกิน เมื่อพ่อแม่ตาย สมบัติทั้งหมดตกเป็นของแก้ว่น แต่แก้ว่นก็ใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย จนทรัพย์สินเงินทองที่เป็นมรดกตกทอดหมดไปเหลือเฉพาะที่นาแปลงหนึ่ง และบ้านที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่สิ่งหนึ่งที่แก้ว่นได้รับหลังจากไปเรียนที่กรุงเทพฯ ก็คือ อุดมการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างผิวเผินชาดๆ เกินๆ

ผู้แต่งบรรยายสิ่งที่มื่ออิทธิพลต่อความคิดของแก้ว่นไว้อย่างเสียดสีให้ชวนขัน ในตอน "ข้าหวัดไม่แพ้" ไว้ว่า

เพราะเหตุว่าแก้ว่นเคยไปเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ เขาจึงติดตามอ่านหนังสือที่มาจากกรุงเทพฯ โดยมิลลละ ชั้นบนของบ้านของเขาองเค็มไปด้วยหนังสือต่างๆ ทั้งหนังสือพิมพ์รายวัน รายสัปดาห์ รายปักษ์ และรายเดือน หนังสือเหล่านั้นนอกจากจะเป็นเพื่อนแล้ว ยังเป็นแสงสว่างฉายให้เขาได้เห็นชีวิตและความเป็นอยู่อันแท้จริงของสังคม หนังสือบางอย่างปลอบใจเขาให้รู้ว่าโชควาสนาอันล้นเกินของเขาไม่มีเกิดขึ้นเพราะความผิดของเขาเองเลย แต่เป็นไปตามกำหนดของสังคมปัจจุบันและระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน สังคมที่เพะพอนเนาเหิ่นเนาสะอิดสะเอียน และระบบเศรษฐกิจที่ทารุณชุกครัด ตั้งอยู่บนหนาคเหงือเลื้อคเนื้อ และโครงกระดูกของคนเช่นเขาและชาวบ้านอื่นในบางนี้ สกวันกำนันเจิมซึ่งเป็นตัวแทนของระบบศักดินาและสังคมที่น่ารังเกียจและสมภารกร่างผู้ซึ่งเป็นทั้งตัวแทนของชนชั้นต่ำ ศักดินาและเป็นผู้ค้าหาเสนาติดอย่างแรง คือศาสนา (เรื่องเดิม : 14)

ข้อความข้างต้นนี้ ถ้าอ่านอย่างไม่มีอคติระวังอาจเข้าใจว่าผู้แต่งเห็นด้วยกับความคิดของแกว่าน แต่ถ้าอ่านต่อไปจะพบว่าผู้แต่งเสียดสีความเขลาของแกว่านที่หลงเชื่อหนังสือและอุดมการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์ เห็นได้ว่าผู้แต่งมีเจตนาจะสะท้อนความไร้เหตุผลของอุดมการณ์ของคนหัวก้าวหน้าในยุคนั้น ผ่านความคิดของแกว่านว่า "มิใช่เพราะเห็นแก่อุดมคตินั้นหรือที่ทำให้เขาต้องเป็นฝ่ายตรงข้ามกับคนที่เขาเห็นว่า เป็นมิตร คือ กำนันเจิมและสมภารกร่าง ผู้มิได้เคยทำอะไรให้เขาเลย นอกจากมีเจตนาดีต่อเขา... บ่าเหี่ยวความคิดต่อเขา" (เรื่องเดิม : 16) ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่า หลังจากที่แกว่านได้อ่านหนังสือบางเล่ม หนังสือนี้มีอิทธิพลทำให้แกว่านเปลี่ยนจากแกว่านคนเดิมกลับมาเป็นแกว่านผู้หลงใหลในอุดมการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์ แกว่านเริ่มมองคนที่เคยเป็นมิตร เคยช่วยเหลือเกื้อกูล เคยรักและนับถือกันมาตลอดอย่างกำนันเจิมและสมภารกร่างเป็นฝ่ายตรงข้าม เพราะแกว่านมองว่า กำนันเจิมเป็นตัวแทนของระบบศักดินาและสมภารกร่างเป็นผู้มอมเมาชาวบ้านด้วยศาสนา

แกว่านได้เผยแพร่ความคิดในแนวลัทธิคอมมิวนิสต์แก่คนหนุ่มในหมู่บ้านที่ขึ้นชมับถือเขา ส่วนมากเป็นพวกน้องและบริวารที่ได้มาชุมนุมกันในตอนค่ำๆ หรือดึกๆ ที่บ้านของแกว่าน แต่ไม่ได้ก่อกองกันอย่างลึกซึ้ง เพียงแต่เป็นผู้รับฟังเท่านั้น แกว่านมักจะพูดถึง "หลักการอันสูงส่ง วิถีชีวิตแบบใหม่ที่มีแต่ความหวังและเต็มไปด้วยภราดรภาพ ในชีวิตแบบใหม่ทุกคนมุ่งหน้าทำงานบนที่ดินอันเป็นของกลาง เพื่อผลอันเป็นส่วนรวมไม่มีแรงงานส่วนเกินสำหรับบำรุงความฟุ่มเฟือยของบุคคล... โลก... ปราศจากการขูดรีด" (เรื่องเดิม : 17) นอกจากนี้แล้วแกว่านยังพยายามแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มของตน เช่น การไปหุดคุ้ยเหนียวแน่นกับกำนันเจิม ในตอน "ข้าหวัดไม่แท้" แกว่านเห็นลูกจ้างของกำนันเจิมกำลังขนข้าวจากลานนวดขึ้นฉาง แกว่านจึงได้เข้าไปหุดกับกำนันเจิมถึงแรงงานส่วนเกินของชนชั้นที่ถูกขูดรีด โดยได้อธิบายกำนันเจิมว่า ข้าวเหล่านั้นน่าจะเป็นของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านเป็นผู้ทำงาน กำนันเจิมไม่เข้าใจที่แกว่านหุดกลับบอกว่า แต่เดิมไม่ต้องจ้าง เพียงแต่ออกปากขอชาวบ้านให้มาช่วยลงแขกและกำนันเจิมยังเข้าใจว่า แกว่านอยากได้ข้าวของตนจึงออกปากให้แกว่านดวงข้าวเขาไปกิน แกว่านรู้สึกหนักใจที่คนอย่างกำนันเจิมไม่ยอมเข้าใจในอุดมการณ์ของเขา มีหน้าเข้าพวกน้องที่แกว่านมั่นใจ

ว่าเข้าใจในอุดมการณ์ยังมาเสียดายที่แกว่านไม่เอาข้าวเปลือกของกำนันเจิมทิ้งๆ ที่กำนันเจิม
ออกปากให้ ทำให้แกว่านแทบหมดกำลังใจในการเผยแพร่อุดมการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่
แกว่านก็ไม่ท้อถอยถึงแม้แกว่านจะรู้ว่า "ชัยชนะของเขายังอยู่ไกล เขาจะต้องสู้ไปอีกนาน"
(เรื่องเดิม : 20)

ผู้แต่งได้สร้างให้แกว่านหลงใหลในอุดมการณ์ของลัทธิ
คอมมิวนิสต์ ได้พยายามเผยแพร่แนวคิดในลัทธินี้ แต่แกว่านก็ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะ
แกว่านพูดถึงสิ่งที่ห่างไกลจากวิถีชีวิตของชาวบ้านไผ่แดง ชาวบ้านจึงไม่พอใจ แม้แต่กำนันเจิม
ที่แกว่านมองว่าเป็นศึกลิง มีระดับความคิดสูงกว่าชาวบ้านทั่วไปยังไม่เข้าใจ และตัวแกว่านใน
ส่วนลึกแล้วก็ยังไม่เข้าใจในอุดมการณ์อย่างแจ่มแจ้ง เพียงแต่แกว่านมีนิสัย "ชอบอ่านหนังสือ
ชอบหาความรู้ใส่ตัวอยู่เสมอ" (เรื่องเดิม : 4) เมื่อแกว่านได้อ่านหนังสือนิพนธ์ หรือ
หนังสือต่างๆ ที่มาจากกรุงเทพฯ แกว่านก็ได้จดจำคำพูดหรือเรื่องราวต่างๆ ที่ได้กล่าวถึงใน
หนังสือนิพนธ์เอามาพูดให้พวกน้องฟัง พฤติกรรมของแกว่านทำให้เขาเป็นตัวตลก การแก้ปัญหา
ของเขาจึงไม่มีประสิทธิภาพ แกว่านจะพูดในสิ่งที่ตนยังไม่เข้าใจ พูดในสิ่งที่เกินความจริงไม่
เข้ากับเหตุการณ์ เช่น ตอน "สังคมนิยม" แก้วลูกชายของแกว่านเหยียบตะปูแล้วเป็น
บาดทะยัก แกว่านไม่ขอมนำตัวลูกชายส่งสุซศาลาเพื่อรักษาพยาบาล แต่กลับพูดถึงสิ่งที่ไกลตัว
คือ ความไม่เป็นธรรมของสังคมนิยม ซึ่งไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแต่อย่างใดว่า

ดูเอาเกิดสหัช เจ้าแก้ว... ลูกคนเดี๋ยของฉันท้องรับเคราะห์อันเกิดจาก
ความเพ้อฝันของสังคมนิยม สหัชจงเป็นพยานให้ฉันทัวว่า ฉันทกำลังจะเสียลูก
ชายคนเดี๋ย เพราะความไม่เป็นธรรมของระบอบที่ทารุณ ระบอบที่มีแต่การ
ขูดรีด ไม่มีการตอบแทน ไม่มีความคุ้มครองสังคมนิยม... สหัชคิดดูเกิดเวลาที่
เขาต้องการจะขูดรีดเรา เขาจะมาถึงตัวเราเสมอ ไม่มีทางที่เราจะหลีกเลี่ยง
ได้ ถ้าเขาต้องการตัวเรา เพื่อให้เป็นทหาร ไปรบกับเขา ไปตายให้
เขา เขาจะเอาหมาสแกตมาส่งถึงบ้าน... สุซศาลาหรือหูกษาที่จะรักษา
โรคที่บ้านไผ่แดงนี้ไม่มี เขาปล่อยให้เราตายลงไปทุกวันโดยปราศจากการ
เหลียวแล ถ้าเจ้าแก้ว... ลูกฉันท... เป็นลูกคนมั่งมีอยู่ในกรุงเทพฯ หรืออยู่
ในเมือง ป่านนี้ก็คงหายแล้วเพราะที่นั่นมีหมอ มีสุซศาลา มีโรงพยาบาล

มียาที่สามที่สามารถจะรักษาโรคบาดทะยักได้ ชีวิตของเจ้าแก้วจึงต้องไหล
 ออกจากร่างที่ละน้อย ไม่มีใครช่วยได้... ขอให้สหายคู่วัวให้ตีๆ เจ้าแก้วลุกขึ้น
 มันสะละชีวิต เพื่อชี้ให้เราเห็นจุดอันชั่วร้ายของสังคม เจ้าแก้วเป็นบาดทะยัก
 อันเป็นโรคร้าย แต่มันไม่ได้เป็นคนเดียว... เราทุกคนที่นั่งอยู่ที่นั่นกำลังเป็น
 บาดทะยัก และจะตายไปที่ละน้อย จนกว่าเราจะยื่นหัตถ์ขึ้นต่อสู้กำจัดพิษร้าย
 ให้หมดไป พิษนั้นคือ ชนชั้นศักดินา ชนชั้นนาสทน และพวกปฎิกริยา... เจ้า
 แก้วกำลังอ่อนแรงลงไปทุกที อีกไม่ช้าก็คงตาย แต่ชีวิตของมันยังอยู่ใน
 อุดมการณ์ของเรา เราจะต้องต่อสู้ต่อไปเพื่อป้องกันชีวิตเด็กอย่างเจ้าแก้ว...
 (เรื่องเดิม : 92-94)

ในตอนนั้นผู้ที่มาแก้ปัญหา คือ สมภารกร่าง เพราะเทียม
 พวหน้องของแก้วนเป็นห่วงแก้ว จึงให้ทิพย์ผู้เป็นภรรยาไปบอกสมภารกร่าง สมภารกร่าง
 ได้นำตัวแก้วส่งสุขศาลาค้ำยเรือแจวได้ทันเวลาแก้วจึงปลอดภัย การแก้ปัญหาของแก้วนที่
 หลุดถึงสิ่งที่ไม่คาดคิด ไม่เอื้อต่อการปฏิบัติจึงเป็นเรื่องน่าขัน เมื่อเทียบกับการปฏิบัติของ
 สมภารกร่าง

กล่าวได้ว่าผู้แต่งใช้นวนิยายเรื่องนี้แสดงปฎิกริยาต่อ
 นักเขียนหัวก้าวหน้า โดยเฉพาะกรณีกบฏสันติภาพ ผู้แต่งได้สร้างให้แก้วนค่าเนิการเรียก
 ร้องสันติภาพโดยเชิญชวนให้ชาวบ้านลงชื่อเรียกร้องสันติภาพ แต่แก้วนไม่รู้จะส่งรายชื่อไปที่
 ไหนและไม่รู้ว่ามีการระดมการอย่างไร แก้วนจึงเป็นตัวละครที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพราะผู้แต่งมีทัศนะ
 ว่า ผู้หลงใหลในลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย แท้ที่จริงแล้วก็เป็บุคคลธรรมดาที่หลงผิด
 ไปบ้าง ไม่เอาจัดอะไร ในบางครั้งก็นำรักน้าชบั้นไปด้วยความไม่รู้หรือรู้เพียงครึ่งๆ กลางๆ
 เพียงแค่รู้อุดมการณ์นิดหน่อยก็หลงคิดว่าตนรู้มาก เจตนาอีกประการหนึ่งของผู้แต่ง คือ
 ต้องการจะล้อเลียนนักเขียนไทยหัวก้าวหน้าที่นิยมเขียนศัพท์ใหม่ๆ ผู้แต่งจึงให้แก้วนใช้
 คำศัพท์ที่นักเขียนไทยหัวก้าวหน้าชอบใช้กัน เช่น คำว่า สันติภาพ ภราดรภาพ คอมมิวนิสต์
 สิทธิมนุษยชน ชนชั้นกรรมาชีพ อุดมการณ์ ศักดินา เป็นต้น

ผู้แต่งได้สร้างให้แก้วนมีความคิดคล้ายคลึงกับคณะกรรมการ
 สันติภาพแห่งประเทศไทยที่ต่อต้านสงคราม โดยได้แสดงความคิดของพวกหัวก้าวหน้าผ่าน

ความคิดของแกว่าน ในตอน "สาส์นสีแดง" แกว่านได้ไปเยือนที่กรุงเทพฯ ทำให้เขารู้จักโลกกว้างขึ้น แกว่านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการเมืองการปกครองของประเทศอื่นๆ กับสมภารกว้างว่า

ที่กรุงเทพฯ ฉันรู้จักประเทศรัสเซีย ประเทศจีน และประเทศอื่นๆ ในโลก... ฉันแลเห็นแล้วว่าในสองประเทศนั้นมีทุกอย่างที่เสรีชนและสันติชนพึงปรารถนาในรัสเซียและมีในเมืองจีนนั้น ทุกคนช่วยกันทำงานเพื่อสันติสุขของโลก ไม่เหมือนกับในอเมริกาหรือประเทศจักรวรรดินิยมอื่นๆ ที่ทุกคนทำงานเพื่อเตรียมสงครามและเพื่อก่อสงคราม เศรษฐกิจของประเทศที่ไม่สันตินั้นย่อมผูกพันอยู่กับสันติภาพ แต่เศรษฐกิจของประเทศค้าสงครามจะผูกพันอยู่กับอะไรได้นอกจากสงคราม ในรัสเซียและในจีนแดงเท่านั้นที่แรงงานได้รับความยกย่อง คนงานได้รับเกียรติแทนความเหี้ยมคร่าเหี้ยม เกียรติยศ เกียรติภูมิทุกอย่างที่นั่นตัดกันด้วยแรงงาน ไม่ได้ตัดกันด้วยชาติกำเนิด ไม่ถือเอาอำนาจหรืออิทธิพลเป็นใหญ่ และข้อสำคัญที่นั่นทรัพย์สินและความมั่งมีไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับฐานะ และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมเลย ฉันอยากให้มีเมืองไทยเป็นอย่างนั้นบ้าง (เรื่องเดิม : 164)

ผู้แต่งยังได้สร้างข้อขัดแย้งให้แกว่านเป็นผู้ผูกพันกับวิถีชีวิตแบบไทยๆ ทั้งๆ ที่หลงใหลในอุดมการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์ เช่น ในตอน "ข้าหวัดไม่แพ้" แกว่านและพวกพ้อง พร้อมด้วยชาวบ้านจะต้องเตรียมตัวรับมือกับพวกเสี้ยมเหี้ยม หรือการแข่งที่ท่ากินหลังวัดไผ่แดง สมภารกว้างได้แจกพระ ตะกรุด ให้เป็นเครื่องรางของขลังไว้ป้องกันตัว ในตอนแรกแกว่านไม่ยอมรับเครื่องรางของขลัง และได้คิดว่าสมภารกว้างว่าเอาศาสนาามอมเมาประชาชน แต่ท้ายที่สุดเมื่อรู้สึกคับขัน แกว่านก็ต้องพ่ายแพ้ต่อความรู้สึกของตนเองที่ยังผูกพันกับศาสนา และคุณค่าดั้งเดิมของสังคมไทยถึงกับเอ่ยปากขอเครื่องรางของขลังจากสมภารกว้าง ในตอน "สาส์นสีแดง" แกว่านได้คุยกับสมภารกว้างถึงประเทศรัสเซียและประเทศจีนแดงว่าเป็นประเทศที่ "ทุกคนช่วยกันทำงานเพื่อสันติสุข และแรงงานได้รับความยกย่อง" (เรื่องเดิม : 164) แกว่านไม่มั่นใจจะไปเห็นสิ่งเหล่านั้นด้วยตาของตนเอง โดยหวังว่าเขา "จะได้รับความรู้เพิ่มเติม ได้ทราบชะอ้อนกว้างขวางที่จะกลับมาดำเนินการ

ตามอุคมนตรี" (เรื่องเดิม : 165) อีกสองสามวันต่อมา สมภารกว้างได้ส่งจดหมาย ถึงแก่วนในนามของพรรคคอมมิวนิสต์ ว่าทางพรรคได้เลือกที่จะส่งแก่วนไปกรุงมอสโกโดย ไม่มีกำหนดกลับ ทางพรรคจะแจ้งกำหนดเวลาและสถานที่ตลอดจนการเดินทางมาอีกครั้งหนึ่งในตอนแรกที่แก่วนได้รับจดหมาย เขาดีใจมากที่จะได้พบกับคนที่มีอุดมการณ์เช่นเดียวกับเขา แต่แล้วเมื่อแก่วน "คิดถึงความอบอุ่นและความสุขที่เขาเคยได้รับ" (เรื่องเดิม : 168) และคิดถึงความรู้สึกของภรรยา ลูก ว่าคงจะวิตกกังวลถึงเขามากถ้าเขาหายไปโดยไม่มีใครว่าลา แก่วนรู้สึกใจหายและเกิดความไม่แน่ใจว่าเขาควรไปมอสโก ตามคำเชิญชวนหรือไม่ แก่วนจึงนำเรื่องนี้ไปปรึกษาสมภารกว้างและหวังว่าสมภารกว้างจะห้ามปราม แต่สมภารกว้าง กลับสนับสนุนโดยให้เหตุผลว่า เป็นโอกาสดีที่แก่วนจะได้พบสิ่งที่สนใจและศรัทธา แก่วนเกิดความทุกข์เพราะไม่อาจไป อีกสองสามวันต่อมา แก่วนก็ได้รับจดหมายจากพรรคคอมมิวนิสต์ ว่าขอลาดการเดินทางของแก่วนเพราะมีความจำเป็นบางประการ ชื่อนี้ทำให้แก่วนดีใจมาก ถึงกับนำมาลิสเปือมาให้กับพระประธานในโบสถ์

แก่วนถึงแม้จะเป็นผู้หลงใหลในอุดมการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่ก็ยังมีจิตสำนึกในความเป็นคนไทยที่ผูกพันอยู่กับคุณค่าดั้งเดิมของสังคมไทย ฉะนั้นแก่วนจึง มีความขัดแย้งในตัวเอง ดังที่ได้วิเคราะห์มาแล้วในหัวข้อความขัดแย้งของตัวละคร ข้อขัดแย้ง ดังกล่าวแสดงทัศนะของผู้แต่งต่อฝ่ายซ้ายในสังคมไทยขณะนั้นว่า ผู้ที่หลงใหลในลัทธิคอมมิวนิสต์ นั้นไม่ได้น่ากลัว แต่น่าชบชั้นเพราะมีความรู้ในลัทธินั้นอย่างผิวเผิน

กล่าวโดยสรุป แก่วนเป็นตัวละครฝ่ายปฏิบัติซึ่งมีความขัดแย้งทางด้านความคิดเห็นกับสมภารกว้าง และเป็นตัวละครที่ช่วยทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างน่าสนใจ แก่วนเป็นตัวละครฝ่ายปฏิบัติที่ไม่ร้ายเหมือนตัวร้ายจริงๆ มีผลทำให้ผู้อ่านไม่โกรธเกลียดแก่วน แม้ว่าผู้อ่านจะรู้สึกสมเพชแก่วนในความไม่รู้ แต่ทำเป็นอวดรู้ แต่ผู้อ่านก็ให้อภัยแก่วน เพราะแก่วนมีลักษณะที่งดงาม เช่น มีน้ำใจ มีคุณธรรมพื้นฐานแบบไทย ตลอดจนการที่ยังแสดงออกถึงความผูกพันกับวิถีชีวิตแบบไทย เช่น เมื่อถึงคราวคับขันก็นึกถึงพระ ได้ยินเสียงเพลงก็ซิวซาวก็นั่งดูฉายไม่ได้ก็ต้องออกไปช่วย ผู้อ่านจะไม่เกิดความรู้สึกว่าแก่วนได้แปลกแยกไปจากวัฒนธรรมไทย

1.1.6 บทบาทของสมภารกร่าง

ในเรื่อง ไผ่แดง สมภารกร่างเป็นตัวละครที่มีบทบาทมาก

สมภารกร่างมีสถานภาพเป็นเจ้าของอาวาสและยังเป็นสมาชิกของหมู่บ้านไผ่แดง สมภารกร่างได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านไผ่แดงมาตั้งแต่เกิดโดยไม่ได้โยกย้ายไปไหน ฉะนั้นสมภารกร่างจึงผูกพันกับหมู่บ้านมาก สมภารกร่างรู้จักคนในหมู่บ้านเป็นอย่างดี บางคนสมภารกร่างเคยเห็นมาตั้งแต่สมัยเป็นเด็ก ๆ เช่น กิพย์ จุก จ้อย ฯลฯ สมภารกร่างได้สนใจชีวิต ความทุกข์สุขของชาวบ้านซึ่งผู้ใหญ่นหนึ่ง เมื่อมีเหตุการณ์หรือกิจกรรมต่างๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้าน สมภารกร่างจึงมีส่วนร่วมในเหตุการณ์หรือกิจกรรมนั้นๆ การเข้าร่วมกิจกรรมของสมภารกร่าง อาจจะมีส่วนร่วมโดยตรง คือ มีบทบาทเป็นแกนนำของกิจกรรมนั้น หรือโดยทางอ้อม คือ มีบทบาทเป็นที่ปรึกษาหรือเป็นผู้ช่วยแก้ปัญหา สมภารกร่างจึงเป็นพระนักกิจกรรม ซึ่งหมายถึงพระที่อยู่ในชนบทเป็นศูนย์กลางของความเชื่อและกิจกรรมต่างๆ เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงคิดถึงสมภารกร่างเป็นคนแรก เพราะชาวบ้านเชื่อมั่นว่าสมภารกร่างจะแก้ปัญหาหรือเป็นที่พึ่งได้ บทบาทของสมภารกร่างนี้สอดคล้องกับบทบาทที่คาดหวัง หรือบทบาททางอุดมคติของพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นที่พึ่งของชาวบ้าน และชาวบ้านมีความเคารพศรัทธาเพราะชาวบ้านไผ่แดงมีความเห็นร่วมกันว่า สมภารกร่างเป็นที่พึ่งได้และยังมีการกระทำที่ดังมาไม่ว่าจะเป็นการเผยแพร่ศาสนาหรือการครองตนอยู่ในสมณเพศอย่างเหมาะสม

สมภารกร่างได้แสดงบทบาทของตนสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางอุดมคติทั้งในส่วนตัว คือการศึกษาเล่าเรียนพระธรรม มีวินัยปฏิบัติถูกต้อง และทั้งส่วนที่เกี่ยวข้อกับสังคม คือ สมภารกร่างเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ทุกเมื่อ ถึงแม้บางครั้งสมภารกร่างจะแก้ปัญหาเฉพาะหน้าตามลักษณะนิสัยดั้งเดิม และมักพ่ายแพ้ต่อโทสจริต เช่น กล่าวพรสาว่าจาดแต่ก็ไม่ถึงขั้นรุนแรง เพราะสมภารกร่างได้กระทำในขอบเขตของศีลธรรม ไม่ได้อาบัติ หรือทุศีล จึงไม่ได้ทำลายศรัทธาของชาวบ้าน

สมภารกร่างเป็นตัวละครที่สมจริง มีบทบาทสัมพันธ์กับแก่นเรื่องและโครงเรื่อง และยังเป็นตัวเอกที่ช่วยให้การดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างเหมาะสม สมภารกร่างเป็นตัวละครที่ดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน เพราะสมภารกร่างเป็นพระภิกษุที่ไม่ได้มีตัวตนวิปัสณากรรมฐานแต่อย่างใดเลย แต่สมภารกร่างเป็นพระภิกษุที่รู้จักประยุกต์วิถีชีวิตคนไทยและ

สิ่งคมมาใช้ในการแก้ปัญหา อีกทั้งในบางขณะสมภารกร่างก็มีอารมณ์คล้ายบูดขุ่น แต่ก็ยังอยู่ในขอบเขตของสมณเพศ พฤติกรรมของสมภารกร่างทำให้สมภารกร่างเป็นตัวละครที่สมจริง ซึ่งให้รสทางวรรณศิลป์ในเรื่อง ไผ่แดง

บทบาทของสมภารกร่างที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางอุดมคติ บทบาทนี้ได้ผลส่งต่อความเชื่อมั่นในสถาบันศาสนาว่า สถาบันศาสนาจะเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ทุกเมื่อ ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของผู้แต่ง ผู้แต่งต้องการชี้ให้เห็นว่า ถ้าบุคคลโดยเฉพาพระภิกษุสงฆ์จะต่ออายุของศาสนาได้นั้นจะต้องเป็นพระภิกษุที่มีความสามารถประสูกศุคคุณค่าดั้งเดิมของสิ่งคมมาใช้ในการแก้ปัญหา โดยเฉพาะผู้แต่งต้องการยกย่องพฤติกรรมของพระภิกษุสงฆ์ จึงสร้างสมภารกร่างเป็นตัวแทนของความคิด ความเชื่อของผู้แต่ง โดยผู้แต่งได้กล่าวถึงเบื้องหลังในคำตามไว้ว่า

ธรรมคาคนเราที่บวชเรียนอยู่ในสมณเพศนั้น มักจะปรากฏว่ามีตนเกิดขึ้นสองตน คือคนหนึ่งเป็นคนแห่งโลก ที่สมภารกร่างมักแสดงให้ประจักษ์แก่คนทั้งหลาย อีกคนหนึ่งนั้น คือตัวเองในฐานะที่เป็นสมณะอยู่ห่างจากโลก คนทั้งสองนี้ย่อมจะพูดจาทักถามกันอยู่เสมอ แต่คนที่เป็นสมณะนั้นย่อมจะมีเสียงเหนือกว่าคนที่ยังหมกมุ่นอยู่ในโลกเสมอไป ถ้าหากว่าคนผู้เป็นเจ้าของคนทั้งสองนั้นยังมีเจตนาแน่วแน่ที่จะอยู่ในสมณเพศ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 247-248)

"คำตาม" แสดงถึงทัศนะของผู้แต่ง ว่าผู้แต่งเชื่อมั่นว่าสถาบันพุทธศาสนาจะช่วยแก้ปัญหาได้ เพราะการบวชเรียนทำให้มีวิถีการคิด การไตร่ตรอง มีวุฒิทางปัญญาสูงขึ้น สามารถนำผลที่ได้จากการบวชมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.2 พระภิกษุ จากเรื่อง ไผ่ตัน

1.2.1 บริบททางสังคมและการเมือง

สุจิตต์ วงษ์เทศ แต่งเรื่อง ไผ่ตัน เมื่อ พ.ศ. 2518 โดยตั้ง

จุดประสงค์ว่า "เพื่อล้อเลียนเรื่องไผ่แดง ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และจะสมมุติว่าสมภารกร่าง คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 7) นวนิยายเรื่องนี้ตีพิมพ์เป็นตอนๆ ในประชาชาติรายวัน ฉบับวันอาทิตย์ ในระยะของความตื่นตัวทางประชาธิปไตย หลังจากทีประชาชนถูกกดขี่และบีบบังคับ ภาสได้รัฐบาลเผด็จการ ตั้งแต่ พ.ศ.2501 เป็นต้นมา จนเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 รัฐบาลทหารโค่นล้มไป เมื่อมีการเลือกตั้งในปี 2518 รัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เข้าบริหารประเทศ และมีบทบาทที่น่าสนใจหลายประการ ซึ่งสุจิตต์ วงษ์เทศ ยกขึ้นมาเป็นประเด็นล้อเลียนสมภารกร่างตัวละครสำคัญของเรื่อง ไผ่แดง ซึ่งปรากฏในเรื่อง ไผ่ตัน ด้วย บทบาทดังกล่าวได้แก่ การสถาปนาความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีน และการให้ความสนับสนุนต่อการปราบปรามประชาชนในการดำเนินงานขององค์กรฝ่ายขวา เช่น นวพล ซึ่งเป็นเหตุผลกับบริบททางสังคมและการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศดังนี้

1.2.1.1 บริบททางสังคมและการเมืองภายในประเทศ

หลังปี 2516 สิทธิเสรีภาพทางการเมืองซึ่งถูกสะกดให้สงบมานานนับสิบปี โดยเฉพาะเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การชุมนุม การจัดตั้งพรรคการเมืองต่างๆ สามารถแสดงออกภายใต้การคุ้มครองของกฎหมายอย่างเต็มที่ ประชาชน ซึ่งมีความตื่นตัวทางการเมืองสูง กระจือหรือวันที่จะมีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมือง การปกครอง เพราะศรัทธาในระบบประชาธิปไตย กลุ่มอำนาจเดิม คือทหาร จึงจำเป็นต้องลดบทบาทลงไป

องค์กรของประชาชนที่สำคัญ ได้แก่ สหภาพแรงงาน สหพันธ์ชาวไร่ชาวนาแห่งประเทศไทย ต่างก็ตั้งข้อเรียกร้องกับรัฐบาลเพื่อขอความเป็นธรรม มีการเดินขบวนประท้วงและการนัดหยุดงาน โดยได้รับการสนับสนุนและช่วยเหลือจากศูนย์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (ศนท.) ซึ่งแสดงเจตนารมณ์ที่จะมีส่วนร่วมรับผิดชอบสังคม ขณะเดียวกัน ศนท. ยังมีบทบาทในการเข้าร่วมโครงการเผยแพร่ประชาธิปไตย ได้ออกสู่ชนบทเพื่อปลูกฝังความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย (ภวิรัตน์ คุณาภัทร, 2529 : 156) เป็นการ "ปลูกจิตสำนึกทางการเมืองของประชาชน" (ทรงยศ นวหงษ์, 2518 : 29) การเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมืองกับชาวบ้าน การเข้าไปสัมผัสกับชาวบ้านอย่างแท้จริงนั้น

ทำให้นักศึกษาเห็นความทุกข์ยากและปัญหาของชนบท เช่น เรื่องค่าเช่าที่นา กรรมสิทธิ์ที่ดิน การฉ้อราษฎร์บังหลวงของข้าราชการ จึงได้เปิดโปงความเลวร้ายซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างนักศึกษากับข้าราชการในท้องถิ่น นายจ้างและนายทุน ซึ่งเป็นคนที่ได้รับผลประโยชน์จากโครงสร้างเดิม (ภวรัตน์ คุณาภัทร, 2529 : 156)

ความขัดแย้งดังกล่าวก็นำไปสู่ความแตกแยก ดังที่ ภวรัตน์ คุณาภัทร (2529 : 157) ได้แบ่ง การแตกแยกทางความคิด เป็น 2 กลุ่ม คือ ฝ่ายปฏิรูป (ฝ่ายซ้าย) ซึ่งประกอบด้วย นักศึกษา ครู อาจารย์ นักหนังสือพิมพ์ (บางส่วน) ชาวนา และกรรมกร และฝ่ายอนุรักษ์นิยม (ฝ่ายขวา) ประกอบด้วย ทหาร ชนชั้นสูง บางกลุ่ม ชนชั้นกลาง ชาวบ้านบางส่วน และนักเรียนอาชีวะ ฝ่ายปฏิรูปที่ถูกแบ่งเล็งมากที่สุด คือ ศนท. และนักศึกษาทั่วไป ข้อกล่าวหาที่ฝ่ายขวายกขึ้นมาโจมตีฝ่ายซ้ายมากที่สุดก็คือ เป็นพวกคิดจะล้มล้างสถาบันหลักของชาติ เพราะเลื่อมใสในลัทธิคอมมิวนิสต์ ข้อเท็จจริงก็คือนิสิตนักศึกษาและคนหนุ่มสาวส่วนหนึ่ง เลื่อมศรัทธาในระบบที่เป็นอยู่ ประกอบกับรู้สึกว่าการจริงเกี่ยวกับฝ่ายคอมมิวนิสต์ถูกบิดเบือนและบิดเบือน และเห็นว่าอุดมการณ์คอมมิวนิสต์อาจเป็นคำตอบที่ดีกว่าระบบเดิม ดังที่ ส.ศิวรักษ์ (2529 : 204) อธิบายว่า

เขาบางส่วนหนึ่งได้หันไปสนใจแนวคิดมากซิสต์ เนื่องจากเห็นความล้มเหลวและความฉ้อฉลของระบบที่ปกครองบ้านเมืองมาโดยตลอด ซึ่งระบบดังกล่าวว่าร้ายฝ่ายมากซิสต์ บิดเบือนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับฝ่ายนั้น ทั้งลัทธิดังกล่าวยังได้รับความสำเร็จในการปลดแอกกองทัพจีน เวียดนาม กัมพูชา และลาวอีกด้วย เขาส่วนที่สนใจในความสำเร็จอย่างง่าๆ ต้องการทางออกที่นำไปสู่ความสำเร็จรูป ซึ่งกระตุ้นเตือนทางด้านกรับใช้สังคม การรับใช้มวลชนเพื่อความบริสุทธิ์ยุติธรรม ส่อมซอมรับลัทธิหรืออุดมการณ์ดังกล่าวได้ง่าย

การเพิ่มบทบาทของ ศนท. ทำให้ฝ่ายขวาเกิดความหวาดหวั่นว่าจะสูญเสียอำนาจ จึงได้ก่อตั้งกลุ่มหลังขึ้นมาต่อต้าน เช่น กลุ่มนาวพล

กลุ่มกระทิงแดงและกลุ่มปฏิภริษาอื่นๆ เป็นกลุ่มพลังนอกกฎหมาย * (กวีรัตน์ คุณาภัทร, 2529 : 152) กลุ่มพลังดังกล่าวนี้ ตั้งขึ้นให้เห็นว่าเป็นตัวแทนของประชาชนด้วยเหมือนกัน แต่โดยทางปฏิบัติก็ได้รับความสนับสนุนจากรัฐและทำงานในเป้าหมายเดียวกัน กองอำนาจการ รักษาความมั่นคงภายในประเทศ หรือมีชื่อย่อว่า กอ.รมน. ซึ่งมีหน้าที่ป้องกันและปราบปราม ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ หน่วยงานนี้ตั้งขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (เจน จาวิก, 2530 : 3) ผลกระทบจากการดำเนินงานของ กอ.รมน. ระหว่างปี 2508 ถึง 2516 เป็นสิ่งเลวร้ายมากกว่าเป็นผลดี เพราะเน้นการปราบปรามมากกว่าแก้ที่สาเหตุ เป็นการใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม ดังมีผู้รายงานว่า "ปราบปรามประชาชนโดยวิธีการ โหด เกือบ และเจตนาหลอกลวงเอาผลประโยชน์จากการขอเงินงบประมาณปราบปราม คอมมิวนิสต์ กระทำกลวิธีสร้างสถานการณ์ให้เกิดขึ้น ใช้ชีวิตของประชาชนเป็นเครื่อง เช่น จากกรณีถล่มเขา เหวลงถึงแดงที่จังหวัดพัทลุง" (เรื่องยศ จันทร์ศิริ, 2518 : 41)

กลุ่มนวมพล ได้ก่อตั้งในปี 2517 ประกอบด้วยนายทุน และข้าราชการในต่างจังหวัด จุดมุ่งหมายของกลุ่ม คือ การปราบปรามฝ่ายซ้ายต่อต้าน คอมมิวนิสต์ และเกิดทุนสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ได้นำลัทธิชาตินิยมมาใช้ได้ครอบ ความเคลื่อนไหวของฝ่ายซ้าย กลุ่มนวมพล ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายอนุรักษ์นิยม แม้แต่ พระภิกษุที่มีชื่อเสียงบางรูป เช่น พระภิกษุวิฑูรโศ (แหง) ได้แสดงจุดยืนที่ต่อต้านฝ่ายซ้าย อย่างชัดเจน ได้ประกาศตนเป็นนวมพลและแสดงทัศนคติเกี่ยวกับการปราบปรามคอมมิวนิสต์ ในปี 2519 ว่า "การฆ่าคอมมิวนิสต์นั้นไม่บาป เพราะพวกคอมมิวนิสต์ไม่ใช่คนสมบูรณ์" (กวีรัตน์ คุณาภัทร, 2529 : 157) อ้างอิงจาก เอกณรงค์ รั้งคปะระทีป, 2522 : 17) กลุ่มนวมพลนี้ยังได้รับความช่วยเหลือจาก กอ.รมน. ด้วย (กวีรัตน์ คุณาภัทร, 2529 : 157)

* กลุ่มพลังนอกกฎหมาย ตามการวิเคราะห์ของ กวีรัตน์ คุณาภัทร (2529 : 152) คือ กลุ่มนวมพล กลุ่มกระทิงแดง และกลุ่มปฏิภริษาอื่นๆ ส่วนกลุ่มพลังในกฎหมาย คือ กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน เป็นองค์กรที่จัดตั้งภายใต้ระบบราชการ แต่ผู้วิจัยไม่ได้ศึกษาอย่าง ลະเอื้อด เพราะไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของเรื่อง ไผ่ตัน

กลุ่มกระทิงแดง ประกอบด้วยนักเรียนอาชีวะ ซึ่งเดิม
เป็นพันธมิตรของนักศึกษา ในเหตุการณ์ ตุลาคม 2516 แต่ได้เกิดการแตกแยกกันเพราะถูก
ซ้ายทำให้เกิดความอิจฉาในสถานภาพของนักศึกษา กิจกรรมของกลุ่มกระทิงแดงที่เห็นชัด คือ
เป็นพวกก่อวินาศกรรมอย่างแท้จริง (กวีรัตน์ คุณาภัทร, 2529 : 157 อ้างอิงจาก แก้วสรร
อติโพธิ (แปล) , 2524 : 370)

1.2.1.2 บริบททางการเมืองภายในประเทศ

รัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เข้ามาบริหาร
ประเทศในระบอบที่ประเทศเพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะเป็นประเทศลาว กัมพูชา และ เวียดนาม
เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองภายในประเทศ จากการสู้รบระหว่างฝ่ายขวา กับฝ่ายซ้าย
และลงเอยด้วยชัยชนะของฝ่ายซ้ายในเวลาใกล้เคียงกัน (เนมิตร สอดสุข, 2521 :
117-126)

สหรัฐอเมริกาได้เข้ามาแสดงบทบาทโดยตรงในสงคราม
เวียดนาม โดยเข้าข้างเวียดนามใต้ทำสงครามกับเวียดนามเหนือและเวียดกง จึงเข้ามา
ตั้งฐานทัพในประเทศไทย เมื่อขบวนการฝ่ายซ้ายมีพลังอำนาจขึ้นเกิดกระแสต่อต้านสงคราม
เวียดนามขึ้นโดยทั่วไป ในประเทศไทยเองก็มีเสียงคัดค้านการแทรกแซงจากมหาอำนาจ
นิสิตนักศึกษาได้รณรงค์ขับไล่กองทัพอเมริกัน และให้ถอนทหารและฐานทัพออกไป ประกอบ
กับสหรัฐอเมริกาต้องการความช่วยเหลือจากจีน ให้ช่วยชกจุดผู้นำเวียดนามเหนือให้ยุติ
สงคราม สหรัฐอเมริกาจึงได้เปลี่ยนท่าทีเป็นมิตรต่อสาธารณรัฐประชาชนจีน โดย
ประธานาธิบดีนิกสันเดินทางไปเยือนเมืองจีน เมื่อ พ.ศ. 2515 และออกแถลงการณ์ร่วมกัน
ว่าสหรัฐอเมริกายอมรับหลักการจีนเดียว ทั้งนี้เป็นเพราะโครงสร้างแห่งอำนาจของโลก
ได้เปลี่ยนแปลงไปโดยสหรัฐอเมริกาไม่สามารถรักษาสถานภาพการเป็นมหาอำนาจไว้แต่
ประเทศเดียวอีกต่อไป การเปลี่ยนท่าทีของสหรัฐอเมริกา มีผลกระทบทำให้ผู้ป่วนจำต้องหัน
ไปเปิดสัมพันธ์ไมตรีกับสาธารณรัฐประชาชนจีนด้วย หลังจากนั้นประเทศในกลุ่มอาเซียนซึ่งมี
ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยที่องค์การซีโต้ (SEATO) ได้เปลี่ยน
ท่าทีต่อสาธารณรัฐประชาชนจีนตามสหรัฐอเมริกา ดังนั้นประเทศไทยจึงเป็นประเทศที่สาม
ในกลุ่มนี้ที่ได้สถาปนาความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีน เมื่อ 1 กรกฎาคม 2518

รองจากประเทศมาเลเซียและฟิลิปปินส์ ภายหลังจากที่เวียดนามได้ประกาศยอมจำนน เมื่อ 30 เมษายน 2518 (เรื่องเดิม : 116-142)

การดำเนินนโยบายต่างประเทศของรัฐบาล ม.ร.ว.

คึกฤทธิ์ ปราโมช ในการสถาปนาความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นการสอดคล้องกับบรรยากาศทางการเมืองระหว่างประเทศ ทั้งในระดับระหว่างประเทศและในระดับภูมิภาค ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปและไทยต้องปรับนโยบายตามไปด้วย เป็นการสร้างบรรยากาศของความเป็นกลางให้เกิดดุลอำนาจ เพื่อดำรงไว้ซึ่งเอกราชและผลประโยชน์ของประเทศ (นฤมิตร สอดสุข, 2521 : 142-143) อย่างไรก็ตามก็เป็นการปรับนโยบายในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในเชิงการทูตเท่านั้น แต่ภายในประเทศยังมีความขัดแย้งระหว่างฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาดังกล่าวข้างต้น ซึ่งได้ปะทุเป็นความรุนแรงในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

1.2.1.3 บริบทด้านเศรษฐกิจ

แม้ว่าการพัฒนาประเทศในสมัยรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีลักษณะแบบเสรีนิยม แต่เมื่อพิจารณาโดยถ่องแท้ก็เป็นการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของระบบทุนนิยมแบบผูกขาด เพราะฉะนั้นจึงรัฐบาลรับอิทธิพลของต่างประเทศทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ก็ยิ่งทำให้ประเทศถดถอยไปจากการพัฒนาที่แท้จริง เกิดเป็น "การพัฒนาแบบไม่ยุติธรรม" เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างประชาชนในทางเศรษฐกิจ และสังคมอย่างมากมาย มีคนยากจนมากขึ้นและประชาชนเกือบไม่มีส่วนร่วมในทางการเมือง การปกครอง เพราะอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจอยู่ในกำมือของคนส่วนน้อย ดังกล่าวไว้ว่า

คนกลุ่มน้อยร่ำรวยและมีอำนาจมากขึ้น สืบเนื่องมาจากการมีผลประโยชน์และอำนาจผูกพันกับนักลงทุนและเงินทุนต่างชาติ รวมทั้งการคุ้มครองทางการเมืองและการทหารของต่างประเทศเจ้าของเงินทุน และในอีกประการหนึ่งคนกลุ่มน้อยชนชั้นปกครองมีอิทธิพลในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจการเมืองของประเทศอีกด้วย (ชุนทร สังขปรีชา, 2518 : 31-34)

1.2.2 ความเคลื่อนไหวของวรรณกรรมระหว่างปี 2515 - 2519 *

ในช่วงดังกล่าวกระแสทางการเมืองมีส่วนผลักดันวรรณกรรมอย่างใหญ่หลวง นักเขียนได้สร้างวรรณกรรมทางการเมืองเป็นเสมือนเครื่องมือสำคัญในการต่อต้านอำนาจเผด็จการ หนังสือพิมพ์รายวัน รายสัปดาห์ที่เกิดขึ้นในช่วงนั้นได้เปิดหน้าพิเศษสำหรับบทกวีการเมือง หรือบทกวีที่รับใช้สังคม เช่น ในหนังสือพิมพ์มหาชนูปถัมภ์รายสัปดาห์ ประชาธิปไตยรายวัน เป็นต้น

วรรณกรรมการเมืองได้สร้างขึ้นในกลุ่มนักวิชาการ นิสิตนักศึกษาและนักคิดนักเขียน ในหลายลักษณะ คือ เป็นหนังสือรวบรวมบทความทางวิชาการ เป็นบทความเชิงวิจารณ์วรรณกรรมในแนวศิลปะเพื่อชีวิตในวารสาร เช่น อักษรศาสตร์วิจารณ์ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ จุฬาปริทัศน์ หรือเป็นหนังสือต่อต้านอำนาจทหารและเผด็จการ ซึ่งตีพิมพ์โดยชมรมในมหาวิทยาลัยต่างๆ

ในมหาวิทยาลัย นักศึกษาได้อาศัยชมรมวรรณศิลป์ตีพิมพ์วารสาร มีบทกวีที่แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการเมือง องค์การนักศึกษาและสโมสรนักศึกษาหลายสถาบัน ต่างก็ออกวารสารในแนววรรณกรรมการเมือง เช่น ทองกวาวฉบับพลาลาด ของสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ส่วนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กลุ่มนักศึกษาคณะวารสารศาสตร์ ได้ตีพิมพ์หนังสือ ศิลปะเพื่อชีวิตศิลปะเพื่อประชาชน ของก๊อปกร ขึ้นมาใหม่

ในส่วนของคนหัวก้าวหน้า มีการรวมตัวของนักคิดนักเขียนในภาคต่างๆ เช่น กลุ่ม "โคราช" ประกอบด้วย ลาว คำหอม สุรชัย จันทิมาธร วิสา คัญทัพ สุวัฒน์ ศรีเชื้อ และคนอื่นๆ ได้ตีพิมพ์วรรณกรรมที่สำคัญ คือ "เบิ่งฟ้าแหม่มดิน"

วรรณกรรมการเมืองได้มีเพิ่มมากขึ้นในช่วงนี้ แสดงถึงความตื่นตัวทางด้านการเมืองของประชาชน เนื้อหาของวรรณกรรมการเมืองเป็นการเปิดโปงความชั่วร้ายของระบบทุนนิยม คัดค้านทุนนิยม และชี้ให้เห็นถึงการกดขี่ขูดรีดของชนชั้นศักดินา เป็นวรรณกรรมที่ชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของการใช้แรงงาน คุณค่าของการต่อสู้กับระบบทุนนิยม และอำนาจขูดรีดข่มขู่ในสังคม วรรณกรรมการเมืองในช่วงนี้มีผลกระทบต่อนักเขียนในสมัยต่อมา

* คุรุาละเอียดยิน ชัยสิทธิ์ สมุทวาณิช วรรณกรรมการเมืองไทย 14 คุลา 16 - 6 คุลา 19 , สร้างสรร, 2524 : 37-49

สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้เขียนเรื่อง ไผ่ตัน เป็นนวนิยายทางการเมือง ในขณะที่เขียนนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี มีบทบาทที่ผู้แต่งเห็นว่า มีแง่มุมที่จะนำมาเป็นเนื้อหาของงานเขียนได้ โดยปกติผู้แต่งวรรณกรรมการเมืองมักจะสนใจ ความเคลื่อนไหวที่มีผลกระทบต่อสังคมทั้งบวกและลบ ในการสะท้อนภาพสังคมผู้แต่งได้แฝง กัศนะของตนที่มีต่อปรากฏการณ์ทางสังคมเอาไว้ด้วย ผู้แต่งใช้ตัวละครชุดเดิมที่มีอยู่ในเรื่อง ไผ่แดง และตัวละครที่สร้างใหม่เพิ่มเติมเป็นพระภิกษุซึ่งขัดแย้งกับสมภารกว้าง การที่ผู้แต่ง แดลงว่าสมมุติให้สมภารกว้างเป็น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้นเป็นประเด็นที่น่าสนใจ ซึ่ง น่าจะได้วิเคราะห์ว่ามีจุดมุ่งหมายเป็นพิเศษที่ไม่ได้แถลงไว้หรือไม่ โดยเฉพาะเมื่อมีข้อขัดแย้ง ระหว่างตัวละครที่มีแนวคิดต่างกัน ผู้อ่านย่อมคาดหมายว่าตัวละครฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง น่าจะ เป็นตัวแทนความคิดของผู้แต่ง ซึ่งจะได้วิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

1.2.3 แก่นเรื่อง

เมื่อวิเคราะห์เรื่อง ไผ่ตัน แล้ว เห็นได้ว่าผู้แต่งต้องการสะท้อน ความขัดแย้งทางความคิดเกี่ยวกับปัญหาสำคัญ คือ ปัญหาชนบทที่จะขยายมากขึ้น มีคำตอบที่ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เนื่องจากสังคมเปลี่ยนแปลงไปจึงอาจมีคำตอบหลายคำตอบให้วินิจฉัย เลือกเห็น ในที่สุดผู้แต่งได้ชี้ให้เห็นว่าคำตอบใดเป็นทางออกที่ดีที่สุด โดยแสดงกัศนะของผู้แต่ง ว่าวิถีการปราบปรามคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลควรมีการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสม และควร เน้นเรื่องการพัฒนาชนบทเป็นประเด็นสำคัญ เพื่อคุณภาพชีวิตของประชาชน ผู้แต่งอ้างว่า พระภิกษุสงฆ์จะต้องมีบทบาทในการเป็นผู้นำประชาชนให้เข้าใจบทบาทของคนท่ามกลาง ความเปลี่ยนแปลงของสังคม และให้สามารถปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมที่มีคุณค่าให้เป็นประโยชน์ ซึ่งขึ้นต่อการแก้ปัญหา

1.2.4 โครงเรื่อง

เรื่อง ไผ่ตัน ประกอบด้วยเรื่องสั้นที่แต่งเป็นตอนๆ มีทั้งหมด 12 ตอน เนื้อเรื่องในแต่ละตอนจบสมบูรณ์ในตัวเอง และมีแก่นเรื่องใหญ่ร่วมกันเหมือนเรื่อง ไผ่แดง มีตัวละครซึ่งประกอบด้วยสมภารกว้าง กำนันเจิม แก้วน แก่นกำจร และได้มีตัวละครสำคัญ

เพิ่มเข้ามาใหม่ คือ พระจ้อย พระหาญ ส่วนตัวละครประกอบที่มีบทบาทเฉพาะตอนที่ไม่มี
ในเรื่อง ไผ่แดง คือ สมภารผวย สม เป็ด

เนื้อเรื่องไผ่ตัน ต่อเนื่องจากเรื่อง ไผ่แดง ซึ่งจบลงเมื่อมี
เหตุการณ์น้ำท่วมหมู่บ้านไผ่แดง สมภารกว้างสามารถแก้ปัญหาได้โดยแนะนำให้ชาวบ้านอพยพ
ไปอยู่บนที่สูงชั่วคราวชาวบ้านจึงปลอดภัย แต่เรื่องไผ่ตัน กล่าวว่า หลังจากเกิดน้ำท่วม
หมู่บ้านไผ่แดงก็มีปัญหาในเรื่องการทำมาหากินและวัดไผ่แดงได้รับความเสียหาย กุฏิของ
สมภารกว้างได้พังลงมา โปสภักถูกน้ำพัดพาไป และพระประธานในโบสถ์เกือบจะแตกสลาย
ไปกับสายน้ำ แต่ฐานชุกชีแข็งแรงจึงสามารถรักษาพระประธานไว้ได้ ความเดือดร้อนหลัง
จากประสบอุทกภัยในครั้งนี้ กำนันเจิม แก้วน พร้อมด้วยพวกน้องได้ไปติดต่อกับทางราชการ
เพื่อขอขบมาพัฒนาหมู่บ้าน บูรณะวัดและโบสถ์ ส่วนองค์พระประธานทางกรมศิลปากรได้จัด
ช่างศิลป์หล่อพระประธานมาครอบใส่องค์เดิม และได้ปฏิสังขรณ์วัด เป็น "การทำใหม่ด้วย
การประสานของเก่าไว้เป็นอย่างดี" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 12) ส่วนโรงเรียน
ที่สมภารกว้างให้สร้างคร่อมคลองได้ถูกน้ำพัดพาไป หลังจากน้ำท่วมนิสิตนักศึกษาที่มาจาก
กรุงเทพฯ ได้ช่วยกันหาทุนมาสร้างโรงเรียนโดยการ "จัดรายการกุศลในกรุงเทพฯ"
(เรื่องเดิม หน้าเดียวกัน) และได้สร้างโรงเรียนใหม่ขึ้นที่หน้าวัดไผ่แดง

การขึ้นต้น ไผ่ตัน เช่นนี้ แสดงความคิดของผู้แต่งว่าปัญหาของสังคมมี
ความรุนแรงขึ้น แต่อาจแก้ไขได้ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันโดยการประสานคุณค่าเก่าและใหม่
มากกว่าหวังพึ่งผู้นำเพียงคนเดียว และผู้ที่มีบทบาทเพิ่มขึ้นก็คือ คนหนุ่มสาวที่ตื่นตัวรับรู้ปัญหา
สังคม

ในช่วงที่เกิดน้ำท่วมหมู่บ้านไผ่แดง สมภารกว้างและแก้วนต่างก็ให้
ความร่วมมือต่อกันเป็นอย่างดี ไม่มีความขัดแย้งทางด้านความคิดเห็นอย่างแต่ก่อน ความ
สัมพันธ์ของทั้งสองจึงดีขึ้น จนสมภารกว้างเริ่มมีความรู้สึกที่ดีต่อแก้วนว่า "แท้ที่จริงแล้ว
สหายนแก้วนเองก็มีได้เป็นคนใจไม่ใ้ระกำอะไร หอบประชาชนตกทุกข์ได้ยาก ก็สามารถระดม
สมัครพรรคพวกมาช่วยกันได้ทันที" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, เรื่องเดิม : 12-13) ส่วนแก้วน
ก็เริ่ม "สำนึกว่าปัญหาทุกชนิดต่างๆ นั้น ก็เป็นปัญหาของคนที่อยู่ในโลกใบนี้จะแตก ข้อสำคัญ
อยู่ที่การปฏิบัติอย่างแท้จริงมากกว่า" (เรื่องเดิม : 13) คำอธิบายนี้ทำให้เราวิเคราะห์

ได้ว่า ภัยและประสบการณ์ทำให้แกว่านเข้าใจว่าการปฏิบัติที่แท้จริงสำคัญกว่าทฤษฎี ในช่วงแรกของไผ่ตัน ความขัดแย้งทางด้านความคิดเห็นของสมภารกว้างและแกว่านที่มีมาแต่เดิม ในเรื่องไผ่แดง จึงได้ลดน้อยลงไป นอกจากนี้แกว่านยังมี "กำลังใจเห็นใจแน่นอน สุขุม พอที่จะทนฟังความขัดแย้งต่างๆ ได้" (เรื่องเดิม : 42-43)

ถึงแม้ว่าในไผ่ตัน ผู้แต่งแสดงความขัดแย้งของสมภารกว้างกับแกว่าน น้อยกว่าเรื่องไผ่แดง แต่แกว่านยังยืนยันจุดยืนเดิม ถึงแม้ว่าแกว่านมีลักษณะสุขุมขึ้น ก็ยังยึดหลักความยุติธรรมและการแสดงความจริงที่เขาเชื่ออย่างกล้าหาญ สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป คือ เหตุผลของแกว่านจะไม่นำชันและเลื่อนลอยเหมือนในเรื่องไผ่แดง แกว่านได้แสดงความคิดเห็นขัดแย้งกับสมภารกว้างอย่างเปิดเผยเมื่อเห็นว่าจำเป็น เป็นการวิพากษ์วิจารณ์การกดขี่ข่มเหงประชาชนและการเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัวของข้าราชการ ในเรื่องไผ่ตัน แกว่านสามารถจะเห็นใจใ้ใจผู้อื่นโดยเฉพาะชาวบ้านได้ดีกว่าสมภารกว้างในหลายตอน เช่น ตอน "พิธีกรรมของสมภารกว้าง" ตอน "วันพระที่ศาลาวัดไผ่แดง"

ในเรื่อง ไผ่ตัน ผู้ที่แสดงความขัดแย้งทางด้านความคิดเห็นกับสมภารกว้างและกำนันเจิม ได้เปลี่ยนจากแกว่านมาเป็นคนรุ่นใหม่ คือ พระจ้อย กับพระหาญ ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติใกล้ชิดกันกับกำนันเจิม คือ เป็นลูกและเป็นหลานตามลำดับ ผู้แต่งได้แสดงความขัดแย้งทางความคิดของบุคคลในครอบครัว ที่ลูกหลานอาจจะไม่เชื่อฟังพ่อหรือญาติผู้ใหญ่ เพราะคนรุ่นใหม่ต้องการเหตุผล และเมื่อมั่นใจว่าสิ่งที่ตนกระทำไปนั้น เป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงามก็มีความกล้าหาญที่จะแสดงออกอย่างบริสุทธิ์ใจ

ไผ่ตัน มีโครงเรื่องที่แสดงความเห็นขัดแย้งกันของคน 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายคนหัวเก่ากับคนหัวใหม่ ความขัดแย้งสำคัญ คือ ทศณะและการให้คุณค่าต่อระบบชีวิตในสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ความเชื่อ ค่านิยม ขนบประเพณี การพัฒนา และคอมมิวนิสต์ ตัวละครสำคัญ คือ สมภารกว้าง กำนันเจิม พระจ้อย พระหาญ และสมภารผวย ผู้แต่งยังเน้นความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดของชาวบ้านเช่นเดียวกับในไผ่แดง เมื่อมีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ชาวบ้านมักได้รับผลกระทบโดยทั่วถึงกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใหญ่หรือเล็กก็ตาม สิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นก็คือชาวบ้านกล่าวถึงเหตุการณ์ภายนอกมากขึ้น เช่น การประท้วงของชาวนาที่จังหวัดลำนูน อันแสดงถึงลักษณะร่วมกับภูมิภาคอื่นของสังคม

ดังกล่าวแล้วว่า ความขัดแย้งในแต่ละตอนเป็นความขัดแย้งทางความคิดเห็นของคนหัวเก่ากับคนหัวใหม่ ฝ่ายหลังมักเป็นคนหนุ่มที่ได้รับการศึกษา เช่น พระจ้อย พระหาญ สม เป็ด ฝ่ายนี้เชื่อว่ามนุษย์สามารถพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นได้ ในการพัฒนานั้นอาจแก้ไขปรับเปลี่ยนระบบชีวิตหรือความเชื่อเดิม เช่น พิธีกรรมบางอย่างที่เคยประพฤติปฏิบัติกันมาแต่เดิมนั้นควรมีการเปลี่ยนแปลงได้แล้ว เพราะเป็น "พิธีกรรมไร้สาระ" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, เรื่องเดิม : 23) ส่วนฝ่ายแรกมักเป็นคนสูงอายุที่มีความคิดความเชื่อแบบเก่า ยังยึดมั่นในขนบประเพณีที่มีมาแต่เดิม เพราะเชื่อว่าทำให้สังคมอยู่รอด ดังที่ตัวละครสำคัญ คือ สมภารกว้างและกำนันเจิมปฏิเสธการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการจัดการฉลองในงานบวชที่เคยประพฤติปฏิบัติมา

ในแต่ละตอน เมื่อเกิดความขัดแย้ง ทั้ง 2 ฝ่าย มักจะได้มาแสดงความคิดเห็นโต้แย้งกัน ในตอนท้ายของแต่ละตอน สถานการณ์ได้พิสูจน์ว่าวิธีแก้ปัญหาหรือความเห็นของฝ่ายคนหัวใหม่ได้ผลหรือน่าเชื่อถือมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ความคิดฝ่ายคนหัวใหม่นั้นกว่า เพราะเน้นเหตุผลที่โยงไปสู่ความเป็นจริงของสังคมและนำมาปฏิบัติได้ (practical) ดังกล่าวว่า "ประเพณีที่ดีต้องมีเหตุผล ไม่ใช่ประเพณีที่จะมาทำให้มนุษย์จะต้องอดอยากมากขึ้น ล่าบากมากขึ้น เพียงเพื่อรักษาประเพณี" (เรื่องเดิม : 21) เมื่อจ้อยและหาญคิดว่าเหตุผลที่แท้จริงของการบวชคือ ความศรัทธาในปรัชญาธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงบอกกำนันเจิมและสมภารกว้างว่าคนต้องการบวช "ตามที่พระพุทธรูปท่านบัญญัติไว้เท่านั้น คือ มีคณะสงฆ์รองรับให้บวชได้ตามบัญญัติ" (เรื่องเดิม : 23) โศษไม่จำเป็นต้องมีงานฉลอง คำพูดนี้แสดงให้เห็นว่าคนหัวใหม่พิจารณาที่แก่นของกิจกรรมนั้นไม่ใช่ที่สิ่งปรุงแต่ง การไม่จัดงานฉลองอย่างฟุ่มเฟือยทำให้มีกำลังทรัพย์เพื่อสังคม เพราะจะได้มีเงินเหลือที่จะบริจาคเพื่อสร้างโรงเรียน โรงพยาบาล หรือสถานอนามัย ฝ่ายคนหัวเก่าไม่เพียงแต่ขาดเหตุผลเท่านั้น เมื่อไม่สามารถเอาชนะความคิดของผู้เยาว์ได้ ก็พยายามจะรักษาสถานภาพเดิมที่เป็นผู้บงการและใช้อำนาจมาตลอด จึงแสดงความโกรธพาลหาโลกกล่าวหาออกประเดี๋ยว่า "นี่มันจะเป็นคอมมูนิสต์กันหมดหรือยัง" (เรื่องเดิม : 22) และพูดตัดรอนไปว่า "กูไม่บวชให้มัน" (เรื่องเดิม : 23) ทั้งสมภารกว้างและกำนันเจิมคิดเอาว่าลูกหลานจะเชื่อฟัง แต่จ้อยกับหาญก็แสดงความเป็นชนบดได้สำเร็จ ด้วย

เหตุผลสองประการ คือ คนทั้งสองเชื่อมั่นในเหตุผลของตนพอที่จะไม่สะทกสะเทือน และ
สมภารพวดยังวัดไม่ต้อนรับบวชให้เพราะมีทัศนคติตรงกัน เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นความสำคัญ
ของเหตุผลในโลกของคนรุ่นใหม่

ในตอน "ทอดกฐินเพื่อชีวิต" สมภารกว้างและกำเนินเจิมได้ปรึกษากันว่าจะนำเงินที่ได้จากการทอดกฐินไปบูรณะปฏิสังขรณ์วัดให้สวยงาม ให้เหมือนโบสถ์วัดกลาง
ที่อำเภอซึ่ง "ข้อฟ้าใบระกา ทางหงส์เขางามคืนึกและหลังคาถ่มงด้วยกระเบื้องเมืองชล
อย่างดี พนังด้านในบุด้วยอิฐบางบัวทองเหลืองอร่าม เป็นบุญตาแก่พระศาสนาซึ่งนัก"
(สุจิตต์ วงษ์เทศ, เรื่องเดิม : 87) กำเนินเจิมเห็นด้วยเพราะ "โบสถ์เรายังไม่สวยงาม
ศาลาก็เก่าเกินไป น่าจะมีอะไรที่มันเชิดหน้าชูตามากกว่านี้... ถนนหนทางก็น่าจะราดยาง
หรือถมคอนกรีต เพื่อให้เดินสะดวกสบาย" (เรื่องเดิม : 89)

พระจ้อยกับพระหาญแย้งว่า น่าจะนำเงินที่ได้ไปพัฒนาหมู่บ้าน พัฒนา
ชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น และมองว่าสมภารกว้างหลงมงายในเปลือกมากกว่า
กว่าแก่นแท้ๆ ที่ "โบสถ์ที่เราที่อยู่ก็สามารถทำสังฆกรรมได้... ศาลาหรือที่ใหญ่โตมโหฬาร...
สามารถเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาได้อย่างไม่ขัดข้อง แต่สิ่งที่พวกเรายังไม่มีก็คือ
สุขศาลา... อุปกรณ์การสอน... ห้องสมุดในโรงเรียน" (เรื่องเดิม : 87) และสิ่งที่สำคัญ
ซึ่งควรระตะหนักคือ "วัดจะดีไม่ได้อยู่ที่มีโบสถ์งาม ศาลางามหรือกุฏิงาม... แต่วัดที่ดี
จะต้องช่วยทำให้ชาวบ้านมีความสุขตามสมควรก่อน" (เรื่องเดิม : 89) นั่นก็คือ วัดควร
มีบทบาทในการพัฒนาสังคมในส่วนที่จำเป็นเร่งด่วน มากกว่าการตกแต่งฟุ่มเฟือยแปลกแยก
จากสังคม

ในขณะที่ทั้งสองฝ่ายยังตกลงกันไม่ได้ก็มีชาวบ้านมาขอสมิเรือกำเนินเจิม
เพื่อนำตัวคนเจ็บหนักส่งสถานอนามัยที่อำเภอ เนื่องจากที่หมู่บ้านไผ่แดงยังไม่มีสถานอนามัย
จึงเป็นข้อยุติการถกเถียงได้ว่าความเห็นของคนรุ่นใหม่ถูกต้องเหมาะสมกว่า โครจรเรื่องเช่นนี้
เอื้อให้ผู้แต่งแสดงจุดมุ่งหมายของการพัฒนาว่า ควรมุ่งไปที่คุณภาพชีวิต สถาบันทางศาสนาจะ
เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาถ้าพระภิกษุมีทัศนคติก้าวหน้า ผู้แต่งได้แสดงทัศนะของตนผ่าน
ตัวละครว่า "วัดไผ่แดงควรจะทำก่อน จนกว่าชาวบ้านมีความสุขสบายพอสมควรแล้วค่อยมา
เสริมสร้างวัด" (เรื่องเดิม : 89) ในที่สุดทั้งกำเนินเจิมและสมภารกว้างก็เห็นด้วยกับ
พระจ้อยพระหาญ ที่ให้นำเงินกฐินมาสร้างสถานอนามัย

ความขัดแย้งทางความคิดอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่เน้นมากในไผ่ตัน คือทัศนคติต่อคอมมิวนิสต์ ผู้แต่งได้สะท้อนว่าฝ่ายบ้านเมืองปลุกให้เกิดความกลัวคอมมิวนิสต์ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือรักษาผลประโยชน์ของคนกลุ่มน้อยและกำหนดยุทธศาสตร์การวิพากษ์วิจารณ์ของประชาชนจึงมักตั้งข้อสงสัยและจับกุมประชาชนอย่างไร้เหตุผลด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์ คนรุ่นเก่าอย่างสมภารท้าวและกำนันเจิมซึ่งขาดวิจารณญาณ จึงมองว่าคอมมิวนิสต์ คือ คนที่มีพฤติกรรมแปลกๆ มักต่อต้านความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีมาแต่โบราณ และเป็นพวกที่ชอบประท้วง ชอบก่อความวุ่นวายให้กับบ้านเมือง เช่น ต่อต้านคำสั่งของทางราชการ ชอบโจมตีการทำงานของข้าราชการในท้องถิ่นตลอดจนการทำงานของรัฐบาล

ผู้อ่านจะสังเกตเห็นได้ว่า ทัศนคติข้างต้นนี้ไม่สมเหตุสมผล เพียงแต่ประชาชนมีพฤติกรรมแปลกกว่าที่เคยกระทำมา ทางราชการก็ตั้งข้อสงสัยว่ามีพฤติกรรมอันเป็นคอมมิวนิสต์ เช่น ในตอน "ชบวนการเหนือดิน" สมกับเปิด ถูกทางอำเภอและจังหวัดสงสัยว่ารับแผนคอมมิวนิสต์มาปลุกระดมชาวบ้าน เพียงเพราะ สมกับเปิดได้ "ตัดแปลงระเบียบบ้านหน้าฮ้างข้าวให้เป็นโรงเรียนสำหรับสอนหนังสือเด็กแถวนี้โดยไม่มีคิดค่าตอบแทนด้วยตนเองโดยไม่ต้องหวังพึ่งราชการ..." (เรื่องเดิม : 27-28)

ดังนั้นในทัศนะของผู้แต่ง บ่อเกิดของปัญหา ก็คือ หน่วยงานของทางราชการไม่ให้ความยุติธรรมแก่ประชาชน ในเรื่องไผ่ตัน ไม่ปรากฏว่ามีคอมมิวนิสต์ตัวจริง ผู้แต่งได้เสียดสีการกล่าวหาประชาชนอย่างไร้เหตุผลว่า "ใครอยากเห็นคอมมิวนิสต์ตัวจริง ก็ลองตำหนิพระไ้หวย หรือพระเป่าเสกคาถามหาระวชชู้ หรือมีฉนั้นก็ลองตำข้าราชการหรือตำรวจที่รัดไ้ประชาชนคุ้เกิด...จะต้องถูกพวกอำเภอจับเข้าคุกทันที" (เรื่องเดิม : 41)

ผู้แต่งได้ชี้ให้ผู้อ่านเห็นว่า แท้จริงแล้วการดำเนินงานของกอ.รมน. ในการป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์นั้น เป็นการสืบทอดเจตนารมณ์ของพวกทราชาธิปไตย เช่นผ่านักศึกษาและประชาชน เมื่อ พ.ศ. 2516 เพื่อรักษาโครงสร้างเดิมของสังคมไว้ ผู้แต่งได้เตือนว่า การปราบปรามคอมมิวนิสต์ เป็นการสร้างความคิดค้นกับประชาชน เป็นความล้มเหลวอย่างใหญ่หลวง เช่น ตอน "อิทธิพลของเก้าแ่โรงสี" ก็คือเป็นชาวบ้านหมู่บ้านไผ่ตันถูกยิงตาย แต่ไม่ได้รับการเหลียวแลจากเจ้าหน้าที่ตั้งแต่กำนันไปจนถึงนายอำเภอ

พฤติกรรมของข้าราชการในท้องถิ่นสร้างความสำเร็จให้แก่ชาวบ้านมากทั้งๆ ที่คิดอันเป็น คนดีไม่เคยทำร้ายใคร เขาทำเพื่อเพื่อนบ้าน เพื่อชาวไร่ชาวนาอย่างแท้จริง แต่ขัดแย้งกับ ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น การที่ข้าราชการเพิกเฉยต่อความทุกข์ร้อนและสวัสดิภาพของประชาชน ก็เพราะมุ่งรักษาผลประโยชน์ของผู้มีอิทธิพลมากกว่า ดังเห็นได้ว่า เมื่อเจ้าแม่ก๋งมา แจ้งความเรื่องลักทรัพย์เล็กๆ น้อยๆ ว่าสังกะสีหายและดินในนาถูกขุด ตำรวจก็รับมา ค่าเนินการจับกุมตัวคนร้ายทันที โดยผู้นำของหมู่บ้านอย่างกำนันเจิมและสมภารกร่างให้ความ ร่วมมือเป็นอย่างดี แต่ชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ กลับขัดขวาง พฤติกรรมของข้าราชการ และผู้นำของหมู่บ้านได้สร้างความสำเร็จและคับแค้นใจแก่ชาวบ้านมาก ถึงกับกล่าวว่า "อำนาจเงินของเจ้าแม่ก๋งนั้นมีอำนาจเหนือเจ้าหน้าที่ตำรวจของเรา อย่างนี้แล้วจะให้ ชาวบ้านของเราไปพึ่งใคร" (เรื่องเดิม : 51)

ท้ายที่สุดปัญหาเรื่องคนร้ายที่ยังคิดอันก็หมดไป เมื่อชาวบ้านสามารถ จับตัวคนร้ายได้ และคนร้ายได้สารภาพว่าได้รับจ้างเจ้าแม่ก๋งเนื่องจากเจ้าแม่ก๋งไม่พอใจที่ คิดอันไปเรียกเรื่องค่าเช่านาให้ถูกลงตามประกาศของรัฐบาล เหตุการณ์ตอนนี้มีผลให้ทั้ง กำนันเจิมและสมภารกร่างต้องหลบหน้าชาวบ้านไประยะหนึ่ง เพราะ หล คนที่เป็นมือปืน รับจ้างนั้น เป็นสมุนมือหนึ่งของกำนันเจิมในการติดต่อทางอำเภอที่เกี่ยวข้อกับพวกนवल และในตอนจบของตอนนี้มีคำบรรยายของผู้แต่งว่า "ทั้งหมดนี้ก็ยังมีได้หมายความว่าเจ้าแม่ก๋ง จะถูกลงโทษเพราะเจ้าแม่ก๋งก็มีอิทธิพลอยู่มาก" (เรื่องเดิม : 53) ข้อความนี้แสดงปัญหา ที่น่าเป็นห่วงว่า ความคับแค้นของชาวบ้านหากสะสมมากเข้าอาจแปรเป็นความวุ่นวายของ สังคมโดยที่ไม่มีคอมมิวนิสต์เลขก็ได้

กล่าวโดยสรุป โครงเรื่องหลักของเรื่องไม้คั้น เป็นความขัดแย้ง ทางด้านความคิดของบุคคลสองฝ่าย คือ คนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ที่มีความคิดเห็นต่างกันเกี่ยว กับปัญหาของชนบทที่จะขยายมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาความยากจน การขาดที่ทำกิน ปัญหาความแห้งแล้งขาดแคลนน้ำ ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ปัญหาการกดขี่ข่มเหงประชาชน ของข้าราชการ ปัญหานาขทุน ปัญหาการนัดนา และปัญหาเกี่ยวกับวิถีการปราบปราม คอมมิวนิสต์ของทางราชการ โครงเรื่องนี้รับกับแก่นเรื่องที่ชี้ว่าในสภาพสังคมเช่นนี้ พระภิกษุ และสถาบันทางศาสนาควรเป็นที่พึ่งของประชาชน เป็นแกนนำในการนัดนา พระภิกษุสงฆ์

ความที่ศัสนะที่สัมพันธ์กับความ เป็นจริงและเข้าใจประชาชนอย่างถ่องแท้ มากกว่าเอาใจ
หน่วยงานของทางราชการ หรือสนองนโยบายของรัฐโดยไม่พิจารณาโดยเฉพาะเมื่อทาง
ราชการมองประชาชนในแง่ร้าย จึงทำความเดือดร้อนและสร้างปัญหามากกว่าแก้ปัญหา ซึ่ง
นับวันจะสะสมหนักหน่วงขึ้น

1.2.5 ลักษณะนิสัยของตัวละคร

1.2.5.1 สมภารกร่าง

แม้ว่าสมภารกร่าง คือตัวเอกใน ไผ่แดง มีลักษณะนิสัย
และบทบาทที่น่าชื่นชมดังกล่าวแล้วในเรื่อง ไผ่แดง แต่ใน ไผ่ตัน เห็นชัดว่า สุจริตต์ วงษ์เทศ
เจตนาเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของสมภารกร่างต่างจาก ไผ่แดง ดังนี้

ก. ความขาดวิจาร์ณญาณ

ผู้แต่งได้เปลี่ยนบุคลิกภาพของสมภารกร่างใน ไผ่แดง
ที่เป็นคนลึกซึ้งไม่ผลีผลามในการพิจารณาปัญหา ให้เป็นสมภารกร่างใน ไผ่ตัน ที่มองโลก
อย่างผิวเผินด้วยความไม่รู้จักจริง เช่น ในตอน "วันพระที่ศาลาวัดไผ่แดง" สมภารกร่างไม่
รู้จักว่าคอมมิวนิสต์ คืออะไร จึงหลงเชื่อว่า คอมมิวนิสต์ คือพวกที่จะทำลายชาติ ศาสนา
พระมหากษัตริย์ ซอบุญคุณจรรณง และซอบสิ่แดง ก็สนะดังกล่าวนี้เป็นสูตรสำเร็จที่ฝ่ายขวา
ใช้โจมตีฝ่ายซ้าย ดังนั้นสมภารกร่างจึงมองชาวบ้านว่าเป็นคอมมิวนิสต์ เพียงแต่เพราะเห็น
ว่าชาวบ้านมีพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม สมภารกร่างก็ตีความเสียแล้วว่าบุคคล
เหล่านี้ต่อต้านพุทธศาสนา ที่สำคัญ คือ สมภารกร่างไม่ได้พยายามที่จะศึกษาวิเคราะห์
สาเหตุของพฤติกรรมนั้น และไม่ได้พยายามตัดเคื่อนอย่างที่สมภารกร่างใน ไผ่แดง เคย
กระทำมา ความขาดวิจาร์ณญาณของสมภารกร่างเพราะเชื่อนโยบายของรัฐ ทำให้สมภารกร่าง
ใน ไผ่ตัน แตกต่างจาก ไผ่แดง เป็นอย่างมาก ดังเห็นได้ว่าในประเด็นเดียวกันนี้ ใน ไผ่แดง
ตอน "ความลับของสมภารวัดไผ่แดง" สมภารกร่างได้ขำวมาว่า ทางราชการสงสัยว่า
แกวนจะเป็นคอมมิวนิสต์ สมภารกร่างก็ยังไม่คว่นเชื่อและยังไม่ตัดสินใจคัดค้านค่าทางจริยธรรม
ได้นำปัญหานี้ไปปรึกษาหลวงพ่อบุระประธานว่า เป็นคอมมิวนิสต์นั้นเป็นบาปอย่างไร แสดง
ให้เห็นถึงวิธีแก้ปัญหาของสมภารกร่างว่าจะกระทำเมื่อเข้าใจปัญหาอย่างถ่องแท้และพิจารณา
ปัญหาอย่างรอบคอบด้วยใจเป็นธรรมและด้วยเมตตาธรรม ซึ่งได้กล่าวแล้วในเรื่อง ไผ่แดง

นอกจากนี้ในไม้ต้น สมภารกร่างยังเป็นคนรุ่นเก่า ที่ยึดมั่นในจารีตประเพณีโบราณอย่างเคร่งครัด จนขาดการไตร่ตรองถึงคุณค่าที่แท้จริง เช่น ในตอน "พิธีกรรมของสมภารกร่าง" สมภารกร่างไม่สามารถโน้มน้าวให้จ้อยและหาญ จัดงานฉลองตามประเพณีในการบวชได้ สมภารกร่างจึงปฏิเสธที่จะประกอบพิธีอุปสมบทให้คนที่ทั้งสอง และยิ่งมองว่าบุคคลที่ไม่ยอมจัดงานบวชตามประเพณีนั้น เป็นคนที่ต่อต้านศาสนาและเป็นคอมมิวนิสต์ ทั้งนี้โดยไม่ได้พิจารณาเหตุผลและไม่คำนึงถึงศรัทธาและจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการบวชแต่อย่างใดเลย ด้วยเหตุที่สมภารกร่างมีความหวงเหินในการมองโลก จึงตัดสินคุณค่าอย่างฉาบฉวยด้วยความฉุนเฉียวเกรี้ยวกราด แสดงให้เห็นถึงการขาดวุฒิภาวะทางปัญญาและทางอารมณ์

เนื่องจากสมภารกร่างขาดวิจาร์ณภาพ มีความหวงเหินในการมองโลก สมภารกร่างจึงมีความขัดแย้งภายในตัวเองน้อย ที่ปรากฏในเรื่อง ไม้ต้น มีเพียง 2 ตอน ในทั้งหมด 12 ตอน คือ ในตอน "บทสนทนาในโบสถ์" ผู้แต่งสร้างสมภารกร่างให้มีความขัดแย้งภายใน โดยใช้กลวิธีที่สมภารกร่างโต้แย้งกับตนเอง เหมือนใน ไม้แดง เกี่ยวกับความอยู่รอดของบ้านเมืองและศาสนา สมภารกร่างกลัวคอมมิวนิสต์จะยึดครองประเทศและพุทธศาสนาจะถูกทำลาย แต่หลวงพ่อบุญประธานก็ได้เตือนสติสมภารกร่างว่า "ไม่มีใครมาทำลายพุทธศาสนาได้... เพราะพระพุทธรูปศาสนาไม่ใช่วัตถุ... แต่เป็นปรัชญาที่สนับสนุนให้มนุษย์ใช้สติปัญญาเพื่อสังคมดีกว่า มิได้ดังฆาต... ไม่ได้หุคอยู่ กับที่ ทุกสิ่งทุกอย่างมีการเคลื่อนไหว" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 14-15) เมื่อสมภารกร่างแสดงความวิตกว่าที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีไปเปิดสัมพันธไมตรีกับสาธารณรัฐประชาชนจีนนั้นเป็นเพราะถูกฉ้อโกงเสียกรรมัง พระประธานกลับบอกว่าสิ่งที่สกปรกนั้นควรจะถูกฉ้อโกงโดยเจตนาเมื่อ "พวกไหนก็ไม่รู้ทำกระป๋องเนย หล่นเประโธบันโคกภู... ตั้งหลายวันแล้ว" (เรื่องเดิม : 15) การที่ผู้แต่งกล่าวถึงการฉ้อโกง เนย น่าจะหมายถึง การฉ้อโกงอิทธิพลความคิดแบบตะวันตกโดยเจตนาความเชื่อเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์และประเทศคอมมิวนิสต์ กลวิธีที่สมภารกร่างโต้แย้งกับตัวเอง เป็นการเสนอความคิดใหม่ที่อ่านแล้วไม่น่าจะเป็นความคิดของสมภารกร่างและเป็นความคิดที่ไม่เกี่ยวข้องกับธรรมะโดยตรงทั้งหมด ซึ่งแตกต่างจากการโต้แย้งระหว่างสมภารกร่างกับพระประธานใน ไม้แดง

บทสนทนาอีกตอนหนึ่งคือ ใน "พิธีกรรมของ
สมภารกว้าง" สมภารกว้างได้ปรึกษากับพระประธานในประเด็นที่ว่า คนรุ่นใหม่จะไม่นับถือศาสนา หันไปนับถือลัทธิตรงข้าม พระประธานได้เตือนสติว่า คนรุ่นใหม่อาจจะถูกต้องถ้าเข้าถึงแก่นแท้ของพุทธศาสนา และไม่เห็นความสำคัญของพิธีกรรม

การที่ความขัดแย้งภายในของสมภารกว้างในไผ่ตัน มีน้อย มีผลให้ ไผ่ตัน ไม่น่าประทับใจเท่า ไผ่แดง เพราะผู้แต่งไม่สามารถที่จะแสดงความซับซ้อนของตัวละคร ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการเหนี่ยวไน้มให้ผู้อ่านเห็นตัวละครเป็นมนุษย์ที่มีชีวิตจิตใจ การลดองค์ประกอบนี้ทำให้สมภารกว้างขาดความซับซ้อน และมีข้อบกพร่องมาก โดยไม่มีลักษณะดีชดเชย เมื่อเทียบกับแก้วใน ไผ่แดง ซึ่งเป็นตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ ที่มีลักษณะน่าประทับใจบางประการชดเชยข้อบกพร่อง เช่น ความรักพวกพ้อง ความผูกพันในคุณค่าของไทยแล้ว สมภารกว้างใน ไผ่ตัน เป็นตัวละครที่แทบจะไม่มีลักษณะนิสัยที่น่าชื่นชมเลย

ในไผ่แดง การถกปัญหา กับพระประธาน เป็นกลวิธีที่ผู้แต่งใช้แสดงว่าสมภารกว้างมีวิจรปัญญาในการแก้ปัญหา ดังได้กล่าวแล้วในหัวข้อลักษณะนิสัยของตัวละคร แต่ใน ไผ่ตัน พระประธานกลายเป็นตัวแทนของผู้แต่งอย่างชัดเจนและไม่แนบเนียน มากกว่าที่จะเป็นตัวตนของสมภารกว้างในด้านการสร้างสมมุติภาวะทางปัญญาจึงไม่ปรากฏให้เห็นว่า พระประธานสามารถเตือนสติของสมภารกว้างได้ในระยะยาว ดังนั้นพระประธานจึงไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงของสมภารกว้าง เพราะไม่ได้ทำให้เห็นว่าสมภารกว้างเป็นคนลึกซึ้งที่สามารถหักเหตนเองได้อย่างสม่ำเสมอ และในช่วงท้ายๆ ของเรื่องไผ่ตัน เช่น ตอน "ความสงบเรียบร้อยของกำนันเจิม" "ความก้าวหน้าของกำนันเจิมตามระบบพีซี" และตอน "แผนของกำนันเจิม" สมภารกว้างซึ่งผู้แต่งน่าจะตั้งใจให้เป็นตัวเอกได้กลายเป็นเพียงตัวประกอบที่มีพฤติกรรมอันขาดเหตุผล เห็นได้ว่าสมภารกว้างเป็นตัวละครที่สร้างขึ้นเพื่อโจมตีแนวคิดและพฤติกรรมของฝ่ายขวาเท่านั้น สมภารกว้างจึงมีลักษณะเป็นแบบมากกว่าเป็นตัวแทนของมนุษย์ที่ผู้อ่านจะสัมผัสได้รอบด้าน ความไม่สม่ำเสมอของสมภารกว้างในตอนต้นและตอนท้ายทำให้เกิดความไม่กลมกลืนและความไม่เป็นเอกภาพของเรื่อง

ข. การขาดความละเอียดอ่อนด้านจิตใจ

ผู้แต่งสร้างสมภารกว้าง เป็นตัวละครที่ขาดความห่วงใยต่อผู้อื่น เมื่อเทียบกับไผ่แดง สมภารกว้างในไผ่แดง เป็นคนมีน้ำใจ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความรอบอ้อมอารี สมภารกว้างมีส่วนเข้าไปช่วยเหลือแก้ปัญหาให้กับชาวบ้าน การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจที่ไม่ใช่กิจของสงฆ์โดยตรง เป็นการเข้าไปช่วยด้วยความห่วงใยจริง เป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ส่วนใน ไผ่ตัน สมภารกว้างเกือบจะไม่มีส่วนในการช่วยเหลือหรือแก้ปัญหาให้กับชาวบ้าน มิหนำซ้ำในบางครั้งสมภารกว้างยังมองชาวบ้านในแง่ร้ายว่าเป็นคอมมิวนิสต์ การขาดน้ำใจของสมภารกว้างทำให้การมีส่วนร่วมในกิจที่ไม่ใช่กิจของสงฆ์ เป็นพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ผู้แต่งได้สร้างคำอธิบายและเหตุการณ์ให้สมภารกว้างเข้าไปยุ่นวาทศไว้หน้าใจเพียงเอาใจพวกข้าราชการเท่านั้น สมภารกว้างสนิทสนมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐถึงกับเป็นสมาชิกของกลุ่มนาวพล และสนิทกับพระภิกษุที่มีชื่อเสียงทางกิจกรรมเกี่ยวกับการเมืองได้เดินทาง "ไปพบกับพระภิกษุรูปหนึ่งจากกรุงเทพฯ ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า 'ท่านกิตติฯ' และเป็นที่ยึดกันว่าท่านพูดเก่งและหาเงินเก่ง" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 29) สมภารกว้างต่อต้านคอมมิวนิสต์ เพราะสมภารกว้างกล่าวว่า "บ้านเมืองจะไปไม่รอดและพระศาสนาจะถูกทำลาย" (เรื่องเดิม : 14) ประเด็นนี้พระประธานได้เตือนสติสมภารกว้างแล้วว่า ไม่มีสิ่งใดจะมาทำลายพุทธศาสนาได้ เพราะพุทธศาสนาคงทนต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก เป็นศาสนาที่มีเหตุผล เป็นสังฆธรรมเสมอ สมภารกว้างเพียงแต่รับฟังแต่หลังจากนั้นก็ยังมองปัญหาอย่างคับแคบและให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองในการปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างเหี้ยมโหด จนชาวบ้านออกปากต่อว่าสมภารกว้างว่า "ก็ทราบว่าคนโน้นเป็นคอมมิวนิสต์ คนนี้เป็นคอมมิวนิสต์" (เรื่องเดิม : 60) และเคยนำตำรวจมาจับชาวบ้าน "ข้อหาขโมยไก่วัด" (เรื่องเดิม : 68) สมภารกว้างยังบอกว่า "การประพฤตินิดนัยกับกิริยาของพระภิกษุต้องช่วยกันปิดไว้เพื่อเห็นแก่พระศาสนา" (เรื่องเดิม : 40) แสดงว่าสมภารกว้างไม่เห็นแก่ธรรมะอย่างแท้จริง เพียงแต่ต้องการให้ศาสนาดำรงอยู่ได้

* ท่านกิตติ หมายถึง ท่านกิตติ วุฒโท มีบทบาทในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ ถึงกับกล่าวว่า การฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป

เท่านั้น โดยไม่ได้คำนึงว่าพระภิกษุสงฆ์ย่อมอ่อนน้อมในพระธรรมวินัย ศาสนาก็ย่อมจะเสื่อมโทรมลงไปด้วย แม้ไม่มีการทำลายจากภายนอก

ผู้แต่งได้คงลักษณะนิสัยในแง่ลบของสมภารกร่างที่ปรากฏใน ไผ่แดง คือ ลักษณะโง่งมงายโกรธง่าย หรือตกอยู่ในโทสะจริต เมื่อความโกรธง่ายมารวมกับความขาดน้ำใจ สมภารกร่างจึงเป็นตัวตกตามเจตนาของผู้แต่งที่ไฉ่กล่าวไว้ในคำแถลงว่าต้องการที่จะ "เสนอเรื่องสนุกๆ" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 7) โดยให้สมภารกร่างเป็นตัวแทนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ฉะนั้นสมภารกร่างจึงเป็นตัวตกซึ่งผู้แต่งสร้างขึ้น เพื่อเสียดสีความคิดและพฤติกรรมของคนหัวเก่าและพวกฝ่ายขวาทั้งนี้ตรงกับที่ เจตนา นาควัชระ (2521 : 96) ได้กล่าวว่า "เรื่องตกขบขันมิจำเป็นเสมอไปที่จะต้องเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อสำเร็จอารมณ์เท่านั้น มีนักเขียนจำนวนมากไม่น้อยที่พยายามสื่อความคิดและพยายามจะสร้างอิทธิพลต่อสังคมด้วยการเขียนเรื่องตลก"

ในแก่นเรื่อง ผู้แต่งไม่เห็นด้วยกับวิถีการของรัฐบาล จึงพยายามเตือนว่า แนวทางนั้นไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงและมีแต่จะสร้างความเดือดร้อนแก่ประชาชน การที่ผู้แต่งแถลงว่าต้องการล้อเลียน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในฐานะผู้นำรัฐบาล ก็เป็นการท้วงติงด้วยอารมณ์ขื่นขื่นเอง ประเด็นที่ผู้แต่งล้อเลียน คือ ในตอน "ขบวนการเหนือดิน" สมภารกร่างทำตัวสนับสนุนรัฐบาลเต็มที่ในทุกเรื่อง จึงถูกข้อนกลเพราะเมื่อสมและเปิดหน้าชาวบ้านไม่ขาดชุกคำร้ายสาธยายขณะนั้นใช้โดยไม่หวังหนึ่งทางราชการก็ถูกเพ่งเล็งว่าเป็นคอมมิวนิสต์ และสมภารกร่างก็เข้าข้างทางการ หนี้ออกกับพระหาญจึงแอบซุกซงสี่เหลี่ยมที่ทาสีแดงอีกด้านหนึ่งบนหลังคากุฏิของสมภารกร่างเมื่อสมภารกร่างไม่อยู่เป็นการสร้างสถานการณ์ให้เข้าใจว่าสมภารกร่างขึ้นชอบคอมมิวนิสต์ เพราะเป็นวาระประจวบเหมาะที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไปจีนแดง ตามหม่อมที่มาครอบครองที่สาธยายชวาลำวางอยู่ที่โกรธสมภารกร่างว่าหลอกให้ตนต่อต้านคอมมิวนิสต์ จึงยอมย้ายออกจากที่สาธายนั้น สมและเปิดจึงชุกคำร้ายได้สำเร็จ เห็นได้ว่าผู้แต่งมีจุดประสงค์จะท้วงติงว่าเมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไปมีสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนแล้วทำไมจึงต้องอ้างข้อหาคอมมิวนิสต์ในการปราบปรามประชาชนอีก

นอกจากนี้ผู้แต่งยังเชื่อมโยงพฤติกรรมบางอย่างของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ให้สัมพันธ์กับบทบาทของสมภารกว้างที่สนับสนุนองค์กรฝ่ายขวาให้ปราบปรามประชาชน ทั้งๆ ที่สมภารกว้างน่าจะศึกษาว่าปัญหาของประชาชนคืออะไร ควรปราบปรามคอมมิวนิสต์ในแง่ไหน เพราะเมื่อพิจารณาปัญหาให้ถี่ถ้วนแล้ว คอมมิวนิสต์ไม่มีจริง สมภารกว้างจึงเป็นตัวตลกไป เพราะกระทำและคิดอย่างไร้เหตุผล

การล้อเลียน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช อีกประเด็นหนึ่ง คือการแต่งล้อเหตุการณ์ ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ถูกบุกรุกทำลายข้าวของถึงภายในบ้าน ในตอน "เพราะเจดีย์ที่วัดไผ่ตันพัง" สมภารกว้างได้ร่วมมือกับกำนันเจิม ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนจากทางอำเภอขับไล่สมภารพวช เจ้าอาวาสวัดไผ่ตัน ซึ่งถูกเพ่งเล็งว่าไม่ยอมให้ความร่วมมือกับทางราชการ และสนิทสนมกับแกว่นและพระจ้อยพระหาญซึ่งมีหัวก้าวหน้า สมภารกว้างทำเป็นไปตุ้ระที่อำเภอและกลับดึกเพื่อเปิดโอกาสให้กำนันเจิมกับสมัครพรรคพวกและพวกนักเลงเข้าจัดการกับสมภารพวชได้ตามชอบใจ แต่เรื่องกลับกลายเป็นว่านักเลงหัวไม้ต้องการเครื่องรางของขลังเพื่อเตรียมต่อสู้กับชาวบ้านไผ่ตัน และชาวบ้านบางส่วนไม่พอใจสมภารกว้างอยู่แล้วจึงได้บุกคั่นกุฏิของสมภารกว้าง ทำลายข้าวของในกุฏิเสียหายเป็นอันมาก แต่สมภารกว้างก็ให้อภัยไม่เอาความ เหตุการณ์ในตอนนี้อยู่ตรงกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในกรณีที่กำลังรวบจับชาวนาและนักศึกษาที่จังหวัดลพบุรี นักศึกษาและประชาชนก็ชุมนุมประท้วง จน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ขอมให้ปล่อยตัวผู้ต้องหา ตำรวจส่วนหนึ่งซึ่งเสพรามีนเมา โกรธแค้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จึงได้บุกรุกเข้าทำลายทรัพย์สินของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ที่บ้านชอชสวนพลูเสียหายมาก แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ไม่คิดใจเอาโทษเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของบ้านเมือง (สละ ลิขิตกุล, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ : 320) เหตุการณ์ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ให้อภัยตำรวจ และสมภารกว้างให้อภัยนักเลงหัวไม้ ทำให้เห็นลักษณะที่น่านับถือของสมภารกว้างยังมีอยู่ การล้อเลียนของผู้แต่งไม่ใช่สิ่งเลวร้ายเกินไป เพราะผู้แต่งยังมองเห็นส่วนดีของตัวละครอยู่บ้าง

เนื่องจากการเสนอเรื่องล้อเลียนของผู้แต่ง เป็นการล้อเลียนเพื่อคัดค้านทางคตินโยบายรัฐบาล ผู้แต่งจึงให้น่าหนักของการเสนอแนวความคิดใหม่และความหนักหน่วงของปัญหา จนอารมณ์ขันของเรื่องไม่โดดเด่น เรื่องไผ่ตันจึงไม่ประสบความสำเร็จตามเจตนาของผู้แต่ง

สมภารกร่างถึงแม้จะเป็นตัวตลกแต่ก็ไม่ใช่พระทุศีล หรือประพฤติเสื่อมเสียอย่างร้ายแรง ความนับถือของชาวบ้านส่วนใหญ่ที่มีต่อสมภารกร่าง ยังมืออยู่มาก ในบางตอนสมภารกร่างก็มีพฤติกรรมที่หึงประสงค์ โดยมีส่วนช่วยแก้ปัญหาของ สังคมได้ เช่น ตอน "อซากพบนาสกฯ" สมภารกร่าง กำนันเจิม พระจ้อยและพระหาญ ได้ร่วมกันวางแผนหลอกลวงชั้นคหบดีของหมู่บ้าน ให้บริจาคน้ำตามเสด็จพระราชกุศล เพื่อ แก้ปัญหาชาวบ้านต้องเช่าที่นาอย่างไม่เป็นธรรม สมภารกร่างและกำนันเจิมได้ไปพูดจา หว่านล้อมนางชั้นอยู่หลายครั้งจนนางชั้นยอมบริจาคน้ำให้ เป็นที่น่าต้อเนื่องจากที่ในหลวง ท่านพระราชทานให้ชาวไร่ชาวนาที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง แสดงให้เห็นว่าสมภารกร่างมี ความเห็นใจในความทุกข์ยากของชาวบ้าน แต่ความเห็นใจต่อผู้อื่นของสมภารกร่างต้องมีคน ชักนำและปัญหาในนั้นต้องไม่เกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ แต่ในบางตอนสมภารกร่างก็มีส่วนในการ สร้างปัญหา เช่น ในตอน "ความสงบเรียบร้อยของกำนันเจิม" สมภารกร่างได้ช่วยกัน ออกความคิดกับกำนันเจิมออกกระเบียบมาบังคับชาวบ้าน จนถึงขนาดดกเถียงเจ้าหน้าที่ต่อหน้า ชารกำนันไม่ได้ นับเป็นการก่อกวนเหิงชาวบ้าน ในตอน "อิทธิพลของเก้าแก้วทรงสี" สมภารกร่างได้แสดงตนเข้าข้างเจ้าหน้าที่และนายทุน และบรีกปร่าชาวบ้าน จนชาวบ้าน ไม่พอใจจึงได้แสดงการต่อต้านอย่างออกนอกหน้า ดังที่ผู้แต่งได้บรรยายว่า ขณะที่สมภารกร่าง พุดนั้น "ชาวบ้านได้ยืนดั่งนี้แก้อ้อฮากันออกมา บ้างก็บริภาษ บ้างก็ถ่มน้ำลาย และบ้างก็ขีดขีด อยู่ในที่" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 49) แต่อย่างไรก็ตามน้ำหนักของความน่ารังเกียจ มักจะตกไปอยู่กับกำนันเจิมมากกว่า สมภารกร่างจึงไม่ได้รับการต่อต้านโดยตรง นอกจากนี้ สมภารกร่างยังมีผู้ช่วยปกป้องให้ เช่น ตอน "วันพระที่ศาลาวัดไผ่แดง" ในตอนที่มิเจ้าหน้าที มาจากกรุงเทพฯ กล่าวปราศรัยกับชาวบ้านและถูกชาวบ้านคัดค้าน แล้วไม่สามารถแก้ไข สถานการณ์ได้ก็เลยโยนกลองให้สมภารกร่าง ว่าสมภารกร่างเป็นผู้เชิญคนมา แก่วนได้แสดง ตนปกป้องสมภารกร่าง โดยกล่าวว่า "นี่แหละพี่น้องสันดานของพวกโยนกลองให้คนอื่นผิดอยู่ เสมอๆ" (เรื่องเดิม : 43) พฤติกรรมของแก่วน ทำให้เห็นว่า แก่วนและสมภารกร่างยัง มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันสืบต่อจากใน ไผ่แดง และในส่วนถัดแล้วสมภารกร่างก็เป็นผู้ใหญ่ใน หมู่บ้านที่น่านับถืออยู่ที่บกร่องก็เพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านใน สังคมไทย ถึงจะมีความขัดแย้งกันก็ไม่รุนแรง มีการประนีประนอมกันเช่นเดียวกับที่ปรากฏใน ไผ่แดง แต่ปัญหามักมาจากภายนอกมากกว่า เช่น มาจากพวกนายทุนและข้าราชการ

1.2.5.2 พระจ้อยกับพระหาญ

พระจ้อยกับพระหาญ เป็นตัวละครที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของพระภิกษุสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน ที่มีบทบาทในการพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น ความคิดเห็นของพระทั้งสองรูปเป็นความคิดของคนรุ่นใหม่ที่เชื่อมั่นในพลังประชาชนในการพัฒนาและแก้ปัญหา ผู้แต่งได้ชี้ให้เห็นว่าพระทั้งสองได้กระตุกเตือนว่า การแก้ปัญหาจะไม่ได้ผลและหมู่บ้านจะอยู่ในสภาพเดิมถ้าประชาชนไม่รู้จักตนเอง พระจ้อยและพระหาญมีบทบาทในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ตัวละครทั้งสองนี้มีลักษณะนิสัยสอดคล้องกับบทบาทดังนี้

ก. มีวิจาร์ณญาณในการแก้ปัญหา

ผู้แต่งได้สร้างให้พระจ้อยกับพระหาญเป็นคนรุ่นใหม่ซึ่งมีทัศนคติก้าวหน้า ดังที่ผู้แต่งกล่าวว่า "ทัศนคติของหาญกับจ้อยเข้ากันได้ดี เพราะไม่มีความรู้สึกที่เป็นปฏิปักษ์กับความหน้าของมนุษยชาติ" (เรื่องเดิม : 20) ดังนั้นการแก้ปัญหาของพระจ้อยพระหาญ จึงสมเหตุสมผลกว่าสมภารกว้าง เพราะสมภารกว้างขาดวิจาร์ณญาณและขาดความละเอียดอ่อน มุ่งแต่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม จนลืมนึกถึงความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคม ในการวินิจฉัยปัญหาเดียวกัน เช่น ปัญหาเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ สมภารกว้างมองคนที่มีพฤติกรรมที่แตกต่างไปจากแบบแผนว่าเป็นคอมมิวนิสต์ไปหมด ส่วนพระจ้อยพระหาญกลับมองว่าชาวบ้านไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์ เพราะชาวบ้านยังศรัทธาในพระพุทธศาสนาและไม่ได้แสดงพฤติกรรมที่บ่อนทำลายชาติบ้านเมือง แต่คนที่น่ากลัวว่าเป็นคอมมิวนิสต์ตัวจริงที่บ่อนทำลายสังคม ก็คือ พวกนาสทุน และข้าราชการที่กดขี่ข่มเหงประชาชน พยายามยึดเยื้อดื้อหาหนทางกับชาวบ้านที่ต่อต้านนาสทุนและข้าราชการที่ใช้อำนาจข่มเหงประชาชน

นอกจากนี้พระทั้งสองรูปยังได้ประยุกต์ใช้คุณค่าดั้งเดิมในการพัฒนา เช่น ในตอน "ทอดกฐินเพื่อชีวิต" พระจ้อยกับพระหาญได้เสนอให้นำเงินกฐินไปสร้างสถานอนามัยแทนการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอย่างที่เคยทำมา การประยุกต์ใช้คุณค่าเดิมในการพัฒนา ในเรื่องไผ่แดง สมภารกว้างได้ทำมาแล้ว ในตอน "ฟ้าป่าสีแดง" โดษเปิดรับบริจาคเงินสร้างโรงเรียน ในงานทอดกฐินแข่งกับแก้วนึ่ง เป็นต้นความคิด

ปรากฏว่าสมภารกร่างได้เงินมากกว่าแก้วนหลายเท่า แต่ในไผ่ตัน สมภารกร่างต้องยอมแพ้เหตุผลของพระจ้อยพระหาญ เนื่องจากมีเหตุการณ์ฉุกเฉินซึ่งให้เห็นว่าชาวบ้านขาดสภาพนี้อนามีความจริง

ข. มีความกล้าหาญและความเป็นตัวของตัวเอง

พระจ้อย เป็นลูกชายของกำนันเจิม พระจ้อย

ได้แสดงให้เห็นมาตั้งแต่เล็กว่าเป็นคนที่ไม่อยู่ในกรอบ และไม่คล้อยตามค่านิยมของสังคม เมื่อตอนเด็กๆ พระจ้อยได้ไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนบาลหลวงในกรุงเทพฯ พระจ้อยเกิดความรู้สึกอึดอัดจึงหนีโรงเรียนกลับบ้านมาทำนา พฤติกรรมนี้ทำให้เห็นว่าพระจ้อยเป็นคนที่พยายามค้นหาความหมายของชีวิตมาตั้งแต่เด็กโดยไม่สนใจความสำเร็จตามค่านิยมของสังคม จากการศึกษาในระบบ ฉะนั้นเมื่อโตขึ้นมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา พระจ้อยจึงต้องการบวชเรียนเพื่อศึกษาธรรมะอย่างแท้จริงมากกว่าบวชตามประเพณี

พระหาญ เป็นหลานกำนันเจิม จบการศึกษาระดับ

ปริญญาตรีทางการศึกษา การที่พระหาญได้ศึกษาวิชาการแขนงใหม่ น่าจะเป็นเหตุผลให้พระหาญมีความเชื่อมั่นในตนเอง และเชื่อมั่นในคุณภาพของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาได้ เพราะผู้แต่งได้เน้นความสำคัญของการศึกษาทางวิชาการศึกษา ที่ทำให้ผู้ศึกษามีทัศนคติที่มองโลกและสังคมอย่างกว้างไกลและทันต่อเหตุการณ์ อีกทั้งยังเป็นผู้ที่ได้ทราบความเคลื่อนไหวของขบวนการต่างๆ และได้เห็นตัวอย่างการพัฒนาคุณภาพชีวิต จึงทำให้พระหาญมีความรู้เกี่ยวกับขบวนการต่างๆ และสามารถถ่ายทอดให้พระจ้อยผู้มีอุดมการณ์เดียวกันเข้าใจได้

พระจ้อยกับพระหาญได้แสดงตนเป็นผู้นำอย่าง

กล้าหาญ เช่น พระจ้อยได้โต้เถียงกับกำนันเจิม ในตอน "อิทธิพลของเก้าแก้วโรงสี" มีผลทำให้ชาวบ้านมีความกล้าหาญขึ้นมา เช่น ลุงอ่ำ กล้าที่จะเถียงสมภารกร่าง ในตอน "ชนชั้นปกครองที่บ้านไผ่แดง" พระจ้อยได้เถียงพ่อและสมภารกร่าง สิ่งนี้ไม่ใช่ค่านิยมดั้งเดิมของสังคมไทยที่ลูกจะเถียงพ่อหรือญาติผู้ใหญ่ที่นับถือ การโต้เถียงของพระจ้อยแสดงให้เห็นว่ามีความกล้าหาญ เพราะต้องการปกป้องความถูกต้องและเชื่อมั่นว่ามีเหตุผลเพียงพอก็สามารถจะโต้เถียงคัดค้านได้

ผู้แต่งได้สร้างให้พระจ้อยกับพระหาญ เป็นผู้นำในการคิดค้านต่อต้านความคิดเก่า เช่น การต่อต้านเรื่องการบวชตามประเพณี ในตอน "พิธีกรรมของสมภารกร่าง" การต่อต้านความคิดเก่าในด้านการปกครอง เช่น ตอน "ความสงบเรียบร้อยของกำนันเจิม" ความคิดเก่าถือว่าผู้ปกครองเป็นผู้ออกคำสั่ง ควบคุมดูแล พระจ้อยกับพระหาญได้เป็นผู้นำความคิดใหม่ ที่ประชาชนสามารถแสดงความคิดเห็นได้ถ้าไม่เห็นชอบด้วย อีกอิทธิพลนี้ทำให้ประชาชนอย่างเผ่าแหม่ม กิดอัน ได้ลุกขึ้นชกถามโต้แย้งกับกำนันเจิม จนในที่สุดกำนันเจิมก็ไม่สามารถมีมติของมหาชนได้ ในตอนนั้นแสดงให้เห็นถึงการมีสิทธิ์มีเสียงของประชาชน ที่ประชาชนสามารถจะแสดงความคิดเห็นได้ในกรอบที่ตนมีอยู่

1.2.5.3 สมภารพวย

สมภารพวย เป็นเจ้าอาวาสวัดไผ่ตัน แม้ว่าเป็นลูกบ้านไผ่แดงเหมือนสมภารกร่าง แต่ไม่นิยมร่วมวัดกับสมภารกร่างเพราะอุปนิสัยและความสนใจต่างกัน ทั้งนะในการดำเนินชีวิตจึงต่างกัน ผู้แต่งสร้างสมภารพวยขึ้นเพื่อแสดงลักษณะของพระภิกษุอีกแบบหนึ่งซึ่งแตกต่างจากสมภารกร่าง และพระจ้อยพระหาญ ดังนี้

ก. ลักษณะที่แตกต่างจากสมภารกร่าง

สมภารพวยเป็นพระที่ปฏิบัติอยู่ในกรอบที่เป็นกิจของสงฆ์ มีความเคร่งครัดในธรรมปฏิบัติ เป็นพระที่สันโดษ มีความระมัดระวังในการแสดงออกไม่โผงผาง แต่ก็ไม่ได้ขาดความเป็นตัวของตัวเอง มีความลึกซึ้งในการพิจารณาปรากฏการณ์ต่างๆ ตามพื้นฐานความรู้ทางศาสนา เช่น ในตอน "เจดีย์ที่วัดไผ่ตันพัง" ผนตึกคิดต่อกันเกือบอาทิตย์ มีผลให้ตึกลงและเจดีย์หน้าวัดไผ่ตันพัง ชาวบ้านลือกันว่า เป็นดวงบอกเหตุร้ายของวัดไผ่ตัน สมภารพวยได้นำแก่นของพุทธศาสนามาอธิบายปรากฏการณ์ของสิ่งคมสมัยใหม่ได้อย่างมีเหตุผล ซึ่งทำให้ชาวบ้านที่งมงายมีที่สนะที่ถูกต้อง สามารถเข้าใจเหตุการณ์ที่น่าตกใจได้อย่างมีเหตุมีผล เพราะสมภารพวยได้แสดงทัศนคติที่แสดงถึงการเข้าใจหลักธรรมที่แท้จริง ต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่า

เจดีย์เก่าๆ อย่างนี้ ก็ต้องพังเป็นธรรมดา มีเกิดแล้วก็ดับเป็นปกติ
ก็พระเจดีย์องค์นี้มีอายุตั้งเกือบพันปีอย่างนี้ จะให้ยืนยงคงทนไปมากนักหนา

อย่างไร แล้วก็ทำนั่งลงไปก็เพราะตลิ่งมันเริ่มแห้งก่อน ก็ตลิ่งแห้งก่อนก็เพราะ
ฝนตกหนักติดต่อกัน การที่ฝนตกหนักอย่างนี้ก็นับว่าเป็นผลดีต่อพวกกรรมกร
ชาวไร่ เพราะฉะนั้นเราอาจจะมองเป็นอีกอย่างหนึ่งว่า พระเจดีย์ท่าน
เสียสละเพื่อพวกเราชาวนาชาวไร่กระมัง (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 64)

ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่า สมภารพวยเข้าถึงหลักธรรม
อย่างแท้จริง สามารถเตือนสติสังคมได้ในขณะที่พระอย่างสมภารกว้างไม่ได้แสดงความเข้าใจ
และถ่ายทอดปรัชญาของพุทธศาสนา เมื่อมีความขัดแย้งระหว่างฝ่ายบ้านเมืองกับชาวบ้านก็ไป
เข้าฝ่ายบ้านเมือง สมภารพวยนั้นพอใจจะคบกับชาวบ้านมากกว่าคบกับฝ่ายอาณาจักรและ
องค์กรต่างๆ ประเด็นสำคัญที่แสดงความแตกต่างระหว่างสมภารพวยกับสมภารกว้างอย่าง
ชัดเจน คือ การที่สมภารพวยรับบวชให้จ้อยกับหาญโดยไม่ต้องมีงานฉลองและแห่มาค ในตอน
"พิธีกรรมของสมภารกว้าง" ซึ่งแสดงว่าสมภารพวยไม่ได้ติดยึดกับสิ่งภายนอกมากกว่ากัน
แท้ของศาสนา และมีวิจรรย์ญาณที่ลึกซึ้งกว่าสมภารกว้าง

ข. ลักษณะที่แตกต่างจากพระจ้อยพระหาญ

สมภารพวยเป็นพระที่มีน้ำใจ ห่วงใยทุกข์สุขของ
ชาวบ้าน เพียงแต่สมภารพวยไม่ได้เข้าไปแก้ปัญหาโดยตรงอย่างหึกหาญ เพราะสมภารพวย
เป็นพระที่ระมัดระวังในวัตรปฏิบัติ ซึ่งแตกต่างจากพระจ้อยพระหาญที่พร้อมจะมีส่วนร่วมกับ
กิจกรรมของชาวบ้านในทุกเรื่องเสมอ เช่น ในตอน "ขบวนการเหนือดิน" พระจ้อยกับ
พระหาญได้มาปรึกษาสมภารพวย ในกรณีที่มีข่าวว่าทางอำเภอส่งสัสว่าสมกับเปิด เป็น
คอมมิวนิสต์เนื่องจากระดมชาวบ้านให้ชุกดารางสาธตารณะขึ้นเป็นล่าชลประทาน และจะถูก
กลุ่มนวลตามเก็บ พระจ้อยกับพระหาญเล่าว่า สมภารกว้าง "หนุ่" ฝ่ายนวล เพราะ
ไม่พอใจสมกับเปิดและแกว่า สมภารพวยไม่ได้ออกความเห็นเพียงแต่กล่าววว่า "ฉันพอจะ
มีหนทางอยู่บ้างเหมือนกัน แต่ไม่เอาก่เกี้ยวข้องกับสมภารกว้างเท่านั้นเอง" (เรื่องเดิม :
29) ปัญหาอยู่ที่เฒ่าแหม่มซึ่งเข้าครอบครองที่สาธตารณะตรงปลายลารางค้อกับคลองและ
ไม่ยอมย้ายออกไป เพราะเชื่อว่าชาวบ้านถูกหลอก และสมภารกว้างกับกำนันเจิมรับปากจะ
หุดกับทางอำเภอให้อยู่ในที่นั้นได้ เมื่อพระจ้อยกับพระหาญวางแผนให้เฒ่าแหม่มแกลงใจใน
สมภารกว้างสำเร็จ สมภารพวยจึงยอมช่วยเป็นพยานยืนยันต่อเฒ่าแหม่ม ว่าการยึดที่สาธตารณะ

เป็นของตัวนั้นทำไม่ได้ เฝ้าแหยมจึงยอมย้ายออกไป และชาวบ้านพูดล่ำราวงได้สำเร็จ
สมภารพวยก็ได้ไปเฝ้าคูการชุด ดังที่ผู้แต่งกล่าวว่า

สมภารพวยนั่งอยู่ได้ร่มไม้คูบรรดาชาวบ้านมุนานะชุดคินนั้นอยู่อย่างปลื้ม
เพราะชาวบ้านไผ่ชานนั้นทรมาณมาสาหัสจากการที่ชานน้ำ โดยเฉพาะฤดูแล้ง
แล้วชาวบ้านไผ่ชานแทบเลือดตากระเด็น เนื่องจากจะต้องเดินมาหาน้ำที่
ฝั่งคลองไปใช้ ทั้งนี้เพราะชุดบ่อก็ไม่ไหว คาน้ำหรือช้อนน้ำไม่มีเอาเลย
ครั้นเห็นอำพระลอบจะลับไม้ สมภารพวยก็กลับวัดเพื่อทำวัตรค่ำในโบสถ์
ตามปกติ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 31)

ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของสมภารพวย แสดงให้
เห็นว่าสมภารพวยเป็นพระที่เข้าถึงธรรมอย่างแท้จริง ฉะนั้นสมภารพวยจึงเป็นพระที่น่านับถือ
และผู้อ่านจะได้รับสารว่า ธรรมะมีประโยชน์ต่อสังคมสมัยใหม่เสมอ แต่สมภารพวยนั้นก็
ให้ความเข้าใจที่ถูกต้องมากกว่าแสดงตนเป็นพระนักกิจกรรมอย่างชัดเจน เช่น พระจ้อย
และพระหาญ

1.2.8 บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ ใน ไผ่ตัน

ในเรื่อง ไผ่ตัน มีพระภิกษุสงฆ์ 4 รูป คือ สมภารกร่าง พระจ้อย
พระหาญ และสมภารพวย พระทั้ง 4 รูป เป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องและเป็น
ชาวบ้านไผ่แดงแต่กำเนิด เมื่อหมู่บ้านมีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้น พระทั้ง 4 รูป ย่อมมีส่วน
เข้าไปเกี่ยวข้องกับแตกต่างกันตามพื้นฐานลักษณะนิสัยและพฤติกรรม ดังวิเคราะห์ไปแล้วใน
ลักษณะนิสัยของตัวละคร บทบาทของพระทั้ง 4 รูปนี้ เกี่ยวข้องกับบรรทัดฐานทางอุดมคติ
ของสังคมไทยที่เชื่อมโยงกับสถาบันศาสนาว่าพระภิกษุสงฆ์เป็นหนึ่งของชาวบ้าน สิ่งที่สำคัญ
สำหรับเรื่อง ไผ่ตัน ก็คือ ผู้แต่งได้เสนอบรรทัดฐานใหม่บางประการสำหรับบทบาทของ
พระภิกษุสงฆ์ที่สัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะเมื่อพระภิกษุสงฆ์ตระหนัก
ว่าตนมีสถานภาพเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

บทบาทของพระภิกษุทั้ง 4 รูป แบ่งได้เป็น 3 แบบ แบบแรกเป็น
บทบาทของสมภารกร่าง คือ บทบาทในการปฏิบัติศาสนกิจคล้อยกับนโยบายของรัฐบาล

วิจารณ์ และละเลยบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่พึงประสงค์ แบบที่สอง เป็นบทบาทของ พระจ้อยกับพระหาญ คือ บทบาทในการเป็นผู้นำทางความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน โดยการ เป็นผู้นำโดยตรง หรือเป็นผู้เสนอแนวคิด ในขณะที่เดียวกันก็ยังรักษาบทบาทตามสถานภาพ ของพระภิกษุไว้ได้ ส่วนแบบที่สาม เป็นบทบาทของสมภารพวย คือ บทบาทของพระภิกษุผู้ เคารงครัดในศีลาจารวัตร และกำหนดขอบเขตของตนอยู่ในกิจของสงฆ์เท่านั้น

เมื่อได้วิเคราะห์แล้ว อาจสรุปได้ว่าในทัศนะของผู้แต่ง บทบาทของ พระจ้อยกับพระหาญ และบทบาทของสมภารพวยเป็นบทบาทที่พึงประสงค์ ส่วนบทบาทส่วนใหญ่ ของสมภารกว้างเป็นบทบาทที่ไม่พึงประสงค์สำหรับสังคมไทย ในช่วงที่มีความขัดแย้งอันจะ ทวีความรุนแรงมากขึ้น เพราะบทบาทดังกล่าวมีแต่จะสร้างความกดดันต่อประชาชนและไม่ได้ แก้ปัญหาที่แท้จริง

ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะในด้านความตื่นตัวทางการเมือง พระภิกษุซึ่งเป็นกำลังสำคัญของสถาบันศาสนาซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านมาแต่ ดั้งเดิม ควรจะเป็นผู้นำชาวบ้านในการแก้ปัญหาอย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ ผู้แต่งได้ สร้างให้พระจ้อยกับพระหาญแสดงบรรทัดฐานทางอุดมคติแบบใหม่ เป็นพระที่มีทัศนะที่กว้างไกล มีความกล้าหาญที่จะปรับเปลี่ยนขนบเดิมให้เป็นประโยชน์กับยุคปัจจุบัน และยังกล้าที่จะคัดค้าน ต่อต้านสิ่งที่เห็นว่าเป็นธรรม ในไผ่แดง สมภารกว้างเพียงแต่ประสुकตุดคุดคำเดิม แต่ พระจ้อยกับพระหาญได้เสนอสิ่งใหม่อย่างชัดเจน การเข้าไปมีส่วนในกิจกรรมต่างๆ ของ ชาวบ้านที่ไม่ใช่กิจของสงฆ์โดยตรงของพระจ้อยพระหาญ เป็นการเข้าไปช่วยพัฒนาชีวิต ความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้นจึงเป็นพฤติกรรมที่เหมาะสม บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่ ผู้แต่งต้องการน้อยที่สุด คือ แบบสมภารกว้าง ที่เน้นแต่รักษาขนบประเพณีจนขาดเหตุผล ลืม ศึกษาแก่นแท้ของพุทธศาสนาจนถึงกับเป็นปฏิบัติคือประชาชน หรือเป็นเครื่องมือของรัฐโดย รู้เท่าไม่ถึงการณ์ ส่วนบทบาทของสมภารพวย ผู้แต่งขึ้นชอบมากกว่าบทบาทของสมภารกว้าง เพราะเป็นพระที่เข้าถึงแก่นแท้ของพุทธศาสนา มีความสันโดษ อยู่ในวิถีทางแห่งบรรพชิตและ ให้ความสำคัญที่มีค่าแก่ชาวบ้าน แต่ก็มีคระวังตัวและไม่ยอมกระทำให้เกิดความขัดแย้ง จึงมี บทบาทน้อยกว่าบทบาทอีกสองประการที่กล่าวไปแล้ว

1.3 พระภิกษุ จากเรื่อง ครึ่งหลัง'18

ขรรค์ชัย บุนปาน แต่งเรื่อง ครึ่งหลัง'18 เมื่อปี 2518 เรื่องนี้เดิมตีพิมพ์เป็นตอนๆ ในหนังสือประชาชาติรายวัน ฉบับวันอาทิตย์ ในคอลัมน์ "ใบลานหลังธรรมาสน์"* โดยใช้นามปากกาว่า "หมากรุก" เมื่อนำเรื่องนี้มารวมเล่มจึงใช้ชื่อว่า ครึ่งหลัง'18 อาจจะเป็นเพราะผู้แต่งเขียนเรื่องนี้ขึ้นระหว่างเดือนมิถุนายน - ธันวาคม พ.ศ.2518 และ ชื่อคอลัมน์ "ใบลานหลังธรรมาสน์" ได้ใช้เป็นชื่อหนังสือเล่มก่อนหน้านี ผู้แต่งจึงไม่อาจใช้ชื่อซ้ำกันอีก

เรื่อง ครึ่งหลัง'18 ผู้แต่งได้สะท้อนภาพสังคมในขณะ ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นการบันทึกความเคลื่อนไหวทางด้านการเมือง เรื่องนี้แต่งขึ้นในระยะเวลาเดียวกับเรื่อง ไผ่ตัน ฉะนั้นจึงมีบริบททางการเมือง บริบททางเศรษฐกิจ และบริบททางวรรณกรรมเหมือนเรื่อง ไผ่ตัน ซึ่งได้ศึกษาแล้วในหัวข้อบริบททางสังคมและการเมือง และความเคลื่อนไหวของวรรณกรรมระหว่างปี 2515 - 2519

เรื่อง ครึ่งหลัง'18 ผู้แต่งได้สะท้อนทัศนคติและปฏิกิริยาของพระภิกษุรูปหนึ่ง ที่ได้เฝ้าพิจารณาสังเกตเหตุการณ์บ้านเมือง โดยวินิจฉัยวิพากษ์วิจารณ์อย่างรู้เท่าทันตามหลักปรัชญาทางพุทธศาสนา

ผู้แต่งทดลองไว้ใน "คำนำ" ว่า "พระแบบถึงลูกถึงคน และ ถึงโลกถึงธรรม มีองค์จริงหรือไม่ ก็บอกเสียเลยว่าคุณความจริงที่เป็นจริงชนิดจับต้องได้นั้นไม่มี เป็นความคิดคำนึงที่อาศัยภาพความจริงเก่าๆ ที่ผู้เขียนเคยใช้ชีวิตจำเจออยู่ช่วงหนึ่งมาประกอบกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน" ผู้แต่งยังได้คาดหวังว่าเรื่องสั้นชุดนี้อาจจะช่วย "ขจัดความเลอะเทอะ ในหัวใจคน หัวใจสมมุติสังฆ์ หรือ...หัวใจของผู้เขียนได้บ้าง" (ขรรค์ชัย บุนปาน, 2519 : คำนำ) จากการทดลองผู้อ่านย่อมจะคาดหมายว่า ตัวละครที่เป็นพระภิกษุในเรื่องนี้น่าจะเป็นตัวแทนพระภิกษุที่หนึ่งประสงค์ในความคิดของผู้แต่ง ซึ่งจะได้วิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

* ในคำนำของสำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น ในการตีพิมพ์เรื่อง ครึ่งหลัง'18 เมื่อ พ.ศ.2519 เรียกว่า "ใบลานนอกธรรมาสน์"

1.3.1 แก่นเรื่อง

เมื่อวิเคราะห์เรื่อง ครึ่งหลัง'18 แล้ว เห็นได้ว่าผู้แต่งได้แสดงทัศนะที่เกี่ยวข้อกับพุทธศาสนา ผู้แต่งได้ชี้ว่าแนวคิดและทัศนะทางพุทธศาสนามีความสำคัญต่อการพิจารณาปัญหาสังคม ผู้แต่งแสดงความเชื่อมั่นว่า ถ้าฆานุชย์รู้จักนำเอาปรัชญาทางพุทธศาสนา มาใช้แล้วฆานุชย์จะอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างเป็นสุข ปราศจากการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกัน ปราศจากการกดขี่ข่มเหง ฉวยโอกาสกอบโกยผลประโยชน์ ทำให้เข้าใจหลักความจริง สังขธรรม และหลักการพื้นฐานของคุณค่าชีวิตได้ดีขึ้น ผู้แต่งเห็นว่าพระภิกษุซึ่งเข้าใจหลักธรรมอย่างลึกซึ้งจะเป็นตัวอย่างของผู้ที่รอบรู้ทั้งทางโลกทางธรรม ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อฆราวาส ซึ่งได้ติดต่อสัมพันธ์กัน

1.3.2 โครงเรื่อง

เรื่อง ครึ่งหลัง'18 เป็นหนังสือรวมเรื่องสั้นที่แต่งเป็นตอนๆ ทั้งหมด 25 ตอน เนื้อหาในแต่ละตอนเป็นการบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในแต่ละเดือน มีจุดสนใจที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์รวมความเคลื่อนไหวของบ้านเมืองในขณะนั้น ผู้แต่งได้ใช้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงเป็นเนื้อหาสำคัญ ซึ่งมองเห็นได้เป็น 7 ประเด็น ดังนี้ ประเด็นแรกเป็นปัญหาความเสื่อมของของพระภิกษุ ดังเห็นได้ในตอน "ซาก" ประเด็นที่สองเป็นปัญหาความเลวร้ายของข้าราชการที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน เห็นแก่พวกพ้อง แบ่งพรรคแบ่งพวก เช่น ในตอน "ของเคสแตก" "จิ้งจกปรับสี" "พระอาทิตย์ยังดับได้" และ "นารายณ์เลิกอวดตาร" ประเด็นที่สามเป็นปัญหาความเลวร้ายของนักการเมืองที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน และประโยชน์ของพวกพ้อง เช่น ในตอน "ถึงโลกจะขาดรีนเริง" "เมฆบังแดดชั่วคราว" "สิ่งที่น่าระคายเคืองกว่า" "โลกนี้มีทคนทน" และ "นักมวยกลัวเจ็บ" ประเด็นที่สี่เป็นปัญหาคอมมิวนิสต์ เช่น ในตอน "เหนืออุงตันหมี่" "หยุดเล่นกับตัวเอง" "ลู่สุคติ" "กลัว" และ "เดือนแห่งความเปลี่ยนแปลง" ประเด็นที่ห้าเป็นปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เกิดน้ำท่วมที่กรุงเทพฯ เช่น ตอน "เมตตาอังอยู่ในหัวใจคน" ประเด็นที่หกเป็นปัญหาเศรษฐกิจ เช่น ตอน "ปริเทวนาการ" ประเด็นสุดท้ายเป็นปัญหาเกี่ยวกับการจัดการศึกษา เช่น ในตอน "อยู่เพื่อคนบางคน"

เรื่องนี้ผู้แต่งใช้กลวิธีการเขียนแตกต่างจากเรื่องอื่นทั่วไป เป็นการอภิปรายปัญหาในรูปบทสนทนาของตัวละครสำคัญ 2 ตัว คือ พระภิกษุ ที่สูงวัยรูปหนึ่งที่มีความตื่นตัวต่อความเคลื่อนไหวของบ้านเมือง กับ พราวาสซึ่งมีความสัมพันธ์กันในลักษณะอาจารย์กับลูกศิษย์ ผู้แต่งได้เพิ่มสีสันของเรื่องโดยการใส่ฉาก บรรณาการ และบทสนทนาที่มีรสชาติ มีผลทำให้เรื่องนี้กระตุ้นความคิดและอารมณ์ ซึ่งจะได้วิเคราะห์ในบทต่อไป

ในแต่ละตอน พระภิกษุได้แสดงทัศนะต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของปรัชญาทางพุทธศาสนา เช่น ตอน "เหนืออึ้งสิ้นหมี่" เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในช่วงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2518 คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เดินทางไปเปิดสัมพันธ์ไมตรีกับสาธารณรัฐประชาชนจีน และได้ประกาศสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เมื่อ 10 กรกฎาคม 2518 ผู้แต่งได้นำประเด็นนี้มาเป็นเนื้อหาสำคัญของตอน โดยให้ตัวละครคือ พระภิกษุ กับ ชายหนุ่มที่เป็นลูกศิษย์สนทนากัน พระภิกษุได้แสดงทัศนะของตนเกี่ยวกับสันติภาพว่า "สันติที่เกิดจากคนอื่น สันติที่เกิดเหตุการณ์แวดล้อมบังคับ ไหนเลยจะเหมือนสันติที่เกิดจากความรักความเข้าใจในพื้นฐานของความเป็นสัตว์มนุษย์ด้วยกันเอง นั่นแหละเป็นสันติที่สถาพร" (ขรรค์ชัย บุณยาน, 2519 : 10) เห็นได้ว่าพระภิกษุเป็นพระที่มองเหตุการณ์อย่างรู้เท่าทันและเข้าใจพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ พระภิกษุจึงมองเพื่อนมนุษย์ในแง่ดี ถ้าหากมนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความเข้าใจกันแล้ว ย่อมจะมีสันติที่มั่นคงยืนนาน ส่วนทัศนะที่เกี่ยวกับคอมมิวนิสต์นั้น พระภิกษุมองสิ่งต่างๆ ว่าเป็นสิ่งสมมุติ และสิ่งสมมุตินั้นจะมีคุณค่าก็อยู่ที่ประโยชน์ที่นำมาใช้ ไม่มีสิ่งใดดีหรือชั่วอย่างสิ้นเชิง การมองสิ่งต่างๆ จะต้องทำใจให้เป็นกลางแต่ต้องไม่ประมาท เพราะความประมาทจะนำมาซึ่งความหายนะ

ตอน "เดือนแห่งความเปลี่ยนแปลง" เดือนกันยายนของทุกปี เป็นเดือนที่มีการโยกย้ายและปรับตำแหน่งของข้าราชการพลเรือน ทหาร และ ตำรวจ เนื้อหาสำคัญของตอนนี้ ผู้แต่งได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในตำแหน่งสำคัญๆ ของข้าราชการพลเรือน ทหาร ตำรวจ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้บุคคลที่เกี่ยวข้องอาจจะพอใจ หรือไม่พอใจในการเปลี่ยนแปลง พระภิกษุได้แสดงทัศนะว่าถ้าบุคคล "รู้จักเอาความจริงเข้าไปจับเมื่อเผชิญหรือประสบกับเหตุการณ์อะไรเข้า จะได้ว่าไม่วิตกวิจารณ์เกินกว่าเหตุ รู้จักพิจารณาความเปลี่ยนแปลงด้วยเหตุผล... สอรับความเปลี่ยนแปลง" (เรื่องเดิม : 68) ความ

เปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่เสมอๆ ฉะนั้นมนุษย์ควรจะนำปรัชญาทางพุทธศาสนา คือ ไตรลักษณ์ มาช่วยพิจารณา เป็นการช่วยให้มนุษย์ยอมรับความเปลี่ยนแปลง มองเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความมิใช่ตัวตนของความเปลี่ยนแปลงนั้น ผู้แต่งได้ชี้ว่าสิ่งที่ประชาชนควรจะสนใจยิ่งกว่าการโยกย้ายของข้าราชการก็คือ พระราชบัญญัติรักษาความปลอดภัยแห่งชาติที่ออกมาแทนพระราชบัญญัติการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ เพราะพระราชบัญญัติที่ออกมาใหม่นี้ได้เปลี่ยนแปลงแต่เฉพาะชื่อ แต่นโยบายคงเดิมและกลับรินแรงยิ่งกว่าเดิม คือ ด้านการปราบปราม การเป็นปฏิปักษ์ต่อเสรีภาพของประชาชน

สรุปแล้วโครงเรื่องหลักของเรื่อง ครึ่งหลัง'18 ในแต่ละตอน เป็นการกล่าวถึงความเคลื่อนไหวของสังคมในขณะนั้นว่าเกิดเหตุการณ์อะไรบ้าง แล้วตัวละคร 2 ตัว คือ พระภิกษุสูงอายุ และลูกศิษย์ซึ่งเป็นพรราชาได้แสดงความคิดเห็นของคนต่อเหตุการณ์นั้น การแสดงทัศนคติของตัวละครโดยเฉพาะพระภิกษุเป็นทัศนคติที่นำเอาหลักธรรมทางพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหา เพื่อช่วยให้สามารถวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ลักษณะของปัญหา และมองเห็นแนวทางแก้ไขปัญหา พระภิกษุได้เสนอแนวทางในการแก้ปัญหาไว้หลายวิธี เช่น การแก้ปัญหาที่สาเหตุ การแก้ปัญหาโดยการวางเฉย การแก้ปัญหาด้วยการเป็นผู้ที่รู้แจ้งในตัวเอง เข้าใจโลกและการแก้ปัญหาโดยการทำความเข้าใจว่าทุกสิ่งเป็นสังขมุติคุณค่าของสังขมุติขึ้นอยู่กับการนำประโยชน์จากสิ่งนั้นมาใช้

เรื่อง ครึ่งหลัง'18 ผู้แต่งเน้นให้ตัวละครแสดงทัศนคติต่อเหตุการณ์ ความขัดแย้งในเรื่องจึงไม่เด่นชัด ส่วนมากจะเป็นความขัดแย้งทางความคิดของตัวละครที่ไม่เห็นด้วยกับการกระทำของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่กล่าวถึงในแต่ละตอน เช่น คณะรัฐบาล นักการเมือง ข้าราชการ และพระภิกษุบางรูป เพราะวิธีการมองปัญหาของพระภิกษุแตกต่างจากการกระทำของคนเหล่านั้น พระภิกษุรูปนี้ทำหน้าที่ขจัดความเลอะเทอะด้วยปัญหา ซึ่งเป็นคุณลักษณะนิสัยสำคัญที่พัฒนาขึ้นจากการศึกษาในกรอบของพุทธศาสนา

1.3.3 ลักษณะนิสัยของตัวละคร

เรื่อง ครึ่งหลัง'18 เป็นเรื่องสั้นในรูปแบบสนทนา ในลักษณะการอภิปรายปัญหา จึงไม่ปรากฏภูมิหลังของตัวละคร ผู้แต่งเน้นที่จะสร้างให้ตัวละครได้แสดงทัศนคติต่อการมองปัญหาของสังคม บนพื้นฐานของปรัชญาทางพุทธศาสนา

พระภิกษุ ซึ่งเป็นตัวเอก เป็นตัวละครที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของพระภิกษุสงฆ์ที่เข้าถึงธรรมะ ในขณะที่ไม่ได้เห็นหลังให้แก่โลกอย่างสิ้นเชิง มีผลทำให้มองเห็นสาเหตุและวิธีการแก้ปัญหา สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ถึงแม้จะวิตกกังวล มีปัญหาที่รบกวนจิตใจก็สามารถขจัดได้ พระภิกษุมีลักษณะนิสัย ดังนี้

1.3.3.1 มีความศรัทธาและเชื่อมั่นในคุณค่าของธรรมะ และพระพุทธศาสนา

พระภิกษุรูปนี้เข้าถึงธรรมะอย่างแท้จริง สามารถนำเอาหลักธรรมทางพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตได้อย่าง สว่าง สะอาด สงบ เช่นในตอน "สาก" ลูกศิษย์วัดได้มาหาพระภิกษุและได้แสดงความรู้สึกไม่สบายใจที่มีข่าวพระภิกษุหลายรูปได้ประทุษณียศ เช่น พระทางเหนือถูกจับเรื่องชนมึน เฮโรอีน พระวัดบางอีเรือรวมกลุ่มกันเล่นไพ่จนมีข่าวลงหนังสือพิมพ์ พระเงี้ยวเผาพระพม่าที่วัดดอน ฮานนาวา พระภิกษุได้อธิบายให้ฆราวาสผู้เป็นลูกศิษย์เข้าใจว่าทำไมเหตุการณ์เช่นนั้น เพราะบุคคลเหล่านั้นไม่ใช่พระภิกษุที่แท้จริง แต่เป็น"ผู้ที่เคลือบแฝงศาสนา...คิดว่าศาสนาและผ้าเหลืองจะช่วยได้" (ชรรค์ชัย บุญปาน, 2519 : 7) สมมุติสงฆ์ย่อมจะมีบุคคลเหล่านี้เข้ามาปะปน คนเหล่านี้จะมีไฟแห่งความทุกข์ การแก้ปัญหาในเรื่องนี้ไม่ใช่แสดงความรังเกียจ แต่จะต้องเข้าใจและเห็นใจบุคคลเหล่านั้นด้วยการแผ่เมตตา เพื่อเขาจะได้พบแสงสว่างจากธรรมะ พระภิกษุรูปนี้ไม่ได้หันเหไปต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่าจะทำให้พระสงฆ์เสื่อมเสีย เพราะคุณค่าของพระสงฆ์ที่ดีไม่ได้อยู่ที่พระเหล่านี้

ในตอน "หยุดเล่นกับตัวเอง" พระภิกษุมีมุกตาจิตได้แสดงความชื่นชม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ว่า "แก่เป็นนาสกรัฐมนตรีที่เหมาะสมกับสุคนธ์มัย จะเล่นบทใดไม่ขัดเขิน ปฏิภาณในการเจรจาจะคล่องแคล่ว เป็นผู้ที่มีความสามารถใช้บุคคล เวลา และ สถานที่ทำให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมได้อย่างเหมาะสม" (ชรรค์ชัย บุญปาน, 2519 : 15) และ "คึกฤทธิ์นี่ฉลาดจริงๆ" (เรื่องเดิม หน้าเดิม) อีกทั้ง "เป็นคนรู้กำลังตัวเอง...ฉิบหายยาก พลาดยาก เหลิงยาก" (ชรรค์ชัย บุญปาน, เรื่องเดิม : 17-18) อย่างไรก็ตามพระภิกษุกล่าวว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ "สามารถเอาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนแดงมาผ่อนคลายทั้งปัญหาภายในประเทศและนอกประเทศได้

จนใครต่อใครแทบจะลืมกันหมดว่า ทุกวันนี้ประเทศไทยมีปัญหาที่แท้จริงอย่างไรบ้าง" (เรื่องเดิม : 19) ความฉลาดของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ทำให้ความสนใจปัญหาของบ้านเมือง และปัญหาคอมมิวนิสต์สะงักงันไป ผู้แต่งได้เห็นว่าจริงเท่ากัน โดยให้พระภิกษุเดือนสติ ลูกศิษย์แบบ "ถึงลูกถึงคน" ว่า ปัญหาคอมมิวนิสต์ที่มีอยู่ไม่ได้หมดสิ้นไป เนื้อหาในตอนนี้มีความสอดคล้องกับเรื่อง ไผ่ตัน แต่มีวิธีการเสนอเรื่องต่างกันและใช้ตัวละครต่างกัน อีกทั้งสิ่งแวดล้อมก็ต่างกันไปด้วย

1.3.3.2 มีความตื่นตัวและมีทัศนคติที่ลุ่มลึกกว้างไกล

พระภิกษุรูปนี้สนใจความเคลื่อนไหวทางการเมืองและสนใจเรื่องที่มีผลกระทบต่อสังคม เช่น ในตอน "นั่งเพื่ออยู่" พระภิกษุรูปนี้สนใจผลการเลือกตั้งของกรุงเทพมหานคร ถึงกับไปรอฟังผลการเลือกตั้งทั้งคืนที่วัดสุทัศน์ จึงมีอาการอาพาธ ประจวบกับเสียใจที่พระชาตุนมหังลง แต่พระภิกษุสามารถนำข้อคิดจากการนั่งของพระชาตุนมมาเป็นประโยชน์ในการทำความเข้าใจปัญหาอื่น โดยเฉพาะประชาธิปไตยว่า ฉันทกัณณั้น สังหารของประเทศหรือสังหารของประชาธิปไตยก็เช่นกัน จำเป็นต้องปรับปรุงเสริมแต่งให้ถูกจุด หากไม่แล้วความฉิบหายก็ต้องระบดลอกไปกว้างขวาง และการปรับปรุงเสริมแต่งนั้น ต้องอาศัยเจ้าของสังหาร ทั้งปวงให้ช่วยกันเป็นหูเป็นตาดูแลอย่างไปกัน เขตล้อมคอกแก้ไขความฉิบหายกันอยู่แต่กลุ่มเดียวพวกเดียว เพราะนั้นช่วยเร่งให้ฉิบหายเร็วขึ้น เราต่างหากเป็นเจ้าของสังหารด้วยกันทั้งนั้น นับแต่สังหารของเราเองจนถึงสังหารโลก จริงอยู่วันหนึ่งมันจะต้องแตกดับไปทุกสังหาร แต่ทุกสังหารก็เป็นปัจจัยที่จะสร้างดวงประทีป สร้างคุณประโยชน์แก่ส่วนรวมได้ ฉะนั้นอะไรที่มันยังไม่ถึงกาลแตกดับก็อย่าเพิ่งทำให้ฉิบหาย จริงไหม จริงไหม (เรื่องเดิม : 52)

พระภิกษุจึงแปรความเสียใจ มาให้กลายเป็นความชื่นชมว่าพระชาตุนมมันได้อุทิศตัวเพื่อสิ่งดีงามหลายๆ เช่น ประชาธิปไตย ผู้แต่งได้นำผู้อ่านมาสู่ข้อสรุปว่า วัตถุประสงค์ยังได้ สิ่งที่เป็นระบบก็พึงได้เช่นกัน ถ้าไม่ได้ปรับปรุงแก้ไขให้ถูกจุด ในตอน "ถึงโลกจะขาดวันเรึง" พระภิกษุได้ฟังการถ่ายทอดเรื่องการเสนอพระราชบัญญัติงบประมาณของรัฐบาลต่อสภา ก็รู้สึกมีคตินใจ

เพราะได้เห็นการใช้เส้นทางการเมืองของคณะรัฐบาล ที่ทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนตนและพรรคของตน โดยไม่ได้ทำเพื่อประเทศชาติอย่างแท้จริง แต่ก็เห็นทางแก้ คือ ต้องแก้ที่สำนึกของนักการเมือง และต้องสร้างคุณสมบัติของนักการเมืองเสียใหม่ ให้เป็นคนที่มีความซื่อสัตย์และไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและพวกพ้อง เมื่อพิจารณาว่าความเสื่อมของระบบมาจากองค์กรหรือตัวบุคคล ก็ควรเปิดโอกาสให้วิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวาง จึงจะเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ ดีกว่าที่จะปล่อยให้นักลุ่มคนที่มีผลประโยชน์รวมกลุ่มกันโดยอาศัยประชาธิปไตยบังหน้า

ผู้แต่งได้สร้างพระภิกษุรูปนี้ ให้เป็นพระที่เกี่ยวข้อกับการเมืองในแง่ที่ตระหนักในความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับชีวิต แต่ไม่ได้มีผลประโยชน์โดยตรง ไม่ได้เป็นผู้ดำเนินการเคลื่อนไหวทางการเมือง เพียงแต่เฝ้าดูความเคลื่อนไหวแล้วแสดงทัศนะด้วยความเป็นธรรม พระภิกษุได้สนทนากับลูกศิษย์คนสนิท เป็นการวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลและความเคลื่อนไหวของสังคม พระภิกษุได้แสดงทัศนะของตนอย่างตรงไปตรงมา แต่ไม่ได้แสดงตนเป็นผู้นำในทางปฏิบัติ เหมือนอย่างพระภิกษุบางรูปที่สังกัดค่ายนวพล ถึงกับประกาศต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างชัดเจน พระภิกษุรูปนี้ยังยืนยันว่าตนเอง "สังกัดค่ายลัทธิชัฏกะ" (ธรรมสังเขป ฉบับ 2519 : 79) ซึ่งหมายถึงเป็นพระภิกษุที่รู้จักตนเอง รู้เท่าทันบุคคลและเหตุการณ์ มีความเมตตากรุณา มีสติ มองสิ่งต่างๆ ด้วยใจเป็นธรรม ตระหนักในความเป็นมนุษย์และไม่ตั้งตนอยู่ในความประมาทตามแนวทางของพระพุทธเจ้า

การที่พระภิกษุรูปนี้ เป็นพระที่ทันโลกทันเหตุการณ์เป็นผลให้มีทัศนะที่กว้างไกล สามารถวินิจฉัยปัญหาและมองเห็นแนวทางแก้ปัญหา เช่น ตอน "อยู่เพื่อคนบางคน" พระภิกษุได้มองปัญหาความลำดั่งและการขจัดความลำดั่งในประเทศเป็นสองประการว่า ประการแรกเกิดจาก "ความเลอะเทอะเปอะเปื้อนของผู้คนและสังคมนั้น... เพราะเราคือสภาพทางการศึกษา การศึกษาของเรามิได้เน้นให้รู้จักความเป็นมนุษย์ คุณธรรมของมนุษย์ ที่พึงมีต่อมนุษย์ด้วยกัน" (เรื่องเดิม : 139) พระภิกษุได้แสดงทัศนะว่าการศึกษาของไทยเราเน้นที่เนื้อหาวิชามากเกินไป โดยลืมนึกถึงคุณธรรมและจริยธรรม คุณภาพของนักเรียนจึงมีแต่ความรู้แต่ขาดคุณธรรมจริยธรรม จึงเกิดกาฬการ

ทะเลาะวิวาทกันของนักเรียนอาชีวะ มีการแบ่งพรรคแบ่งพวก มีผลทำให้นักเรียนที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับต้องมาสูญเสียชีวิต ทั้งๆ ที่เขาเป็นคนดีไม่เคยมีเรื่องทะเลาะวิวาทกับใคร ความล้มเหลวประการที่สอง เป็นความล้มเหลวของผู้บริหารประเทศที่มีความประมาทจึงต้องเสียเปรียบต่างประเทศอยู่ตลอด เห็นได้ว่าผู้แต่งมุ่งเตือนสติแก่ผู้บริหารประเทศว่าควรระมัดระวังนโยบายในการจัดการศึกษาให้กับนักเรียนอย่างไร อีกทั้งควรดำเนินนโยบายต่างประเทศอย่างไร

1.3.3.3 เป็นผู้รู้ลึกตัวและเตือนตัวเองอยู่เสมอ

ผู้แต่งได้สร้างให้พระภิกษุ เป็นพระที่รู้ลึกตัวอยู่เสมอว่า สิ่งไหนควรกระทำหรือไม่ควรกระทำ เช่น ในตอน "นักมวยกลัวเจ็บ" ลูกศิษย์มาชักชวนให้พระภิกษุร่วมวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล พระภิกษุปฏิเสธว่าเป็นบาปและจะทำให้เสื่อมเสีย แต่เมื่อลูกศิษย์พูดซ้ำๆว่า "มีวิบัติว่าเสื่อมว่าเสีย นั่นก็ไม่เก่งจริง" (ชรรค์ชัย บนบาน, 2519 : 128) พระภิกษุจึงร่วมสนทนากับลูกศิษย์ และได้เตือนตัวเองว่า ในขณะที่วิจารณ์ ผู้วิจารณ์ต้องวิจารณ์อย่างปราศจากอคติ

1.3.3.4 มีนิสัยแบบถึงลูกถึงคนและถึงธรรม

ผู้แต่งได้สร้างลักษณะนิสัยของหลวงพ่อกี่ไม่ห่างไกลจากปุถุชนในด้านการพูดแบบถึงลูกถึงคน ในขณะที่สนทนากับลูกศิษย์ พระภิกษุใช้คำพูดที่โผงผางเป็นหูสรวจา ตรงไปตรงมา หรือใช้คำพูดที่ทำให้คิดได้หลายแง่ จนลูกศิษย์ต้องเตือนบ่อยๆว่าให้ระวังคำพูดเพราะเป็นพระภิกษุ แต่เมื่อคุยจากบริบทก็เข้าใจได้ว่าพระภิกษุในลักษณะนี้คนทั่วไปน่าจะรับได้ เพราะตัวตนที่แท้จริงของพระภิกษุรูปนี้มีบุคลิกที่ขัดแย้งกันเป็นสองด้าน คือ ตัวคนที่โอะอะโผงผางและตัวตนที่สงบสำรวม แต่เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่า ตัวคนที่แท้จริงเป็นพระที่สงบสำรวม ทำให้ผู้อ่านไม่รู้ลึกว่าห่างไกลจากพระภิกษุรูปนั้น และในขณะที่เสวาก็รู้สึกเคารพนับถือ เพราะลักษณะที่โอะอะโผงผางก็ไม่ได้ขาดความน่าเชื่อถือ ผู้แต่งได้สร้างพระภิกษุรูปนี้เป็นพระที่สงบ สำรวม ไม่หวั่นไหวต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยอาการทำจิตใจให้สงบนิ่ง ในตอน "สาก" นอกจากนี้พระภิกษุรูปนี้ยังเป็นพระที่รู้เท่าทันเหตุการณ์ ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วในหัวข้อโครงเรื่อง ในตอน "หยุ่เล่นกับตัวเอง"

1.3.4 บทบาทของพระภิกษุ ใน ครั้งที่ 18

ในเรื่อง ครั้งที่ 18 พระภิกษุเป็นตัวละครที่มีบทบาทในการนำแนวคิดและทัศนะทางพุทธศาสนามาพิจารณาปัญหาของสังคม พระภิกษุสามารถวิพากษ์วิจารณ์เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมได้อย่างมีเหตุผล เพราะภิกษุได้นำเอาหลักธรรมทางพุทธศาสนามาวินิจฉัยปัญหาได้อย่างน่าเชื่อถือและน่าคล้อยตาม

ในทัศนะของผู้แต่งบทบาทของพระภิกษุเป็นบทบาทในการแสดงความคิดเห็นใหม่ เป็นบรรทัดฐานใหม่ที่พระภิกษุสงฆ์มีส่วนเป็นผู้นำทางความคิดในด้านการเมืองสังคม ในขณะที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลง ถ้าหากมนุษย์ไม่รู้จักนำปรัชญาทางพุทธศาสนามาพิจารณาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว มนุษย์อาจจะอยู่ในสังคมอย่างที่ไม่มีความสุข และอาจจะหาทางออกไม่ได้

บทบาทของพระภิกษุ เป็นบรรทัดฐานทางอุดมคติแบบใหม่ เป็นพระภิกษุที่ทันโลกทันเหตุการณ์ รู้เท่าทัน มีทัศนะที่กว้างไกลและลุ่มลึก แยกแยะวิเคราะห์ปัญหาได้ สามารถมองสาเหตุและวิธีการแก้ปัญหาได้อย่างชัดเจน และในขณะเดียวกันก็เป็นพระภิกษุที่สงบสำรวม มีความเมตตาต่อมนุษย์ อีกทั้งยังประพฤติกปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสม รู้ว่าสิ่งไหนควรปฏิบัติและที่สำคัญพระภิกษุได้เข้าถึงแก่นแท้ของพุทธศาสนา สามารถนำเอาปรัชญาทางพุทธศาสนามาใช้วินิจฉัยปัญหาของสังคมได้อย่างสมเหตุสมผล

2. บทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต

การวิเคราะห์บทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต ในงานวรรณกรรม ผู้วิจัยกำหนดให้บทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต หมายถึง พฤติกรรมของตัวละครที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ที่อาศัยปรัชญาทางพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต

ตัวละครที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีบทบาทเกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต ในงานที่อยู่ในขอบข่ายของการวิจัย มีดังนี้

ในนวนิยาย คือ 2.1 หลวงพ่อเสม จาก "หลวงพ่อเสม" ใน หลายชีวิต

ในเรื่องสั้น คือ 2.2 พระภิกษุ จาก รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา

2.1 หลวงพ่อเสม จากเรื่อง "หลวงพ่อเสม" ใน หลายชีวิต

เรื่อง หลายชีวิต เป็นผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่องนี้เริ่มต้นที่มรณกรรมของบุคคลที่มาจากต่างถิ่น ต่างเพศ ต่างวัย และต่างอาชีพ ต้องมาตายลงพร้อมๆ กัน "ณ สถานที่เดียวกัน อากาศอย่างเดียวกัน และเวลาเดียวกัน"

(ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 259) เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อเรือเมล์โดยสารบรรทุกผู้โดยสารเต็มลำเดินทางจากบ้านแพนจะไปกรุงเทพฯ ได้ถูกพายุพัดล่มลงผู้โดยสารเสียชีวิตพร้อมกัน หลวงพ่อเสมเป็นผู้นำหนึ่งในบรรดาผู้โดยสารเหล่านั้น ผู้แต่งได้ให้คำอธิบายต่อเหตุการณ์นี้ว่าเป็นผลของกรรมที่แต่ละคนเคยกระทำมา ดังที่ผู้แต่งได้กล่าวไว้ใน "บทนำ" ว่าความตายของบุคคลเหล่านั้น "บางคนอาจเป็นผลสนองตอบแทนความชั่วบางอย่าง บางคนอาจเป็นผลสนองความตั้งใจและความปรารถนา และบางคนอาจเป็นเพียงทางออกหรือมีเจ้านั้นอาจเป็นเพียงจุดจบในประวัติดชีวิตที่สิ้นยาว" (เรื่องเดิม : บทนำ) บทนำนี้ น่าจะกระตุ้นให้ผู้อ่านสนใจและศึกษาต่อไปว่าหลวงพ่อเสมได้ประกอบกรรมอะไรไว้ โดยเฉพาะเมื่อตัวละครนี้เป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา การดำรงตนอยู่ในสมณเพศได้มีผลต่อวิถีชีวิตและชะตากรรมอย่างไร ดังที่ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์เรื่อง "หลวงพ่อเสม" ในหัวข้อต่อไป

2.1.1 แก่นเรื่อง

เมื่อวิเคราะห์เรื่อง "หลวงพ่อเสม" แล้ว เห็นได้ว่าผู้แต่งได้แสดงทัศนะว่าความเข้าใจและเข้าถึงปรัชญาทางพุทธศาสนา จะเป็นปัจจัยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข ปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เพราะปรัชญาพุทธศาสนาทำให้มนุษย์ลดละกิเลสตัณหา เกิดปัญญาเข้าใจความเป็นจริงของชีวิต มีความเมตตาต่อสัตว์และเพื่อนมนุษย์ รู้เท่าทันในความเป็นมาหา ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งสมมุติ และศรัทธาในความดีงาม เช่น การเสียสละอุทิศตนเพื่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ผู้แต่งเห็นว่าพระภิกษุที่หนึ่งประสงค์นั้นจะต้องมีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น โดยนำเอาปรัชญาทางพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

2.1.2 โตรงเรื่อง

หลวงพ่อเสมเป็นบุคคลที่ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ตั้งงามมาตั้งแต่วัยเด็ก ในวัยเด็กเสมเป็นคนมีเมตตา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น แม้เป็นเด็กที่เคารพเชื่อฟังบิดามารดาก็มีการโต้เถียงเพราะเป็นคนช่างคิด ในวัยหนุ่มเสมได้บวชตามประเพณีและเมื่อบวชแล้วพระเสมก็ต้องการที่จะบวชตลอดไปเพราะพระเสมกลัวชีวิตที่ขาดศีล กลัวความร่ำร้อนแห่งโลก และได้พบว่าเพศบรรพชิตเป็นเพศที่สงบร่มเย็น เมื่อตัดสินใจเด็ดขาดก็ปฏิญาณตนว่าจะอยู่ในสมณเพศตลอดไปและต้องการที่จะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ในช่วงที่บวชได้ 3-4 ปีพระเสมได้พยายามแสวงหาความรู้ในด้านอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ในที่สุดพระเสมก็เข้าใจว่าเป้าหมายของชีวิตที่แท้จริงคือ การหลุดพ้นจากกิเลส ในวัยชราหลวงพ่อเสมอาพาธเป็นมะเร็งที่กัมขว หลวงพ่อเสมได้รับความเจ็บปวดแต่หลวงพ่อก็ไม่เคียดร้อน เพราะปลงตกว่าสังขารเป็นของไม่เที่ยง เวลาที่เจ็บปวดมากๆ หลวงพ่อก็จะนั่งสมาธิจนลืมความเจ็บปวด แต่เมื่อบรรดาลูกศิษย์ที่เคารพนับถือมาขอร้องให้หลวงพ่อเสมไปรักษาตัวที่กรุงเทพฯ หลวงพ่อเสมทนเสียงรบเร้าไม่ไหว จึงได้เดินทางไปรักษาตัว และเรือกที่หลวงพ่อเสมโดยสวาทไปถูกพายุพัดจนเรือล่ม หลวงพ่อเสมมรณภาพในเหตุการณ์นี้ ได้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เป็นการยุติชีวิตและเป็นการยุติการสืบเนื่องของชีวิต

ความขัดแย้งที่มีในเรื่องเป็นความขัดแย้งภายในของตัวละคร ผู้แต่งได้สร้างให้เสมมีความขัดแย้งภายใน เมื่อทราบข่าวว่า นิคมคนรักได้ไปแต่งงานกับลูกชายเศรษฐีบ้านอื่น เสมเสียใจมากคิดจะทำร้ายตัวเองและฆ่านิคม แต่เสมก็ไม่ได้ทำอย่างทีคิด เพราะมีเสียงเตือนจากส่วนลึกในหัวใจของเสม เสียงเตือนตัวเองนี้ เป็นอีกตัวตนหนึ่งของเสมที่ได้คิดไตร่ตรองอย่างรอบคอบแล้ว เสมจึงตัดใจได้ "เสมคือผู้ช้ชนะตนเอง" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 34) หมดความหึงหวง หมดความพยายาม

ความขัดแย้งของตัวละครเอกกับบุคคลอื่นในเรื่องนี้ ยังเป็นความขัดแย้งของตัวละครที่มีความเห็นแตกต่างจากบุคคลต่างๆ ไป เช่น ความขัดแย้งทางความคิดเห็นเรื่องการคบเพื่อนระหว่างพ่อของเสมกับเสม พ่อของเสมมองว่าถ้าหากคบเพื่อนที่ฐานะยากจนก็มีแต่ขาดทุนและเสียผลประโยชน์ ควรจะคบเพื่อนที่ฐานะร่ำรวยจะเป็นคุณและไม่เสียของ เสมไม่เห็นด้วยกับคำสั่งสอนของพ่อ เสมได้ใช้ประสบการณ์จากการสังเกตและ

การเฝ้าศึกษาชีวิตของผู้คนในความเป็นจริง เสมอจึงเห็นว่าคนจนต่างหากที่กตัญญูรู้คุณ แม้เราจะช่วยเหลือเขาเพียงเล็กน้อย เขาก็พร้อมที่จะตอบแทนบุญคุณเรา

เสมอซึ่งมีความขัดแย้งกับแม่ทางด้านความคิดเห็นเกี่ยวกับภริย์สมบัติ เสมอไม่เห็นว่ภริย์สมบัติจะมีความสำคัญมากกว่าชีวิต เพราะภริย์สมบัติไม่สามารถซื้อชีวิตได้หรือยามที่เราตายเราก็เอาไปด้วยไม่ได้ แต่แม่ของเสมอจะเห็นความสำคัญของภริย์สมบัติมาก แม่ของเสมอร้องไห้เสียดายมรดกมากกว่าร้องไห้เสียดายที่พ่อของเสมอตาย และแม่ของเสมอยังยอมเสียดายดินนี้ห้องด้วยเรื่องภริย์สมบัติ

ผู้แต่งยังได้แสดงความขัดแย้งของตัวละครกับเหตุการณ์ในวันลาสิกขา ซึ่งเป็นจุดสำคัญของความเปลี่ยนแปลงในชีวิต ญาติโยมต้องการให้พระเสมอลาสิกขา เพื่อจะไปดูแลแม่และภริย์สมบัติ แต่พระเสมอเกิดความสำนึกในภัยแห่งการดำเนินชีวิตทางโลก ดังนั้นในตอนที่พระเสมอจะต้องกล่าวคำลาสิกขาจึงไม่สามารถบังคับตนเองให้กล่าวคำนั้นออกมาได้ พระเสมอจึงเดินกลับกุฏิและตั้งใจบวชตลอดไป ถึงแม้โยมแม่จะตามไปขอร้อง แต่พระเสมอก็จะเลือกทางปฏิบัติของตนด้วยเหตุผลที่ตนได้ไตร่ตรองแล้ว ดังคำบรรยายว่า

...ใจของพระเสมอนั้นเปลี่ยนแปลงไปแล้ว...พระราชาเดโชในพระศาสนา ได้ทำให้จิตใจของพระเสมอองงามบริสุทธิ์ที่ประคองชีพที่หว่านลงในเนื้อที่ดินอันดี ของต่างๆ ที่โยมพรหมนามานั้น อาจทำให้พระหลายองค์ลาสิกขาไปด้วยความเต็มใจ แต่สำหรับพระเสมอของเหล่านั้น...กลับเป็นเครื่องกีดขวางมิให้ออกมาจากสมณเพศ ถ้าหากว่าการเป็นฆราวาสจะต้องหมายถึงการครองเรือน ครองภริย์ ด้วยความหวงแหน ถ้าหากว่าการเป็นผ้าและเป็นพ่อจะต้องหมายถึงการมีคนรักที่จะต้องพลัดพรากจากกันที่สุดในที่สุด พระเสมอก็ไม่อยากเป็นฆราวาส ไม่ปรารถนาเป็นผู้ครองเรือน ไม่ประสงค์ที่จะเป็นผ้าใครหรือเป็นพ่อใคร เท่าที่ได้มาอยู่ในชายของผ้าเหลืองเพียงเวลาอันน้อย พระเสมอยังได้เคยลูบถึงความสุขสงบอันแท้จริงแล้ว หลายครั้งหลายหน พระเสมอก็รู้ว่ายังมีสิ่งเร้นลับ ยังมีแสงสว่างในพระธรรมที่ยังมิได้เปิดเผยแก่ตนอีกมากมายนัก สิ่งเหล่านี้น่าปรารถนามากกว่า และเป็นสิ่งจะต้องค้นคว้าศึกษาให้รู้ความจริงต่อไป ... (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช , 2530 : 40)

สรุปแล้วโครงเรื่องหลักของเรื่อง "หลวงพ่อเสม" เป็นถาวรกล่าวถึงชีวิตที่พัฒนาไปสู่ความหลุดพ้นของหลวงพ่อเสมตั้งแต่วัยเด็ก จนถึงมรณภาพ ตัวละครเอกในเรื่อง คือ หลวงพ่อเสมได้ดำเนินชีวิตโดยนำเอาปรัชญาทางพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต หลวงพ่อเสมเป็นผู้ที่เข้าถึงหลักธรรม โดยเป็นผู้ที่รู้จักธรรม คือ รู้หลักความจริง รู้กฎแห่งกรรมชาติ กฎแห่งเหตุผล เป็นผู้รู้จักคน คือ รู้ว่าคนนั้นอยู่ในฐานะอะไร กำลังทำอะไรอยู่ จะประพฤติดนอย่างใดให้เหมาะสมและรู้จักปรับปรุงตนเอง เป็นผู้รู้จักประมาณ คือ ความพอดีในการดำรงชีวิตและปฏิบัติธรรมในมัชฌิมาปฏิปทา ไม่หลงในลาภสักการะ

2.1.3 ลักษณะนิสัยของตัวละคร

หลวงพ่อเสม เป็นตัวละครเอกของเรื่อง มีลักษณะนิสัยในทางธรรมมาตั้งแต่วัยเด็ก เมื่อได้อุปสมบทก็ยิ่งมีความลึกซึ้ง มีความประณีตในการเข้าถึงความดี เพราะหลวงพ่อเสมได้พิจารณาไตร่ตรองในปรัชญาทางพุทธศาสนาจนอาศัยเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างลึกซึ้งขึ้นทุกที ลักษณะนิสัยที่น่าชื่นชมของหลวงพ่อเสม มีดังนี้

2.1.3.1 มีความเมตตา

หลวงพ่อเสม มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ทุกชนิด และไม่เคสทำลายชีวิตสัตว์ ในสมัยที่เป็นเด็ก สัตว์ตัวไหนที่ได้รับความเจ็บ เสมจะช่วยรักษา เลี้ยงจนหายเจ็บแล้วปล่อยไป สัตว์ตัวไหนที่รู้จักเสมก็จะรักและไม่ทำอันตรายเสม เมื่อเห็นว่าสัตว์ต่างๆ ย่อมจะรับรู้ความเมตตาได้ เสมจึงพูดจากับสัตว์ด้วยความเมตตาจนสัตว์เหล่านั้นเชื่อฟัง เช่น เสมสามารถพูดจากับควายที่คือเกเรไม่ยอมทำงาน กลับกลายเป็นควายที่เชื่อฟังและช่วยทำงานได้ เมื่อเสมโตขึ้น ความเมตตาที่เคยมีต่อสัตว์นั้นมิได้ลดลงไป แต่กลับมีมากขึ้นและเสมยังได้แผ่เมตตาให้แก่เพื่อนมนุษย์ เพราะเห็นใจในความทุกข์ยากของผู้อื่นมิใช่เพื่อผลประโยชน์ของตน เสมได้ชักชวนเพื่อนๆ ที่คอยยากให้มาที่บ้านของคนหรือแบ่งของกินหรือขนมให้เพื่อนๆ เสมอ เมื่อเสมบวชความเมตตาที่มีอยู่แต่เดิมนั้นมีมากขึ้น ผู้แต่งได้กล่าวย้าว่า "พระเสมมองโลกด้วยความเมตตา"

(ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช , 2530 : 47) พระเสมมองว่าชีวิตทุกชีวิตต้องมีความเมตตาให้แกกันเพราะชีวิตเกิดมาต้องมีความทุกข์ สัตว์ทั้งปวงเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ ควรจะมีเมตตาแก่ผู้ที่มีความทุกข์เหล่านั้น เมื่อพระเสมมีเมตตาให้กับผู้อื่นพระเสมก็ได้รับความเมตตาตอบ "กิตติศัพท์ในความเมตตาของพระเสมที่มีต่อคนและสัตว์นั้นก็เลื่องลือไป" (เรื่องเดิม หน้าเดี๋ยวกั้น)

ความเมตตาของพระเสมมิได้มีให้แค่เฉพาะคนและสัตว์เท่านั้น พระเสมยังได้แผ่เมตตาให้กับวิญญาณที่ยังไม่ได้ไปผูกไปเกิด ให้ได้ไปผูกไปเกิด หลวงพ่อเสมจึงมีชื่อเสียงว่าเป็นพระศักดิ์สิทธิ์ สามารถปราบภูติผีและรักษาโรคที่เกิดจากอำนาจของภูติผีได้ ชาวบ้านจึงมาฝากตัวเป็นลูกศิษย์หลวงพ่อเสมเป็นจำนวนมาก สิ่งที่ชาวบ้านต้องการมาก คือ เครื่องรางจากหลวงพ่อเสม เพราะ "ว่ากันว่าเป็นของดีที่ขลังในทางเมตตา" (เรื่องเดิม : 53) ในความเป็นจริงหลวงพ่อเสมไม่ได้มีเครื่องรางแต่อย่างใด แต่ที่ลือกันนั้นเป็นความเข้าใจผิดของชาวบ้านที่มาขอเครื่องรางกับหลวงพ่อเสม เมื่อหลวงพ่อเสมปฏิเสธว่าไม่มีเครื่องราง แต่ชาวบ้านไม่เชื่อ หลวงพ่อเสมได้ผลอพูดออกไปว่า "ถ้าไม่เชื่อคุณดูเอาเองก็แล้วกัน ทั้งภูติก็ไม่เห็นมีอะไร มีแต่สบงเก่าๆ ... และกากใบชา " (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 52-53) ตั้งแต่นั้นมาเศษสบงและกากใบชาได้กลายเป็นเครื่องรางที่ขลังในทางเมตตา หลวงพ่อเสมไม่รู้จะปฏิเสธอย่างไร จึงให้เศษสบงและกากใบชากับผู้ที่มาขอ พร้อมทั้งสั่งสอนว่า "จงมีเมตตาต่อสัตว์ อย่าเบียดเบียนกัน จงอยู่เย็นเป็นสุข" (เรื่องเดิม : 53) ชาวบ้านที่ฝากตัวเป็นลูกศิษย์หลวงพ่อเสมเมื่อได้เครื่องรางไปก็เชื่อคำสั่งสอน ได้ "แผ่เมตตาสัตว์ ไม่เบียดเบียนใคร ผู้นั้นก็ได้มีความสุข ทำมาค้าขึ้นและศัตรูที่เคยมีก็หมดไป" (เรื่องเดิม : 54) หลวงพ่อเสมมีเมตตาต่อสัตว์ต่อมนุษย์ จึงได้รับผลเมตตาตอบแทน คือ ความสุขใจที่ได้ช่วยให้ผู้มีความทุกข์พ้นทุกข์ได้

2.1.3.2 มีความศรัทธาและเชื่อมั่นในคุณค่าของธรรมะ และ

พุทธศาสนา

เมื่อเสมอายุครบบวช แม่ก็ให้เสมบวชที่วัดกลาง ในขณะที่ทำวัณนาค เสมได้เห็นน้ำตาแห่งความปิติของแม่ เป็นน้ำตาแห่งความสุขจากบุญที่ลูกบวช เสมเกิดความสุขและความภูมิใจ พระเสมแม้จะบวช แต่ก็ "ปฏิบัติพระธรรมวินัยด้วย

ความระมัดระวังและด้วยจิตใจที่สะดุ้งหวาดต่อความชั่ว" (เรื่องเดิม : 36) เมื่อได้บวชเรียน พระเสมเห็นคุณค่าของการบวช และได้รู้ว่า "ใจที่บริสุทธิ์จากบาปนั้นเป็นบ่อเกิดแห่งความสุขที่พระเสมมิได้เคยรู้จักมาก่อน" (เรื่องเดิม : หน้าเดิม) ดังนั้นเมื่อมีพระราชาเสนาเข้ามาเล่นกับพระเสมว่า "ท่านบวชแล้วเป็นอย่างไร ลึกลงไปเป็นคฤหัสถ์ไหม" (เรื่องเดิม : หน้าเดิม) พระเสมจึงตอบว่า การบวชนั้นลึกกว่ามาก โดยเปรียบเทียบกับการอาบน้ำในขณะที่เป็นพระราชาเสนา กับสมณเพศว่า "เวลาที่เป็นพระราชาเสนาอาบน้ำแต่ภายนอก ชำระของเปรอะเปื้อนเล็กๆ น้อยๆ บวชแล้ว...จึงได้รู้ว่ามิใช่อาบน้ำให้หมดจดได้จริงๆ" (เรื่องเดิม : 37) พระเสมได้แสดงทัศนะว่า การบวชนั้นเป็นการเปิดโอกาสให้คนได้มีโอกาสชำระล้างมลทินต่างๆ ที่มีในหัวใจให้หมดไป ทำให้จิตใจบริสุทธิ์และให้เกิดความสุข

เมื่อใกล้วันลาสิกขา พระเสมรู้สึกอาลัยสมณเพศ ไม่อยากไปเป็นพระราชาเสนาอีก รู้สึก "หวาดเกรง ชะงัดของต่อชีวิตที่ปราศจากศีล ปราศจากสันติ" (เรื่องเดิม : หน้าเดิม) ในวันลาสิกขา พระเสมไม่สามารถบังคับตนเองให้กล่าวคำลาสิกขาบทได้ ถึงแม้โยมแม่จะตามมาขอร้องให้ลาสิกขา พระเสมก็บอกโยมแม่ว่า "ฉันจะอยู่ในผ้าเหลืองไปจนตาย" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 39) หลังจากนั้น พระเสมได้ "ปวารณาตนยกให้แก่พระศาสดาและปฎิญาไว้หัวใจว่า...จะอยู่ในสมณเพศต่อไปจนตาย...จะพยายามหาทางแบ่งเบาความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวง เท่าที่ตนจะทำได้ในสมณเพศ" (เรื่องเดิม : 38-39) พระเสมได้บวชตลอดชีวิตด้วยความตั้งใจ และพระเสมยังได้ช่วยแบ่งเบาความทุกข์ให้กับผู้อื่น โดยการแนะนำให้ลูกศิษย์หรือผู้ที่ใกล้ชิด นำปรัชญาทางพุทธศาสนาไปใช้ในการดำเนินชีวิต พระเสมเล็งเห็นว่าความสุขจะเกิดได้ถ้าบุคคลนั้นมีจิตใจที่ผ่องคลายจากกิเลสตัณหาจนสามารถทำให้บริสุทธิ์ได้ในที่สุดของการเวียนว่ายตายเกิด

2.1.3.3 มีวิจารณ์ญาณ มีการไตร่ตรอง มีการเตือนตนเอง

เสมเป็นเด็กที่แตกต่างจากเด็กอื่นๆ คือเป็นเด็กที่

รักความสงบ ไม่ชอบเอะอะตามประสาเด็ก แต่เป็นเด็กช่างคิด ช่างสังเกต จึงมองเห็นเพื่อนๆ ออกอาก อกจกจนกว่าตน เสมก็เกิดความสงสาร บางครั้งจึงได้แบ่งของกินหรือขนมให้ พ่อของเสมไม่ชอบใจที่เสมแบ่งปันของกินหรือขนมให้เพื่อนๆ ที่ฐานะยากจนกว่า พ่อได้อบรม

เสมอเรื่องการคบเพื่อนว่า เสมอควรจะคบเพื่อนที่มีฐานะดี เพราะจะเป็นคนแก่ตัวและจะไม่เสียของ ส่วนเพื่อนที่มีฐานะยากจนนั้นไม่ควรจะคบเพราะที่เกียจและจะมาปอกลอกตัดดวงเอาผลประโยชน์จากเสมอ เสมอหนึ่งคำสั่งสอนของพ่อโดยไม่มีข้อโต้แย้งเพราะรักเคารพพ่อทั้งๆ ที่เสมอรู้แก่ใจว่าความเป็นจริงนั้นไม่ตรงกับที่พ่อพูด แต่เสมอก็ไม่กล้าตำหนิพ่อกลัวว่าจะเป็นการผิด เป็นบาปกรรม ทุกครั้งที่เสมอนำคำสั่งสอนของพ่อเรื่องการคบเพื่อนมาไตร่ตรอง เสมอก็ยิ่งเห็นว่า "คนจนต่างหากที่มีอ้อม มีพ้อ มีความกตัญญู แม้ในความช่วยเหลือเพียงเล็กน้อยก็พร้อมที่จะเสียสละตอบแทนผู้มีคุณนั้นได้ทุกเมื่อ" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 30) แต่คนที่ฐานะดีต่างหากที่ "ไม่มีอ้อม ไม่มีพ้อ และปราศจากความเกรงใจ" (เรื่องเดิม : 29)

เมื่อเสมออยู่ในวัยหนุ่ม เสมอก็ได้ไปหาความสุขจากอบายมุขต่างๆ เช่นเดียวกับบุคลุชนทั่วไป แต่เสมอก็ต้องแปลกใจในตนเองว่า คนนั้นไม่ได้คิดใจในอบายมุขเหล่านั้น เสมอกลับไปสนใจความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ ที่อยู่ใกล้ตัว ที่เคยเห็นมาแต่เด็กว่ามันเริ่มเสื่อมโทรมไป โดยเฉพาะญาติพี่น้องที่อยู่ใกล้ชิดเริ่มแก่ชราและเจ็บไข้บางคนก็ตายจากไป สภาพของคนที่อยู่ใกล้ชิดได้เปลี่ยนแปลงไปทำให้เสมอมองไม่เห็นประโยชน์ในการใช้ชีวิตในวัยหนุ่มอย่างสนุกสนานเพียงชั่วครู่ เพราะเสมอมองเห็นว่า "ชีวิตยามหนุ่มนั้นเป็นเพียงประคองชีวิต ที่คนจะก้าวไปสู่ความแก่ ความตาย" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 31) เสมอเห็นว่าความสุขในวัยหนุ่มนั้นเป็นความสุขเพียงชั่วครู่ ไม่ใช่ความสุขที่ถาวร ฉะนั้นเสมอจึงเริ่มมองหาหนทางที่จะได้พบความสุขที่ถาวรมากกว่า

ในคราวที่พ่อของเสมอเป็นไข้ แม่ของเสมอพยายาไปหาหมอที่เก่งๆ มารักษาพ่อ หมอจะเรียกเงินเท่าไรก็ยอมจ่ายให้ แต่เงินทองนั้นก็ไม่สามารถซื้อชีวิตพ่อของเสมอได้และในที่สุดพ่อของเสมอก็ตายจากไป เสมอจึงได้คิดว่า "เงินทอง... ทรัพย์สินสมบัติ เป็นเพียงเครื่องประดับชีวิตในขณะที่ยังเป็นๆ อยู่เท่านั้น ... จะใช้เงินทองนั้นซื้อชีวิตก็ไม่ได้ หรือตายแล้วก็เอาเงินทองนั้นไปด้วยก็ไม่ได้" (เรื่องเดิม : 32)

การตายของพ่อ ทำให้ญาติของพ่อและแม่ของเสมอทะเลาะวิวาทกันด้วยเรื่องทรัพย์สินมรดก มีการฟ้องศาล และลงท้ายต้องแบ่งมรดกกัน พ่อตายและมรดกก็ถูกแบ่งส่งผลให้พินคนรักของเสมอได้ไปแต่งงานกับลูกชายเศรษฐีบ้านอื่น เมื่อได้ทราบข่าวนี้

หัวใจของเสมแทบสลาย ใจหนึ่งคิดจะทำร้ายตนเอง อีกใจหนึ่งอยากจะฆ่าหนี แต่แล้วก็มีเสียงเตือนจากส่วนลึกของหัวใจเสมอว่า "อย่าทำ เสมออย่าทำ ในโลกนี้ไม่มีอะไรยั่งยืน แม้แต่ใจคน แต่ชีวิตสัตว์นั้นควรระประราณี ปลาตัวหนึ่งเองก็ไม่เคยตก นกตัวหนึ่งเองก็ไม่เคยฆ่า นางพิณเป็นสัตว์ มีชีวิต นึกว่าปล่อยลูกนกลูกกาไปเกิด" (เรื่องเดิม : 34) เสียงเตือนนี้ทำให้เสมประทับใจได้ "หมดความทุกข์ความระทม หมดความหึง ความพยายาท ขอมรับการเปลี่ยนแปลง... ด้วยความสงบ" (เรื่องเดิม หน้าเดียวกัน) เสียงเตือนตัวเองของเสมเป็นเสียงเตือนที่เกิดจากการไตร่ตรองที่สั่งสมมาในชีวิต ซึ่งเป็นอีกตัวตนหนึ่งของเสมที่เตือนเสมให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ดี

2.1.3.4 มีความสะดุ้งอายต่อความชั่ว

เมื่อวราชช่วงแรกๆ นั้น พระเสมได้ต่อสู้กับกิเลสตัณหาที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในวัยหนุ่ม ดังที่ผู้แต่งบรรยายว่า การต่อสู้ของพระเสม "...เป็นการต่อสู้ระหว่างจิตที่ปราศจากวัตถุ และร่างกายเลือดเนื้อที่เต็มไปด้วยวัตถุ และตัณหาราคะทุกชนิด" (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 35) พระเสมมีความอายและเกรงกลัวบาปว่าสิ่งชั่วที่กำเริบพุ่งเข้ามาด้วยรูป รส กลิ่น เสียง ไม่สมควรมีในความรู้สึกของสมณเพศ พระเสมจึงหาวิธีดับความพุ่งเข้ามาด้วยการเดินจงกรมรอบๆ ป่าช้าในคอนดึกๆ หรือใช้การครองผ้า เพราะพระเสมรู้ว่าถ้าหากตน "ได้เห็นผ้าเหลือง หรือได้ครองผ้าเหลือง ราคจริตและกิเลสตัณหาต่างๆ ก็หลุดพ้นไปจากตัว" (เรื่องเดิม : 36) พระเสมเป็นพระที่มีความสะดุ้งอายต่อความชั่วอย่างมาก ถ้าหากพระเสมปฏิบัติผิดพลาด พระเสมจะรู้สึกเจ็บปวดทรมาน แม้พระเสมจะบกพร่องในวินัยเพียงเล็กน้อย พระเสมก็จะไม่สบายใจ "รู้สึกเหมือนกับว่าคนนั้นเกรอะกรังด้วยเหงื่อไคล และเประอะเปื้อนไปด้วยความสกปรก" (เรื่องเดิม หน้าเดียวกัน) ความรู้สึกแบบนี้จะหมดไปก็ต่อเมื่อพระเสมได้ปลงอาบัติ และลงอุโบสถฟังปาฏิโมกข์ พระเสมจึงจะรู้สึกว่าคนนั้น "สดใสบริสุทธิ์ ได้ชำระล้างสิ่งโสโครกออกจากตัวจนหมดมลทิน" (เรื่องเดิม หน้าเดียวกัน) แล้วพระเสมก็จะเกิดความสุข

2.1.3.5 มีความกระตือรือร้น มีความกระหายใคร่เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ

พระเสมบวชได้หลายปี และตั้งใจปฏิบัติตนตั้งมั่นอยู่ในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด แต่ก็ยังเกิดความรู้สึกว่า ยังมีสิ่งเร้นลับ ยังมีแสงสว่างใน

พระธรรมที่ตนยังไม่รู้อีกมาก พระเสมจึงกระหายอยากใคร่เรียนรู้ และเริ่มบำเพ็ญตนอย่าง
 เคร่งครัด เพื่อจะได้มีอิทธิฤทธิ์และอำนาจพิเศษ ได้เริ่มท่องคาถาอาคมต่างๆ เช่น คาถาอาคม
 ในทางอยู่ยงคงกระพัน หรือในทางเมตตา เริ่มสะสมเครื่องราง ตะกรุด ถ้าไม่มีกิจวัตร
 พระเสมจะบริกรรมคาถา ปลุกเสกเครื่องราง หรือปลุกเสกตนเอง บางครั้งอยู่จนดึกดื่น
 นานเข้าร่างกายก็ซูบผอม มีผิวพรรณและมีอาการเหมือนคนไข้หนัก จนพระในวัดวิตกแต่
 ไม่กล้าเตือน ในที่สุดพระเสมก็ได้คิด เพราะตาช่ม ชายชราที่ช่อมานอนที่หน้าวัด ได้พูด
 เตือนสติว่า " วิชาอยู่ยงคงกระพัน ล่องหนหายตัว เหาะเหินเดินอากาศ...คุณจะไปหาความ
 เห็นเข้าไปสู้รบตีรันฟันแทงกับใคร คุณกลัวใครหรือถึงกับจะต้องหาชีวิตหนีเขา" (เรื่องเดิม :
 42) พระเสมเห็นจริงตามคำพูดของตาช่มและได้คิดว่าวิชาเหล่านั้น "ถึงแม้จะมีจริงก็ไร้
 ประโยชน์สำหรับคนผู้อยู่ในสมณเพศ พระเสมไม่มีเรื่องไปตีรันฟันแทงกับใครเฉพาะผ้าเหลือง
 ที่นั่งหมกก็เป็นเครื่องค้ำกั้นที่สุดอยู่แล้ว ใครเห็นใครก็ไหวมิได้คิดทำร้าย" (ม.ร.ว. ลิกุกฤษ์
 ปราโมช, 2530 : 43) ตั้งแต่นั้นมาพระเสมก็เริ่มฉันและจำวัดเหมือนพระรูปอื่นๆ
 พระเสมก็มีผิวพรรณผุดผ่องและมีราศี ที่เกิดจากการลดละกิเลสและอคติ

หลังจากนั้นอีกไม่นาน พระเสมก็ได้สนใจในสิ่งใหม่
 เพราะพระเสมเกิดความรู้สึกว่ามีความเรือก่องบางอย่างเกิดขึ้น แต่ก็ไม่รู้ว่าเป็นอะไร
 พระเสมคิดว่าถ้าถึงความเรือก่องนั้นคงจะรู้เอง พระเสมจึงเริ่มบำเพ็ญทุกริกิริยา ทรมาน
 ไปด้วยวิธีต่างๆ เพราะได้ยินมาว่าจะเป็นหนทางหลุดพ้น ไม่เกิดกำหนดในรส พระเสมฉัน
 ข้างกับกล้วย เกลือ และน้ำมะขามเปลือกกับใบไม้ที่มีรสขม ภาชนะที่ใส่จึงหันมาใช้เพียง
 กะลามะพร้าว และยังไปเอาห้วยกะโหลกศพที่ไม่มีญาติมาวางไว้ข้างที่นอน เพื่อจะได้พิจารณา
 อสุภได้ทุกโอกาส พระเสมได้ปฏิบัติอย่างนี้อยู่หลายเดือน ร่างกายซูบผอมและมีอาการเหมือน
 คนเสียชีวิต ผู้ที่มาเตือนพระเสมให้ได้คิดคงเป็นตาช่มคนเดิม ตาช่มได้เตือนสติพระเสมว่า
 พระเสมเป็นคนแปลกที่กำหนดเงื่อนไขให้ตัวเองโดยไม่จำเป็น ทั้งๆ ที่เป็นภิกษุ คือ ผู้ขอ
 เช่นเดียวกับตนซึ่งเป็นคนชอกทาน ตาช่มยังได้ถามพระเสมอีกว่า "ถ้าคุณไม่เห็นกะโหลกอันนี้
 คุณนึกไม่ออกเที่ยวหรือว่า คนเราเกิดมาแล้วต้องตาย" (เรื่องเดิม : 44-45) พระเสม
 นำคำพูดของตาช่มมาไตร่ตรองก็เห็นจริงตามที่ตาช่มพูด จึงเลิกบำเพ็ญทุกริกิริยาและการทรมาน
 ตนเอง พระเสมหันมาสนใจทางวิปัสสนาธุระ นั่งสมาธิเพ่งทางเจตสิก แต่ก็ไม่เป็นผลบรรลุ
 ในสิ่งที่พระเสมปรารถนา ทั้งๆ ที่พระเสมเองก็ไม่รู้ว่ามันคืออะไร

พระเสมได้พยายามหาหนทางที่จะบรรลุลความปรารถนา แต่พระเสมก็ไปไม่ถึงจุดที่ต้องการ ผู้แต่งได้ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นความจริงที่สิ่งอันหนึ่งประสงค์ มักจะร่นออกไปไกลถ้าบุคคลมุ่งจะไปให้ถึงสิ่งนั้น แต่แล้ววันหนึ่งพระเสมไปกราบพระพุทธรูป และทำจิตใจให้ว่างไม่ปรารถนาสิ่งใด และแล้วพระเสมก็เกิดความรู้สึกลึกลับอย่างหนึ่งชวดเป็น "ความสุขอันเกิดจากการระงับ แต่มิใช่การระงับเพียงสลบลิ้มตัว" (เรื่องเดิม : 47) แต่เป็นความสุขที่เกิดจาก "สมาธิที่หมดกิเลส" (เรื่องเดิม หน้าเดียวกัน) พระเสมจึงได้รู้ว่าตนได้บรรลุในสิ่งที่ปรารถนาแล้ว คือความหลุดพ้นจากกิเลสนั่นเอง

พระเสมเป็นพระภิกษุที่ไม่รู้ไม่เรียน กระตือรือร้นที่จะ เรียนรู้ในสิ่งใหม่ เพื่อจะได้บรรลุในสิ่งที่ตนปรารถนา คือ การหลุดพ้นจากกิเลส หลังจากนั้น พระเสมก็ได้บำเพ็ญชีวิตในสมณเพศด้วยความมั่นใจและไม่กระวนกระวายใจอีกต่อไป

2.1.4 บทบาทของหลวงพ้อเสม

ในเรื่อง "หลวงพ้อเสม" หลวงพ้อเสมเป็นตัวละครที่มีบทบาทมากในการเป็นพระภิกษุตัวอย่างที่เข้าใจพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง หลวงพ้อเสมได้พบแสงสว่างจากธรรมะด้วยตัวเอง หลวงพ้อเสมได้นำปรัชญาทางพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างลึกซึ้งขึ้นทุกขณะตั้งแต่วัยเด็ก จนถึงมรณภาพ ชีวิตของหลวงพ้อเสมเป็นชีวิตของพระภิกษุที่ไม่ค้างหรือย่ำ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่หลวงพ้อเสมได้กระทำลงไป หลวงพ้อเสมได้วินิจฉัยไตร่ตรอง และมีหลักในการดำเนินชีวิตที่สำคัญ คือ มีเมตตา มีสติ มีสมาธิ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ท้อแท้ มีการสำรวจตัวเองและรับฟังการวิจารณ์จากบุคคลอื่น ไม่ยึดมั่นถือมั่น หลวงพ้อเสมจึงดำรงชีวิตได้อย่างสงบสุข

ในทัศนะของผู้แต่ง บทบาทของหลวงพ้อเสม เป็นบทบาทที่พึงประสงค์ ซึ่งสอดคล้องกับบรรพทศฐานทางอุมมคติที่พระจะต้องเป็นที่พึ่งและเป็นแบบอย่างที่ดีของประชาชน เพราะหลวงพ้อเสมเป็นพระที่เข้าถึงแก่นแท้ของพุทธศาสนา

ในบทส่งท้าย ผู้แต่งได้กล่าวถึงการทำดีของบุคคลที่ต้องมาตายลงพร้อมๆ กัน ในเวลาเดียวกัน ผู้แต่งกล่าวว่า เป็นเพราะกรรมที่แต่ละบุคคลเคยกระทำมา และผลกรรมนั้นก็ได้ตอบสนอง "ในบางกรณีก็เป็นการลงโทษอย่างแรงของกรรมอันชั่ว บาง

ครั้งก็เป็นผลตอบสนองแทนกรรมอันดีบริสุทธิ์ บางคราวก็เป็นกฎแจวไขปัญหา..." (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 260) จากบทสัปดาห์นี้ ผู้อ่านย่อมทราบทัศนะของผู้แต่งว่า การมรณภาพของหลวงพ่อเสม่นั้นเป็นผลตอบแทนกรรมอันดีบริสุทธิ์ ที่หลวงพ่อเสมได้ประกอบ กรรมดีมาตลอดชีวิต หลวงพ่อเสมไม่ต้องทนทุกข์ทรมานจากโรคมะเร็ง และได้หลุดพ้นจาก วัฏสงสาร ดังคำบรรยายว่า

เมื่อเรื่อนั้นล่มลง หากหลวงพ่อเสมจะตะเกียกตะกายอย่างคนอื่นก็คงจะไป ด้รอด เพราะหลวงพ่อเสมั้งอยู่ที่ชายเรือตอนบนอันเป็นที่ที่เขาจัดไว้เฉพาะ สำหรับพระสงฆ์ มิได้ปะปนกับคนอื่น ๆ แต่ขณะที่เรื่อล่มนั้น ใจของหลวงพ่อเสม หลุดพ้นจากสิ่งขาททั้งปวงอันเป็นแห่งทุกข์นั้นเสียแล้ว การตะเกียกตะกาย ดันรนเพื่อยึดเหนี่ยวเหตุแห่งความทุกข์นั้นไว้จึงไม่เกิด เมื่อเขางมหลวงพ่อเสม ขึ้นมาได้ในตอนเช้า ทุกคนต้องอัศจรรย์ใจเมื่อเห็นร่างของหลวงพ่อเสมั้ง อยู่ในท่าหนึ่งที่เรียกว่า "วิชราสน์" คือ ชัดสมาธิเพชร ชีวิตที่บริสุทธิ์จากบาป ชีวิตที่เต็มสมบูรณ์ มีแต่บุญกุศล ได้ถูกมัจจุราชช่วยให้รอดพ้นจากความทรมาน จากโรคซึ่งมีไปอีกนาน ชีวิตอันสงบหยุดยั้งแล้วมาสิ้นสุดลงในน้ำด้วยความ เชือกเส้นอันเป็นลักษณะของน้ำนั่นเอง และหลวงพ่อเสมั้งลอยหลุดพ้นไป ตามกระแสน้ำจนกว่าจะออกทะเลสูญไป ไม่มีวันจะกลับไปยังต้นน้ำแห่งการ เวียนว่ายตายเกิดนั้นได้อีก (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 56-57)

2.2 พระภิกษุ จาก รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา

รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา เป็นผลงานของแพรวเชื้อไม้ ซึ่งเป็นนามปากกาของ พระครูนิสาทรธรรมโกศล (สุนจน์ ภูวนิโก) หนังสือชุดนี้ได้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2511 โดยใช้ชื่อหนังสือว่า หลวงตาเล่ม 1 หลังจากนั้นได้ตีพิมพ์ หลวงตาเล่ม 2 หลวงตาเล่ม 3 เมื่อ พ.ศ. 2515 และ หลวงตาเล่ม 4 เมื่อ พ.ศ. 2516 รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา ได้รับความนิยมนอย่างแพร่หลาย ดังนั้นในปี 2532 สำนักพิมพ์เคล็ดไทย ได้คัดเลือกเรื่องสั้น

ในชุด หลวงตา มาตีพิมพ์รวมเล่มใหม่ โดยใช้ชื่อหนังสือว่า สมภารหายและ 14 เรื่องสั้น
คัดสรร

ในการศึกษาบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ จากรวมเรื่องสั้นชุด สมภารหายและ 14
เรื่องสั้นคัดสรร ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์บทบาทของหลวงตา จากเรื่อง "ขวัญใจหลวงตา"
บทบาทของพระภิกษุจากเรื่อง "ญาติ" บทบาทของเพชรโก๊ะหรือพระสังเวียง จากเรื่อง
"น้ำลด" และ "มดกินปลา" บทบาทของพระบุดย์ จากเรื่อง "สมภารหาย" และบทบาท
ของหลวงตาจากเรื่อง "เกียรติกับข้าวเหนียวหม้อ" เหตุผลที่ผู้วิจัยเลือกวิเคราะห์เพียง
5 เรื่อง เพราะเรื่องอื่นๆ ตัวละครสำคัญเป็นฆราวาส บางเรื่องไม่มีตัวละครเป็นพระภิกษุ
เลย หรือถ้ามีก็เป็นเพียงตัวประกอบไม่เห็นพฤติกรรมที่ชัดเจน นอกจากนี้ยังมีบางเรื่องที่
จัดไว้ในหัวข้อที่สาม ซึ่งจะศึกษาต่อไป

แพรวเอี่ยมไม้ แต่งเรื่องสั้นชุดหลวงตา ในลักษณะเป็น "วรรณกรรมเชิงพุทธธรรม"
(แพรวเอี่ยมไม้, 2532 : 9) เป็นการสอนธรรมะผ่านสื่อ คือวรรณกรรม ที่ทำให้ผู้อ่านเกิด
ความเพลิดเพลิน อีกทั้งยังเข้าใจธรรมะและปรัชญาทางพุทธศาสนา การแต่งเรื่องเกี่ยวกับ
ธรรมะในขณะที่ผู้แต่งเป็นพระภิกษุนั้น เป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาว่าผู้แต่งจะสะท้อนทัศนะ
อย่างไร ต่อบทบาทของตัวละครที่เป็นพระภิกษุ ผู้อ่านย่อมคาดหมายว่า ตัวละครที่เป็นพระภิกษุ
นี้น่าจะเกี่ยวข้องกับความคิดของผู้แต่งในหลายประเด็น โดยเฉพาะบทบาทของบุคคลใน
สถานะพระภิกษุ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันพุทธศาสนา และบทบาทของพระภิกษุในสถานะ
มนุษย์ทั่วไปซึ่งมีบทบาทสัมพันธ์กับผู้อื่น เช่น สถานะบุตร สถานะผู้สอน หรือ อื่นๆ ซึ่งจะได้
วิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

2.2.1 แก่นเรื่อง

เมื่อได้วิเคราะห์เรื่อง "ขวัญใจหลวงตา" "ญาติ" "น้ำลด"
"มดกินปลา" "สมภารหาย" และ "เกียรติกับข้าวเหนียวหม้อ" แล้ว เห็นได้ว่าผู้แต่งได้
แสดงทัศนะที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาว่า ถ้าหากมนุษย์รู้จักนำปรัชญาทางพุทธศาสนามาเป็น
แนวทางในการดำเนินชีวิตแล้ว มนุษย์จะอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข ประเด็นสำคัญ
อยู่ที่ปรัชญาทางพุทธศาสนาได้ทำให้มนุษย์มีความจริงใจต่อกัน ไม่แส่แสวังหลอกลวงหรือสวม

หน้าากากเข้าหากัน เพราะพุทธศาสนาทำให้เข้าใจถึงแก่นแท้ของสิ่งที่ป็นสาระ ("ชวิญใจ หลวงตา") ธรรมทำให้เกิดความเห็นใจในเพื่อนมนุษย์ ทำให้มีความเมตตาต่อผู้ที่มีความทุกข์ มนุษย์จึงมีน้ำใจอันบริสุทธิ์ให้แก่กันโดยไม่หวังผลตอบแทน แม้เป็นคนแปลกหน้าก็ควรถือว่าเป็นญาติกัน ("ญาติ") ในขณะที่ชิวกัน ลูกก็ควรปฏิบัติตนเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ โดยการประพฤติปฏิบัติชอบ เชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่ ทำให้พ่อแม่มีความสุขด้วยการพัฒนาชีวิตไปสู่ความดีงาม ("น้ำลด" และ "มคกินปลา") ถ้าเป็นภิกษุก็ไม่ควรหลงในลาภสักการะ ไม่หวั่นไหวต่อกิเลส เป็นผู้มื่อเบกขาต่อเครื่องชั่วเข้ากิเลสที่มากกระทบในเหตุการณ์ของชีวิต และควรจะเป็นผู้ปกป้องสมบัติของพุทธศาสนาไว้เพื่อให้สังคมได้เคารพสักการะ มากกว่าปล่อยให้ผู้มาครอบครองเป็นสมบัติส่วนตัว ("สมภารหาส") พระภิกษุควรช่วยห่มนุชย์พบทางออกของชีวิต โดยนำปรัชญาทางพุทธศาสนามาวิเคราะห์ปัญหา รู้จักสาเหตุ รู้จักไตร่ตรอง เพื่อที่จะสามารถแยกแยะดีชั่วที่แท้จริง และแก้กมลผู้นั้นได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ("เกียรติดกับข้าวเย็นกันหม้อ")

2.2.2 โศทรเรื่อง

2.2.2.1 เรื่อง "ชวิญใจหลวงตา"

หลวงตา เป็นพระภิกษุที่มีสมณศักดิ์สูง เป็นเจ้าอาวาสวัดที่มีชื่อเสียงในกรุงเทพฯ ท่านเปือหน้ายต่อสิ่งแวดล้อมที่ต้องประสบอยู่ในสังคมเมืองหลวง ท่านได้พบกับบุคคลที่มีเกียรติ มีชื่อเสียง มีฐานะร่ำรวย ในความรู้สึกของหลวงตา ท่านมองภาพเหล่านั้นเป็นละครชีวิตที่ซ้ำซาก จำเจ น่าเปือหน้าย เพราะทุกชีวิตเหมือนตัวละครที่แสดงไปตามบทบาทของตน โดยขาดความมีชีวิตจิตใจ เป็นการเสแสร้ง ขาดความจริงใจต่อกัน เมื่อหลวงตาได้พบกับเด็กหญิงที่ซุกซน แก่น ถึงแม้จะมีฐานะยากจน แต่มีน้ำใจ มีความบริสุทธิ์ใจ ไม่โลภ หลวงตาจึงประทับใจ ถ้ามีโอกาสผ่านที่ปิ่นน้ำมัน "อู่ทอง" ครั้งใด หลวงตาจะแวะสนทนากับเด็กหญิงคนนี้และเพื่อน ๆ ของเธอเสมอ เด็กหญิงคนนี้ก็ประทับใจหลวงตา เพราะหลวงตาใจดีและมีของฝากอยู่เสมอๆ หลวงตาก็สุขใจที่ได้เป็นชวิญใจของเด็กๆ

ผู้แต่งได้สร้างความขัดแย้งในเรื่อง เป็นความขัดแย้งของตัวละครกับสิ่งแวดล้อม บุคคลต่างๆ ไปอาจมองว่า หลวงตาน่าจะมีความสุขใน ลาก ศศ สรรเสริญ ที่หลวงตามืออยู่ เพราะชีวิตของหลวงตาแวดล้อมไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวก บุคคลชั้นสูง บุคคลที่มีฐานะร่ำรวย แต่พระภิกษุรูปนี้กลับเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายต่อสิ่งแวดล้อม สะท้อนให้เห็นว่าท่านมองเห็นความสำคัญของจิตใจมากกว่าวัตถุ

2.2.2.2 เรื่อง "ญาติ"

พระภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง ได้โดยสารรถไฟจะไปทางปะอิน ท่านได้พบกับชายแปลกหน้าคนหนึ่งที่เปิดเผยตัวว่า ฟังฉันโทษในข้อหาฆ่าคนตาย ชายคนนั้นไม่มีเงินติดตัวเลย เขาหิวมากจึงขออาหารจากพนักงานชายของบนรถไฟ แต่พนักงานไม่ให้ โดยบอกว่า "ไม่ใช่ของท่าบุญ...ของชื่อของชาย" (แพรวเธอไม้, 2532 : 51) พระภิกษุรูปนั้นจึงช่วยเหลือโดยซื้อข้าวให้เขากิน เมื่อพนักงานตรวจตั๋วมาตรวจ ชายคนนั้นก็ไม่มีตั๋วไม่มีค่าปรับ พระภิกษุพยายามหุจด่วนปรนินให้จนเกิดขัดแย้งถึงขั้นได้โต้เถียงกับพนักงานตรวจตั๋ว ท้ายที่สุดคนโดยสารซึ่งได้อินการโต้เถียงนั้นก็ร่วมกันบริจาคเงินช่วยเหลือชายคนนั้นให้มิตัวรถไฟ และมีเงินติดตัวกลับบ้าน ชายคนนั้นซาบซึ้งในน้ำใจของพระภิกษุและผู้โดยสารมาก ผลที่ตามมาตามหมายเหตุท้ายเรื่องก็คือ ชายคนชายช้าวบนรถไฟนั้นได้ "บวชเป็นพระและตายในผ้าเหลือง" (แพรวเธอไม้, 2532 : 54) ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่า เพราะเขาเกิดความละอายใจที่ขาดความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ พฤติกรรมของพระภิกษุทำให้เขาเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา เขาจึงเปลี่ยนจากคนที่มีจิตใจแข็งกระด้าง ไม่มีศรัทธา มาเป็นคนที่มุ่งปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด

2.2.2.3 เรื่อง "น้ำลค" และ "มคกนปลา"

ครอบครัวของโก๊ะ เป็นครอบครัวที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมาก เช่นเดียวกับ คนไทยชาวบ้านทั่วไปในชนบท เมื่อได้ลูกชายพ่อแม่ก็ตั้งใจจะให้ลูกบวชตามประเพณี เพื่อพ่อแม่จะได้เกาะชายผ้าเหลืองของลูกไปสู่สวรรค์ ครอบครัวของโก๊ะ มีลูกชาย 2 คน คือ สัจจาลย์ กับ โก๊ะ เมื่อสัจจาลย์เรียนจบชั้นประถมปีที่ 4 แม่ก็ให้บวชเณร เมื่อบวชนแล้วสัจจาลย์ก็ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนและประพฤติตนอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย จนเป็นที่รักของคนในครอบครัวและคนทั่วไป แต่แล้วเณรสัจจาลย์ก็ได้มรณภาพ

ในปีต่อมาด้วยโรคหิวาต์ การมรณภาพของเพชรสังวาลย์ทำให้ครอบครัวของโก๊ะเส้าร้าง
 เสียใจมาก ครอบครัวนี้เมื่อเพชรสังวาลย์มรณภาพไป ก็เหลือลูกชายคนเดียว คือ โก๊ะ แต่
 โก๊ะหรือสิงเวียน เป็นลูกชายที่มีนิสัยแตกต่างจากพี่ชาย ทำให้พ่อแม่วิตกกังวลมาตลอดเพราะ
 เขาสนใจในอบายมุข และ "สื่อแนวเสือนาวโจร" (แพร่เชื้อไม้, 2532 : 63) มาตั้งแต่
 เด็ก พ่อเกิดความไม่สบายใจมองเห็นอนาคตของลูกไม่แน่นอนและรางเป็นแน่ แต่พ่อก็
 ไม่สิ้นความพยายาม เพราะพ่อมั่นใจในคุณของพระรัตนตรัยที่จะช่วยลูกๆของตนให้พ้นจาก
 ความวิบัติได้ จึงพยายามจะขอให้ลูกบวช

จุดเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมและชีวิตของโก๊ะ เกิดขึ้น
 หลังจากพี่ชายตาย โก๊ะเสียใจ การรับรู้ในการตายของพี่ชายทำให้โก๊ะเริ่มแยกแยะได้ว่า
 สิ่งไหนเป็นสิ่งที่ดีงาม อีกทั้งได้เห็นหลักความจริงของชีวิต ดังนั้นเมื่อโก๊ะโตขึ้นจึงได้พยายาม
 ช่วยพ่อแม่ทำงานอย่างขยันขันแข็ง โก๊ะกลายเป็นเด็กที่เอาการเอางานมากขึ้นไม่ค่อยสนใจ
 ในอบายมุขเหมือนแต่ก่อน เมื่อเรียนจบชั้นประถมปีที่ 4 แล้วพ่อได้ชวนให้โก๊ะบวช โก๊ะก็รับ
 ปากว่าจะบวช เมื่อโก๊ะรับปากกับพ่อว่าจะบวช พ่อของโก๊ะดีใจมาก เกิดความรู้สึกเหมือน
 กับว่า "มองเห็นสวรรค์ชะลอลงมาจากเทวโลก เพื่อมารับพ่อให้ครองวิมาน" (แพร่เชื้อไม้,
 2532 : 71)

เมื่อบวชแล้ว เพชรโก๊ะก็บวชพระต่อเมื่ออายุครบบวช
 เพชรโก๊ะเกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงบวชตลอดไป เมื่อพ่อตายจากไปเพชรโก๊ะหรือ
 พระสังเวียนก็ได้ดูแลเอาใจใส่แม่ของตนมาตลอด อีกทั้งพระสังเวียนได้ประพฤติตนอยู่ใน
 พระธรรมวินัยนำความภาคภูมิใจมาให้แม่อยู่เสมอ พระลูกชายจึงเป็นที่พึ่งทางใจของแม่
 ในยามที่แม่หงอยเหงา ไร้หัว พระสังเวียนนำความภาคภูมิใจมาให้แม่อีกในคราวที่ได้รับ
 พระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูชุมพลฉัตร พระครูชุมพลฉัตรถึงแม่จะมีสมณศักดิ์และภารกิจ
 มาก ท่านก็ไม่ได้ทอดทิ้งมารดา ยังคงปฏิบัติตนในการเฝ้าปรนนิบัติมารดาอยู่เสมอๆ เท่าที่
 โอกาสจะอำนวยให้ เพราะท่านทราบดีว่าการไปเยี่ยมแม่ "เป็นเสมือนโอสถวิเศษศักดิ์สิทธิ์
 ที่ทำให้แม่ชุ่มชื่นรื่นเริงขึ้นอย่างผิดสังเกต" (เรื่องเดิม : 88) พระครูชุมพลฉัตรได้
 ประพฤติปฏิบัติตนเป็นลูกที่ดีของแม่ มีความกตัญญูรู้คุณ ได้กระทำในสิ่งที่แม่ต้องการ ได้ดูแล
 เอาใจใส่แม่อย่างสม่ำเสมอจนกระทั่งแม่ของท่านได้ตายจากไป

2.2.2.4 เรื่อง "สมภารหาย"

พระบุศย์ เป็นเจ้าอาวาสวัดนาค วัดนี้มีชื่อเสียงโด่งดังว่ามีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่สวยงามและเก่าแก่ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยสุโขทัย ชื่อเสียงนี้ทำให้บุคคลต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น พวกค้าของเก่า นักเลงพระ พระ ขรवास มาวัดอยู่เสมอๆ บางคนต้องการจะได้พระพุทธรูป จึงมีการเสนอราคาให้อย่างงาม ในตอนแรกๆ สมภารบุศย์ไม่หวั่นไหวต่ออำนาจเงิน เพราะท่านรู้ความลับเรื่องความเป็นมาของพระพุทธรูปองค์นี้จากหลวงพ่อรอด เจ้าอาวาสองค์ก่อนซึ่งเป็นอาจารย์ของท่าน และท่านได้ปฏิบัติตามที่อาจารย์ได้ขอร้องไว้ว่า พระพุทธรูปองค์นี้ท่านชอบการ "บูชาด้วยการสละ ห้ามมิให้บูชาด้วยวิธีจะทำให้ผู้บูชาเดือดร้อน ให้อยู่เฉพาะวัดนาคและท่านชอบบ่อน ไม่ต้องการสิ่งสวยงามๆ " (เพชรเอี่ยม, 2532 : 116) ความมีชื่อเสียงของพระพุทธรูปองค์นี้ทำให้มีคนเสนอราคาให้อย่างงามและชาวบ้านก็เห็นดีกับข้อเสนอนี้ สมภารบุศย์ก็หวั่นไหวจนหลวงพ่อรอดมาเข้าฝันและเจ้าคุณศรีฯ พระราชาคณะในกรุงเทพฯ ผู้ซึ่งเคยเป็นสามเณรวัดนี้มาก่อนได้มาพูดเตือนสติ สมภารบุศย์จึงระงับใจได้และตัดขาดจากความปรารถนาในลาภสักการะ รักษาความแน่นแฟ้นและไม่ลังเลอีกต่อไป

จนกระทั่งพระพุทธรูปได้หายไปจากวัดในคราวที่สมภารบุศย์ออกชุดงค์ เมื่อสมภารบุศย์ทราบข่าวก็ออกติดตาม ตามเบาะแสที่หอรัระและระคาชอยู่และได้พบพระพุทธรูปอยู่ที่บ้านของผู้มีอิทธิพลคนหนึ่ง สมภารบุศย์ได้เล่าถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับผู้ครอบครองพระพุทธรูป แต่ผู้มีอิทธิพลคนนั้นไม่เชื่อ ไม่ยอมคืนพระพุทธรูป และยังยึดเยื้อดบริจาตเงิน 4 แสนบาท ให้กับวัดนาคอีกด้วย เมื่อสมภารบุศย์ไม่ได้พระพุทธรูปคืนท่านก็ไม่กลับวัดนาค เพราะท่านได้ตั้งปณิธานไว้หลังจากที่ได้ฟังเจ้าคุณศรีฯ พูดเรื่องพระพุทธรูปกับท่านว่า "ถ้าท่านรักษาหลวงพ่อกับวัดไม่ได้ ก็ไม่สมควรอยู่ที่หน้าวัด" (เรื่องเดิม : 113-114) แม้ว่าความคิดของสมภารบุศย์มีความขัดแย้งกับชาวบ้าน ในแง่ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่อยากได้เงินจำนวนมาก มากกว่าได้พระพุทธรูป แต่สมภารบุศย์มีความแน่นแฟ้นสังคมและคนอื่นๆ จึงไม่ได้มีอิทธิพลต่อท่าน ดังนั้นสมภารบุศย์จึงไม่กลับวัดนาคอีกเลย จนท่านมรณภาพกลายเป็นศพไม่มีญาติอยู่ป่าช้าวัดคอนลาเผา ส่วนครอบครัวของผู้มีอิทธิพลที่ขโมยพระพุทธรูปไปนั้นก็ประสบกับความหายนะในลักษณะตรงกับเรื่องเล่ากันมา ซึ่งเป็นความลับที่สมภารบุศย์ได้รู้มาก่อน

2.2.2.5 เรื่อง "เกียรติกับข้าวเหนียวหน้อ"

สามีภรรยาคนหนึ่ง สามีรับราชการครูส่วนภรรยาอดีตเคยเป็นโศภณี ครอบครัวนี้อยู่ด้วยกันอย่างไม่มีความสุข เพราะสามีหวั่นไหวต่อการวิพากษ์วิจารณ์ของสังคมเกี่ยวกับอดีตของภรรยา อีกทั้งเพื่อนร่วมงานก็มองว่าสามีเป็นฝ่ายเกาะภรรยาเกินไป มาก่อนที่ภรรยาจะเลิกอาชีพนี้ ฝ่ายสามีคิดจะฆ่าภรรยาเพื่อจะยุติการวิพากษ์วิจารณ์เพราะไม่รู้จะทิ้งภรรยาได้อย่างไร แต่ก็ฆ่าไม่ลงเพราะยังมีความรักต่อภรรยาซึ่งปฏิบัติตนอย่างดี และอดทนตลอดมา สามีจึงนำปัญหานี้ไปปรึกษากับหลวงตา ซึ่งเป็นบุคคลที่เขาเคารพนับถือ หลวงตาเมื่อได้ฟังปัญหา ท่านได้เสนอแนะวิธีการแก้ปัญหาของลูกศิษย์โดยให้ลูกศิษย์วิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา แล้วนำปัญหามาไตร่ตรอง เพื่อหาทางแก้ไข ท่านได้ชี้แนะลูกศิษย์ให้ภูมิใจในภรรยา ซึ่งเป็นคนดีตามหลักปรัชญาทางพุทธศาสนา มากกว่าตามสิ่งสมมุติ ในการพิจารณาคุณค่าของมนุษย์ต้องยึดหลักการให้อภัย การมีเมตตา หลวงตายังแนะนำให้ลูกศิษย์ทำบุญกุศลต่อภรรยา และมีความกตัญญูต่เวทีตาต่อผู้มีพระคุณ คือให้เชื่อมั่นในความดีงาม แทนที่จะคำนึงถึงการวิพากษ์วิจารณ์จากสังคมซึ่งเป็นสิ่งภายนอกและไม่รู้ความจริง ลูกศิษย์จึงได้คิดและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

2.2.3 ลักษณะนิสัยของตัวละคร

2.2.3.1 หลวงตา จากเรื่อง "ขวัญใจหลวงตา"

หลวงตา เป็นพระที่รู้เท่าทันมาฆา เพื่อนำมาฆา การเล่นละคร และการสวมหน้ากากเข้าหากัน ฉะนั้นท่านจึงพยายามที่จะแสวงหาสาระจากชีวิต ในชีวิตประจำวันของหลวงตาท่านได้พบกับสิ่งที่เป็นมาฆาอยู่ตลอดเวลา ดังคำบรรยายว่า

ที่ตำหนัก...ในวัด...และงานต่างๆ ล้วนแต่ผู้มีเกียรติ คนชั้นนำของเมืองไทยทั้งหญิงทั้งชาย เป็นบุคคลที่ได้รับการกลั่นกรองจากแบบแผนของผู้เจริญแล้วทั้งสิ้น มันเป็นภาพจำเจ พระแก่มองคนต่างๆ เหล่านี้เหมือนดูสี่เกลละคร ที่ชีวิตของท่านเห็นจะต้องดูละครอย่างนี้เรื่อยไปจนตาย... สี่เกลละครก็ดีสำหรับชมชั่วมือชั่วราว หากจะต้องอยู่กับมันตลอดชีวิตแล้ว... อันซศสักคัมภีร์ให้เหล่าเฒ่าแต่พอ ถูกเขาขอเหมือนเขาเถาให้เราคืน อ้อนิ๊ก

ออกแล้ว หากชีวิตต้องจมอยู่ในโรงละครตลอดชาติแล้ว ก็เท่ากับเกิดมาเอา
ชั๊กลากเท่านั้นเอง" (แพร่เชื้อไม้, 2532 : 36-37)

ในความคิดของหลวงตา ท่านคิดว่าชีวิตนี้ย่อมจะอับเฉา
และไร้ค่า หากจะต้องอยู่กับสิ่งที่เบียดมาตลอดชีวิต หลวงตาเป็นพระที่รู้เท่าทันมาสา แสดง
ถึงความเป็นพระที่ลึกซึ้ง แสวงหาความหมายของการดำรงอยู่ด้วยการพบปะกับชีวิตที่มีค่า
สำหรับท่าน ซึ่งอาจจะตรงกันข้ามกับบรรพตฐานสังคมทางโลก ซึ่งวัดคุณค่าของชีวิตด้วย ลาก
ยศ อำนาจ และ สรรเสริญ

2.2.3.2 พระภิกษุ จากเรื่อง "ญาติ"

พระภิกษุรูปนี้ มีลักษณะนิสัยที่น่าชื่นชม ดังนี้

ก. ไม้หนึ่งคูดาย

ในคราวที่พระภิกษุรูปหนึ่งได้โดยสารรถไฟเพื่อจะ
ไปบางปะอิน ท่านได้เห็นชายคนหนึ่งที่ตั้งแต่งกายโทรมๆ เอื้อปากขออาหารจากพนักงานขาย
อาหารในรถไฟ แต่พนักงานคนนั้นไม่ให้ พระภิกษุจึงได้สนทนากับชายคนนั้นและได้ทราบว่า
เขาเพิ่งหันโทษออกจากเรือนจำแล้วจะกลับบ้าน เขาไม่มีเงินติดตัวเลย ข้าวก็ไม่ได้กินมาตั้ง
แต่เมื่อวาน เขาหิวมาก หิวจนทนไม่ไหว พระภิกษุจึงซื้อข้าวกับโอเลี้ยงให้ชายคนนั้น เพราะ
ท่านเห็นว่าเขาหิวมาก และท่านทนไม่ได้ที่จะปล่อยให้เขาต้องทนหิวอีกต่อไป

ข. เป็นธุระช่วยเหลือเพื่อนร่วมโลก โดยไม่หวังผล

ตอบแทน

เมื่อพนักงานตรวจตั๋วมาขอตรวจตั๋ว ชายที่เพิ่งหันโทษ
ไม่มีตั๋วและไม่มีเงินค่าปรับ พนักงานตรวจตั๋วจะให้เขาลงที่สถานีที่จะถึงข้างหน้า ซึ่งไม่ใช่
จุดหมายปลายทางของเขา เมื่อถึงสถานี พระภิกษุบอกให้เขานั่งต่อไป พนักงานตรวจตั๋ว
ไม่พอใจ จึงเกิดการโต้เถียงกันระหว่างพนักงานตรวจตั๋วกับพระภิกษุ ท้ายที่สุดคนโดยสาร
ที่อยู่ในการณ์ก็นำเงินมามอบให้พระภิกษุ ทั้งๆ ที่ท่านยังไม่ได้เอื้อปากบิณฑบาต และยังมี
ซุ้มคนหนึ่งรับปากออกค่าโดยสารให้ชายคนนั้นอีก เมื่อถึงสถานีบางปะอินพระภิกษุจะลง
ได้มีผู้โดยสารคนหนึ่งถามท่านว่า เขาเป็นญาติท่านหรือ ท่านก็ตอบว่าเป็นญาติ การช่วย

เหลือของท่านเป็นการช่วยเหลือคนแปลกหน้าซึ่งอาจจะไม่มีโอกาสที่จะพบกันอีก แสดงให้เห็นว่าพระภิกษุรูปนี้ท่านมองเห็นว่ามนุษย์ทุกคนเป็นญาติ เป็นเพื่อนร่วมโลกที่ควรจะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยไม่หวังผลตอบแทน

ค. มีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์

พระภิกษุรูปนี้มีเมตตาต่อชายคนหนึ่ง ทั้งๆ ที่เขาเป็นคนแปลกหน้า ท่านได้ซื้ออาหารให้เขากินในขณะที่เขาหิวมากและจะออกค่าโดยสารและค่าปรับให้ เพราะเขาไม่มีเงินติดตัวเลย พฤติกรรมนี้แสดงว่าพระภิกษุรูปนี้มีเมตตา มีความเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์ ท่านได้ให้ความช่วยเหลือทันที เมื่อทราบว่าผู้อื่นกำลังมีความทุกข์

ง. มีความอ่อนไหวต่อความทุกข์ของเพื่อนมนุษย์

เมื่อพระภิกษุได้ทราบว่า ชายคนนั้นหิวหิวโทษและหิวมาก ท่านได้ฟังแล้วก็ทำหน้าที่ด้วยความสงสาร ท่านจึงรีบซื้ออาหารให้เขากินทันที เมื่อท่านเห็น เขาก็มหันาก็ตักกินอาหารด้วยความหิวจัดท่านก็ต้องเมินหน้าไปทางอื่นเพราะสงสารและเห็นใจ ในขณะที่พระภิกษุได้นำเงินที่ผู้โดยสารบริจาคมอบให้ชายคนนั้น เขาเกิดความซาบซึ้งในน้ำใจของพระภิกษุและคนโดยสารคนอื่นๆ ที่ช่วยเหลือเขาจนน้ำตาไหลและพระภิกษุก็ปลื้มใจ ดีใจ ที่ได้มีส่วนช่วยเหลือเขาให้พ้นทุกข์ จึงนำตาไหลเช่นกัน

2.2.3.3 เพรทโฑะหรือพระสังเวียง จากเรื่อง "น้ำลด" และ

"มดกินปลา"

เฑะโฑะ หรือ พระสังเวียง มีลักษณะนิสัย ดังนี้

ก. ต้องการการยอมรับจากสังคม

ในคราวที่เฑะสังวาลย์ ผู้เป็นที่ชายได้มรณาไป โฑะเสียใจและได้ร้องไห้ แต่คนอื่นๆ ในครอบครัวเห็นอาการเสียใจของโฑะเป็นเรื่องขำ โฑะจึงน้อยใจ เสียใจ และรู้สึกที่คนอื่นๆ ไม่เห็นคุณค่าของความรู้สึกของตน โฑะจึงได้ประกาศความคับแค้นใจของตนท่ามกลางญาติพี่น้องด้วยน้ำตานองหน้าว่า "คนดีละก็มาตาย ไอ้คนฉิบหายซิกลับเหลืออยู่" (แพร่เชื้อไม้, 2532 : 62) หลังจากนั้นมา ทุกคนในครอบครัวก็หันมาสนใจและให้ความรักความเอ็นดูโฑะ เพราะทุกคนรู้สึกว่าได้ทอดทิ้งโฑะมานาน ในเวลาต่อมาเมื่อโฑะบวชเฑะ โฑะก็บวชด้วยความเต็มใจ จนได้บวชพระและได้

ประพฤติกปฏิบัติตนในพระธรรมวินัย มีชื่อเสียงทางการเทศน์ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูชั้นหลวงฉัตร

ข. เป็นคนมีความมุ่งมั่นหรือใฝ่ในทางดี

โก๊ะมีนิสัยรักเลง ซึ่งผู้แต่งอธิบายว่าเป็นนิสัยที่เป็นพัฒนาการที่โก๊ะได้มาจากพ่อ แต่พ่อของโก๊ะก็เลิกอบายมุขได้ ฉะนั้นในวัยเด็กโก๊ะอาจจะสนใจในอบายมุขไปบ้างแต่ไม่ถึงกับเลิกไม่ได้ เพราะเมื่อโตขึ้นโก๊ะได้ตั้งตนเองกลับมาในทางที่ดีได้ เพราะรู้จักแยกแยะดีชั่ว โก๊ะได้กลายเป็นเด็กที่เอาการเอางาน มีความขยันขันแข็ง มีความมุ่งมั่นที่จะเป็นคนดี ลักษณะนิสัยนี้เป็นพื้นฐานที่จะพัฒนาตนเองไปสู่ความดีงามได้ ลักษณะนิสัยที่มีความมุ่งมั่นหรือใฝ่ในทางดีในตัวโก๊ะแต่ไม่สบโอกาสที่จะได้แสดงออก การรับรู้ในการตายของพี่ชาย ทำให้โก๊ะมีความมุ่งมั่นที่จะเป็นคนดี เมื่อโตขึ้นโก๊ะจึงเป็นเด็กที่ขยันขันแข็งตั้งใจทำงาน เมื่อพ่อให้บวชโก๊ะก็รับปาก เพราะโก๊ะคิดว่าเขาจะทำได้ และเมื่อบวชแล้วพระโก๊ะก็ได้ประพฤติกปฏิบัติในสิ่งที่ตั้งงาม

ค. มีความทะนงในศักดิ์ศรีของตน

ในช่วงฤดูการทำนาปีนั้น โก๊ะอายุได้ประมาณ 14 ปี พ่อของโก๊ะได้ถ่ายทอดวิชาการพลิกแผ่นดิน หรือการทำนา ซึ่งเป็นวิชาหลักของชาวยุคให้แก่โก๊ะ โก๊ะได้ช่วยพ่อแม่ทำงานอย่างขยันขันแข็งไม่ว่าจะเป็นการ "ไถ คราด แยก หาม สืบ ถาก เลี้ยงควาย หว่านข้าว ฝ่ำของฯ" (แพรวเหนือไม้, 2532 : 67) พ่อของโก๊ะได้ให้โก๊ะช่วยทำงานมากเกินไป จนแม่และพี่ๆ อุดสงสารโก๊ะไม่ได้ เพราะโก๊ะนั้นพอมเกร็งเหลือแต่กาง แต่โก๊ะไม่ได้ขี้เกียจในการทำงาน ดังที่ผู้แต่งบรรยายว่า "กระบุงที่ใส่ข้าวก็ใหญ่จนน้ำหนัก เมื่อเทียบกับขนาดของสังขารของเจ้าโก๊ะ มันจึงต้องใช้คานวางทาบขวางไว้กับเต็มสองป่า เพื่อให้ทานน้ำหนักได้เต็มที่...โก๊ะต้องถึงกับหน้าก้มต่ำหัวซุกหัวซุนราวจะคว่ำไป" (เรื่องเดิม : 68) แต่โก๊ะก็หาบข้าวปลุกมาถึงที่นาได้สำเร็จ "พอลานหันจากป่า คุณทำมันราวกับจะล้มพับไป...แต่ถ้าปล่อยไปอย่างนั้นก็ไม่ใช่ไอ้โก๊ะ มันยึดดอกสุดหายใจแรง แล้วฮึดฮ่มแหกกับทุกคน" (เรื่องเดิม : 69) เห็นได้ว่าโก๊ะเป็นคนที่มีความทะนงในศักดิ์ศรีของตน แม้ว่าโก๊ะจะเหนื่อยมาก แต่โก๊ะไม่บ่นบ่นเลย และเมื่อพ่อของโก๊ะถามว่า ทำงานเหนื่อยไหม โก๊ะก็ตอบว่า ไม่เหนื่อยเลยสักนิด ทั้งๆ ที่คนฮึดฮอบแอ็กๆ เมื่อ

โก๊ะเกิดความรู้สึกท้อแท้ โก๊ะกลับยึดถือเพื่ออำพรางความท้อแท้ขึ้น เพราะโก๊ะไม่ต้องการให้ใครมองตนเองว่าเป็นคนไม่สู้งาน ไม่มีความอดทน

เหตุผลของพ่อที่ได้ให้โก๊ะทำงานหนัก เพราะพ่อต้องการให้โก๊ะระอากาน แล้วจะได้บวช แต่ในความเป็นจริงเมื่อพ่อให้โก๊ะทำงานหนัก โก๊ะไม่เคยบ่นเลยแต่กลับรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้ช่วยพ่อแม่ทำงาน และเมื่อพ่อกล่าวชมเชย โก๊ะก็ยังมีความตั้งใจที่จะทำงานต่อไป เมื่อพ่อออกปากชวนให้โก๊ะบวช โก๊ะก็รับปากว่าจะบวช พ่อซึ่งไม่เข้าใจโก๊ะอย่างแท้จริงคิดว่าโก๊ะบวชเพราะระอากาน แต่ความจริงแล้ว เหตุผลที่โก๊ะจะบวช เป็นเพราะโก๊ะเห็นแล้วว่าการทำงาน เป็นสิ่งที่ลูกผู้ชายควรกระทำตามประเพณี และผู้ชายนั้นจะได้ศึกษาคาถาคัม ซึ่งเป็นวิชาของลูกผู้ชาย อีกทั้งหากบวชแล้วพ่อแม่คงจะมีความสุข เช่นเดียวกับที่เคยบวชพี่ชาย ดังนั้นโก๊ะจึงเต็มใจบวชเพื่อพ่อแม่จะได้มีความสุขที่เกิดจากบวชของตน อย่างไรก็ตามเมื่อได้บวชเรียนแล้ว พระสังเวียงก็ได้พบว่าการทำงานมีความลึกซึ้งยิ่งกว่านั้น คือ ได้มีโอกาสพัฒนาชีวิตไปสู่ความดีงาม ดังนั้นพระสังเวียงจึงได้มุ่งมั่นที่จะศึกษาธรรมะ

2.2.3.4 พระบุศย์ จากเรื่อง "สมภารทาส"

พระบุศย์ มีลักษณะนิสัยดังนี้

ก. มีความเข้มแข็งและมั่นคงหนักแน่น

พระบุศย์เป็นพระที่ซึ่งมีลักษณะบางประการไม่ห่างไกลจากปุถุชนมากนัก ซึ่งเป็นธรรมชาติของพระภิกษุซึ่งยังไม่ได้บรรลุถึงธรรมะขั้นสูง เมื่อนักค้าของเก่า ทราวาส และบุคคลอื่นๆ ได้เสนอราคาอย่างงามให้พระบุศย์ เพื่อแลกกับพระพุทธรูปปางมารวิชัยเก่าแก่ของวัด ในตอนแรกๆ พระบุศย์ก็ปฏิเสธแต่พอหนักๆ เข้า พระบุศย์ก็เริ่มหวั่นไหว และเริ่มจะเห็นดีเห็นงามไปด้วย โดยเจตนาเมื่อชาวบ้านคนอื่นๆ มาหว่านล้อม แต่เมื่อหลวงพ่อรอดได้มาเข้าฝันและเจ้าคุณศรัทธาได้มาเตือนสติ พระบุศย์จึงรู้สึกตัวและทำจิตใจให้มั่นคงไม่หวั่นไหวในเวลาสักการะอีกต่อไป เห็นได้ว่าพระบุศย์ก็เป็นปุถุชนที่มีความหลงไปบ้าง แต่เมื่อมีผู้มาเตือนสติ ก็สามารถดึงตนเองให้หลุดพ้นจากความหลงในเวลาสักการะได้ ลักษณะนิสัยเช่นนี้ของพระบุศย์เป็นลักษณะนิสัยที่น่าชื่นชมที่หลงผิดไปบ้างแต่ก็สามารถดึงตนเองกลับมาในทางที่ดีได้

ในคราวที่พระบุศย์มีความเห็นแตกต่างจากชาวบ้าน

ในกรณีที่ชาวบ้านต้องการสร้างวิหารหลังใหม่ แต่พระบุศย์ต้องการปกป้องรักษาพระพุทธรูปปางมารวิชัยให้คงอยู่คู่วัดนาคตลอดไป ชาวบ้านกลุ่มที่อยากได้เงินจึงเริ่มมองพระบุศย์ว่าเป็นพระที่ "โง่...บ้า...ครี...ขัดขวาง ก้าวความเจริญ" (แพรวเอี่ยม, 2532 : 114) อีกทั้งความเลื่อมใสศรัทธาที่มีต่อพระบุศย์ก็ลดลงด้วยอำนาจเงิน แต่พระบุศย์กลับไม่หวั่นไหวต่อพฤติกรรมของชาวบ้าน เพราะท่านได้นำเอาปรัชญาทางพุทธศาสนามาใช้ คือ การวางเฉย ไม่สนใจสิ่งรอบข้างที่จะนำมาซึ่งความไม่สบายใจ ดังที่ผู้แต่งได้บรรยายว่าพระบุศย์ได้นำคาถาวิเศษบทหนึ่งมาปฏิบัติ คือ "ปิดหูซ้ายขวา ปิดตาสองข้าง ปิดปากเสียข้าง นิ่งนอนสบาย" (แพรวเอี่ยม, 2532 : 114) แสดงให้เห็นว่าพระบุศย์มีความหนักแน่น ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งรอบข้างที่จะทำให้ท่านไม่สบายใจ ท่านได้ประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ถูกที่ควร โดยไม่สนใจเสียงตำหนิคำว่าของชาวบ้านที่ยังหลงใหลในอำนาจเงิน

ข. มีความสำนึกในหน้าที่ มีความเด็ดเดี่ยวและเป็น

คนจริง

เมื่อพระบุศย์กลับจากชุดงค์ท่านได้ทราบบว่าพระพุทธรูปปางมารวิชัยได้หายไปจากวัดนาค ท่านได้ออกติดตามพระพุทธรูปทันที เพราะท่านได้รับปากกับหลวงพ่อรอดว่าจะรักษาพระพุทธรูปองค์นี้ให้อยู่คู่วัดนาคตลอดไป ก่อนออกจากวัด ท่านได้บอกกับชาวบ้านว่า "จะต้องตามพระกลับคืนมาเป็นสมบัติของวัดให้จงได้ หาไม่แล้วอยู่ไปก็หนักวัด (เรื่องเดิม : 115) เมื่อพระบุศย์ไม่ได้พระพุทธรูปคืนท่านจึงไม่กลับวัดนาคอีกเลย จนกระทั่งท่านได้มรณภาพ ความตายของท่านทำให้ผู้อ่านรู้สึกยกย่องนับถือว่าท่านเป็นพระที่มีความสำนึกในหน้าที่ มีความเด็ดเดี่ยว เป็นคนจริง และมีความเคารพตัวเองอย่างหาไม่ได้ง่าย ๆ แม้ว่าชาวบ้านจะไม่ได้สนใจในการมรณภาพของท่าน

2.2.3.5 หลวงตา จากเรื่อง "เกียรติกับข้าวเส้นกันหม้อ"

หลวงตา มีลักษณะนิสัยดังนี้

ก. มีความลึกซึ้งในการพิจารณา

หลวงตาเป็นพระที่ลึกซึ้ง ไม่ติดอยู่กับสิ่งสมมุติที่ไม่

เป็นแก่นสาร เมื่อลูกศิษย์ได้นำปัญหาครอบครัวของตนมาปรึกษา หลวงตาก็ได้แนะนำให้ลูกศิษย์

ไคร้ตรงรู้ว่าชีวิตหรือครอบครัวของเขาอยู่ได้ด้วยอะไรระหว่างเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากสังคมที่ไม่รู้จริงกับความรักความเกื้อกูลกันในครอบครัว เมื่อลูกศิษย์ได้ไคร้ตรงแล้วเห็นว่า ในยามที่เขาทุกข์ยากสังคมไม่ได้มาช่วยเหลืออะไรเขาเลย หลวงตาจึงบอกลูกศิษย์ว่าเขาควรจะต้องเลือกรัสนาคนี้ต่อไป โดยไม่ต้องสนใจคำติฉินนินทา เพราะหล่อนมีคุณสมบัติที่หลายประการ เช่น เป็นแม่บ้านที่ดี รักสามี สงบเสงี่ยม อุดม และเป็นผู้ได้ช่วยเหลือเขาจนเป็นไทจากหนี้สิน เห็นได้ว่าหลวงตาเป็นพระที่ลึกซึ้ง มองเห็นสิ่งที่เป็นแก่นสาร พุทธศาสนาควสร้างคุณสมบัตินี้ให้แก่มนุษย์ เพื่อมนุษย์จะได้ไม่หลงยึดติดกับสิ่งที่ไม่เป็นแก่นสารจนทำลายแก่นสารเสีย และอาจจะถึงขั้นสร้างบาปกรรม

ข. มีความระมัดระวังตน

เมื่อลูกศิษย์นำปัญหาครอบครัวมาปรึกษาหลวงตา หลวงตามีความระมัดระวังตนแล้วจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องของสามีภรรยาเกินไป อาจจะทำให้หลวงตาประพฤตินิดพระธรรมวินัยได้ เพราะหลวงตามองว่า "เรื่องผิวเมียนี่มันเป็นเรื่องของแสดงของภิกษุ...มันจะเข้าข่าสึงฆาภิเสส" (แพรเออไม้, 2532 : 169) แต่เมื่อลูกศิษย์ย้ำว่า ข้อแนะนำของหลวงตานั้นเข้าลักษณะใกล้เคียง "ไม่ใช่ชักสือ อยู่ในข่าสึงที่จ้องปฏิบัติด้วยความเมตตากรุณา...ไม่เป็นอาบัติ" (เรื่องเดิม หน้าเดียวกัน) หลวงตาจึงเกิดความสบายใจ เห็นได้ว่าหลวงตามีความระมัดระวังตนอย่างมาก แม้จะเป็นเพียงเรื่องเล็กน้อย เพียงแต่ให้คำแนะนำแก่ลูกศิษย์ท่านก็เกรงว่าคำแนะนำของท่านจะทำให้ท่านสังฆาภิเสสได้

2.2.4. บทบาทของพระภิกษุ ใน รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา

บทบาทของพระภิกษุทั้ง 5 รูป เป็นบทบาทที่พึงประสงค์ ซึ่งสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมไทยว่าพระภิกษุสงฆ์เป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ เป็นผลจากคุณสมบัติหลายประการของพระภิกษุ เช่น มีความลึกซึ้ง รู้เท่าทันสิ่งที่เป็นมาษา ท่านจึงแสวงหาสาระจากชีวิต ดังที่ หลวงตา จากเรื่อง "ขวัญใจหลวงตา" หลวงตาท่านเป็อหน้าสึงที่เป็นมาษา ท่านจึงแสวงหาสึงที่เป็นแก่นสารสำหรับท่านจนท่านได้เป็นที่พึ่งทางใจของเด็กๆ ที่มีฐานะยากจน ท่านได้ช่วยเหลือให้เด็กๆ เหล่านั้นมีความสุขโดยการใช้ของฝากเล็กๆ น้อยๆ และ

ได้พยายามชักชวนเด็กๆ ให้ทำบุญตักบาตร จนเด็กหญิงคนหนึ่งยึดหลวงตาเป็นที่พึ่งทางใจและ
ได้บอกกับคนอื่นๆ ถึงเหตุผลที่ไม่แขวนพระว่า "หนูห้อยสมเด็จไว้ในใจตลอดเวลา"
(แพร่เชื้อไม้, 2532 : 37)

พระภิกษุรูปหนึ่งจากเรื่อง "ญาติ" ได้เห็นคุณค่าของคนทั้งๆ ที่เขา
เป็นชายแปลกหน้าที่เพิ่งหันโทษ ท่านจึงมีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือชายคนนั้น เพราะ
เขาต้องการความช่วยเหลืออย่างรีบด่วน อีกทั้งพระภิกษุได้มีส่วนช่วยให้ชาวบ้านเห็นสาระ
สำคัญของกรณีเมตตาอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นการช่วยเหลือโดยไม่หวังผลตอบแทน ผู้แต่งได้
สร้างให้พระภิกษุรูปนี้ มองเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในชายแปลกหน้า พระภิกษุเชื่อว่า
ชายที่เพิ่งหันโทษนั้นพูดความจริง ทั้งๆ ที่ชาวบ้านไม่เชื่อ จึงมีคนมาเตือนท่านว่า "คนสมัยนี้
มันกลม" (แพร่เชื้อไม้, 2532 : 52) แต่พระภิกษุรูปนี้กลับไม่สนใจคำเตือนนั้นเพราะ
ท่านได้มองเห็นว่าชายคนนั้นมีความซื่อ และเชื่อว่าเขาพูดความจริงโดยสังเกตจากอากัปกิริยา
ของเขาในขณะที่กิน ทำให้เห็นว่า เขาหิวมากตามที่เขาเล่าให้ฟัง พระภิกษุรูปนี้ได้นำเอา
ปรัชญาทางพุทธศาสนาที่เชื่อมั่นว่ามนุษย์พัฒนาได้ และมนุษย์จะปรับปรุงตนเองได้ตลอดเวลา
ท่านจึงเชื่อชายคนนั้น ทั้งๆ ที่คนอื่นๆ ไม่เชื่อ ไม่สนใจ นอกจากนี้ยังมีลักษณะนิสัยของพระภิกษุ
รูปนี้ที่สนับสนุนให้ท่านมีบทบาทที่พึงประสงค์ คือ ท่านเป็นพระที่ไม่เียงดูตาย มีน้ำใจ และกล้าที่
จะแสดงออกเพื่อให้บริการในสิ่งที่ท่านเชื่อมั่น ท่านเล็งชะเงว่ใจผู้โดยสารคนอื่นๆ โดยเฉพาะผู้
ซึ่งเป็นคนจีนที่มักจะมีลักษณะวัตถุนิยมจึงมักจะรักษาผลประโยชน์ของตนอย่างมาก พระภิกษุ
รูปนี้จึงมีบทบาทเป็นผู้นำสังคมไปสู่การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ท่านได้ทำตนเป็นตัวอย่าง ทำ
ที่สุดชายที่ชายชั่ววอนแรกไฟเกิดความรักชาติจึงบวชตลอดชีวิต บทบาทของพระภิกษุจึงส่งผล
กระทบต่อพฤติกรรมของสังคมในทางสร้างสรรค์และเกื้อกูล

บทบาทของพระสังเวียงในฐานะลูก ท่านก็ได้ปฏิบัติตนเป็นลูกที่ดีของ
พ่อแม่ โดยการเชื่อฟังคำสั่งสอนและประพฤติปฏิบัติชอบ ท่านได้ทำให้พ่อแม่มีความสุข ด้วย
การพัฒนาชีวิตของท่านไปสู่ความดีงาม ได้พัฒนาตนเองจากเด็กที่สนใจในอบายมุขต่างๆ
จนกลายเป็นเด็กที่ขยันขันแข็งในการทำงาน เมื่อบวชก็ได้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ชอบ ได้ตั้ง
ใจศึกษาพระธรรมวินัย มีชื่อเสียงทางด้านการศึกษา จนได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น
พระครูสัญญาบัตร

บทบาทในการเป็นเจ้าของอาวาสของพระบุศย์ ท่านได้อุทิศตนเพื่อปกป้องรักษาสมบัติของพุทธศาสนาโดยแท้ ท่านไม่เห็นแก่ลาภสักการะ ท่านไม่หวั่นไหวต่อกิเลสของมนุษย์ ท่านมีความสำนึกในหน้าที่ของตน และมีความเด็ดเดี่ยว เป็นคนจริง บทบาทของท่านจึงน่าชื่นชมยกย่อง

ในบทบาทของผู้สั่งสอน หลวงตา จากเรื่อง "เกียรติกับข้าวเหนียวหม้อ" ท่านได้นำปรัชญาทางพุทธศาสนามาช่วยแก้ปัญหาให้ลูกศิษย์ของท่าน จนลูกศิษย์แตกฉาน และรู้จักเกื้อกูลผู้มีพระคุณสำหรับเขาได้อย่างถูกต้องเหมาะสม โดยไม่หวั่นไหวต่อคำตำหนิ ซึ่งวัตถุประสงค์ของมนุษย์ก็กระทำให้เลือกชีวิต

บทบาทของพระภิกษุทั้ง 5 รูป ได้สะท้อนทัศนะของผู้แต่งว่า ในสถานภาพที่เป็นพระภิกษุที่มีบทบาทสัมพันธ์กับผู้อื่นนั้น พระภิกษุควรมีบทบาทในการเป็นที่พึ่ง บทบาทในการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และบทบาทในการเป็นผู้นำในการปกป้องสมบัติของศาสนาให้อยู่ตลอดไป ในการดำเนินชีวิตของพระภิกษุนั้น ถ้าหากว่าพระภิกษุได้นำปรัชญาทางพุทธศาสนามาเป็นแนวทาง จะมีผลทำให้สังคมดำเนินไปได้อย่างสงบสุข ทั้งนี้พระภิกษุย่อมจำเป็นต้องศึกษาธรรมะในพระพุทธศาสนา และเพิ่มพูนความรู้ในด้านนี้ของตนให้ลึกซึ้ง จึงจะสามารถประยุกต์ใช้หลักธรรมให้เป็นประโยชน์อย่างแท้จริง

3. บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม

การวิเคราะห์บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรมในงานวรรณกรรมในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยกำหนดให้บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม หมายถึง พฤติกรรมของตัวละครที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม ทั้งที่สอดคล้องกับจริยธรรมและขัดต่อจริยธรรม

พระภิกษุสงฆ์ได้รับการคาดหวังตามบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมว่าต้องดำรงอยู่ในจริยธรรม แต่โดยความเป็นจริง พระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ยังไม่ใช่อริยสงฆ์ จึงยังเป็นเพียงสมมุติสงฆ์ ความเป็นปณิกชนทำให้พระภิกษุสงฆ์มีโอกาสละเมิดจริยธรรมได้

เพราะฉะนั้นหากศึกษาพระธรรมวินัยจะพบว่า มีบทบัญญัติการควบคุมการกระทำผิดทางจริยธรรมของพระภิกษุอย่างเคร่งครัดและจำแนกความผิดออกเป็นหลายระดับ ตั้งแต่โทษเบาจนถึงขั้นรุนแรง คือ อาบัติ¹ สังฆาทิเสส² และปาราชิก³

เรื่องที่จะนำมาวิเคราะห์ในหัวข้อที่ 3 ส่วนใหญ่เขียนในช่วง พ.ศ. 2519 ถึง พ.ศ. 2532 ก่อนหน้านั้นพฤติกรรมของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรมไม่ใช่ประเด็นหลักที่พบอย่างชัดเจน หลังปี 2519 นักเขียนส่วนใหญ่ได้หันมาสนใจเนื้อหาทางปรัชญา วัฒนธรรม และสังคมมากขึ้นกว่าช่วง พ.ศ. 2516 - 2518 ซึ่งเน้นหนักในด้านการเมืองมากกว่าด้านอื่น

¹ อาบัติ คือ โทษที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบทหรือข้อห้ามแห่งพระภิกษุ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525 : 917)

² สังฆาทิเสส คือ ชื่ออาบัติหมวดหนึ่ง เป็นการศึกษาตัดสินลงโทษพฤติกรรมที่เป็นอกุศลที่มีความร้ายแรงรองจากอาบัติปาราชิก มี 13 ข้อ ดังนี้ 1. สำเร็จความใคร่ด้วยตนเอง 2. แตะต้องกายหญิงด้วยความกำหนัด 3. เกี้ยวผู้หญิงด้วยเจตนา 4. หุดลอผู้หญิงให้ป่าเรอตน 5. ซักเสื้อผ้าชายหญิงให้เป็นตัวเมียกัน 6. ทำกุกูโตเกินกำหนด 7. ทำกุกูโตผิดข้อยกเว้น 8. ทรกด้วยอาบัติปาราชิกไม่มีมูล 9. แกล้งหาเลศโรจกด้วยอาบัติปาราชิก 10. พากเพียรทำลายสงฆ์ 11. ประพฤติตามภิกษุผู้ทำลายสงฆ์นั้น 12. ว่าสาทสอนสาท 13. ประทุษร้ายสกุล (ภูมิพัฒนา (นามแฝง) , 2534 : 53-54)

³ ปาราชิก คือ ชื่ออาบัติหมวดหนึ่งในพระวินัย เมื่อภิกษุละเมิดต้องขาดจากความเป็นภิกษุ บวชอีกไม่ได้ มี 4 ข้อ คือ 1. เสพเมถุน 2. ลักทรัพย์ 3. พ่ามมนุษย์ 4. อวดอุตริมนุสสรรม (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน , 2525 : 534)

นักเขียนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่สาวได้หันมาสนใจสร้างวรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมในแง่มุมที่ลึกซึ้งกันมากขึ้น ดังที่ เจตนา นาควัชระ (2530 : 3-33) ได้วิเคราะห์ความเคลื่อนไหวทางวรรณกรรมหลังปี 2519 ไว้ดังนี้ว่า ประสบการณ์จากเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ ช่วงปี 2516 - 2519 ส่งผลกระทบให้นักเขียนตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมในการสร้างความสำนึก เรื่องความยุติธรรมหรืออยุติธรรมในสังคม แก่นของเรื่องในงานวรรณกรรมจึงเป็นความสำนึกเชิงสังคม เกี่ยวกับปัญหาที่สมาชิกในสังคมสร้างขึ้นมา ตัวเอกของเรื่องจึงเป็นชนธรรมดาที่ถูกเอาเปรียบหรือเอารัดเอาเปรียบจากคน กลุ่มคน สถาบัน หรือแม้แต่คำนิยาม ความเชื่อบางอย่างที่คนทั่วไปยึดถือ การสร้างปมปัญหาของเรื่องสร้างได้อย่างซับซ้อน มีการใช้สัญลักษณ์เพื่อให้ผู้อ่านได้หยุดคิด ลุกคิดหรือคิดได้เอง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของงานวรรณกรรมในช่วงนี้ เช่น ตะกวดกับคอบผุ (2526) ของ นิคม รวยชวา ผู้แต่งไม่ได้บอกความอย่างตรงไปตรงมา แต่จะสื่อความด้วยสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้ผู้อ่านตีความด้วยตนเองว่า ตะกวดเป็นสัญลักษณ์ของอะไร และคอบผุเป็นตัวแทนของสิ่งใด เรื่อง คลังสูงซุงหนัก (2527) ของ นิคม รวยชวา เป็นผลงานที่ใช้สัญลักษณ์และเน้นปรัชญาการค้นหาคำความหมายของชีวิต เรื่อง คำนิพพานา (2524) ของ ชำติ กอบจิตติ เป็นการแสดงมูลเหตุที่แท้จริงของความนิพพานของสังคมว่าอยู่ที่ใด นอกจากนี้ยังมีผลงานวรรณกรรมอีกหลายเรื่องที่ได้สร้างจิตสำนึกทางสังคม ซึ่งผู้แต่งชวนให้ผู้อ่านได้ตีความ เช่น จนตรอก มิดประจำตัว นาฏกรรมบนลานกว้าง ฯลฯ

วรรณกรรมเชิงสังคมได้นำเอาสังคมมาวิเคราะห์ ได้สะท้อนให้เห็นการเอารัดเอาเปรียบ การประทุษร้ายคนด้วยกันโดยกลุ่มคนหรือสถาบัน นักเขียนบางคนได้ให้ความสนใจพฤติกรรมของพระภิกษุและผลกระทบต่อสังคม การวิพากษ์วิจารณ์พระภิกษุที่กระทำผิดจากบรรทัดฐานโดยคนรุ่นใหม่ได้ปรากฏมานานแล้ว เช่น ในบทความของ จิตร ภูมิศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2496 (จำเริญ แสงดวงแข, 2520 : 80-82) ในงานที่แม้จะไม่ได้เน้นพฤติกรรมของพระภิกษุ เช่น คำนิพพานา ชำติ กอบจิตติ ก็ได้ชี้ว่า พระเป็นที่หนึ่งของชาวบ้านไม่ได้ (เจตนา นาควัชระ, 2530 : 16) การวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมของพระภิกษุเช่นนี้ บ่งชี้ว่า สังคมคาดหวังให้ศาสนามีบทบาทที่พึงประสงค์ ในเมื่อศาสนาคำรงอยู่ท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปมาก พระภิกษุจำเป็นต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับสังคม อย่างไรก็ตามได้เกิดความ

เปลี่ยนแปลงในแง่ลบในพฤติกรรมของพระภิกษุซึ่งดูแลร้ายมากขึ้น ดังเช่นเห็นได้จากข่าวหนังสือพิมพ์ เป็นสิ่งที่น่าวิตกวิจารณ์ น่าตกใจ ในงานวรมณกรรม ประเด็นพฤติกรรมของพระภิกษุก็ได้เป็นเนื้อหาส่วนหนึ่ง เช่น ครึ่งหลัง 18 ของชรรค์ชัย บุนปาน (2519) ตัวละครได้กล่าวถึง พฤติกรรมของพระที่กระทำผิดไว้ในตอน "สาก" ว่า "เจ้าอาวาสทางเหนือ...ถูกจับเรื่องชนมื่นชนเชโรอื่น...พระที่วัดใกล้บางยี่เรือจับกลุ่ม...เล่นไพ่กัน...พระเงี้ยวเผาพระหม่าที่วัดดอน สานนาวา...11 รูป " เมื่อนักเขียนรุ่นใหม่มีนวนการสร้างงานเปลี่ยนจากนวนการเมือง มาเป็นแนวชีวิตและสังคม พฤติกรรมของพระก็เป็นประเด็นที่ผู้แต่งได้หยิบยกมาเพื่อวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น เช่น คนสี่เหลียง ของนิเวศน์กันโทษราษฎร์ (2518) งู ของวิมล ไทรนันทน์ (2527) เพื่อนบุญ ของไพฑูริย์กัญญา (2526) ฯลฯ

ตัวละครที่เป็นพระภิกษุ ซึ่งมีบทบาทเกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรมในงานที่อยู่ในขอบข่ายของการวิจัย มีดังนี้

นวนิยาย คือ	3.1	พระภิกษุ	จาก <u>งู</u>
เรื่องสั้น คือ	3.2	พระภิกษุ	จาก "ใจเอ๋ย" และ "ยาย"
	3.3	พระภิกษุ	จาก "คนสี่เหลียง"
	3.4	พระภิกษุ	จาก "คนอสุจี"
	3.5	พระภิกษุ	จาก "หมู่บ้านคนบาป"
	3.6	พระภิกษุ	จาก "เพื่อนบุญ"
	3.7	พระภิกษุ	จาก "ดอกศรัทธา"

3.1 พระภิกษุ จาก งู

งู เป็นผลงานของวิมล ไทรนันทน์ ตีพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2527 เป็นเรื่องที่ยังบอกความเคลือบแคลงต่อสถาบันศาสนา โดยเฉพาะพระภิกษุ ผู้แต่งได้แสดงพฤติกรรมอันน่าครหณ์ของพระภิกษุซึ่งเป็นฝ่ายปฏิบัติของเรื่อง และชี้ว่าหากพระภิกษุมีพฤติกรรมอันเลวร้าย ย่อมสร้างผลกระทบที่รุนแรงต่อสังคมทั้งรูปธรรมและนามธรรม ที่สำคัญคือสถาบัน

ศาสนากำลังจะเปลี่ยนไปเน้นามิสบูชา ชาวบ้านก็ยังหลงมงายในเครื่องรางของขลัง เพราะโง่เขลาและขาดผู้ชี้แนะที่จะทำให้เข้าใจแก่นแท้ของพุทธศาสนา จึงยึดถือค่านิยมที่ไร้เหตุผลและเป็นปฏิปักษ์ต่อชีวิตของตัวเองและสังคม

ในวรรณกรรมก่อนปี 2519 พระภิกษุส่วนใหญ่ดำรงชีวิตอยู่อย่างสมณะ กลมกลืนกับชาวบ้าน เช่น สมภารกร่าง ใน ไผ่แดง พระจ้อย พระหาญ ใน ไผ่ตัน พระภิกษุใน "ญาติ" ฯลฯ แต่ในเรื่อง งู ผู้แต่งได้ชี้ว่า มีสิ่งชั่วชุกเลสมากขึ้น พระจึงมีพฤติกรรมไปในทางละเมิดจริยธรรมและพระธรรมวินัยมากขึ้น พระภิกษุที่ฉ้อฉลได้ใช้วิธีการบิดเบือนพุทธศาสนา เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน โดยอ้างการทำบุญทำกุศล เพื่อให้ชาวบ้านบริจาคเงินทำบุญกันมากๆ ชาวบ้านที่หลงมงายก็คล้อยตามแม้จะมีชีวิตที่ฝืดเคือง เพื่อจะได้มีความสุขในชาติหน้า จึงไม่ได้เอาใจใส่พัฒนาชีวิตในชาตินี้ให้ดีขึ้น ชาวบ้านถึงกับยอมอดอซาก ออมล่าบาก เพื่อจะได้มีเงินหรือสิ่งของมาทำบุญ

จุดประสงค์ของผู้แต่ง คือ ต้องการกระตุ้นผู้อ่านให้คิด โดยเสนอเรื่องที่รุนแรงและน่าตระหนก ซึ่งไม่มีใครเคยหยิบยกขึ้นมาก่อน ผู้แต่งได้แสดงความคิดเห็นของตนผ่านตัวละครเอกเพื่อกระตุ้นให้เกิดคำถามและปฏิบัติวิธาค่อสิ่งที่เป็ความมงมงายผิดพลาด โดยเฉพาะมโนทัศน์ของการทำบุญ ซึ่งถูกเบี่ยงเบนบิดเบือนห่างจากแก่นแท้ของพุทธศาสนา ที่เห็นว่า การทำบุญต้องมีจุดมุ่งหมาย เพื่อความหลุดพ้นไม่ใช่ไปสู่สวรรค์ ซึ่งเป็นการทำบุญเพื่อกิเลสตัณหา สิ่งที่น่าสนใจ คือ การทำบุญในปัจจุบันมีความสัมพันธ์กับเงินทอง ชาวบ้านต้อง "ซื้อบุญกุศล ซื้อสิริมงคล" (วิมล ไทรนันทนวล, 2533 : 210) เพราะพระภิกษุเห็นช่องทางที่จะ "เอาบุญกุศลมาล่อ เอานรกมาขู่ เอาสวรรค์มาขาย" (เรื่องเดิม : 262)

ผู้แต่งได้แสดงความคิดเห็นของตนผ่านตัวละครเอก เพื่อชี้ผลของความมงมงายในเรื่องการทำบุญไว้ว่า "ฉันเบื่อจริง ไล้บุญกุศลอะไรของแม่นั้นนะ มีอะไรแม่ก็เอาไปทำบุญหมด แม้กระทั่งหลานๆ อด แม่ก็ยังเอาของที่มีใส่บาตร แล้วปล่อสให้หลานกินข้าวกับน้ำปลา... ในขณะที่พระกินไข่ทอด" (วิมล ไทรนันทนวล, 2533 : 164) และ

...บุญทานฉันก็อซากได้ แต่จนอย่างนี้แล้วยังจะไปเทใส่วัดซื้อบุญ ซื้อกุศล เราก็ตกนรกกันชาตินี้แหละแม่...ฉันพูดจริงๆ แม่ดูซิ มีแต่คนขนเงินขนทองไปให้วัด ทั้งที่ตัวเองไม่มีจะกิน วัดเจริญขึ้น ไร่ราชชั้น แล้วบ้านเราละ มัน

มีอะไรดีขึ้นบ้างนอกจากจมนลง... ใช้อับญุศลของแม่ที่เอาเงินไปแลกซื้อมานะ
มันอยู่ที่ไหน มันช่วยอะไร เราให้ดีขึ้นบ้างมั้ย ฉันอยากรู้ซัก...

(เรื่องเดิม : 182-183)

ผู้แต่งได้เปิดโปงว่า พระภิกษุในเรื่องได้ฉวยโอกาสกระทำบาปอย่างร้ายแรง
อย่างน่าตระหนกเพียงไร สมควรที่จะกำจัดพฤติกรรมเช่นนี้ให้หมดไป ผู้แต่งได้ทำให้ผู้อ่าน
รู้เบื้องหลังของตัวละครที่กระทำผิดจริยธรรมอย่างเลวร้าย โดยที่ตัวละครส่วนใหญ่ในเรื่อง
ไม่รู้แต่ผู้อ่านรู้ เหมือนผู้แต่งได้บอกผู้อ่านว่า ถ้าสิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นเรื่องจริงและสังคมส่วนใหญ่
ยังไม่ตื่นตัวรับรู้ ก็จะเป็นผลให้เกิดความเสื่อมในวงกว้างแก่สถาบันศาสนาและสังคมไทย
อย่างมหันต์

ผู้แต่งได้สร้างตัวละครที่เป็นพระภิกษุ ที่มีพฤติกรรมที่ฉวยโอกาสกระทำชั่ว
ก็เพราะมีจุดมุ่งหมายที่จะจรรโลงสถาบันศาสนาให้มีคุณค่าสืบต่อไป ดังที่ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์
ดู ในหัวข้อต่อไป

3.1.1 แก่นเรื่อง

เมื่อวิเคราะห์เรื่อง ดู แล้ว เห็นได้ว่าผู้แต่งได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับ
ศาสนาโดยเฉพาะพฤติกรรมของพระภิกษุ เป็นพฤติกรรมของพระภิกษุบางรูปที่มีผลต่อสังคมและ
ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสถาบันศาสนาในวงกว้างและระยะยาวได้ ผู้แต่งได้โจมตีและเปิดโปง
พฤติกรรมอันเลวร้ายของพระภิกษุ หรือมาๆ กับวิจารณ์ความมั่งมายของชาวบ้าน ผู้แต่ง
ได้วิพากษ์วิจารณ์พระภิกษุที่ปฏิบัติตนละเมิดจริยธรรมและบิดเบือนธรรมะ มีพฤติกรรมฉ้อฉล
เบียดเบียนชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านไม่ได้ตระหนักในพฤติกรรมนั้น เพราะชาวบ้านได้หลงใหล
ในความเชื่อผิดๆ มาแต่เดิมและยิ่งถูกซ้ำเติมโดยพระภิกษุที่หลักัดัน ชักจูงชาวบ้านไปสู่ความ
มั่งมายโง่เขลามากยิ่งขึ้น

3.1.2 โครงเรื่อง

เรื่อง ดู เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่หมู่บ้านโลกพระนาง หมู่บ้านนี้
ชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ทำนาไม่ได้ผล เนื่องจากใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์อย่างผิดๆ

มีพวกนก หนู แมลงมารบกวนข้าวในนา และยังถูกนายทุนเอารัศเอาเปรี๊ยะอย่างแนบเนียน ชาวบ้านมีความเป็นอยู่อย่างผืดเคือง ที่เป็นคนหนุ่มสาวก็ไปทำงานทำในต่างถิ่น คนที่ยังพอมี ในหมู่บ้านก็เป็นคนแก่และเด็กๆ เสียเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ วัดจึงถูกทอดทิ้งให้ชำรุดทรุดโทรม

ตัวละครที่สำคัญ มี 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายตัวเอง และฝ่ายปฏิปักษ์ ฝ่ายตัวเอง คือ ยี่สุ่น หมู่ชนวนาที่มีฝีมือทางชกมวยและเคราะห์ร้ายต้องติดคุกฐานฆ่าคนตาย อยู่ระยะหนึ่ง ส่วนฝ่ายปฏิปักษ์ คือ หลวงพ่อเนียน เจ้าอาวาสวัดโคกพระนางและกำนันฤทธิ์ คู่ปรับของยี่สุ่น

ความขัดแย้งในเรื่อง มี 2 ส่วน คือ ความขัดแย้งระหว่างตัวละคร และความขัดแย้งทางความคิด ความขัดแย้งระหว่างตัวละคร คือ ความขัดแย้งระหว่างยี่สุ่นกับกำนันฤทธิ์ เนื่องจากชอบผู้หญิงคนเดียวกัน กำนันฤทธิ์กำจัดยี่สุ่นได้โดยวิธีแผนสกปรก เมื่อยี่สุ่นติดคุกกำนันฤทธิ์ก็ใช้อุบายแย่งภรรยาของยี่สุ่นไปได้ เรื่องได้ทวีความเข้มข้นมากขึ้น เมื่อเจ้าอาวาสคนใหม่ได้มาถึงวัดโคกพระนาง และได้มีความสนิทสนมกับกำนันฤทธิ์ เนื่องจากมีผลประโยชน์ร่วมกัน กำนันฤทธิ์หวังให้เจ้าอาวาสเป็นหัวคะแนน เพราะเตรียมจะสมัครผู้แทนฯ ส่วนเจ้าอาวาสหวังลาสิกขาเพราะการทำบุญ หลวงพ่อเนียนจึงเป็นปฏิปักษ์กับยี่สุ่นด้วย โดยเริ่มจากจุดที่กำนันฤทธิ์พยายามฉวยโอกาสกำจัดยี่สุ่นเมื่อนั้นโทษใหม่ๆ ขณะที่มี เรื่องพระพุทธรูปในศาลาการเปรียญที่วัดถูกฉกฉวยไป

พฤติกรรมของหลวงพ่อเนียนที่พยายามหาเงินเข้าวัดเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งในทางความคิดกับยี่สุ่นมากขึ้น ยี่สุ่นได้ต่อต้านการทำบุญอย่างงมงาย พฤติกรรมของยี่สุ่นจึงเป็นการต่อต้านหลวงพ่อเนียนด้วย ความขัดแย้งของตัวละครจึงเกี่ยวข้องกับ ความขัดแย้งทางด้านความคิดซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของเรื่อง ความขัดแย้งนี้ในระดับลึก เป็นความขัดแย้งเรื่องแนวคิดและทำให้เกิดจุดคลี่คลายปมปัญหา (climax) คือ ยี่สุ่นตัดสินใจแสดงให้ เห็นกันว่า เจ้าอาวาสหลอกลวงชาวบ้าน แต่ก็ล้มเหลวถูกจับกุมอีกครั้งหนึ่ง การที่เรื่องจบลงเช่นนี้บอกผู้อ่านว่า การต่อสู้เพื่อชิงล้างของปัจเจกบุคคลยังไม่เพียงพอ แต่ยี่สุ่นก็ได้พยายามที่จะปลุกฝังลูกชายที่กำลังเจริญเติบโตให้สืบทอดการเป็นนักจับบุญ โดยผู้แต่งใช้สัญลักษณ์การจับบุญสื่อความหมายการกำจัดภิกษุที่ชั่วร้าย ผู้แต่งยังเห็นว่าพฤติกรรม

ของยี่สุ่นนี่เป็นเพียงการเริ่มต้นเท่านั้น คงจะต้องมีการตื่นตัวของประชาชนอีกมากจึงจะแก้ปัญหาได้สำเร็จ

ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นถึงพื้นฐานความคิดของชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ยังงมงายในเรื่องการทำบุญอยู่มาก เปิดโอกาสให้พระที่ฉ้อฉล ฉวยโอกาสบิดเบือนธรรมะเอาสวรรค์มาหลอกให้ชาวบ้านงมงายมากขึ้นอีก พระได้เป็นผู้ที่ชักจูง ผลักดันชาวบ้านไปสู่ความมั่งงาย ไร้เขลา เพื่อที่จะได้แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวได้อย่างสะดวกและง่ายดาย แม่ของยี่สุ่นเป็นตัวแทนของชาวบ้านที่ถูกมอมเมาเช่นนี้

หลวงพ่อบุญเนี่ยนเป็นพระที่ฉ้อฉล พยายามเรียกรายเงินทำบุญกับชาวบ้าน ทุกครั้งที่มีโอกาส และประสบความสำเร็จเสมอ บางครั้งได้แสดงความโศกจนออกนอกหน้า เช่น ในคราวที่ยี่สุ่นชกมวยในงานวัดได้เงินรางวัลสองพันบาท แม่ของเธอได้ขอเงินไปทำบุญกับหลวงพ่อบุญเนี่ยนแล้วครั้งหนึ่ง แต่พอหลวงพ่อบุญเนี่ยนพบกับยี่สุ่นก็ยิ่งได้ขอร้องให้ยี่สุ่นบริจาคเงินสร้างเมรุอีก ทั้งๆ ที่ยี่สุ่นป่วยเป็นอัมพาต หลวงพ่อบุญเนี่ยนก็ยังพยายามเกลี้ยกล่อมเชิงบังคับอีกว่า "เอาเถอะโยม มีมากก็ทำมาก มีน้อยก็ทำน้อย บุญกุศลก็ได้เหมือนกัน มันอยู่ที่ใจของเรา แล้วนี่โยมจะช่วยทางวัดสักเท่าไรล่ะ" (วิมล ไทรนิมิต, 2533 : 133)

ยี่สุ่นปฏิเสธหลวงพ่อบุญเนี่ยนไม่ได้เพราะเห็นว่าเป็นการไม่สมควร จึงตอบหลวงพ่อบุญเนี่ยนว่าจะบริจาคเพิ่มอีกสักร้อยสองร้อย หลวงพ่อบุญเนี่ยนรู้สึกผิดหวัง แต่ก็ไม่ละความพยายาม ได้พูดหวานล้อมกับยี่สุ่นอีกว่า "บุญกุศลนั้นทำกันได้ง่ายหรือหน่าโยม เมื่อมีโอกาสก็ควรรีบทำเอาไว้ เราจะตายวันนี้พรุ่งนี้ก็ไม่รู้ สร้างบุญกุศลเอาไว้หลายๆ เมื่อตายไปแล้วจะได้สบายสุขในสวรรค์" (เรื่องเดิม : หน้าเดียวกัน)

ผู้อ่านย่อมจะเห็นได้ไม่ยากว่า หลวงพ่อบุญเนี่ยนมีความเลวร้าย แม้พยายามรักษาทำดีให้มั่งนวลและหูคจาคน่าเชื่อถือ แต่ใช้ความฉลาดหลอกล่อชาวบ้าน ซึ่งถ้าพิจารณา ก็จะเห็นว่าไม่ได้พูดอย่างจริงใจและมีหลักการแต่อย่างใด ทั้งยังบิดเบือนธรรมะเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าจะทำให้ประชาชนมีศรัทธาของชีวิตที่ดำรงอย่างแท้จริง ผู้ที่จะได้ประโยชน์ร่วมกับเจ้าอาวาส คือ ผู้มีฐานะดีเพราะมีอิทธิพลอยู่แล้ว เช่น กำนันฤทธิ

ความขัดแย้งระหว่างยี่สุ่นกับกำนันฤทธิ ถึงแม้จะเป็นความขัดแย้งส่วนตัว แต่ก็โยงไปยังค่านิยมของสังคม ฝ่ายปฏิบัติทั้งกำนันฤทธิและหลวงพ่อบุญเนี่ยนได้ใช้

คำนิยามบางอย่างเป็นเครื่องมือทำลายตัวเอง การที่หลวงพ่อเนียนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการทำลายคนดีจึงเป็นสิ่งซึ่งน่าสลดใจ และกระตุ้นให้ผู้อ่านวิพากษ์วิจารณ์สังคมด้วย

ผู้แต่งได้สร้างให้ชื่อนี้เป็นคนที่ประวิติไม่ดี ต้องโทษจำคุกเพราะฆ่าคนตายโดยไม่เจตนา หลังจากที่เห็นโทษออกมาชื่อนี้ก็มาจับงูช่าย เพื่อจะได้สะสมเงินไว้ซื้อควาย แต่ชื่อนี้ก็ต้องเสียเงินไปมากกับการทำบุญอย่างมั่งงายของแม่ที่ไม่คำนึงถึงชีวิตปัจจุบัน ชื่อนี้มองว่าเจ้าอาวาสหลอกหลวงชาวบ้านจึงได้พยายามต่อต้าน ถึงกับลอบเข้าไปตัดเศียรพระพุทธรูปในโบสถ์ เพื่อให้ชาวบ้านเลิกมั่งงายเรื่องพระพุทธรูปกินคนที่เจ้าอาวาสวางแผนหลอกไว้ แต่ชื่อนี้ก็ไม่สามารถทำให้ชาวบ้านเลิกมั่งงายได้ เพราะชาวบ้านศรัทธาต่อหลวงพ่อเนียนมาก กลับคิดเอาเองว่าพระพุทธรูปนั้นยังศักดิ์สิทธิ์อยู่ แต่ที่ถูกตัดเศียรเพราะถูกหลวงพ่อเนียนตอกปาก ตอกมือ และได้ขอร้องเอาไว้ต่างหาก ชื่อนี้จึงถูกจับในข้อหาทำลายพระพุทธรูป ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นว่า ชื่อนี้ได้พยายามแก้ไขปัญหาโดยเอาตัวเองเข้าไปแลกกับการจับผิดพระภิกษุผู้ที่เข้ามาฉวยโอกาสหากินกับศาสนา เพราะเห็นว่าปัญหานี้เป็นปัญหาที่ทุกคนต้องตระหนักและรีบแก้ไข ถึงแม้ว่าชื่อนี้จะเป็นประชาชนที่ไม่หนึ่งดูคตาส รุ้จักวิพากษ์วิจารณ์และลงมือกระทำ แต่ก็ยังไม่อาจแก้ไขได้จนกว่าประชาชนจะตื่นตัวจากความมั่งงาย

สรุปโครงเรื่องหลัก เป็นการต่อต้านพระภิกษุอัคร์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันศาสนาและต่อต้านระบบความคิดของสังคมที่บิดเบือนไปจากแนวทางที่แท้จริงของศาสนาและได้ลุกลามไปมาก ในปัจจุบันพระภิกษุได้กลายเป็นปัจจัยของกระบวนการสร้างความทุกข์แก่ประชาชน เพราะพระภิกษุที่มีความหลงใหลในวัตถุถือโอกาสแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน อาศัยความเมตตา ความดีงามมาบังหน้า ผู้แต่งได้ใช้สัญลักษณ์ของงูเหลือมซึ่งเป็นสัตว์ที่เหี้ยมโหด และน่ารังเกียจมากที่สุด เป็นสัญลักษณ์ของพระภิกษุที่เข้ามาฉวยประโยชน์ส่วนตนในพุทธศาสนาอย่างเลือดเย็น ผู้แต่งได้บรรยายงูเหลือมที่ตัวเอกได้พบว่าเป็นงูเหลือมมีง่าคำข้างลำตัวนั้นสะท้อนแสงแดดเป็นเงาวาวเหลืองอร่าม ราศีจากลำตัวอ้วนท้วนสมบูรณ์ ทำให้เขาคิดถึงสีเหลืองของอะไรอย่างหนึ่ง มันเหลืองเหมือนอะไรหนอ" (วิมลไตรนิมิต, 2533 : 231) และ "บัดนี้เขารู้แล้วว่า งูที่น่ากลัวที่สุดก็คือ งูที่สงบเชื่องช้า ไม่มีพิษมีภัยอย่างงูเหลือม...มันจกของ...ไปกินอย่างหน้าด้านๆ...ไอ้สัตว์นรก"

(เรื่องเดิม : 231-232)

ผู้แต่งได้ชี้ให้เห็นว่า องค์การทางศาสนาที่ขาดการควบคุมจะเปิดโอกาสให้คนชั่วเข้ามาทำชั่วมากขึ้น ดังนั้นผู้แต่งจึงสร้างเหตุการณ์ในเรื่องให้ยี่สุนจับงูตลอดเรื่อง แสดงถึงการกำจัดผู้ที่เข้ามาฉวยโอกาสในศาสนา ดังที่ผู้แต่งได้ให้ตัวละครเอก คือ ยี่สุน ได้จับงูและยังได้ถามลูกชายของเขาก่อนที่จะถูกจับตัวไปว่า "ลูกอยากเป็นนักจับงูอีกไหม" (เรื่องเดิม : 268)

3.1.3 ลักษณะนิสัยของตัวละคร

3.1.3.1 หลวงพ่อเนียน

หลวงพ่อเนียนเป็นเจ้าของอาวาสองค์ใหม่ของวัดโคกพระนาง และเป็นเจ้าอาวาสที่อายุน้อยที่สุดในจังหวัด คือ 30 ปี หลวงพ่อเนียนมีความสามารถพูดให้ผู้อื่นประทับใจ เกิดความนิยมชมชอบ เพราะมีจิตวิทยาในการพูด เช่น รู้ว่ามนุษย์ต้องการการยอมรับและการยกย่องชมเชย หลวงพ่อเนียนจึงพูดยกย่องชมเชยชาวบ้านเพื่อสร้างความเลื่อมใสศรัทธาและทำให้ชาวบ้านกระทำตามที่ตนต้องการ ประกอบกับหลวงพ่อเนียนมีรูปร่างหน้าตาดี ผิวพรรณขาวนวลเนียน รูปร่างหน้าตาผิวพรรณมีส่วนทำให้หลวงพ่อเนียนมีสง่าราศี ดังที่ผู้แต่งบรรยายว่า "ทำงานมาจริงๆ ผิวพรรณผุดผ่อง ราศีราสันสุกปลั่ง" (วิมล ไทรนิ่มนวล, 2533 : 22) บุคลิกลักษณะภายนอกของหลวงพ่อเนียนได้มีส่วนทำให้ชาวบ้านเลื่อมใสศรัทธา หลวงพ่อเนียนมีลักษณะนิสัย ดังนี้ คือ

ก. มุมานะ ทะเลาะชานมัวเมาในอิฏฐารมณ์¹

ชีวิตของหลวงพ่อเนียนในวัยเด็ก เป็นชีวิตที่ขาดความรัก ความอบอุ่น เพราะพ่อแม่แยกทางกัน หลวงพ่อเนียนไม่มีที่พึ่งและรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนเกินของครอบครัวใหม่ของแม่จึงหนีไปอยู่วัด ยึดเอาวัดและพระเป็นที่พึ่ง เมื่อมาอยู่วัดก็ได้ช่วยเหลือตนเองมาตลอด ได้เรียนรู้การพึ่งตนเอง ได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ได้เปรียญสี่ เมื่ออายุยี่สิบห้าปี เห็นได้ว่าหลวงพ่อเนียนมีความมุมานะจึงประสบความสำเร็จได้ทั้งๆ ที่อายุยังน้อย

¹ อิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์หรือสิ่งน่าปรารถนา น่าพอใจ ได้แก่ ลาก ยศ สรรเสริญ สุข (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525 : 905)

ฉากที่หลวงพ่อบุญนอมน้ำไหลบ่าในคืนก่อนที่จะไปรับ
ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดโคกพระนาง สะท้อนให้เห็นความทะเยอทะยานและความโลภโหดใช้
ความฉลาดแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว เพราะหลวงพ่อบุญนตั้งความหวังที่จะสร้างวัด
โคกพระนางเป็นอาณาจักรของตนให้ได้ แต่เมื่อหลวงพ่อบุญนได้เห็นสภาพของวัดที่ชำรุด
ทรุดโทรม ซากการดูแล ก็รู้สึกหดหู่และได้ตั้งปณิธานในใจว่า "ขอเวลาไม่เกินห้าปี วัดนี้จะไม่
แพ้วัดที่อำเภอ ฉันจะสร้างมันให้เป็นวิมานน้อยๆ ให้ได้" (วิมล ไทรนันทกุล, 2533 : 38)

ความรู้สึกขาดของหลวงพ่อบุญนตั้งแต่วัยเด็ก น่า
จะส่งผลให้เกิดความต้องการความมั่นคงในชีวิตอย่างไม่มีที่สิ้นสุด หลวงพ่อบุญนจึงสร้างกุฏิ
หลังใหม่เพื่อความสุขสบายส่วนตัว สร้างเมรุ สร้างโบสถ์ และศาลาการเปรียญให้ใหญ่โต
ทัดเทียมกับวัดที่อยู่ในจังหวัด และพระภิกษุรูปนี้ยังคิดที่จะมี "รถประจำตำแหน่งเหมือนกับ
ท่านพระครูเจ้าคณะอำเภอ" (เรื่องเดิม : 261) เห็นได้ว่าชีวิตของหลวงพ่อบุญนเป็น
ชีวิตที่บกพร่อง จึงทำให้เกิดความทะเยอทะยานมากและเมื่อขยายขอบเขตของความต้องการ
จนขาดการควบคุมตนเอง จึงเกิดความมัวเมาในอริยารมณ์ ได้ฉวยโอกาสฉกฉวยผลประโยชน์
จากค่านิยมและความง้อของชาวบ้าน โดษได้เรียกรับเงินทำบุญจากชาวบ้านทุกครั้งที่มีโอกาส
ทั้งๆ ที่ชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นส่วนใหญ่มีฐานะยากจน แต่หลวงพ่อบุญนก็ไม่ได้คำนึงถึงความ
เป็นอยู่ของชาวบ้าน มุ่งแต่จะสร้างเมรุ โบสถ์ และศาลาการเปรียญให้ใหญ่โตและราคาแพง

๒. ฉลาด เจ้าเล่ห์ ซาดเหี้ยโหดตบตะ^๑ และเหี้ยมโหด

หลวงพ่อบุญน มีความฉลาดที่เห็นได้ชัดอยู่หลาย
ประการ คือ มีความฉลาดในการใช้ถ้อยคำให้เป็นที่น่าพอใจและชักนำให้เป็นไปตามที่ตนต้อง
การ ในวันแรกที่หลวงพ่อบุญนไปวัดโคกพระนาง ได้กล่าวทักทายชาวบ้านด้วยคำพูดที่ชาวบ้าน
เกิดความประทับใจ และยังเลือกใช้คำพูดกับบุคคลต่างๆ ตามลักษณะเฉพาะของบุคคลนั้น
เพื่อให้ผู้อื่นเกิดความประทับใจและเลื่อมใสศรัทธา เช่น ได้กล่าวชมเชยสง่าราศีของ
กำนันฤทธิ์ พูดให้ความสำคัญกับปากกล้า และพูดยกย่องยasnวลว่าเป็นคนใจบุญ การยกย่อง
ชมเชยชาวบ้านของหลวงพ่อบุญน มีผลทำให้ชาวบ้านเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ดังนั้น

^๑ นิริโหดตบตะ คือ ความละอายบาปและความเกรงกลัวต่อบาป (พจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525 : 875)

ในคราวต่อๆ มาไม่ว่าหลวงพ่อเนียงจะพูดเรื่องอะไร ชาวบ้านจะเชื่อตามที่หลวงพ่อเนียงพูดทุกอย่าง หลวงพ่อเนียงจึงฉวยโอกาสจากความโง่ และความเลื่อมใสศรัทธาจากชาวบ้าน แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว โดยได้พูดชักชวนให้ชาวบ้านทำบุญกันมากๆ มีการเรียกรับเงินจากชาวบ้านทุกครั้งที่มีโอกาส โดยพยายามพูดถึงอำนาจสิทธิ์ของการสร้างบุญสร้างกุศล ว่าตายไปแล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ นั่นก็คือการบิดเบือนพุทธศาสนา เห็นได้ว่าหลวงพ่อเนียงใช้การพูด เป็นอุปกรณ์สำคัญในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว แม้แต่ในเหตุการณ์ที่หลวงพ่อเนียงได้ลอบตัดเศียรพระพุทธรูปในศาลาการเปรียญ ตอนแรกไม่ได้คิดจะตัดเพื่อป้ายความผิดใคร แต่บังเอิญสี่ส่นเพิ่งหันโทษกลับมา หลวงพ่อเนียงจึงฉวยโอกาสเรียกสี่ส่นมาสอบถามเป็นการสร้างสถานการณ์ให้ชาวบ้านเข้าใจคิดว่าสี่ส่นเป็นผู้กระทำ ดังที่ผู้แต่งบรรยายว่า "ท่านเจ้าอาวาสมองผู้คนที่ซุบซิบนิทง่าว่าสี่ส่นเป็นผู้ตัดเศียรพระแล้วนึกกระหึ่ม การเรียกด้วยสี่ส่นมาสอบถามนับเป็นแผนหาแพะรับบาปที่คิดเยี่ยมเกินคาด" (วิมล ไกรนันทนา, 2533 : 99) พฤติกรรมของหลวงพ่อเนียง แสดงให้เห็นถึงนิสัยของหลวงพ่อเนียงที่ขาดความละอายใจ ไม่เกรงกลัวบาป ที่ป้ายความผิดให้กับผู้อื่นสักที ลักษณะนิสัยด้านนี้ได้ทวีความรุนแรง เห็นได้ชัดขึ้นในเหตุการณ์ต่อๆ มา

หลวงพ่อเนียงเป็นคนที่มิไหวหวัช สามารถหลอกลวงเอาประสบการณ์ของตนมาใช้พูดให้เกิดความศรัทธาได้ ในคราวที่หลวงพ่อเนียงไปเยี่ยมหลวงตาเต๋ถึงกุฏิ หลวงพ่อเนียงได้กราบว่าหลวงตาเต๋มีโรคประจำตัว คือ โรคกระเพาะ หลวงพ่อเนียงได้พูดกับหลวงตาเต๋เพื่อสร้างไมตรีที่ดีต่อกันโดยพูดถึงสาเหตุและอันตรายของโรคกระเพาะ และแสดงความห่วงใยต่อสุขภาพของหลวงตาเต๋ การพูดของหลวงพ่อเนียงมีผลให้หมคนายกและชาวบ้านที่ได้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธามากยิ่งขึ้น นอกจากนี้หลวงพ่อเนียงยังได้ใช้หลักจิตวิทยาต่างๆ ในการคุชชะตาราตีให้กับชาวบ้าน มีผลให้ชาวบ้านชื่นชมเลื่อมใสศรัทธา และมาหาหลวงพ่อเนียงจนแน่นอกุฏิ พฤติกรรมของชาวบ้านแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านโรคพระนางไม่มีความมั่นใจในการดำเนินชีวิต เพราะชาวบ้านมีฐานะยากจนชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไข่มุ่งถึงความสมบูรณ์พูนสุขในชีวิตในอนาคต หลวงพ่อเนียงได้ฉวยโอกาสนี้สร้างศรัทธาและแสวงหาผลประโยชน์ได้อย่างง่ายดาย

ผู้แต่งได้สร้างให้หลวงพ่อเนียงเป็นพระที่ขาดหิริ
โรคตบปะ ถึงกับสร้างสถานการณ์ว่า พระประธานในโบสถ์เป็นพระพุทธรูปกินคน เพื่อหลอก

หลวงชาบ้าน ให้ชาบ้านในละแวกใกล้เคียงและต่างจังหวัดมานมัสการหลวงพ่อกินคน หลวงพ่อเนียนยังสร้างสถานการณให้ชาบ้านเข้าใจว่าหลวงตาเต้เป็นพระที่อยู่ยงคงกระพัน เพราะเมื่อมรณภาพแล้วร่างกายไม่เน่าเปื่อย การสร้างสถานการณของหลวงพ่อกินคนมีผลให้ชาบ้านที่หลงมวงายต่างพากันมาวัดโลกพระนางกันมากมาย ดังที่ผู้แต่งได้บรรยายไว้ว่า

...ประชาชนยังหลากไหลมาเหมือนน้ำป่า มานมัสการหลวงพ่อกินคน มาเข้าพระผงหลวงตาเต้ มานมัสการหลวงพ่อกินคน เพื่อขึ้นชมบารมี เพื่อรับการประพรมน้ำมนต์ เพื่อรับการเจิมหน้าผาก เพื่อรับน้ำมนต์ไปดื่ม-อาบ เพื่อรับการกักทาย "โสมเป็นผู้มีลักษณะดี มีใจอันเปี่ยมกุศล ชาติก่อนสร้างบุญไว้ดี ทำชาตินี้ไว้เพื่อชาติหน้า" มาเพื่อซื้อบุญกุศล ซื้อศิริมงคลไว้บ้าน (วิมล ไทรนันทวล, 2533 : 209-210)

ความซาตหิริโศดตปิยะของหลวงพ่อกินคนได้ขยายเพิ่มขึ้นจนกลายเป็นความเหี้ยมโหด ในคราวที่หลวงตาเต้ได้รู้ความลับของหลวงพ่อกินคนว่ามีความวิปริตทางเพศได้เสนสมกับพระจันทร์ หลวงพ่อกินคนโกรธมากและกลัวว่าหลวงตาเต้จะนำเรื่องให้เห็นไปโทษนะ หลวงพ่อกินคนจึงกำจัดหลวงตาเต้โดยการวางยาพิษ จากพิษงูเห่าที่หลวงตาเต้สะสมไว้ ดังที่ผู้แต่งบรรยายไว้ว่า หลวงพ่อกินคน มองหา "ขวดใส่ที่เคยถามหลวงตาเต้...พบแล้วท่านก็หยิบขึ้นมาหมุนฝาเกลียว เปิดฝายาน้ำชาออกแล้วเปิดฝากระเบื้อง ไอร้อนระเหยฉุน ท่านเจ้าอาวาสเทเกล็ดสีเหลืองใส่กาน้ำชา แล้วปิดให้อยู่ในสภาพเดิม" (วิมล ไทรนันทวล, 2533 : 189)

พฤติกรรมของหลวงพ่อกินคน แสดงให้เห็นว่า หลวงพ่อกินคน เป็นคนเหี้ยมโหดมากฆ่าคนได้ทั้งๆที่ตนเองยังคงเป็นสมณะและฆ่าสมณะด้วยกัน

3.1.3.2 หลวงตาเต้

หลวงตาเต้ เป็นพระภิกษุชรา มีพรรษามาก หลวงตาเต้บวชอยู่วัดโลกพระนางมาตั้งแต่เป็นเเพร การที่พระภิกษุรูปนี้ไม่ได้เป็นเจ้าของอาวาสอาจเป็นเพราะไม่ได้มีการศึกษาทางธรรมมากนัก ทั้งนี้เห็นได้ว่ามีกิจกรรมเน้นหนักด้านเวทมนต์คาถาและไม่เคยแสดงภูมิรู้ทางหลักธรรมในช่วงใดของเรื่องเลย ผู้แต่งได้สร้างให้หลวงตาเต้มีโรคประจำตัว คือ โรคกระเพาะ ซึ่งรักษาไม่หายขาด

ผู้แต่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับหลวงตาเต๋ ในส่วนที่เป็นตัวตน ภายใน คือ ความรู้สึกและความคิดน้อยมาก ลักษณะนิสัยของหลวงตาเต๋จึงไม่เด่นชัด แต่มีพฤติกรรมที่น่าสนใจ คือ สนใจเวทมนต์คาถา และใช้ความรู้หมกมุ่นกับการทำเครื่องราง เพื่อให้เช่า ผู้แต่งได้สร้างให้หลวงตาเต๋สนใจในเวทมนต์คาถาตั้งแต่สมัยที่เป็นเพชร ศึกษาคาถาอาคมเพื่อใช้ปลุกเสกเครื่องรางของขลัง คือ ปลัดขิก กิเลสหนักของปลัดขิกโด่งดังไปไกล ชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงและต่างจังหวัดต่างมาขอเช่ากันมาก หลวงตาเต๋จึงมีรายได้จากการเช่าปลัดขิกมากมาย พฤติกรรมนี้ทำให้เห็นว่าหลวงตาเต๋เป็นพระที่โลกในลาภสักการะ ความเป็นพระที่โลกของหลวงตาเต๋ ผู้แต่งก็ไม่ได้ให้ข้อมูลว่าโลกแล้วเอาไปไหน เพราะหลวงตาเต๋ไม่มีญาติพี่น้องที่ไหนที่ต้องเอาเงินไปช่วยเหลือ สภาพความเป็นอยู่ก็ไม่ได้ใช้ชีวิตนิตี พฤติกรรมของหลวงตาเต๋จึงไม่สามารถศึกษาลักษณะนิสัยให้ลึกซึ้งได้ แต่พฤติกรรมนี้ก็มีส่วนทำให้ผู้อ่านเข้าใจแก่นเรื่อง ที่ทำให้เห็นว่า หลวงตาเต๋เป็นพระที่เข้ามาอาศัยผ้าเหลือง เป็นเครื่องมือในการทำมาหากิน

พฤติกรรมของหลวงตาเต๋ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ เป็นคนลึกลับและชอบเลี้ยงงู ผู้แต่งได้สร้างให้หลวงตาเต๋เป็นคนลึกลับไม่ชอบส่งสิ่งกับใคร แม้แต่หลวงพ่อบุญเจ้าอาวาสคนใหม่ได้ไปเยี่ยมหลวงตาเต๋ถึงกุฏิ หลวงตาเต๋ก็ไม่เชิญเข้าไปในกุฏิจึงต้อนรับที่ระเบียงกุฏิแทน ความเป็นคนลึกลับของหลวงตาเต๋ ผู้แต่งก็ไม่ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่ามีเหตุผลเช่นไร หลวงตาเต๋ชอบเลี้ยงงูเห่า เพื่อรักษาชีวิตให้ชาวบ้านเช่า พฤติกรรมนี้เป็นพฤติกรรมที่เลวร้ายมาก ซึ่งผู้อ่านคงจะเข้าใจตรงกันว่า ผู้ที่มาเช่านิชงูไปนั้น คงจะเช่าเอาไปเป็นยาพิษที่จะทำลายชีวิตของผู้อื่น พฤติกรรมนี้เป็น การสนับสนุนให้มีการเอาชีวิตกัน ผู้แต่งต้องการสะท้อนให้เห็นว่า การที่พระภิกษุรูปนี้ต้องตายด้วยนิชงูที่สะสมไว้ เพราะได้หมกมุ่นอยู่กับสิ่งที่เป็นพิษเป็นภัย ลักษณะนิสัยของหลวงตาเต๋ไม่เด่นชัด ผู้วิจัยจึงไม่สามารถวิเคราะห์ได้

3.1.3.3 พระจันทร

จันทร เป็นหนุ่มที่หน้าตาดี แต่หยาบโหรง ไม่ชอบทำงานหนักโดยเฉพาะการทำนา จันทรจึงได้หนีไปทำงานที่กรุงเทพฯ ทั้ๆ ที่จันทรได้แต่งงาน

กับกระถิน ซึ่งเป็นน้องสาวของยี่สุ่นและมีลูกชายฝาแฝด เมื่อเขาไปทำงานที่กรุงเทพฯ จันทรไม่ได้ส่งข้าวและไม่ได้ส่งเงินมาเลี้ยงดูครอบครัวเลย ภาวะต่างๆ จึงตกอยู่ที่ภรรยาของเขา พฤติกรรมนี้ทำให้มองเห็นว่าจันทรเป็นคนที่ไม่มีความรับผิดชอบ จันทรได้กลับมาที่หมู่บ้านอีกครั้งหนึ่ง เมื่อทราบข่าวว่าทางวัดจะจัดงานทำบุญเดือนสี่ เขาคิดว่าจะได้สนุกสนานอีกครั้งในงานนี้ เมื่อกลับมาถึงบ้าน พ่อของจันทรได้ขอร้องให้บวช เพื่อจะได้เฝ้าสนมแม่ของจันทร จันทรก็ยอมบวช เมื่อบวชก็ได้เป็นเลขชาฯ ให้หลวงพ่อบุญยืน โดยที่หลวงพ่อบุญยืนเสนอเงินให้เป็นจำนวนมาก และหลวงพ่อบุญยืนยังได้ให้ความหวังอีกว่าถ้าบวชต่อไปจะมีเงินให้ใช้ไปตลอด พระจันทรจึงบวชต่อไป เพราะเห็นแก่เงิน และพระจันทรคงมีความคิดว่าบวชแล้วสบาย ไม่ต้องทำงานหนัก อีกทั้งยังมีเงินใช้อีกด้วย พฤติกรรมนี้แสดงให้เห็นว่า พระจันทรมีความโลภและขาดหิริโอตตัปปะ ลักษณะนิสัยอีกประการหนึ่งของพระจันทร คือ ความเป็นคนขี้ขลาด อ่อนแอ ลักษณะนิสัยนี้ทำให้พระจันทรไม่สามารถสลัดตนเองออกมาจากบ่วงตัณหาและอำนาจของหลวงพ่อบุญยืนได้ พระจันทรไม่สามารถต่อต้านความชั่วร้าย ไม่เข้มแข็งพอที่จะเป็นตัวของตัวเองได้

3.1.4 บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ ใน ๖

ในเรื่อง ๖ มีภิกษุ 4 รูป คือ หลวงพ่อบุญยืน หลวงตาเต้ พระจันทร และ พระบัว แต่พระรูปหลังนี้ไม่มีบทบาทใดๆ เลย (ประเด็นนี้ผู้วิจัยจะศึกษาในบทต่อไป) ผู้แต่งให้ความสำคัญต่อหลวงพ่อบุญยืนมากกว่า หลวงตาเต้ และพระจันทร พระภิกษุทั้ง 3 รูปนี้ มีลักษณะร่วมกัน คือ มีบทบาทที่ไม่สนองความคาดหวังตามบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม ซึ่งมีความร้ายแรงต่างกัน

ในทัศนะของผู้แต่ง หลวงพ่อบุญยืนเป็นตัวละครที่น่ารังเกียจมากที่สุด เพราะหลวงพ่อบุญยืนมีบทบาทถึง 2 ระดับ บทบาทภายนอกดูเหมือนว่าสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม คือมีบทบาทในการเป็นผู้นำของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านมีความหวังเป็นที่พึ่งทางใจ และเป็นผู้นำทางพิธีกรรม แต่บทบาทในระดับลึก หลวงพ่อบุญยืนได้กระทำในสิ่งที่ขัดต่อบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมอย่างรุนแรง เช่น ได้ตัดเศียรพระพุทธรูปในศาลาการเปรียญ ได้สร้างสถานการณ์ว่าพระประธานในโบสถ์เป็นพระกินคน ได้เป็นฆาตกร

ฆ่าหลวงตาเต้และมีพฤติกรรมที่แสดงความวิปริตทางเพศกับพระจันทร์ และที่ส่งผลกระทบต่อ
รุนแรงต่อสังคมก็คือ ทำให้เกิดมิชฌาภีในคำสอนของศาสนา และทำให้เกิดความฮากจน
มากขึ้น

พฤติกรรมของหลวงพ่อเนียนที่เป็นพระที่ฉ้อฉล มีการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนจากชาวบ้าน โดยเอาเรื่องบุญกุศลมาหลอกลวงชาวบ้าน เพื่อหวังผลใน
ลาภสักการะ พฤติกรรมนี้แสดงให้เห็นว่าหลวงพ่อเนียนเป็นพระที่วิปริตจากพระธรรมวินัย
ได้บิดเบือนธรรมะ การสร้างกุญให้ใหญ่โตเกินกำหนดเป็นความผิดขั้นสังฆาภิเสส หลวงพ่อ
เนียนเป็นพระที่มีโศภาวิต โทสงวิต และโมหกวิต พฤติกรรมของหลวงพ่อเนียนทำให้ผู้อ่าน
เกิดความรู้สึกรังเกียจและขยะแขยงมาก เพราะพระภิกษุรูปนี้เป็นเพียงแต่บุคคลที่ใช้ผ้าเหลือง
คลุมกาย แต่จิตใจสกปรกโสมม แม้ว่าได้บวชเรียนมานาน มีหลักฐานว่ามีความรู้ทางธรรม
แต่ไม่ได้เข้าถึงธรรม หากพิจารณาพฤติกรรมของหลวงพ่อเนียนก็เห็นได้ว่ามีความผิดร้ายแรง
ถึงขั้นปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุ เพราะได้เสพเมถุนและฆ่ามนุษย์

บทบาทของหลวงตาเต้ ผู้ตั้งเนื้อว่าเป็นพระที่อาศัยผ้าเหลือง เป็น
เครื่องมือในการทำมาหากิน หลวงตาเต้เป็นพระนอกวัด มีความหลงมกภายในเครื่องวิชา
มีความโลภในลาภสักการะ พฤติกรรมของหลวงตาเต้มีผลกระทบต่อสังคม ทำให้ชาวบ้าน
หลงมกในเครื่องรางของขลัง เป็นการมอมเมาชาวบ้าน

ส่วนบทบาทของพระจันทร์ มีผลทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเลื่อมศรัทธา
เพราะเมื่อบวชแล้วก็ไม่ได้ศึกษาพระธรรมวินัย เหตุที่บวชเพราะต้องการความสะดวกสบาย
และต้องการเงิน เพราะตนเองไม่เคยพบกับเงินจำนวนมากมาอย่างนี้มาก่อน ความผิด
ของพระจันทร์ถึงขั้นปาราชิก เพราะได้เสพเมถุนกับหลวงพ่อเนียน

ในทัศนะของผู้แต่ง การบวชเรียนโดยขาดการเข้าถึงแก่นแท้ของ
พุทธศาสนาไม่ได้ช่วยกล่อมเกลามนุษย์ให้ดีขึ้น แต่กลับจะทำให้ร้ายแรงขึ้นกว่าเดิม ผู้แต่งได้
สะท้อนความคิดว่า ศาสนาที่ขาดการควบคุมจะเปิดโอกาสให้คนชั่วทำชั่วมากขึ้น ฉะนั้น
ประชาชนจะต้องไม่นิ่งดูดาย จะต้องช่วยกันแก้ไขปัญหาและต้องรู้เท่าทันผู้ที่ฉวยโอกาสหากิน
กับศาสนา

3.2 พระภิกษุ จาก "ใจเอ๋ย" และ "ชาย"

"ใจเอ๋ย" และ "ชาย" เป็นผลงานของแพรวเชื้อไม้ ที่สำนักพิมพ์เคล็ดไทย ได้คัดเลือกเรื่องสั้นในชุด หลวงตา มาตีพิมพ์รวมเล่มใหม่ในปี 2532 โดยใช้ชื่อหนังสือว่า สมภารหาย และ 14 เรื่องสั้นคัมภีร์

ในการวิเคราะห์เรื่อง "ใจเอ๋ย" และ "ชาย" นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาบทบาทของพระภิกษุ ซึ่งเป็นตัวละครที่น่าจะแสดงทัศนะของผู้แต่งต่อการกระทำผิดทางจริยธรรมของพระภิกษุ ซึ่งจะได้วิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

3.2.1 แก่นเรื่อง

แก่นเรื่องของ "ใจเอ๋ย" คือ ใจเป็นบ่อเกิดของกรรมและเป็นผู้รับกรรม ใจทำให้มนุษย์ต้องรับผิดชอบต่อกรรมของตนเอง และกรรมที่กระทำต่อผู้อื่น ผู้แต่งได้แสดงลักษณะของบุคคล สองแบบ คือ แบบหนึ่งใจถูกข่มเหงด้วยความทุกข์ และอ่อนแอเกินกว่าที่จะแก้ไข อีกแบบหนึ่งมีปัญญาหยั่งเห็นทางที่จะแก้ไขความทุกข์ได้ ผู้แต่งได้แสดงทัศนะว่า ถ้าบุคคลสองแบบนี้ช่วยเหลือกันได้ คนที่มีปัญญาก็สามารถช่วยผู้ที่มีความทุกข์ ความรับผิดชอบในการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เป็นหน้าที่สำคัญ โดยเฉพาะเมื่อมนุษย์มีพฤติกรรมซึ่งอาจจะกระทบกระเทือนต่อกันได้

แก่นเรื่องของ "ชาย" คือ คุณค่าของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ อยู่ที่การทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดโดยไม่หวังผลตอบแทน บุคคลควรมีความตระหนักว่าตนต้องการอะไร จะดำเนินชีวิตอย่างไร จะต่อสู้กับปัญหาของชีวิตโดยวิธีไหน จึงจะสนองความต้องการอย่างลึกซึ้งของตนเองได้

3.2.2 โครงเรื่อง

3.2.2.1 เรื่อง "ใจเอ๋ย"

เมื่อได้เห็นกับต้นสุขแสดงความรักต่อกันณิกายผู้เป็นภรรยา อย่างเปิดเผยบ่อยครั้งเมื่อมาที่วัด เพรเจียมซึ่งทนต่ออำนาจกิเลสไม่ได้ก็สึกไป เป็นชู้กับกัณณิกา

แต่กลับพบว่าผู้หญิงที่ตนเองหลงใหลจนยอมทำผิดที่แท้ก็ไม่มีคุณค่าอะไร เพราะภักดีไปคบชู้ คนใหม่อีก และตกต่ำลงไปทุกทีกลายเป็นโสเภณี เพลรเจียมได้พบกับประสบการณ์ตรงของตนว่า ความสุขทางโลกนั้นไม่ยั่งยืน จึงหันกลับมาดำรงชีวิตอยู่ในสมณเพศอีกครั้งหนึ่ง และได้ดำรงชีวิตอย่างรู้เท่าทันต่อกิเลสตัณหา ได้เป็นพระเถระ ส่วนกบตันสุขเมื่อสูญเสียภรรยา ก็ทนรับความทุกข์ที่รุนแรงไม่ได้ ภายหลังก็ได้พยายามต่อสู้กับความทุกข์ในใจ แต่ไม่สามารถใช้ปัญญาระงับอารมณ์นิ่งช้านได้ จึงกลายเป็นคนวิกลจริตไป กบตันสุขได้มาอาศัยที่วัดซึ่งพระเถระจำพรรษาอยู่ และได้รับความเอาใจใส่ช่วยเหลือจากพระเถระรูปนั้นด้วยความเมตตา

ความขัดแย้งที่สำคัญในเรื่อง เป็นความขัดแย้งภายในของตัวละครเอก คือ เพลรเจียม ซึ่งต่อมาเป็นพระเถระ เป็นความขัดแย้งระหว่างความผิดชอบชั่วดีกับกิเลสตัณหา ตอนแรกกิเลสตัณหาเป็นฝ่ายชนะ เพราะถูกยั่วเข้าในขณะที่อ่อนประสบการณ์ แต่เมื่อเพลรเจียมได้พบวาทกัณฐะที่ไม่มีคุณค่าอะไรเพราะ "หล่อนเกิดมาเพื่อมีชู้" เพลรเจียมจึงได้ตระหนักถึงภัยของโลกีย์สุข เห็นความผิดพลาดของมนุษย์ที่แก้ไขได้ มีดวงตาเห็นธรรมะ จึงกลับมาสู่เพศบรรพชิต เมื่อมองปัญหาได้ลึกซึ้งก็ปฏิบัติตนได้อย่างสว่างและสงบ

3.2.2.2 เรื่อง "ชาย"

เป็นเรื่องสั้นขนาดยาว แบ่งออกเป็น 2 ตอน ตอนแรกเป็นพฤติกรรมของชายซึ่งเป็นแม่หม้ายกับสามีคือกิดขุนทอง ซึ่งเพิ่งสึกออกมา ความขัดแย้งในเรื่อง เป็นความขัดแย้งระหว่างชายกับสามีในหลายด้าน คือ ด้านที่หนึ่ง สามีของชายเจ้าชู้ชายอดทนได้ แต่ด้านที่สอง สามีเป็นปฏิปักษ์ต่อกันหลานชายของชาย เป็นเรื่องที่ชายอดทนไม่ได้ ชายจึงได้ตอบด้วยการฆ่า เพราะก้านเป็นหลานชายคนเดียวและชายรักมาก เนื่องจากเป็นลูกกำพร้าที่ลูกสาวและลูกเขยใจร้ายได้ทอดทิ้งไว้ให้ชายเลี้ยง ตอนที่หนึ่งจบลงตรงที่กิดขุนทองเมาเหล้าตกน้ำตาย ผู้แต่งได้บรรยายความรู้สึกของชายว่า

...ชายมองดูศพผู้ที่กิดโอเพื่อนบ้านงมลากขึ้นมาจากน้ำ นอนแผ่อยู่บนพื้น คลั่งทั้งร้องไห้และหัวเราะ ไม่คิดอะไรกับใจความในเรื่องพระสุวรรณสาม ตอนตามไปพบมารดาบิดาตาบอดในป่า... เหตุผลของการหัวเราะและร้องไห้ของชายกับพระสุวรรณสามไม่เหมือนกัน สุวรรณสามหัวเราะก็เพราะเห็นว่า

ได้โอกาสแสดงกตัญญูเลี้ยงดูพ่อแม่ แต่ยายกลอยคงจะเพราะโล่งอก ที่สรรพร
ระฆ่าความเลวในชีวิตครอบครัวจะได้สิ้นสุดลง จบกันที่นะ เวรกรรม...
(แพร่เชื้อไม้, 2532 : 126-127)

ถึงแม้ว่าผู้แต่งไม่ได้บอกเหตุผลของการร้องไห้ของยาย
แต่อาจวิเคราะห์ว่ายายเป็นคนจิตใจละเอียดอ่อน การหัวเราะและร้องไห้ของยายจึงแสดง
ความรู้สึกอันซับซ้อนส่วนหนึ่งเพราะ "โล่งอก" ที่ไม่ต้องอดทนต่อไป แต่ที่ร้องไห้เนี่ยจะ
เป็นเพราะในส่วนลึกยังมีความผูกพันและอาลัยที่ได้ร่วมชีวิตร่วมทุกข์สุขกันมา

ตอนที่สอง เป็นเรื่องของยายกับหลานชาย คือ เพรก้าน
ภายหลังที่สามียายตาย ด้วยมีความรักและห่วงใยหลาน ยายได้พยายามส่งเสริมให้หลานได้
เล่าเรียนและเติบโตขึ้นมีชีวิตที่ดี เพราะไม่ต้องการให้เหมือนบิดขุนทองที่มีเมียและน่ารังเกียจ
ยายเป็นคนฮากจน จึงส่งเสริมหลานโดยการให้บวชเรียนตั้งแต่เป็นเณร ผลที่เกิดขึ้นคือ
หลานมีความสำเร็จ รุ่งเรืองในสมณเพศ มีชื่อเสียงทางไสยศาสตร์ เช่น เก่งทางน้ำมันต์
พระเครื่อง ผ้าประเจียด บั๊หวาย แต่เพรก้านก็มีปัญหาในแง่ทุจริตเกี่ยวกับการหาเงินโดย
เอาชื่อวัดมาบังหน้าและคลุกคลีกับสตรีเพศ แต่อย่างไรก็ตาม เพรก้านก็ได้บวชเป็นพระภิกษุ
ได้มีโอกาสที่จะหลบหลีกปัญหาโดยการย้ายวัด และได้สมณศักดิ์สูงขึ้น หลังจากนั้นก็กลายเป็น
ที่นับถือในสังคมชั้นสูงของกรุงเทพฯ

ความขัดแย้งในเรื่อง เป็นความเข้ากันไม่ได้ระหว่าง
ยายกับวิถีชีวิตของหลานที่มีสมณศักดิ์ แต่ยายมองสิ่งที่เกิดขึ้นในแง่ดี ไม่ได้น้อยเนื้อต่ำใจ
หรือเจ็บช้ำน้ำใจ กลับเห็นใจและเข้าใจว่าหลานมีภาระหน้าที่เกินกว่าที่จะละทิ้งได้ ยาย
จึงเป็นฝ่ายที่ปลื้มตัวกลับมายู่คนเดียว และสิ้นชีวิตไปตามอายุขัย

ผู้แต่งได้ให้ยายเป็นผู้หญิงคนหนึ่งที่ผ่านมาทั้งทุกข์และ
สุข ยายได้ทำหน้าที่ของตนได้ดี ถึงแม้จะมีสามีที่น่าระอาใจ ยายก็ได้แต่คำทอ ไม่ได้คิดร้าย
จนตายจากกัน ยายมีหลานก็ส่งเสริมให้ดีที่สุด เมื่อหลานประสบความสำเร็จก็ดีใจ เมื่อยาย
ปลื้มตัวกลับมายู่ที่บ้านเก่าตามลำพัง ทุกครั้งที่ยายได้ยินเพลงที่กล่าวถึงคนบ้านนอกชื่อเตี๊ยะกับ
ยาย คือ ชื่อ "อีกลอย" ไปอยู่กรุงเทพฯ ยายก็จะร้องไห้ เพราะเพลงนั้นได้กระตุ้นความรัก
ความอาลัยอาวรณ์ที่มีต่อหลาน และเน้นความรู้สึกโศกเตี๊ยะ และอ้างว้างของตน แต่ยายก็

เลือกที่จะอยู่ตามลำพัง และพยายามปกป้องหลานจากการตำหนิของชาวบ้านมากกว่าที่จะ
เรียกร้องทางบุญคุณจากหลาน และแสวงหาความสุขความมั่งคั่งไว้ตัว

3.2.3 พฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละคร

ผู้แต่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวละครในด้านความรู้สึกและความคิดไว้ไม่
มากนัก ลักษณะนิสัยของตัวละครจึงไม่เด่นชัด แต่ตัวละครมีพฤติกรรมที่น่าสนใจ ดังจะได้
วิเคราะห์ต่อไป

3.2.3.1 พระเถระ จาก "ใจเอ๋ย"

ในตอนกึ่งบวชใหม่ๆ พระเถระรูปนี้ได้บวชเป็นเณร ความ
ผิดพลาดเกิดขึ้นเมื่อไปหลงใหลกัณณิกาภรรยาของกัปตันสุข จึงต้องสึกจากเณรและลอบเป็นชู้
กับกัณณิกา วิเคราะห์ได้ว่า ความที่อายุยังน้อย และค้อยประสพการณ์ เมื่อเกิดความรัก
ความหลงใหล จึงขาดความยับยั้งชั่งใจจนประพฤติน่าได้ แต่เมื่อได้เรียนรู้จากประสบการณ์
ของตนเองว่าความรักของหญิงนั้นไร้แก่นสาร จึงกลับมาบวชเป็นพระ ได้อยู่ในเพศบรรพชิต
เป็นพระเถระ¹ ที่มีความเชื่อเกื้อหนุน มีคุณภาวะทางอารมณ์ มีความยับยั้งชั่งใจ มีสิ่ง
ยึดเหนี่ยวยึดเหนี่ยว คือ ธรรมะ พระเถระได้มาพบกับกัปตันสุขที่กลายเป็นคนเสียสติ จึงได้
ช่วยเหลือเอาใจใส่ เพราะตระหนักในความรับผิดชอบ เพราะถือว่ากัปตันสุขนั้น "เป็นญาติ
กันทางสาขกรรม กรรมบังคับให้...ต้องมารับผิดชอบต่อชีวิตของเขา" (แพรวเสื่อไม้, 2532
: 83) เห็นได้ว่าพระเถระรูปนี้ มีการแสดงออกทั้งคงมได้คอยดูแลเอาใจใส่กัปตันสุขและ
ยังเป็นพระที่มีเมตตา อ่อนโยน มีอัธยาศัยดี ได้เป็นอาจารย์สอนปริยัติธรรม

3.2.3.2 อาจารย์ขุนทอง จาก "สาย"

เป็นชายชาวบ้านแบบไทยๆ ที่พบเห็นอยู่ทั่วไป อย่างไรก็ตาม
ความเป็นคนมีเสน่ห์ มีวาจาไพเราะน่าฟัง เป็นศิลปิน มีความสามารถในการแหล่สุรารวม

¹ พระเถระ คือ พระผู้ใหญ่ ตามพระวินัยกำหนดว่า พระมีพรรษาตั้งแต่ 10 ขึ้นไป
เรียก เถระ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 : 368)

สามารถใช้ฝีปากแต่งคำประพันธ์หลักเพลงไปจากเดิมโดยปรับปรุงให้เข้ากับผู้ฟัง และมีคุณค่าในทางศิลปะ ในเวลาเดียวกัน ค่อนข้างไปทางล่อแหลมต่อจริยธรรม เพราะใช้การหลอมาเกี้ยวผู้หญิงในพิธีกรรมกลางที่ชุมชนในงานประเพณี

การที่อาจารย์ขุนทองบวชแล้ว ยังไม่สำรวจระวีการ แสดงออกให้คงงาม เป็นเพราะลักษณะพื้นเพนิสัยส่วนตัวที่เป็นศิลปิน มีพลังทางอารมณ์ที่รุนแรงอ่อนไหวง่าย เมื่อแสดงออกแล้วได้ผลสำเร็จ ความสำเร็จจึงยั่วเข้าให้กระทำสิ่งที่ผิดพลาดในทางจริยธรรมได้ง่ายเมื่อมีโอกาสอำนวย ดังที่ชายได้กล่าวภายหลังว่าอาจารย์ขุนทองได้พยายามปลุกปล้ำชายทั้งๆ ที่อยู่ในเพศบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาจารย์ขุนทองไม่ได้ศึกษาธรรมะอย่างแท้จริง เพราะบวชเพื่อหนีปัญหาเฉพาะหน้า พื้นเพนิสัยดั้งเดิมที่เป็นคนเจ้าชู้ไม่ได้ถูกขัดเกลา เมื่อสึกออกมาแล้วก็ยังเจ้าชู้ กินเหล้าใช้ชีวิตที่ตกต่ำลงไปอีก กายที่สึกเมาเหล้าตกน้ำตายอย่างน่าสมเพช

3.2.3.3 อาจารย์อ่อม จาก "ชาย"

เป็นพระที่ไม่ได้เน้นด้านปฏิบัติธรรมะ สนใจทางไสยศาสตร์ เวทมนต์คาถา แต่ก็มีคุณธรรมเกื้อกูลผู้อื่น ทำตนเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยแบ่งปันลาภสักการะให้แก่พระเณรและคนยากจนทั่วไป โดยเฉพาะในช่วงที่อาจารย์เคลือบเจ้าอาวาสได้ส่งเสริมให้เด็กที่จบ ป.4 บวชเณร อาจารย์อ่อมได้บริจาคเงินเป็นทุนการศึกษาแก่พระเณร ดังที่ผู้แต่งกล่าวว่า "อาจารย์อ่อมก็ได้เป็นกำลังสำคัญ โดยโอนปัจจัยลาภเท่าที่หนึ่งได้หนึ่งมี เพื่อเป็นทุนสนับสนุนการศึกษา ฝึาสอดส่องความเป็นอยู่ของพระเณรอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะทำให้พระเณรนักเรียนหมดกังวลในเรื่องปัจจัยทำให้มีสมาธิในการศึกษาเล่าเรียนมากขึ้น" (แพรวเชื้อไม้, 2533 : 130)

3.2.3.4 สมภารเคลือบ จาก "ชาย"

ผู้แต่งได้กล่าวถึงสมภารเคลือบน้อยมาก กล่าวถึงเฉพาะเรื่องที่ได้เป็นผู้ที่ได้ชักชวนให้เด็กๆ บวชเณร เพื่อเรียนธรรมะ พฤติกรรมของสมภารเคลือบ แสดงบทบาทของพระภิกษุที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา เป็นการอุปการะบุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนให้ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน แทนที่จะอยู่ไปตามสภาพกรรม

3.2.3.5 เพลรกำน จาก "ชาย"

เพลรกำน มีความสนใจทางคาถาอาคม และพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ เช่น ปลุกเสกของขลัง ทำน้ำมันต์ หมอคู่ และใบไหวส เพลรกำนได้เรียนวิชาเหล่านี้จากอาจารย์อู่ เมื่อเพลรกำนย้ายตามอาจารย์อู่ไปอยู่กรุงเทพฯ เพลรกำนก็มีชื่อเสียงโด่งดัง เมื่อราชพระก็ยังมีชื่อเสียงมากขึ้นจนได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูฐานานุกรม พระครูฯ ประสบความสำเร็จได้เข้าไปอยู่ในสังคมชั้นสูง การเข้าไปอยู่ในสังคมชั้นสูงและความยำเ้าจากลาภสักการะ มีผลให้พระครูฯมีจิตใจที่กำนและไม่ละอาสต่อความผิด อีกทั้งยังทอดทิ้งชายให้โศคเด็ชว อ้างว้าง ว่าเหว่ ต้องกลับไปอยู่ที่บ้านเดิมแต่เพียงลำพัง ผู้แต่งไม่ได้แสดงความขัดแย้งในใจของพระครูฐานานุกรม เพราะมุมมองของเรื่องปรากฏผ่านชายเพียงผู้เดียว เป็นความตั้งใจของผู้แต่งที่ให้เพลรกำนเป็นตัวประกอบ และเน้นชายเป็นตัวละครเพื่อแสดงแก่นเรื่อง

3.2.4 บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ ใน "ใจเอ็ช" และ "ชาย"

ในเรื่อง "ใจเอ็ช" และ "ชาย" มีบทบาทของพระภิกษุ อยู่ 5 รูป คือ พระเถระ จากเรื่อง "ใจเอ็ช" กับ อาจารย์ขุนทอง อาจารย์อู่ สมภารเคลือบ และ เพลรกำน จากเรื่อง "ชาย" เมื่อวิเคราะห์แล้วเห็นได้ว่า ผู้แต่งมีน้ำเสียงในกาที่แต่งที่ราบเรียบเป็นกลาง ไม่ทำให้รู้สึกว่าการผิดพลาดเสื่อมเสีของพระภิกษุหน้าตระหนักจนเกินไป แต่ได้แสดงว่าความเป็นปุถุชนเป็นปัจเจกส่วนหนึ่งที่ประกอบเข้ากับสิ่งชั่วๆ หรือโอกาสที่อำนวชให้ ความผิดพลาดทางจริยธรรมของพระภิกษุจึงเป็นสิ่งที่ทำความเข้าใจได้ ในเรื่อง "ใจเอ็ช" ผู้แต่งได้ระมัดระวังไม่ให้พฤติกรรมของเพลรเจ็ชเป็นพฤติกรรมที่น่ารังเกียจและน่าตระหนัก คือเป็นผู้เมื่อสึกจากเพลรแล้ว ผู้แต่งยังมองเห็นว่าปุถุชนมีโอกาสผิดพลาดได้ ก็มีโอกาสนักเิชและหนทางสว่างด้วย หากได้เรี้นรู้จากความผิดพลาดแล้วเกิดปัญญา

ในทัศนะของผู้แต่ง ผู้แต่งมองว่าในปัจจุบัน โอกาสที่พระจะลุ่มหลงและแสวงหาลาภสักการะจากสังคมเป็นไปได้ง่าย ซ้ำยังไม่ค่อยจะมีใครตำหนิ เช่น พฤติกรรมของเพลรกำน คนส่วนมากในสังคมคล้ายกับมีส่วนส่งเสริมความนี้งเพื่อให้แก่พระ

เหล่านั้นด้วย ในแง่ของอิทธิพลการดำรงอยู่ในสมณเพศต่อชีวิต ผู้แต่งได้ชี้ว่า ความเจริญหรือความเสื่อมที่แท้จริงขึ้นอยู่กับพื้นฐานนิสัยเดิมและ สติปัญญาของบุคคลที่จะเข้าถึงธรรมะ มิฉะนั้นแล้วก็ไม่อาจต่อสู้กับกิเลสตัณหาได้

ผู้แต่งได้ให้พระเถระเป็นตัวอย่างการใช้ปัญญา เมื่อได้กระทำผิดพลาดแล้วไม่ปล่อยตัวกล่าวถึง ส่วนพระรูปอื่นๆ เป็นตัวแทนของปุถุชนที่สังคมเปิดโอกาสให้ดำเนินชีวิต และมีบทบาทในวิถีทางของสมณเพศ ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นได้ลึกซึ้งต่างกัน ในเวลาเดียวกันอาจเป็นโทษต่อตนเองและผู้อื่นในแง่จริยธรรมด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของปัจเจกบุคคลแต่ละบุคคล เช่น อาจารย์ชุนทอง ไม่มีจิตสำนึกทางสังคม เข้ามาบวชเพื่อแก้ปัญหาส่วนตัว อาจารย์อ๋อมถึงแม้ว่าจะเป็นพระที่ดำเนินชีวิตได้ไม่ครบถ้วนทางพระธรรมวินัย แต่ก็ไม่ได้กระทำผิดอย่างร้ายแรง และยังสามารถทำความเจริญให้แก่สังคมได้ ด้วยความเมตตาและไม่หลงในลาภยศ อาจารย์อ๋อมสามารถอธิบายความเชื่ออย่างเป็นเหตุเป็นผล ทำให้เรื่องไสยศาสตร์ไม่ถึงกับเป็นเรื่องงมงาย อีกทั้งอาจารย์อ๋อมเป็นพระที่ไม่เห็นแก่ตัว ไม่ริษยาและไม่ทำลายผู้อื่น

พฤติกรรมที่น่ารังเกียจมากที่สุด คงจะเป็นพฤติกรรมของเณรก้าน ที่ได้รับการส่งเสริมให้ได้ศึกษาเล่าเรียน ด้วยการบวชตามวิถีทางที่ให้โอกาสแก่คนยากจน ทัตสน ในสังคมไทย เมื่อเห็นช่องทางที่จะได้ประโยชน์จากความรู้ทางไสยศาสตร์ ก็คิดแต่จะหาประโยชน์โดยไม่มีความรู้สักนิดชอบชั่วดี และสามารถใช้อุปกรณ์และสติปัญญาทางโลก เอาตัวรอดมาได้ โดยที่เมื่อมีความชัดเจนต่อชีวิตก็กลับมุ่งหลงในลาภ ยศ สรรเสริญ สุขมากขึ้น เณรก้านได้แสวงหาความเจริญก้าวหน้าของตนเอง โดยมีได้สนใจ คุณแลเอาใจใส่ชายที่ได้อุปการะเลี้ยงดูมา พฤติกรรมนี้แสดงสิ่งที่ตรงกันข้ามกับชื่อเสียงที่ได้รับการยกย่องจากสังคม

ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมของพระภิกษุที่เข้ามาบวชในพุทธศาสนาว่า ถ้าหากว่าผู้ที่เข้ามาบวชนั้นไม่ได้ศึกษาธรรมะ ไม่ได้เข้าถึงแก่นแท้ของพุทธศาสนา ก็จะไม่เกิดประโยชน์และคุณค่าต่อตนเองและสังคม กลับจะเป็นการทำลาย เช่น พฤติกรรมของเณรก้าน แต่ในทางตรงกันข้ามผู้ที่เข้ามาบวชได้เรียนแล้วเห็นธรรมะ ก็มีมีส่วนช่วยดำรงศาสนาให้เป็นที่เจริญศรัทธาปสาทะได้ เช่น พฤติกรรมของเณรเจียม ซึ่งต่อมาได้เป็นพระเถระ

3.3 พระภิกษุ จาก "คนสี่เหลือง"

"คนสี่เหลือง" เป็นผลงานของ นิเวศน์ กันไทยราษฎร์ ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2517 ใน คนใหม่ เรื่องนี้ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมของพระภิกษุที่กระทำตนเป็นเพียง "คนสี่เหลือง" ที่เอาผ้าเหลืองคลุมกาย แต่ไม่มีคุณสมบัติของพระภิกษุ นับเป็นสิ่งที่ขัดแย้งต่อบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม ซึ่งจะได้วิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

3.3.1 แก่นเรื่อง

เมื่อวิเคราะห์ "คนสี่เหลือง" แล้ว เห็นได้ว่าผู้แต่งได้สะท้อนพฤติกรรมของพระภิกษุที่แฝงตัวอยู่ในศาสนา แต่ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียน ใช้ชีวิตอย่างเปล่าประโยชน์ ไร้จุดหมาย อาศัยความเป็นภิกษุเลี้ยงชีพเพราะไม่มีทางอื่นดีกว่า ผู้แต่งได้ชี้ว่าความสุขเปล่าของภรรยาเป็นสิ่งน่าสลดใจ เมื่อเทียบกับการจัดประเพณีบวชใหญ่โตที่ต้องเสียเงินเป็นจำนวนมาก ความรักธาเลื่อมใสของชาวบ้านต่อภรรยา เป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับผลของการได้บวชจริงๆ

3.3.2 โครงเรื่อง

เป็นความขัดแย้งของตัวเอกซึ่งเป็นผู้เล่าเรื่องกับสภากาการณและสิ่งแวดล้อม เมื่อบวชเป็นเวลา 1 เดือน "ผม" รู้สึกเหงาหงอยและเลื่อมศรัทธาเมื่อได้เห็นพฤติกรรมของพระภิกษุส่วนใหญ่ในวัด ที่ย่อหย่อนในพระธรรมวินัย เพราะพระภิกษุส่วนใหญ่ที่ได้พบ มาบวชเพื่อใช้ผ้าเหลืองเป็นเครื่องมือหาเลี้ยงชีวิตมากกว่าเพื่อศึกษาเล่าเรียน พระภิกษุเหล่านี้จึงมีพฤติกรรมที่ไม่สมควรหลายอย่าง เช่น เล่นหวยใต้ดิน ดันข้าวเหิน ไม่สำรวมภริยาเมื่อเห็นสตรีเพศ เล่นพรรคเล่นพวก อิจฉาภริยาอื่น ประจบสอพลอ ฯลฯ การท่องจำภาษาบาลีมีประโยชน์เพื่อสวดในพิธีกรรมที่ชาวบ้านนิมนต์ไปเท่านั้น แต่ไม่เข้าใจความหมายเลย แม้พระที่เคร่งในวินัยก็ย่อหย่อนในความรู้ "ผม" เกิดความรู้สึกไม่สบายใจที่พระภิกษุเหล่านี้ทำให้ศาสนาหมอง และไม่สามารถเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้เลย เพราะพระภิกษุส่วนใหญ่บวชเพื่อหวังความสุขสบาย หรือไม่มีหนทางอื่นที่จะทำมาหากินจึงทนบวช

ต่อไป เวลา 1 เดือน ที่ "ผม" มาบวช "ผม" ไม่ได้ได้รับความรู้อะไรเพิ่มเติมเลย เพราะไม่มีพระรูปไหนที่จะสั่งสอนหรืออธิบายความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมให้เข้าใจได้

3.3.3 พฤติกรรมของตัวละครที่เป็นพระภิกษุ

3.3.3.1 หลวงตา

หลวงตา มีหน้าที่เป็นพระพี่เลี้ยงของ "ผม" ในฐานะพระที่บวชใหม่ แต่หลวงตาไม่มีความรู้ทางธรรมเลย หลวงตาจึงได้แต่บอกให้พระที่บวชใหม่ท่องตำราในบทสวดต่างๆ แต่เมื่อพระที่บวชใหม่สงสัยว่าบทสวดนั้นมีความหมายหรือมีเป้าหมายอย่างไร หลวงตาตอบว่าไม่รู้และให้ไปค้นหาความรู้ในหนังสือ ฉะนั้นหลวงตาจึงเป็นพระที่ไม่รู้ความหมายของบทสวดมนต์ ได้แต่ท่องจำอย่างเดี๋ยวนั้นเพื่อ "ออกงาน" ประโยชน์เพียงอย่างเดียวของการบวชของหลวงตา คือ สามารถรวบรวมปัจจัยไปให้ญาติพี่น้องในชนบทได้เสมอๆ

3.3.3.2 มหาหนุ่ม

มหาหนุ่มเป็นพระที่มีความเป็นปุถุชนมาก สนใจเรื่องสีกา อยากจะมีคู่รัก เหตุที่มาบวชนี้ก็เพราะไม่รู้จะไปทำมาหากินอะไร มีความรู้น้อยจบการศึกษาเพียง ป.4 และเคยบวชเพรมาตั้งแต่เด็กๆ มหาเคยสึกออกไปครั้งหนึ่งประมาณครึ่งเดือน แต่ก็แคว้งคว้างจึงกลับมาบวชใหม่ และไม่คิดจะสึกอีก เพราะไม่มีทางไหนดีกว่าบวชอีกแล้ว เพราะใช้ เป็นช่องทางทำมาหากินได้ โดยไม่ต้องเหนื่อยหรือมีความรู้ การที่เรียกภิกษุรูปนี้ว่า "มหา" ¹ น่าจะแสดงว่ามีความรู้ทางพุทธศาสนาในระบบคือ เปรียญธรรม แต่มหารูปนี้ก็ไม่ได้มีพฤติกรรมที่แสดงผลดีจากความรู้ธรรมะ

3.3.3.3 พระมานิตย์

พระมานิตย์ เป็นพระที่ผู้แต่งกล่าวถึงน้อยมาก เป็นพระรูปเดียวที่ "ผม" ยังไม่เลื่อมศรัทธา เพราะมีความประพฤติที่ต้งาม ได้ตักเตือนพระที่บวชใหม่

¹ มหา คือ สมณศักดิ์ที่ใช้นำหน้าชื่อภิกษุผู้สอบไล่ได้ตั้งแต่เปรียญธรรม 3 ประโยคขึ้นไป (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 : 619)

ให้ท่องบทอาาราชนา เพราะถ้าลืกลออกไปแล้วทำไม่ได้ชาวบ้านเขาจะตำหนิได้ แต่พระมานิตย์ก็ไม่มีความรู้ในภาษาบาลีเลย จึงไม่รู้ความหมายของบทอาาราชนานั้น ข้อบกพร่องนี้แสดง ความสูญเสียเปล่าของการบวชว่าไม่อาจเพิ่มความรู้ทางธรรมแก่ภิกษุได้

3.3.3.4 สมภาร

สมภาร เป็นเจ้าอาวาสที่ชราภาพมาก เหตุที่ยังเป็นเจ้าอาวาสอยู่ก็เพราะญาติโยมได้ขอร้องไว้ เพราะไม่มีใครแทน ทั้งๆ ที่สมภารก็รู้สึกเป็นอหน้ายในการปกครองพระภิกษุในวัดที่นับวันก็จะปกครองยากขึ้นทุกที อีกทั้งสมภารก็แก่ชราอยากที่จะพักผ่อน "ผม" เห็นด้วย เพราะเจ้าอาวาสมีความเฉื่อยชาและไม่มีประสิทธิภาพในการทำงาน

3.3.4 บทบาทของพระภิกษุ ใน "คนสี่เหลียง"

ในเรื่อง "คนสี่เหลียง" มีพระภิกษุที่ผู้แต่งเอ่ยถึงเป็นรายบุคคล คือ หลวงตา มหาหนุ่ม สมภาร และพระมานิตย์ และยังได้กล่าวถึงพฤติกรรมของพระภิกษุในวัดอย่างรวมๆ ไว้อีก

ในทัศนะของผู้แต่ง หลวงตากับมหาหนุ่ม มีพฤติกรรมที่ไม่น่าชื่นชม ในแง่ที่บวชมานานแล้วไม่ได้ช่วยจรรโลงศาสนาให้ดีขึ้น เพราะมุ่งแต่แสวงหาประโยชน์ส่วนตน และไม่ได้พัฒนาตนเองเลย ส่วนพระรูปอื่นๆ ก็มีพฤติกรรมที่ผิดจริยธรรม ยกเว้นพระมานิตย์องค์เดียวที่ผู้แต่งชื่นชม แต่ก็ไม่ได้ให้รายละเอียดที่เด่นชัดว่ามีพฤติกรรมอะไรที่น่าศรัทธาอย่างเด่นชัด

ผู้แต่งได้ชี้ว่าการบวชตามประเพณีได้มาถึงจุดที่ไม่ได้สร้างสรรค์อะไรต่อสังคม พระภิกษุมีพฤติกรรมที่ห่างไกลจากความคาดหวังตามบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมมากขึ้น การบวชแทนที่จะให้ความรู้และชักชวนคนให้เป็นผู้รู้และเป็นคนดี กลับกลายเป็นสิ่งบั่นทอนความน่าเชื่อถือของบุคคล ดังที่เขากล่าวไว้ว่า

ขณะที่ผมได้อะไรออกมาหลายประเด็น ผมก็ต้องเสีษศรัทธาไปไม่น้อย
เมื่อลองมาถ่วงสิ่งที่ได้ไว้และสิ่งที่เสีษไปนั้นแล้วผมใจหายเพราะมันไม่สมดุล

กันเลข ผมว่าชาตุนัยบ ศรีภษาที่สูญเสียบั้น ผมสะสมมาตั้งแต่เด็กจนเป็น
ผู้ใหญ่เพราะเมื่อมันเสียบ้างอย่างนี้แล้ว ผมจะไปหามาทดแทนได้อีกที่ไหน
ในแวตของคนไทยด้วยกันที่มองมาซึ่งผมหลังจากสึกออกมาแล้วนั้น ผมเองยัง
หวาดหวั่นอยู่ไม่น้อยว่าพวกเขาซึ่งที่แท้ก็คือคนไทยเหมือนกันนี้จะคิดอย่างไร
กับผมหนอ อาจจะช้อนความคหึมนเอนาไว้ในใจก็เป็นได้ "โธ... ไอ้ทีดเอ๊ย
เอ็งก็คือ คนสี่เหลียงอีกคนหนึ่งที่เข้าไปทำให้ศาสนาพุทธมัวหมองเท่านั้น
(นิเวศน์ กันไทยราษฎร์, 2525 : 32-33)

ทั้งนี้ผู้แต่งยังหวังว่าปัญหาี้สามารถแก้ไขได้ โดยการชจัดบุคคลที่เป็น
เพียง "คนสี่เหลียง" ออกไป แต่ต้องอาศัยความกล้าหาญ แสดงว่าปัญหาที่เกี่ยวช้องกับภิกษุ
สงฆ์ เป็นปัญหาที่ล่อแหลม หากปฏิบัติที่ไม่รัดกุมอาจถูกเข้าใจผิดว่าบ่อนทำลายสถาบันสำคัญของชาติได้

3.4 พระภิกษุ จาก "คนอสุจิ"

"คนอสุจิ" เป็นผลงานของ โคม วุฒิชัย ตีพิมพ์ในหนังสือรวมเรื่องสั้นชุด
แก้วแก้ว เมื่อ พ.ศ. 2526 เรื่องนี้ผู้แต่งได้แสดงทัศนะในเชิงวิพากษ์วิจารณ์พระภิกษุที่
กระทำผิดทางวินัยถึงขั้นรุนแรง แต่ปกปิดความผิดไว้ว่าน่าจะดีเตียนเพราะเป็นบุคคลที่ไม่บริสุทธิ์
ไม่สมสถานภาพของผู้สืบศาสนา ซึ่งจะได้วิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

3.4.1 แก่นเรื่อง

เมื่อวิเคราะห์ "คนอสุจิ" แล้ว เห็นได้ว่าผู้แต่งได้เปิดโปงพฤติกรรม
ของพระภิกษุที่เข้ามาอาศัยผ้าเหลือง เพื่อมีชีวิตที่สุขสบายโดยไม่ได้อุทิศตัวแก่การศึกษา ทั้ง
ยังไม่พยายามขัดเกลากิเลสตัณหาจึงมีพฤติกรรมที่ละเมิดพระวินัย ต้องอาบัติขั้นสังฆาทิเสส
ซึ่งเป็นอาบัติขั้นร้ายแรงรองจากปาราชิก เนื่องจากยอมตัวตกอยู่ในอำนาจความชั่วร้ายของ
ตัณหาราคะมากขึ้นตามลำดับ ในเวลาที่เข้ามาอยู่ในสมณเพศ

3.4.2 โครงเรื่อง

เป็นการดำเนินชีวิตของตัวเอกซึ่งเป็นพระภิกษุ ชื่อพระทอง มีอายุ 39 ปี บวชมา 10 พรรษา เดิมบวชอยู่ต่างจังหวัดที่กันดารแห้งแล้ง เข้ามาจำพรรษาอยู่ในกรุงเทพฯ ตามคำชักชวนของมหาวิงคนบ้านเดียวกันซึ่งประสบความเจริญจากชีวิตในเพศบรรพชิต พระทองได้อาศัยการบวชเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต เพราะเห็นว่าเป็นชีวิตที่สุขสบายไม่ต้องทำงานหนัก และยังมีเงินเก็บเป็นกอบเป็นกำโดยเฉพาะเมื่ออยู่ในกรุงเทพฯ การบวชเป็นเวลานานถึง 10 ปี จึงไม่ได้ช่วยขัดเกลาจิตใจของพระทองให้ดีขึ้น เพราะพระทองไม่ได้สนใจศึกษาธรรมะ ถึงแม้มีความขัดแย้งในใจคือความรู้สึกนึกคิดยังไม่สามารถระงับใจได้ ดังนั้นพระทองจึงมีพฤติกรรมไม่ผิดกับฆราวาสที่หมกมุ่นในกามคุณ เมื่อเคยชินกับการปล่อยตัวตามความชั่วเข้าของกิเลสก็ขาดความยับยั้งมากยิ่งขั้น จนต้องอาบัติ สังฆาทิเสส อยู่บ่อยๆ

ความขัดแย้งในเรื่องมีเพียงประเด็นเดียว แต่ก็ถูกกล่าวไว้เพียงเล็กน้อย เป็นความขัดแย้งระหว่างความรู้สึกชอบชั่วดี กับตัณหาราคะของพระทอง ดังที่ผู้แต่งได้กล่าวถึงพระทองเมื่ออ่านหนังสือไป แล้วต้องอาบัติว่า

...เมื่อวานนี้ก็ไม่ใช่เป็นครั้งแรกสำหรับการต้องอาบัติ "สังฆาทิเสส"

ของพระทองหรอก หากแต่มันเป็นครั้งที่ทำให้พระทองได้พบกับความเกษมสันต์เป็นที่สุดกว่าทุกครั้งที่ผ่านมา ครั้งแรกก็รู้สึกผิดอยู่เหมือนกัน ความรู้สึกผิดมักจะรบกวนจิตใจของพระทองอยู่ตลอดเวลาหลังจากเสร็จสิ้น แต่เมื่อนึกถึงรสชาติแห่งคำภุชญา¹ พระทองก็ไม่สามารถเอาชนะจิตใจตัวเองได้ เมื่อบ่อยครั้งขึ้นความรู้สึกผิดก็กลับกลายเป็นความเคยชิน จากความเคยชินก็กลายเป็นความชินช้อยและหลงใหล... (โคม วุฒิชัย, 2526 : 34-35)

ความขัดแย้งของพระทอง ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีได้นำย่นแพ้ต่อตัณหาราคะ เพราะขาดความมุ่งมั่นและมานะพยายาม ฉะนั้นพระทองจึงจะเกิดธรรมวินัย ต้องอาบัติ

¹ ในต้นฉบับใช้คำภุชญา ซึ่งไม่ตรงกับความหมายที่แท้จริง (จะศึกษาละเอียดในบทที่ 3)

ถึงขั้นที่ตีความได้ว่าประกอบภารกิจให้ตัวเอง แต่ยังบวชต่อไปโดยถือว่าไม่มีใครรู้ ถึงแม้ยาก จะลึกในบางครั้งแต่ก็ไม่รู้จะออกไปประกอบอาชีพอะไร ทั้งนี้อาจวิเคราะห์ได้ว่า ตัวละคร ชาดคุณสมบัตินี้เนื่องจากไม่สนใจศึกษาเล่าเรียน นอกจากนี้อาจมองได้ว่าความรู้ที่พอจะได้รับ จากการบวชก็ไม่สามารถประยุกต์ใช้กับสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะในการประกอบอาชีพ

3.4.3 พฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละคร

3.4.3.1 พระทอง

พระทอง เป็นพระภิกษุที่มาจากต่างจังหวัดแล้วเข้ามา จำพรรษาในกรุงเทพฯ เป็นเวลาถึง 10 ปี พระทองเป็นพระที่มีราศีนำเลื่อมใส มีท่าทีสำรวม ทั้งการเดินและการพูดจา ใครที่ได้พบเห็นพระทองแล้วจะเกิดความเลื่อมใสศรัทธา แต่สิ่งหนึ่งที่ขัดกับบุคลิกภาพที่สำรวม คือ สายตา ซึ่งสวมแว่นสีชา ปกปิดไว้ โดยเฉพาะเมื่อ พระทองได้มีโอกาสได้พบเห็นสีทาสวยๆ พระทองไม่สามารถควบคุมสายตาของตนให้สำรวม ได้เลย

พระทองได้เข้ามาอาศัยผ้าเหลือง เพื่อดำรงชีวิตได้โดยไม่ต้องทำงานหนัก จึงไม่ได้เรียนรู้หลักธรรม พระทองจะท่องเฉพาะบทสวดมนต์ที่ใช้สำหรับ ออกงาน และรู้ความหมายของภาษาบาลีเพียงไม่กี่คำ ราชได้หลักประจำวันของพระทองได้ จากการดักบวช "เวียนเทียน" โดยที่พระทองจะขายของที่ชาวบ้านใส่บาตร คืนให้กับ พ่อค้าแม่ค้านำกลับไปขายอีกในทุกๆ เช้า เช่นเดียวกับที่พระหลายรูปในกรุงเทพฯ ทำเป็น ปกติ นอกจากนี้ในช่วงวันสำคัญๆ ที่ชาวบ้านนิยมดักบวช พระทองก็จะได้รับซองปัจจัย จำนวนมากเช่นเดียวกับพระรูปอื่นที่รับบิณฑบาต นอกจากนี้ยังได้ปัจจัยเมื่อได้รับนิมนต์ไปในงานพิธี นับเป็นโชคคั้งที่พระทองมักจะได้รับคัดเลือกจากมหาวิง เลขานุการเจ้าอาวาส เพราะเป็นคนบ้านเดียวกัน

พฤติกรรมที่น่ารังเกียจของพระทอง คือ การไปซื้อหนังสือไปมาอ่าน จนตัวเองต้องสำเร็จความใคร่ด้วยตนเองเป็นอาบัติขั้นสังฆาทิเสส ตอนที่ต้องอาบัติครั้งแรก ก็รู้สึกละอายใจ แต่เมื่อคิดว่า ถ้าใครไม่รู้ก็ไม่เป็นไร จึงได้ปฏิบัติอยู่เรื่อยๆ จนเป็นความ

เคยชิน และหลงใหลเอามากๆ เรื่องลงท้ายเมื่อได้รับบาตรจากสีกาสาวสวย ที่แต่งตัวไม่รัดกุม พระทองต้องรีบกลับวัด เพื่อปลดเปลื้องความใคร่ของตน

3.4.3.2 มหาวิง

มหาวิง เป็นคนหมู่บ้านเดียวกับพระทองได้เข้ามาบวชในกรุงเทพฯ แล้วเห็นช่องทางที่จะมีชีวิตอย่างสุขสบาย เป็นผู้ชักชวนพระทองมาอยู่กรุงเทพฯ มหาวิงเป็นพระที่ตีความความถูกต้องเชิงจริยธรรมเพื่อผลประโยชน์ เช่น มีความเห็นว่าการตัดบาตร "เวียนเทียน" ไม่ผิดและไม่บาป แต่กลับได้กุศลอีก เพราะได้ช่วยพ่อค้าแม่ค้าที่ยากจนให้มีรายได้นำไปเลี้ยงครอบครัว นอกจากนี้มหาวิงยังเป็นพระที่ "เล่นพรรคเล่นพวก" ในการจัดพระออกไปสวดมนต์ตามงานพิธีที่ชาวบ้านนิมนต์ เพราะมหาวิงมีตำแหน่งเป็นเลขานุการของเจ้าอาวาส ฉะนั้นพระที่จะมีโอกาสได้รับช่องปัจจัย จะต้องมีความสนิทสนมและเป็นพวกน้องของมหาวิงเท่านั้น การมีตำแหน่งเป็นถึงเลขานุการของเจ้าอาวาส ทำให้มหาวิงได้อิทธิพลหลายอย่าง เช่น การไม่ต้องออกไปบิณฑบาต เพราะมีญาติโยมนำอาหารมาถวายถึงกุฏิ และมีโอกาสได้รับช่องปัจจัยอยู่บ่อยๆ ถึงกับมียอดเงินฝากในบัญชีสูงมาก จนพระทองแอบอิจฉา

3.4.4 บทบาทของพระภิกษุใน "คนอสุจิ"

ในเรื่อง "คนอสุจิ" มีพระภิกษุ 2 รูป คือ พระทอง และมหาวิง พระภิกษุทั้งสองรูป มีลักษณะร่วมกันคือ เข้ามาบวชแล้วไม่ได้ศึกษาธรรมะ แต่มุ่งจะเอาผ้าเหลืองเป็นเครื่องมือเลี้ยงชีพ กอบโกยผลประโยชน์ หวังความสุขสบายและไม่มัวสากออกไปทำงานหนักอีก

ในทัศนะของผู้แต่ง พระทองเป็นพระที่มีพฤติกรรมที่น่ารังเกียจมากที่สุดที่ปล่อยตัวให้กล่าวลึกในกิเลสตัณหา โดยไม่คิดที่จะแก้ไขขัดเกลาดตนเอง พฤติกรรมของพระทองจะเป็นผลกระทบต่องสังคมเพราะเข้ามาทำให้พุทธศาสนามัวหมอง พระทองไม่มีส่วนช่วยให้บทบาทของพระภิกษุสนองความคาดหวังตามบรรทัดฐานทางอุคคคติได้ อีกทั้งพระทองยังได้ใช้บุคลิกภาพภายนอกที่สำราญ หลอกหลวงให้ชาวบ้านเลื่อมใสศรัทธา โดยซ่อนความบกพร่องไว้ภายใน

ส่วน มหาวิง มีผลทำให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมศรัทธา เพราะมีการ "เล่นพรรคเล่นพวก" มีการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว อีกทั้งได้บิดเบือนธรรมวินัย เพื่อแสวงหาผลประโยชน์

ในทัศนะของผู้แต่ง ผู้เข้ามาบวชในพุทธศาสนา ถ้าหากว่าไม่สนใจศึกษาธรรมะจะมีผลทำให้ศาสนามืดมอง อีกทั้งทำให้ประชาชนเลื่อมศรัทธาในพฤติกรรมของพระภิกษุ มองว่าพระภิกษุบวชเพื่อต้องการลาภสักการะเท่านั้น และในสังคมปัจจุบัน ประชาชนก็มีส่วนส่งเสริมให้พระภิกษุประพฤติผิดจริยธรรมมากขึ้น โดยให้ความร่วมมือกับพระภิกษุเพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนตัว และยังเปิดโอกาสให้พระภิกษุได้กระทำในสิ่งที่ผิดมากขึ้น

3.5 พระภิกษุ จาก "หมู่บ้านคนบาป"

"หมู่บ้านคนบาป" เป็นผลงานของ มาลา คำจันทร์ ตีพิมพ์อยู่ในรวมเรื่องสั้นชุด ลมเหนือและป่าหนาว หนังสือรวมเรื่องสั้นชุดนี้ เป็นการรวบรวมผลงานที่เขียนในช่วง พ.ศ. 2521 ถึง 2529 "หมู่บ้านคนบาป" เป็นการศึกษาสะท้อนพฤติกรรมของพระภิกษุรูปหนึ่ง ที่ได้ไปจำพรรษาในหมู่บ้าน "คนบาป" เพื่อเผยแผ่ธรรมแก่ชาวบ้าน แต่แล้วต้องพ่ายแพ้ต่อความเลวร้ายของสิ่งแวดล้อมและกิเลสของตนเอง จึงจะได้วิเคราะห้ในหัวข้อต่อไป

3.5.1 แก่นเรื่อง

เมื่อได้วิเคราะห์ "หมู่บ้านคนบาป" แล้วเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้สะท้อนพฤติกรรมของพระภิกษุที่ประพฤติตนเหลวลึ่ง ต้องพ่ายแพ้ต่อสิ่งแวดล้อมและตนเอง เพราะด้อยประสิทธิภาพและมีความซบเซ็งซึ่งใจน้อยกว่าความเขี้ยวของกิเลสเมื่อโอกาสอำนวยให้ แต่พระภิกษุก็ยอมรับความผิดพลาด ด้วยความซื่อสัตย์จึงลาสิกขาบท

3.5.2 โคร่งเรื่อง

เป็นการดำเนินชีวิตของพระภิกษุรูปหนึ่ง ในวัยเด็กพระภิกษุรูปนี้มีฐานะยากจนได้บวชเณรเพื่อศึกษาธรรมะ และสร้างบุญกุศลอุทิศให้บุพการีตามความเชื่อตามประเพณี และได้ปฏิบัติตนอยู่ในเพศบรรพชิตอย่างครบถ้วนเมื่อบวชพระ เรื่องเกิดเมื่อได้มาจำพรรษาที่วัดในหมู่บ้านนาแหะ ตามโครงการที่บุตรธรรมของหน่วยงานพัฒนาสงฆ์ พระภิกษุรูปนี้มุ่งหน้าปฏิบัติธรรมตามรอยครูบาศรีวิชัย พระภิกษุผู้มีชื่อเสียงแห่งล้านนา เพราะทราบดีว่าชาวบ้านในหมู่บ้านนี้เป็นคนยากจนและหาทางชดเชยความทุกข์ด้วยอบายมุข จึงทอดทิ้งไม่ใส่ใจในศีลในธรรม

ความขัดแย้งในเรื่อง เป็นความขัดแย้งของพระภิกษุกับสิ่งแวดล้อมและตัวเอง ทั้งๆ ที่พระภิกษุรูปนี้ได้พยายามจะพัฒนาจิตใจของชาวบ้านให้เฝ้าทางบุญทางธรรม แต่กลับเหลว เรื่องเลวร้ายเมื่อมีสีกาน้ำยที่อยู่ในวัยสาว ผู้ที่มา "เอาใจใส่การวัด ลับตาคนมันพูดเสียงอ่อนเสียงหวาน" (มาลา คำจันทร์, 2529 : 101) มาให้ความสนิสนมจนเกินเลยพระภิกษุจึงพ่ายแพ้ต่อตนเองถึงขั้นแอบปลาราชิก จึงต้องลาสิกขาบด้วยความเศร้าเสียใจอย่างลึกซึ้ง

สิ่งที่น่าชื่นชมก็คือ พระภิกษุรูปนี้ มีความซื่อสัตย์ต่อตนเองเมื่อพลาดพลั้งก็ยอมรับว่าไม่สามารถดำรงอยู่ในสมณเพศอีกต่อไป แต่ยังมีความรู้สึกอาลัยอาวรณ์ต่อชีวิตในเพศบรรพชิตอย่างลึกซึ้ง ความผิดพลาดในราคะชีวิตของพระภิกษุรูปนี้ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเห็นใจและเข้าใจการต่อสู้ที่ล้มเหลวของภิกษุผู้ยังเป็นปกติชนอยู่

3.5.3 ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของตัวละครที่เป็นพระภิกษุ

หลวงพี่ เป็นพระภิกษุรูปเดียวที่กล่าวถึงในเรื่อง มีลักษณะนิสัยและพฤติกรรม ดังนี้

3.5.3.1 มีความกตัญญูต่อบิดามารดา

ในสมัยที่เป็นเด็ก หลวงพี่เป็นเด็กบ้านนอกที่มีฐานะยากจน เมื่อโตขึ้นก็บวชเณร ในวันบวชนั้นโยมแม่ร้องไห้ด้วยความดีใจ ที่จะได้มีโอกาส

เกาะชายผ้าเหลืองชั้นสวรรค์ โยมแม่ได้ขอร้องให้เพรตั้งมั่นในศีลในธรรม อย่าได้มัวหมองหรือ เหยิงเอาผ้าเหลืองคลุมกายเท่านั้น และขอให้อุทิศส่วนกุศลเพื่อแผ่ถึงพ่อแม่บ้าง เพรก็ได้ตั้งใจศึกษาธรรม และได้เรียนขับกภาพย์ จนมีชื่อเสียงโด่งดังในการขับกภาพย์กัณฑ์กุมาร ในขณะที่บวช เพรได้มอบปัจจัยที่ได้ทั้งหมดแก่บิดามารดาเพื่อเอาไปเลี้ยงชีพ เพราะบิดามารดาชากจน และเพรก็ไม่ได้อำมาหาภินเลี้ยงดูบิดามารดาตามหน้าที่บุตรทั่วไป

3.5.3.2 มีวัตรปฏิบัติที่งดงามเพราะมีอุดมคติและใฝ่ดี

เมื่อเพรมีอายุครบจึงบวชพระ โดยมีมุ่งปฏิบัติตนเจริญรอยตามครูบาศรีวิชัย หลวงพี่ได้ตั้งใจศึกษาธรรมะ ปฏิบัติตนอยู่ในศีลในธรรม ฝึกสมาธิภาวนา มีความมักน้อย เมื่อมีโอกาสที่จะช่วยผู้ธรรมะพัฒนาจิตใจของชาวบ้าน หลวงพี่จึงได้เป็นสมาชิกของ "สังฆพัฒนา" เพื่อที่ออกไปเผยแผ่ธรรมะตามหมู่บ้านต่างๆ หลวงพี่จึงได้มีโอกาสไปจำพรรษาที่วัดของหมู่บ้านนาแพะ ซึ่งขาดพระจำพรรษามานานแล้ว

3.5.3.3 มีความสำรวมและระมัดระวังตน

ในขณะที่บวช หลวงพี่ได้ระมัดระวังตนไม่ให้แปดเปื้อนกับความมัวหมองเป็นอย่างดี แต่ก็ไม่สำเร็จ อย่างไรก็ตามเมื่อได้หลังฉลาดธรรมวินัยถึงชั้นปาราชิกแล้ว เมื่อมีสติระลึกตัว ก่อนลาสิกขา ก็ยังได้เตือนหญิงหม้าย "แม่ออกแสวงหา" ที่มาหาในเวลาค่ำคืน เพื่อตามให้ไปพบบิดามารดาของนาง ดังที่ผู้แต่งได้บรรยายว่า "แม่ออกบ่ดีมา เมื่อค่ำเมื่อคืนเป็นสามวิกาล สุดแต่มหาเวสสันดรตระเจ้ากับนางมัทรีก็ยังบ่อยู่ร่วมกัน แม่ออกบ่ดีมา บ่ดีมาแท้ๆ" (มาลา คำจันทร์, 2529 : 96) ผู้แต่งทำให้ผู้อ่านรู้สึกเสียดายที่พระภิกษุรูปนี้พ่ายแพ้ต่อกิเลสของตน และเล็งเห็นว่าแม้มีโอกาสเหยิงเล็กน้อยแต่บุุชนี้อาจเหลือขงพลั่วได้โดยง่ายหากไม่รู้เท่าทันตัวเอง

3.5.4 บทบาทของพระภิกษุใน "หมู่บ้านคนบ้าย"

หลวงพี่เป็นพระภิกษุที่มีความซื่อสัตย์ต่อตนเอง เมื่อได้กระทำผิดก็ยอมรับผิด ในทัศนะของผู้แต่ง ภารกิจของพระภิกษุรูปนี้ใหญ่หลวงเกินกำลัง เพราะต้องต่อสู้กับความทุกข์ยาก และความฝักใฝ่ในทางอบายมุขของชาวบ้านทั้งหมู่บ้านที่ใจบ้ายห้ายบ้าย ไม่สนใจฟังเทศน์ฟังธรรม มีหน้าซ้ำสี่ก้าหม้ายสาวยังมาชื้อขุไฟแห่งราครจิตให้ลูกโพลงชั้น จึงต้องอาบัติปาราชิกในข้อเสพเมถุน จนต้องขาดจากความเป็นพระภิกษุ

ผู้แต่งได้สร้างให้ตัวละครเอก มีความอาลัยอาวรณ์ในเพศบรรพชิต เพราะพระภิกษุรูปนี้ได้ประพฤติปฏิบัติดีงามมาตลอด ด้วยศรัทธาปสาทะอันแรงกล้า อีกทั้งยังคิดจะบวชตลอดไป เพื่ออุทิศตัวแก่พุทธศาสนา เป็นการเจริญรอยตามครูบาศรีวิชัยที่ตนเคารพศรัทธา เมื่อพระภิกษุรูปนี้มาพ่ายแพ้ต่อสิ่งแวดล้อมและตนเอง จึงเป็นเรื่องที่น่าเห็นใจและทำความเข้าใจได้ ที่พระภิกษุรูปนี้ยังมีความเป็นปกติชยและด้อยประสบการณ์

3.6 พระภิกษุ จาก "เพื่อนบุญ"

"เพื่อนบุญ" เป็นผลงานของ ไพฑูรย์ ัญญา ศิริมห่ออยู่ในรวมเรื่องสั้นชุด ถ่อถองทราย หนังสือรวมเรื่องสั้นชุดนี้ เป็นการรวบรวมเรื่องสั้นที่เขียนในช่วง พ.ศ. 2523 ถึง 2527 "เพื่อนบุญ" เป็นกราวนิพนธ์วิจารณ์พฤติกรรมของพระภิกษุ ดังที่จะได้วิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

3.6.1 แก่นเรื่อง

เมื่อวิเคราะห์ "เพื่อนบุญ" แล้ว เห็นได้ว่าผู้แต่งได้สะท้อนพฤติกรรมของพระภิกษุใน 2 ลักษณะ คือ แบบหนึ่งมีความผิดพลาดในตอนที่เป็นฆราวาส แต่เมื่อบวชแล้วไม่หลงผิดอีกต่อไป อีกแบบหนึ่งบวชมานานกลับมีชีวิตที่ตกต่ำลง เพราะไม่สามารถขจัดกิเลสตัณหาได้ จึงต้องจบชีวิตอย่างน่าสยดสยอง อันเป็นผลจากความโลภในลาภสักการะ

3.6.2 โครงเรื่อง

เป็นการดำเนินชีวิตของพระภิกษุ 2 รูป คือ หลวงพ่อและท่านอาจารย์ ซึ่งเป็นเพื่อนกันมาก่อนตั้งแต่เป็นฆราวาส ได้มาบวชอยู่ในวัดเดียวกัน แต่มีวิถีชีวิตที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิง หลวงพ่อเป็นพระที่ชราภาพ มีความเป็นอยู่อย่างสมณะ ไม่หลงในลาภสักการะ ส่วนท่านอาจารย์ หลงในลาภสักการะ มีสิ่งอำนวยความสะดวกที่เพศบรรพชิตไม่มี เช่น กุฏิหลังใหญ่ โทรถัสน์ พัดลม รถยนต์ส่วนตัว ฯลฯ และยังประพฤติเนกรัต โดยการทำน้ามนต์ ผ่ายันต์ ปลัดขิก และใบหอย กายที่สดท่านอาจารย์ก็ถูกฆ่าตายอย่างสยดสยองโดยฆาตกรที่มาปล้นทรัพย์

ความขัดแย้งในเรื่อง เป็นความขัดแย้งในการดำเนินชีวิตของตัวละคร ในตอนที่หลวงพ่อยังเป็นฆราวาส หลวงพ่อหรือนายแคว้ว เป็นคนขี้เมาชอบเล่นการพนัน ทำร้ายทุบตีลูกเมีย เมื่อแคว้วได้พบท่านมหาเพื่อนเก่าที่กลับมาเยี่ยมบ้าน ท่านมหาได้ขอให้ แคว้วเลิกอบายมุข โดยให้เหตุผลว่าคนเราอาจหลงผิดได้และไม่สายที่จะเริ่มต้นใหม่ แคว้ว จึงบวช และได้พบว่าชีวิตใหม่เป็นชีวิตที่สงบสุข เพราะได้อาศัยธรรมวินัยช่วยขัดเกลาจิตใจ จึงบวชต่อไปจนแก่เฒ่าถึงแก่กรรม หลวงพ่อ ในทางตรงกันข้าม ท่านมหาถึงแม้จะมีความรู้ตาม ระบบกลับมาชีวิตที่ตกต่ำลง เพราะมีความหลงใหลในลาภสักการะ และกลับประพฤติตน นอกจิตจากแนวทางของพุทธศาสนาอีกด้วย

3.6.3 พฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละครที่เป็นพระภิกษุ

3.6.3.1 หลวงพ่อ

หลวงพ่อ เคยมีความผิดพลาดในการดำเนินชีวิตในขณะที่ เป็นฆราวาส แต่เมื่อสำนึกได้และมาบวช ได้พบชีวิตที่สงบสุขและไม่หลงผิดอีกต่อไป หลวงพ่อใช้ชีวิตอย่างสมณะ มีปรัชญาในการดำเนินชีวิตว่า นักบวชไม่ควรใช้ชีวิตสุขสบาย แปรกแยกจากฆราวาส เพราะชาวบ้านเป็นผู้อุปถัมภ์วัด ดังนั้นญาติของหลวงพ่อก็เป็นญาติ หลังคามุงจาก และหลวงพ่อยังได้เื้อเพื่อเื้อแก่ชาวบ้าน โดยการให้ไก่แจ้ที่เลี้ยงไว้โดย ไม่คิดค่าตอบแทน เพราะหลวงพ่อดูแลอยู่เสมอว่า ไก่แจ้พวกนี้เลี้ยงด้วยเศษข้าวสุกจากส่วน ทานของชาวบ้าน หลวงพ่อบอก "ไม่ขาย ไม่คิดราคา เพราะหลวงพ่อบวชเป็นพระ ไม่คิดขาย เหมือนใครอื่น..." (ไพฑูริย์ ัญญา, 2531 : 52)

3.6.3.2 ท่านอาจารย์

ในตอนที่เป็น "มหา" ได้ช่วยเหลือเพื่อนให้พบทางแห่ง ความสุขในชีวิตบวช แต่ท่านอาจารย์กลับมีชีวิตที่ตกต่ำลง เพราะหลงติดในลาภสักการะ หลงอาภิมิสบูชา โดยที่ผู้แต่งไม่ได้กล่าวไว้ว่า ตัวละครนี้ได้พยายามต่อสู้กับสิ่งเข้าสวนหรือไม่ จึงได้เปลี่ยนแปลงตนเองไปลุ่มหลงใน "ภาษาและสิ่งลวงตา" เหล่านี้ อาจารย์วิเคราะห์ได้ ว่า อิทธิพลของโลกสมัยใหม่ซึ่งแวดล้อมด้วยวัตถุ ความตื่นเต้นยินดีในวัตถุและวัฒนธรรม บริโภคนิยม เป็นเหตุทำให้ไม่รู้เท่าทันในอิฏฐารมณ์ ท่านอาจารย์จึงได้ปฏิบัติเสถียรภาวคชชะ

ซึ่งผู้แต่งได้ใช้เป็นสัญลักษณ์ว่า การกวาดขยะเป็นการขจัดกิเลส ขจัดความเศร้าหมองในจิตใจของคน การที่ท่านอาจารย์ไม่ชอบให้กวาดขยะเพราะมุ่งเอาใจแชกกลัวว่าจะรำคาญที่ฝุ่นฟุ้งนั้น มีความหมายแฝงว่าท่านอาจารย์ยอมให้กิเลสครอบงำจิตใจตนเองและชาวบ้าน อีกทั้งความศรัทธาของชาวบ้าน ยังมีส่วนส่งเสริมให้ท่านอาจารย์ลุ่มหลงเพิ่มพูนกิเลสหรือขยะมากขึ้น ดังที่ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ชาวบ้านเขาศรัทธา เขานำมาถวายเราก็ต้องรับไว้ถึงอย่างไรก็ได้กับวัดนั่นแหละ เดือนนี้ใครๆ เขาก็ว่าวัดของเราเจริญขึ้นมากกว่าวัดอื่นๆ ในแถบนี้ หลวงพ่อก็น่าจะดีใจด้วยนะที่เป็นอย่างนี้" (ไพฑูริย์ ัฎฎญา, 2531 : 57)

ข้อความนี้ แสดงให้เห็นว่าท่านอาจารย์แยกแยะไม่ออกระหว่างความเจริญทางด้านวัตถุกับจิตใจ จนต้องพบกับจุดจบอันน่าสลดใจ

3.6.4 บทบาทของพระภิกษุใน "เพื่อนบุญ"

ในเรื่อง "เพื่อนบุญ" มีพระภิกษุที่ผู้แต่งกล่าวถึง 2 รูป คือ หลวงพ่อและ ท่านอาจารย์ ในทัศนะของผู้แต่ง หลวงพ่อเป็นพระที่ดำรงชีวิตอย่างรู้ตัว รู้เท่าทันต่อกิเลสตัณหา เพราะมีประสบการณ์ใช้ชีวิตที่ผิดพลาดในขณะที่เป็นพรานวาสมาแล้ว เมื่อมาบวชได้พบหนทางสงบสุขและไม่หลงผิดอีกต่อไป ส่วน ท่านอาจารย์ เป็นชีวิตที่ตกต่ำลงของเพศบรรพชิตที่หลงผิด เดินสวนทางกลับไปสู่กิเลสเพราะปล่อยให้ความหลงผิด คืออวิชชาครอบงำด้วยอำนาจของโลภจริต

ในทัศนะของผู้แต่ง พระภิกษุน่าจะมีความสมณะ ไม่หลงในลาภสักการะ และช่วยชี้หนทางให้ชาวบ้านได้มีชีวิตที่สงบสุขปราศจากกิเลสตัณหา แต่ถ้าหากว่าพระภิกษุยังมีกิเลสตัณหาครอบงำจิตใจอย่างท่านอาจารย์ แล้วพระภิกษุจะช่วยชาวบ้านได้อย่างไร ดังที่ผู้แต่งกล่าวว่า

... ขยะในใจของคนนี้เสียกเย็นเหลือเกินที่จะกำจัดให้หมดสิ้นไป ข้าร้ายไปกว่านั้นตรงที่ผู้ซึ่งได้ชื่อว่ามีไม้กวาดอยู่ในมือแท้ๆ กลับไม่นำพาที่จะหยิบฉวยขึ้นมาใช้ มีแต่เร่งสะสมขยะเหล่านั้นให้เพิ่มลงในจิตใจทุกวันเวลา อย่างนี้แล้วจะหวังให้ช่วยปัดกวาดกิเลสในใจชาวบ้านได้อย่างไร (ไพฑูริย์ ัฎฎญา, 2531 : 54)

ผู้แต่งมองว่าในปัจจุบัน พระมีโอกาที่จะแสวงหาโลกสักการะได้ง่ายขึ้น เพราะ "ความมืดบอดมวงของชาวบ้าน เป็นเสมือนช่องทางอันราบเรียบและยาวไกล ให้...ก้าวเดินไป...อย่างสะดวกสบาย" (เรื่องเดิม : 56) ชาวบ้านมีส่วนส่งเสริมให้พระภิกษุหลงใหลในลาภสักการะมากขึ้น และพระภิกษุที่ลุ่มหลงก็ไม่ใช่หลักที่แท้จริงแก่ชาวบ้าน

3.7 พระภิกษุ จาก "ดอกศรัทธา"

"ดอกศรัทธา" เป็นผลงานของ กานมาศ ภูมิถาวร ตีพิมพ์ครั้งแรกในเรื่องสั้นชื่อการะเกด 5 ชุด เดินข้ามคืน เมื่อ พ.ศ. 2532 "ดอกศรัทธา" เป็นการสะท้อนพฤติกรรมของพระภิกษุรูปหนึ่งที่ได้อาศัยผ้าเหลืองบังหน้าในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ดังจะได้วิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

3.7.1 แก่นเรื่อง

เมื่อได้วิเคราะห์ "ดอกศรัทธา" แล้วเห็นได้ว่าผู้แต่งได้สะท้อนพฤติกรรมของพระภิกษุที่เข้ามาฉวยโอกาสแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวบนความศรัทธาของชาวบ้าน โดยไม่มีความละอายใจ พฤติกรรมนี้ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตชาวบ้านผู้ยากไร้อย่างน่าสลด

3.7.2 โครงเรื่อง

เป็นพฤติกรรมของท่านพระครูเจ้าอาวาสรูปหนึ่ง ที่แสวงหาประโยชน์ส่วนตัวจากศรัทธาของชาวบ้าน ท่านพระครูได้ให้ผู้ใหญ่หลายคนในหมู่บ้านออกเรียโรกทรัพย์เงินทองจากชาวบ้าน ทั้งที่อยู่ต่างหมู่บ้านและในหมู่บ้าน อยู่เป็นเวลาหลายปี เพื่อสร้างเมรุเผาศพ ท่านพระครูได้ฉวยโอกาสเบียดบังเงินที่ได้จากการเรียโรกทรัพย์ส่วนตัว โดยซื้อวัวฝูงใหญ่ ออกเงินกู้โดยคิดดอกเบี้ยสูง อีกทั้งนำเงินไปจนเจือชายเหลือญาติพี่น้องซื้อรถแทรกเตอร์และคิดจะซื้อรถสองแถวรับจ้าง ดังนั้นเมรุเผาศพที่สร้างขึ้นจึงไม่สวยงามและมีขนาดเล็ก ลุงโทนซึ่งเป็นผู้ใหญ่คนหนึ่งในหมู่บ้าน รับหน้าที่ในคณะผู้หาทุนจัดสร้างเมรุ

เผาศพ รู้สึกผิดหวังที่เห็นเมรุไม่สวยงาม เพราะได้ช่วยเรียไ้เงินอยู่หลายปี เงินทุกบาทที่เรียไ้มาได้ก็มอบให้เจ้าอาวาส ลุงโทนคิดว่าน่าจะสร้างได้สวยกว่านี้ ยิ่งมารู้เรื่องการเบียดบังเงินของท่านพระครู ลุงโทนยิ่งรู้สึกตะขิดตะขวงใจมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเมื่อรู้ว่าชาวบ้านคนหนึ่ง ที่กู้เงินร่วมแสนจากพระครูต้องกินยาม้าจะได้ทำงานได้มากๆ เพื่อหาเงินใช้หนี้ดอกเบี้ยซึ่งเพิ่มขึ้นทุกวัน ในที่สุดถึงกับเสียชีวิต

3.7.3 พฤติกรรมของตัวละคร

ท่านพระครู ได้ให้เรียไ้เงินสร้างเมรุเป็นเวลาหลายปี โดยที่ท่านพระครูได้ฉวยโอกาสนำเงินที่ได้จากการเรียไ้ไปให้ชาวบ้านกู้โดยคิดดอกเบี้ย จนมีวัวฝูงใหญ่ มีเงินไปซื้อรถแทรกเตอร์ให้หลานชาย คิดจะซื้อรถสองแถวรับจ้างและเมื่อคิดจะไปจาริกแสวงบุญ ก็ยังได้ขอเรียไ้เงินจากชาวบ้านอีก

พฤติกรรมของท่านพระครู เป็นพฤติกรรมที่มีเฉพาะลุงโทนเท่านั้นที่ล่วงรู้ แต่ชาวบ้านคนอื่นๆ ไม่รู้ จึงยังคงศรัทธานับถืออยู่ เมื่อท่านพระครูเอ่ยปากว่าจะไปจาริกแสวงบุญที่อินเดีย ชาวบ้านก็ยินดี ท่านพระครูจึงเอ่ยปากว่า "...สักแสนเดียวก็หอนะโยมนะ เรามาช่วยกันสร้างพระให้ดังงาม ให้มีสติปัญญาแตกฉานประดับวัดของเราสักองค์หนึ่งเกิด..." (ภานูมาศ ภูมิถาวร, 2532 : 80) วิเคราะห์ได้ว่า โดยความเป็นจริง ท่านพระครูคงไม่ได้มุ่งหวังสติปัญญาแต่มุ่งหลอกลวงโดยอาศัยความเชื่อตามอคมคติ ว่าการจาริกแสวงบุญเป็นการบำเพ็ญกุศล และการศึกษาเล่าเรียนเป็นการเพิ่มพูนปัญญา การสร้างพระภิกษุให้มีปัญญาจึงเป็นกุศล

3.7.4 บทบาทของพระภิกษุใน "ดอกศรัทธา"

พระภิกษุที่ผู้แต่งกล่าวถึงมีเพียงรูปเดียว คือ ท่านพระครู ผู้เป็นเจ้าอาวาส แต่ผู้แต่งก็ไม่ได้สร้างลักษณะนิสัยที่ชัดเจน เพียงแต่กล่าวถึงเฉพาะพฤติกรรมของท่านผ่านตัวละครประกอบ ผู้แต่งต้องการสะท้อนพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของพระภิกษุที่เข้ามาฉวยโอกาสแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน จากความศรัทธาของชาวบ้าน ว่าขัดแย้งต่อบรรทัดฐานทางอคมคติของสังคม ในข้อที่ไม่ได้เป็นที่พึ่งอย่างแท้จริงของชาวบ้าน พระภิกษุ

มีบทบาทเฉพาะเป็นผู้นำในพิธีกรรมเท่านั้น ข้าราชยังสับสนเลือดเนื้อจากชาวบ้านที่ซากจน โดยไม่มีพิธีรีตองตั้ปะ แสดงให้เห็นว่า พระภิกษุรูปนี้ไม่ได้ดำเนินชีวิตไปตามอุดมคติ จึงเรี่ยไรจากชาวบ้านฝ่ายเดียว เพราะโดยปกติการดำรงเพศบรรพชิตไม่จำเป็นต้องอาศัยทรัพย์มากอย่างนี้

ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นชีวิตของคนที่ถูกระบบทุนนิยมทำลายให้ตกต่ำ และเป็นอันตราย คนชนบทคนที่จะดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข กลับถูกพระชู้ดริ่เอา การที่พระทำตัวไม่ต่างจากนายทุน เป็นความเสื่อมของผู้ที่อยู่ในสถานภาพอันเป็นที่เคารพของสังคม

กล่าวโดยสรุป เห็นได้ว่าในวรรณกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้วในงานวิจัยนี้ ผู้แต่งได้แสดงความสำคัญของบทบาทของพระภิกษุในหลายลักษณะ ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 หัวข้อ ดังนี้ คือ บทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับการเมือง บทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต บทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม

ในส่วนของบทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับการเมือง พระภิกษุที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการเมืองอย่างเด่นชัด ได้แก่ สมภารกร่าง จาก ไผ่แดง สมภารกร่าง พระจ้อย พระหาญ จาก ไผ่ตัน และพระภิกษุ จาก ครึ่งหลัง¹⁸ พระภิกษุเหล่านี้มีบทบาทตรงกัน คือ มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมืองและสังคม เพราะต่างก็ตระหนักว่า ตนมีสถานภาพที่สำคัญในสังคม จึงมีบทบาทเชื่อมโยงกับความคิดและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเมือง ทั้งทางตรงและทางอ้อม บทบาทที่สำคัญ คือ บทบาททางความคิด คือ เป็นผู้นำทางความคิดของชาวบ้านในกิจกรรมต่างๆ ทั้งในชีวิตประจำวันและในกรณีที่มีปัญหา เป็นผู้เสนอความคิดเป็นที่ปรึกษาหรือเป็นผู้ช่วยแก้ปัญหา พระภิกษุเหล่านี้ได้เข้าใจวิถีชีวิตของสังคมไทย เข้าใจมรดกทางความคิดของสังคมและประยุกต์เข้ากับวิถีชีวิตได้ จึงแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในบางเหตุการณ์พระภิกษุได้แสดงบทบาทใหม่ที่คล้ายไม่ใช่กิจของสงฆ์โดยตรง โดยเข้าไปช่วยพัฒนา หากทางออก แก่ปัญหาของชาวบ้าน ทั้งที่เป็นปัญหาส่วนตัวและปัญหาส่วนรวมของสังคมอย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ หากพิจารณาในระดับลึกก็เป็นการศึกษาปฏิบัติตนตามบรรทัดฐานทางอุดมคติดั้งเดิม ที่พระภิกษุสงฆ์เป็นที่พึ่งของชาวบ้านมาตั้งแต่สมัยก่อนแล้ว พระภิกษุเหล่านี้เป็นพระที่นำเคารพนับถือ เพราะเป็นผู้นำและเป็นที่พึ่งแก่ชาวบ้าน

ลักษณะที่สอง เป็นบทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต พระภิกษุในกลุ่มนี้ได้แก่ หลวงพ่อเสม จาก หลายชีวิต หลวงตา จาก "ขวัญใจหลวงตา" พระภิกษุ จาก "ญาติ" เพชรโก๊ะหรือพระสังเวียน จาก "น้ำลด" และ "มดกินปลา" พระบุดย์ จาก "สมภารหาบ" และ พระภิกษุ จาก "เกียรติกับข้าวเย็นกันหม้อ" พระภิกษุเหล่านี้ มีลักษณะร่วมกัน คือ ได้นำปรัชญาทางพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เป็นผู้ที่รู้เท่าทันภาษาของโลกีย์วิสัย มีความเมตตา มีน้ำใจ มีสติ มีดวงตาเห็นธรรม สามารถแยกดีชั่ว สิ่งสอนเกือกกลบคดลั่วไปและสังคม เป็นพระภิกษุที่นำเคารพนับถือ สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมไทยทั้งแท้ที่เป็นพระที่มีศีลาจารวัตรงดงาม และนอกจากจะเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ทุกเมื่อแล้วยังเป็นแบบอย่างการใช้ชีวิตที่ยิ่งใหญ่ในทางธรรมโดยไม่ได้ตัดขาดจากสังคม

ลักษณะที่สาม เป็นบทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม ได้แก่บทบาทของ หลวงพ่อเนียน หลวงตาเต๋ พระจันทร์ จาก งู พระเถระ จาก "ใจเอื้อ" เพชรก้าน อาจารย์อ่อม จาก "ฮาย" หลวงตา มหาหนุ่ม จาก "คนสี่เหลือง" พระทอง มหาวิง จาก "คนอสุจิ" หลวงพี่ จาก "หมู่บ้านคนบาป" หลวงพ่อ ท่านอาจารย์ จาก "เพื่อนบุญ" และท่านพระครู จาก "ดอกศรีทศา" พระภิกษุในกลุ่มนี้มีพฤติกรรมที่ผิดจริยธรรมอย่างร้ายแรงแตกต่างกัน พระภิกษุที่เลวร้าย ต้องอาบัติร้ายแรงขึ้นปาราชิก คือ หลวงพ่อเนียน ที่ข่มขืนและเสพเมถุน ส่วนพระภิกษุที่มีความผิดขึ้นรองลงมา คือ สังฆาภิบาล ที่ประกอบกามคุณด้วยตนเองจนทำให้น้ำอสุจิสลื่อนคือพระทอง นอกจากนี้ยังมีพระภิกษุที่สนใจแต่วิชา วิชาหวังผลในลาภสักการะ คือ หลวงตาเต๋ เพชรก้าน อาจารย์อ่อม และท่านอาจารย์ เป็นพระที่ประพฤตินอกรีศของพุทธศาสนา มีการทำเครื่องรางของขลัง น้ำมัน ผ้ายันต์ ปลัดขิก ตลอดจนใบหอย พระภิกษุบางรูปเข้ามาบวชในศาสนาเพื่อหวังความสุขสบาย และอาศัยเพศบรรพชิตเป็นหนทางในการเลี้ยงชีพ คือ พระจันทร์ หลวงตา มหาหนุ่ม และยังมีพระภิกษุที่มีเบื้องหลังเป็นนายทุนที่คอยขูดรีดชาวบ้าน คือ ท่านพระครู พระภิกษุในกลุ่มนี้ยังมีพระภิกษุที่ผิดพลาดแต่น่าเห็นใจ คือ หลวงพี่ ที่ต้องพ่ายแพ้กิเลสตัณหาของตนเองและสิ่งแวดล้อม จนขาดความยับยั้งชั่งใจ ทั้งๆ ที่ตั้งใจประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ตั้งามาตลอด เห็นได้ว่าพระภิกษุในกลุ่มนี้ มีความเป็นปุถุชนเด่นชัดกว่าใน 2 หัวข้อแรก ต้องพ่ายแพ้ต่อสิ่ง

ข้าวยุภาชนอกและกิเลสตัณหาของตน พระภิกษุจึงมีพฤติกรรมที่เสื่อมทรามและทำให้ศาสนา
 มืดมอด แต่หากพิจารณาแล้ว ผู้แต่งส่วนมากสามารถอธิบายเหตุผลได้ว่า เป็นปัญหาทาง
 จริยธรรมเช่นเดียวกับกับปัญหาของมนุษย์ทั่วไปแต่ก่อความตระหนักได้มากกว่า เพราะพระภิกษุ
 ดำรงอยู่ในสถานภาพเป็นที่เคารพ และได้รับความคาดหวังสูงจากสังคม ผู้แต่งจึงมักแสดง
 ปัญหาขึ้นเพื่อกระตุ้นให้เกิดการแก้ไขให้ทันกาล

กล่าวโดยสรุปแล้ว เห็นได้ว่าในโลกของวรรณกรรม พระภิกษุสงฆ์ยังมีบทบาท
 สำคัญอยู่เช่นเดียวกับในโลกความเป็นจริง บางบทบาทเป็นบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปจาก
 บรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมไทยไปบ้าง บทบาทที่เปลี่ยนไปอาจจะไม่ใช่กิจของสงฆ์
 ในรูปแบบเดิม แต่บทบาทนั้นมีส่วนในการพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้นใน
 กรอบของความเหมาะสมก็ตาม เพราะฉะนั้นถ้าพระภิกษุจะมีบทบาทสำคัญในสังคมไทยอีก
 ต่อไป พระภิกษุจะต้องรู้จักปรับหลักธรรมให้เข้ากับวิถีชีวิตและปัญหาสมัยใหม่ เนื้อหาที่
 ปรากฏตรงกันในงานที่ศึกษานี้ คือ พระภิกษุยังมีความเป็นปฏิปักษ์ จึงมีทั้งพระภิกษุที่ดีและชั่ว
 ปนกัน พฤติกรรมและบทบาทของพระภิกษุจึงขึ้นอยู่กับลักษณะนิสัยและเห็นแก่ที่แตกต่างกัน
 อันจะส่งผลให้พระภิกษุได้รับคุณค่าจากการอยู่ในเพศบรรพชิตต่างกัน แต่หากเข้าถึงหลักธรรม
 ก็ย่อมได้รับอันสงฆ์ที่แท้จริงและเกื้อกูลสังคมได้มาก ในทางตรงกันข้าม พระภิกษุอาจ
 อาศัยศรัทธาต่อสถาบันพุทธศาสนาของประชาชนเป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์ และก่อความ
 เลวร้ายต่อสังคมได้ เมื่อพิจารณาบริบทของการเขียน พบว่า เรื่องในหัวข้อที่สามมีมากขึ้น
 ในระยะ 2518 - 2532 ซึ่งน่าจะแสดงว่าปัญหาทางจริยธรรมได้รับความสนใจมากขึ้น
 และมีผู้ตระหนักถึงความร้ายแรงของปัญหามากขึ้น ประกอบกับสังคมได้พัฒนาทางเศรษฐกิจ
 และวัตถุ จนมีสิ่งเข้าชวนต่อกิเลสของพระภิกษุสงฆ์มากขึ้น

บทที่ 3

คุณค่าของงานประพันธ์

เป็นที่ยอมรับว่าวรรณคดี เป็นสิ่งสำคัญในวัฒนธรรม เป็นงานสร้างสรรค์ที่แสดง
ความเจริญทางปัญญาและอารมณฺ์ของสังคม เป็นเครื่องสื่อสารที่ให้คุณค่าทางประสบการณ์อัน
ลุ่มลึกแก่ปัจเจกบุคคลและสังคม ดังที่ วิทย์ ศิวะศรีวานนท์ (2531 : 114) ได้กล่าวว่า
การอ่านและการเรียนวรรณคดี เป็นการขยายวงแห่งความชัดเจนชีวิต...
ที่จะนำเราเข้าสู่ชีวิต...ทำให้เรามีความสัมพันธ์ทางจิตใจกับเพื่อนมนุษย์...
ทำให้เราได้รับรู้รสชาติของชีวิต นอกจากนี้ยังช่วยให้เรา แก้ปัญหาของชีวิต
โดยพิจารณาลักษณะของตัวละครที่คล้ายกับเรา

ในการประเมินคุณค่าของวรรณคดี เจดนา นาควัชระ ได้บรรยายในหัวข้อ
"แนวทางการประเมินค่าวรรณคดี" ที่มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เมื่อ
6 กุมภาพันธ์ 2536 ว่า ในการประเมินคุณค่าของวรรณคดีนั้น ควรต้องกระทำเมื่อได้
ตีความตัวงานนั้นอย่างเข้าถึงแล้ว และงานที่ยิ่งใหญ่ คือ งานที่กระตุ้นความใฝ่ลึกของมนุษย์
ด้วยวรรณศิลป์ซึ่งให้ความประทับใจ

ในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยจะเน้นการวิเคราะห์คุณค่าของวรรณกรรมใน 2 หัวข้อ ดังนี้
คือ คุณค่าทางวรรณศิลป์ และคุณค่าทางจริยธรรม เหตุผลที่ผู้วิจัยเน้นการวิเคราะห์ใน
2 ประเด็นนี้ เพราะนอกจากเราจะศึกษาวรรณคดี เพื่อเพิ่มพูนความชัดเจนของชีวิต ทำให้
เรามีสายตาที่กว้างไกล เข้าใจชีวิตมนุษย์ เราก็ต้องศึกษาวรรณคดีในฐานะที่เป็นศิลปกรรม
ด้วย ดังที่ วิทย์ ศิวะศรีวานนท์ (2531: 136) กล่าวว่า "การศึกษาวรรณคดี
ที่แท้จริงจะต้องประกอบด้วยการเรียนรู้ทั้งสองด้าน...คือ ทั้งด้านเนื้อเรื่องและด้านความ
งามเป็นศิลปะ"

คุณค่าทางวรรณศิลป์

วรรณคดี คือศิลปกรรมที่ใช้ภาษาเป็นอุปกรณ์ ผู้แต่งต้องใช้กลวิธีที่เหมาะสมจึงจะสร้างวรรณกรรมให้มีความประสานระหว่างรูปแบบและเนื้อหา อันเป็นที่มาของ หลักทางสุนทรียภาพ ดังที่ ดวงมน จิตรจำนงค์ (2534 : 253) ได้กล่าวว่า "กลวิธีจะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อใช้เป็นอุปกรณ์จัดวัสดุของการสื่อสาร ให้ประกอบขึ้นเป็นรูปแบบที่เหมาะสมแก่การสื่อสาร...กลวิธีที่เหมาะสม คือ ความรู้และวิธีการในการจัดวัสดุให้มีผลทางสุนทรียภาพ" กลวิธีการประพันธ์ เป็นสิ่งสำคัญเพราะในบางครั้งผู้แต่ง "ไม่อาจสื่อความหมายออกมาตรงๆ ได้เสมอไป เพราะไม่มีคำหรือข้อความที่จะใช้แทนความหมายได้โดยตรง อาจจำเป็นต้องดัดแปลงภาษา เช่น ใช้ความเปรียบ ส่วนนวนโวหาร หรือสัญลักษณ์ ฯลฯ" (เรื่องเดิม : หน้าเดียวกัน)

กล่าวได้ว่า คุณค่าทางวรรณศิลป์ ก็คือ คุณค่าทางกลวิธีนั่นเอง แต่ผู้ศึกษาต้องคำนึงว่า คุณค่าทางกลวิธีมีส่วนสัมพันธ์กับการสื่อสาร ดังที่ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2520 : 144-145) กล่าวว่า

คุณค่าทางวรรณศิลป์ คือ คุณค่าทางกลวิธีนั่นเอง ได้แก่ ส่วนนวนภาษา เกลี้ยงเกลา ใช้ถ้อยคำที่กระทบใจคน เสริมสร้างอารมณ์ทางอารมณ์ มีตัวละครที่มีอุปนิสัยน่าพิจารณาศึกษา มีเหตุการณ์ในเรื่องที่เร้าใจ และผูกใจคนอ่านไว้ได้ โครงเรื่องและเนื้อเรื่องไม่ขัดกับลักษณะนิสัยของตัวละคร และอื่นๆ

ในการวิเคราะห์คุณค่าทางวรรณศิลป์ของงานประพันธ์ ในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยจะพิจารณา 2 ประเด็น ดังนี้ คือ

1. กลวิธีการประพันธ์
2. บุรณภาพและความสอดคล้อง

1. กลวิธีการประพันธ์

ม.ล.บุญเหลือ เกษย์สุวรรณ (2517 : 115) ได้กล่าวถึงความสำคัญของ กลวิธี ว่า "กลวิธี คือ การกระทำ...ให้เนื้อเรื่องดำเนินไปตามโครงเรื่องที่ผูกไว้ และให้บรรลุ ความมุ่งหมาย" ของผู้แต่ง ดังนั้น ผู้แต่งจึงต้องเลือกใช้วัสดุอุปกรณ์และกลวิธีในการสื่อสาร เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์และจินตภาพเพื่อผลของการสื่อสาร

ในบทที่ 2 ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง แก่นเรื่อง และลักษณะนิสัยของตัวละคร ในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยเน้นที่จะศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการประพันธ์ ในด้านการใช้สำนวนภาษา บทสนทนา การใช้ถ้อยคำ การใช้สัญลักษณ์ และอื่นๆ นอกเหนือจากที่ได้วิเคราะห์ไปแล้วในบทที่ 2 เพื่อให้เห็นพลังทางวรรณศิลป์ที่เร้าอารมณ์ และความคิดของผู้อ่านว่า ประกอบขึ้นจากองค์ประกอบอย่างไร ด้วยกลวิธีอย่างไร และมีบุรณภาพกับองค์ประกอบที่วิเคราะห์แล้วอย่างไร

วรรณกรรมที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาวิเคราะห์ มีลักษณะร่วมกัน คือ แต่งเป็นร้อยแก้ว กึ่งนวนิยายและเรื่องสั้น ในการวิเคราะห์กลวิธีการประพันธ์ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบวรรณกรรมที่มีจุดมุ่งหมายใกล้เคียงกัน คือ เรื่องที่มุ่งชี้คุณค่าของบทบาทของพระภิกษุต่อสังคมและข้อคิดเชิงปรัชญา และเรื่องที่ต้องการเสนอความคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อชี้ข้อบกพร่องของพระภิกษุและวัด ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เปรียบเทียบว่า บทประพันธ์เหล่านั้นใช้กลวิธีการประพันธ์เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร มีผลอย่างไร เพราะกลวิธีเป็นสิ่งสำคัญ มีผลให้วรรณกรรมนั้นมีคุณค่าทางวรรณศิลป์

1.1 บทประพันธ์ที่มุ่งเน้นคุณค่าของบทบาทของพระภิกษุต่อสังคมและข้อคิดเชิงปรัชญา

1.1.1 ไผ่แดง ไผ่ตัน และ ครึ่งหลัง 18

เมื่อวิเคราะห์กลวิธีการประพันธ์ของเรื่อง ไผ่แดง และ ไผ่ตัน เห็นได้ว่าทั้งสองเรื่อง มีภาพรวมที่เหมือนกันหลายประการคือ เป็นเรื่องที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์เป็นตอนๆ แล้วจึงมีการรวมเล่มในภายหลังเหมือนกัน ฉะนั้นจึงเป็นนวนิยายที่ประกอบด้วย

เรื่องสั้นที่แต่งเป็นตอนๆ ซึ่งเนื้อเรื่องในแต่ละตอนจบสมบูรณ์ในตัวเอง มีแก่นเรื่องใหญ่ร่วมกัน ใช้ตัวละครชุดเดียวกัน ตัวละครที่สำคัญ คือ สมภารกว้าง แก้ว กำนันเจิม ความแตกต่างอยู่ที่ ใน ไผ่ตัน สุจิตต์ วงษ์เทศ เพิ่มตัวละครเข้ามาใหม่ เป็นพระภิกษุที่มีความคิดเห็นขัดแย้งกับสมภารกว้าง พระภิกษุ 2 รูปนี้ เป็นตัวเอกแทนที่สมภารกว้าง ซึ่งกลายเป็นฝ่ายขบถไป

เนื้อเรื่องใน ไผ่ตัน เป็นการเขียนต่อจากเรื่อง ไผ่แดง เริ่มจากเหตุการณ์น้ำท่วมที่หมู่บ้านไผ่แดง ซึ่งเป็นบทสุดท้ายของเรื่อง ไผ่แดง โครงเรื่องทั้งของ ไผ่แดง และ ไผ่ตัน ก็คล้ายกัน คือ เป็นความขัดแย้งทางความคิดเห็นของบุคคล 2 ฝ่ายที่มีความสัมพันธ์กันฉันมิตรและญาติ และความขัดแย้งนั้นมีประเด็นสำคัญทางการเมือง ไผ่ตัน จึงวางตั้งขึ้นเพื่อล้อเลียน ไผ่แดง และมีแนวคิดที่ขัดแย้งกับความคิดของตัวเอกใน ไผ่แดง ส่วน ครึ่งหลัง¹⁸ เป็นเรื่องสั้นที่บันทึกเหตุการณ์และแสดงทัศนคติต่อความเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองที่เกิดขึ้นจริงในกรุงเทพฯ ครึ่งหลัง¹⁸ มีตัวละครน้อย และไม่มีโครงเรื่องที่ชัดเจน เรื่องนี้มีส่วนที่คล้าย ไผ่แดง และ ไผ่ตัน ในประเด็นที่ยังเห็นคุณค่าและเห็นความสำคัญของบทบาทของพระภิกษุในการแก้ปัญหาของสังคม ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์กลวิธีการแต่งของทั้งสามเรื่อง ในลักษณะที่ร่วมกันและลักษณะที่ต่างต่างกัน ดังนี้

1.1.1.1 การบรรยายและการพรรณนา

ใน ไผ่แดง ผู้แต่งเปิดเรื่องด้วยการบรรยายภูมิหลังของตัวละคร ผู้แต่งใช้กลวิธีการดำเนินเรื่อง 2 อย่างประสมประสานกัน คือ ผู้แต่งเป็นผู้เล่าเรื่องและตัวละครในเรื่องเป็นผู้เล่าให้ตัวละครอื่นฟังในบทสนทนา การดำเนินเรื่องส่วนใหญ่ดำเนินเรื่องไปตามลำดับเวลาและเหตุการณ์ นอกจากบางตอนที่ผู้แต่งย้อนกลับไปเล่าภูมิหลัง หรือให้ตัวละครย้อนระลึกถึงอดีต เช่น ในตอนที่บอกภูมิหลังของแก้ว ผู้แต่งได้บรรยายว่า

แก้ว แก่นกำจร เกิดจากตระกูลชวานา เขานึกภูมิใจอยู่เสมอว่าบรรพบุรุษของเขาแต่ละคนได้ทำมาหากินมาด้วยหยาตเหงื่อ และทุกคนได้ถูกขูดรีดมาแล้วไม่มากนักน้อยโดยชนชั้นศักดินาและนายทุน เมื่อแก้ว แก่นกำจร

ยังหนุ่มๆ อยู่ในความรู้สึกที่เขามืออยู่ในปัจจุบันมิได้เกิดขึ้นกับตัวเขาเลย ตรงกันข้ามเขากลับเคยนึกฝันที่จะทำราวเป็นมหาเศรษฐีมีหน้ามีตา เขาเคยนึกว่าเขาจะไปศึกษาที่กรุงเทพฯ แล้วเข้ารับราชการได้มียศมีตำแหน่ง มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนหลวง มีทั้งเงินและอำนาจที่จะใช้คนอ่อนอำนาจประโยชน์สุขให้แก่ตัวเขาได้ แต่ความปรารถนาอันหลงระเผลอของเขานั้นได้ละลหายสูญไปจนสิ้น เขาไปเรียนที่กรุงเทพฯ จริง แต่สอบตกย่อยยับย่อยๆ จนระอา ต้องเลิกเรียนกลับบ้าน ระหว่างที่เขายังหนุ่มฉกรรจ์นั้นพ่อแม่ก็ตายลง ทั้งบ้านและไร่นาไว้ให้เขาผู้เป็นลูกคนเดียว ขณะนั้นเขาเป็นคนหนุ่มที่ยังอ่อนด้ายวัยและสติ มิได้นึกเฉลียวว่าทรัพย์สินสมบัตินั้นหมดไปได้ ถ้าหากว่าใช้ด้วยความฟุ่มเฟือย แต่เขาก็เที่ยวเตร่คบเพื่อนฝูงและเล่นการพนัน ตามแบบอย่างของคนหนุ่มชอบทำกัน ไร่นาที่เขาได้รับตกทอดมาจากพ่อแม่ก็หมดไปทุกที จนเหลือแต่เนาอีกแปลงหนึ่งหลังบ้านและตัวบ้านที่อาศัยอยู่ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 13-14)

การบรรยายข้างต้นนี้ บอกเห็นแต่งตั้งเดิมของแถวนก่อนได้รับความคิด "ใหม่" ผู้อ่านจะได้รู้ว่าแถวนคือคนหนุ่มธรรมดาทั่วๆ ไปนี่เอง ความล้มเหลวในชีวิตก็เป็นความผิดพลาดจากความอ่อนด้อยประสบการณ์ ผู้อ่านจะได้รับความเข้าใจว่าแถวนไม่ใช่คนฉลาดลึกซึ้งนัก ความเข้าใจนี้ทำให้ผู้อ่านมีความโน้มเอียงที่จะไม่เชื่อถือความคิดของแถวนในเวลาต่อมา แม้ว่าเขาจะพูดได้หนักแน่นเพียงไร

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช มีวิธีการบรรยายที่กระชับ กระตุ้นให้ผู้อ่านคิดด้วยข้อความสั้นๆ เช่น ตอนที่ผู้แต่งได้สร้างภาพว่าสมภารกว้างคิดถึงภาพก่อนที่แม่จะตายว่า

...เมื่อบวชแล้ว ยังไม่ทันออกพรรษา โยมก็ตายลง ก่อนจะสิ้นใจ ตาของ โยมจับอยู่ที่ฟ้าเหลืองลุก หากสมภารกว้างนึกถึงเรื่องจะสักครั้งใด ก็แลเห็น ลุกตาคุ่นั้น ทำให้เลิกล้มความคิดทุกครั้งไป (เรื่องเดิม : 2)

เห็นได้ว่า ผู้แต่งมีวิธีการบรรยายให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่าการที่สมภารกว้างมีความผูกพันกับแม่มาก เป็นเพราะลักษณะนิสัยที่เป็นคนละเอียดอ่อนมีความรับรู้ที่ลึกซึ้งน่าชื่นชม นอกจากนี้ผู้แต่งยังใช้การบรรยายและการพรรณนากลมกลืนกัน

เพื่อสร้างภาพและอารมณ์ร่วมแก่ผู้อ่าน อันส่งผลให้เกิดความเข้าใจต่อพฤติกรรมของตัวละคร
 ดังที่แสดงความรู้สึกของสมภารกว้างที่มีต่อ "พระเปี้ยว" ได้อย่างดีว่า

สมภารกว้างมีหนามในอกอยู่อันหนึ่ง ซึ่งถึงแม้ว่าจะพยายามถอนมาแล้ว
 หลายปี แต่หนามนั้นก็ไม่หลุด บนศาลาการเปรียญที่วัดไผ่แดงมีพระพุทธรูปปั้น
 อยู่องค์หนึ่งตั้งไว้สุดอาสนสงฆ์มีขนาดเท่าพระบุชชาใหญ่ๆ และพระพุทธรูปองค์นี้
 ใช้เป็นพระประธานตลอดมาในเวลาที่มีการสวดมนต์ ทำบุญเลี้ยงพระบนศาลา
 การเปรียญ ชาวบ้านไผ่แดงเรียกพระพุทธรูปองค์นี้ว่า พระเปี้ยว หรือ "หลวง
 พ่อเปี้ยว" เพราะใครก็ตามที่ปั้นพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้น ได้ปั้นพระพักตร์พระ
 พุทธรูปให้บุคคลเปี้ยวจนแลดูน่าเกลียดปราศจากความงามมันต์น้อย

ตั้งแต่มาบวชที่วัดไผ่แดงจนได้เป็นสมภาร สมภารกว้างก็ได้ใช้ความ
 พยายามตลอดมา ที่จะกระทำให้ตาของท่านคุ้นกับพระเปี้ยว แต่เวลาที่ได้
 ล้วงเลขมานานแล้ว สมภารกว้างก็หาได้สามารถกระทำตบให้คุ้นกับพระเปี้ยว
 ได้ไม่ ไม่ว่าจะในทางสาธต หรือทางใจ ไม่ว่าจะมองในแง่ไหน สมภาร
 กว้างก็เห็นว่าพระเปี้ยวนี้แนวกะลือตลกกลัวไม่มีทางที่จะช่วยเจริญศรัทธา
 ปสาทะได้เลย ตั้งแต่บวชเป็นพระมา สมภารกว้างก็ได้เคยเห็นพระพุทธรูป
 มาแล้วหนักต่อหนัก บางองค์สมภารกว้างก็เห็นว่างามจับอกจับใจและดูมีรูจัก
 เปื่อ บางองค์ สมภารกว้างก็เห็นว่าไม่งาม เป็นเพราะฝีมือช่างหยาบไปบ้าง
 หรือช่างผู้ปั้นนั้นไม่สามารถแสดงพุทธลักษณะให้ตรงกับใจของสมภารกว้างได้
 บ้าง แต่พระพุทธรูปที่สมภารกว้างเคยเห็นมาทุกองค์นั้น ถึงแม้ว่าบางองค์จะ
 เห็นว่าไม่งาม สมภารกว้างก็ต้องยอมรับว่าช่างผู้ปั้นนอกแบบพระพุทธรูปนั้น
 ได้ใช้ศิลปะและความพยายามของตนแล้วจนสุดฝีมือ หากผลที่บังเกิดนั้นอาจ
 ห้อยหน้าไปเพราะฝีมือไม่ถึง หรือมิฉะนั้นก็อาจเป็นเพราะสมภารกว้างมีตาไม่ถึง
 เอง แต่ข้ออ้างเหล่านี้จะนำมาใช้กับพระเปี้ยวบนศาลาการเปรียญนั้นไม่ได้เลย
 สมภารกว้างใช้เวลาพิจารณาพระเปี้ยวมาสิบกว่าปี แต่ละวันที่เห็นพระพุทธรูป
 ปั้น ก็ดูเหมือนจะเพิ่มความน่าเกลียดยิ่งขึ้นไปอีก ใครก็ตาม ที่เป็นคนปั้น
 พระพุทธรูปนั้นขึ้น คงจะได้ปั้นขึ้นด้วยเจตนาที่จะให้น่าเกลียด ปั้นที่นำมาใช้ปั้น

พระพุทธรูปปั้นที่ผสมอย่างเนือหยาบเหมือนจะจับทำให้เสิร์จ องค์พระ พระกร พระหัตถ์และพระบาทนั้นพิจารณาารวมกันแล้วก็ทำให้เห็นว่าไปถอดแบบมาจาก อวัยวะของคนพิการขนาดปวดยเป็นโรคเหน็บชาอย่างรุนแรงหรือเป็นโรคเท้า ข้าง ส่วนดวงพระหัตถ์ของหลวงพ่อบัณฑิตนั้น สมภารกร่างมองที่ไรก็ต้อง เบือนหน้าหนี ไม่ยอมรับด้วยตาหรือใจ ว่าใครสามารถปั้นพระพุทธรูปให้น่าเกลียดน่ากลัวได้ถึงเพียงนั้น ผู้ปั้นดูเหมือนจะได้ปั้นพระหัตถ์ขึ้นด้วยเจตนาที่จะทำลายจิตใจผู้ที่ได้ประสบพบเห็นลงไป แม้แต่ผู้ที่บริบูรณ์ด้วยศรัทธายังต้อง เบือนหนี ผู้ที่ห้อยนในศรัทธาจะรู้สึกอย่างไร พระหัตถ์ของหลวงพ่อบัณฑิต หรือพระบัณฑิตนั้น บัณฑิตแทบจะไม่เป็นหน้าคน แต่ผู้ปั้นได้แฝงความน่าขยะแขยงเข้าไปในใบหน้าอย่างสมบูรณ์ แทนที่พระหัตถ์จะอ้อมไปด้วยวิมุติสุข เช่น พระพุทธรูปอื่น ใบหน้าของพระบัณฑิตดูเหมือนจะเต็มไปด้วยโทสะอันน่าสะทึงกลัว หลวงพ่อบัณฑิตดูเหมือนจะไล่คนให้หลีก ให้พ้น ไม่ปรารถนาให้ใครเข้าใกล้ (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 67-69)

ผู้แต่งใช้กลวิธีการบรรยายที่แนบเนียน ส่งผลให้ผู้อ่าน คล้อยตามความรู้สึกของสมภารกร่างว่า "พระบัณฑิต" เป็นพระพุทธรูปที่ไม่สวยงามเลย และ ผู้อ่านจะไม่รู้สึกตำหนิว่าสมภารกร่างเป็นพระที่หลงใหลในรูปลักษณ์ภายนอก เพราะผู้อ่านเกิด ความรู้สึกต่อพระบัณฑิตเช่นเดียวกับสมภารกร่าง ในเวลาเดียวกัน ผู้อ่านเกิดความคิดต่อ เรื่องไปอีกว่า พระบัณฑิตน่าจะมีบทบาทอะไรเป็นพิเศษ ผู้แต่งจึงใช้เนื้อที่การบรรยายและ พรรณนามากเช่นนี้ ผู้แต่งก็ได้แสดงความสำคัญของพระบัณฑิตในตอนคลี่คลายเรื่อง ผ่าน ความรู้สึกและการรับรู้อันลึกซึ้งของสมภารกร่าง ซึ่งสำนึกในความหลงผิดของตน ความสำนึกนี้ ได้ให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านและให้ความรู้สึกชื่นชมต่อสมภารกร่างอีกด้วย

"หลวงพ่อบัณฑิตครับ หลวงพ่อบัณฑิต" สมภารกร่างพูดด้วยความรู้สึก ซึ่งไม่สามารถเก็บไว้ในใจได้ มือนั้นค่อยๆ เก็บเศษปูนที่ร่วงหล่นขึ้นมาทีละ ชิ้นอย่างทะนุถนอม "ผมจะปั้นหลวงพ่อบัณฑิตใหม่ด้วยมือของผมเอง ผมจะเอา เศษปูนนี้ปะติดปะต่อกลับให้บริบูรณ์จงได้ ถึงแม้จะต้องใช้เวลาที่สืบทอดตาม หลวงพ่อบัณฑิตชั้บป้อมคุ้มครองพระพุทธรูปสมาธิที่งดงามนี้ไว้ถึง 300 ปี มิให้

ข้าศึกศัตรูมาปล้นทำลาย คนที่เขานับในหลวงพ่อเขาเจตนาขึ้นเสียให้หน้าเกลียด
 เพื่อมิให้ข้าศึกศัตรูเดี๋ยวจึง ถึงแม้ว่าบ้านเมืองจะแตกไปแล้ว ในสมัยนั้น
 พระพุทธศาสนาจะทรุดโทรมเสี้ยวหมอง แต่หลวงพ่อก็กำบังพระพุทธรูปที่งาม
 บริสุทธิให้พื้นเมืองศัตรู พื้นเมืองโจรจนอยู่มาได้ถึงทุกวันนี้ หลวงพ่อเบ็ญจคารับ ผม
 จะต้องสร้างหลวงพ่อใหม่ให้จงได้ เพราะหลวงพ่อได้ป้องกันของมีค่าใน
 พระศาสนาไว้ให้พื้นเมืองข้าศึกที่มาบุกรุกบ้านเมืองไทย และชุกช่อนมาไว้ได้ตั้ง
 300 ปี แต่ต่อไปนี้ ใครเล่าจะได้คุ้มกันพระพุทธรูปนากอันมีค่านี้ให้พื้นเมืองศัตรู
 มุ่งใหญ่ที่กำลังจะบุกรุกเข้ามา? ใครเล่าจะป้องกันพระศาสนาให้พ้นจากการ
 ถูกเหยียบย่ำทำลาย? ใครเล่าจะคุ้มกันคนในพระศาสนาให้พ้นเงื้อมมือโจรที่
 จะมาปล้นศาสนา ปล้นธรรม ปล้นจิตใจมนุษย์? หรือว่าวันนี้หลวงพ่อก็จะแสดง
 นิมิตต์ให้ปรากฏแก่ตา ให้คนทั้งปวงแลเห็นว่าพระศาสนานั้นจะยังคงประดิษฐาน
 อยู่ ไม่มีใครรุกรานมาถึงไฉ่แดง หรือถ้าหากว่ามีศัตรูรุกรานเข้ามาจริง ชาว
 บ้านไฉ่แดงนี้จะช่วยกันต่อสู้ป้องกันพระพุทธรูปองค์นี้ และป้องกันพระศาสนา
 เอาไว้ด้วยกำลังศรัทธา กำลังกาย ... ด้วยเหตุนี้หรือ หลวงพ่อก็จึงไม่คุ้มกัน
 กำบังพระพุทธรูปอันงามบริสุทธิไว้ต่อไป" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช,
 2533 : 75-76)

ในบางครั้ง ผู้แต่งใช้การบรรยายแบบเสียดสี เพื่อกระตุ้น
 อารมณ์ขัน เช่น บรรยายถึงพฤติกรรมและความคิดของแก้วน ว่า

แก้วน แก่นกำจร เคยมีวิทยุอยู่เครื่องหนึ่งเมื่อไม่นานมาแล้ว วิทยุ
 เครื่องนั้นดังได้ด้วยกำลังก่านไฟฉายหลายสิบก้อน ซึ่งเป็นกังวลให้ต้องหาซื้อ
 มาเปลี่ยนใหม่อยู่บ่อยๆ ต่อมาแก้วนก็เกิดมีความเห็นขึ้นมาว่า วิทยุเครื่องนั้น
 มิได้มีประโยชน์อะไรสำหรับเขาเลย เพราะมันเป็นเพียงกระบอกเสียงของ
 คนอื่นที่เป็นปรปักษ์กับเขา และในภาคบันเทิงวิทยุนั้น ก็เป็นเครื่องกล่อมใจ
 ให้ละเมอเพื่อฝันไปตามอารมณ์ของสังคมที่หึ่งเหือ สังคมที่เต็มไปด้วยความ
 เหลอแหลมของพวกปฏิกิริยาและพวกจักรวรรดินิยม เพราะเพลงที่เรียกกันด้วย
 เหตุผลกลไลไม่ปรากฏว่า "ไทยเดิม" นั้น ก็เป็นแต่เพียงเครื่องกล่อมใจให้คน

หลับ หรือมีจะนั้นก็เอาอารมณ์ให้ถอยกลับไปถึงความสุขในอดีตที่เขาเคยได้รับ จากอ้อมอกพ่อแม่อันเป็นอาการของปฏิกิริยา ส่วนเพลงที่เรียกกันว่าเพลงสากลนั้นเล่าก็มีอิทธิพลอันชั่วร้าย เต็มไปด้วยความรื่นแรงทางกามของพวก จักรวรรดินิยม บทความต่างๆ ที่มีผู้อ่านออกมาทางวิทยุก็มีได้เคยทำให้เขาได้รับความรู้ใหม่ขึ้น เพราะบทความเหล่านั้นมีแต่ถ้อยคำสูงๆ เนื้อพินซึ่งใช้กันในหมู่ชนชั้นศักดินา มิได้มีถ้อยคำใดที่จะเข้าถึงจิตใจของเขาได้ด้วยเหตุเหล่านี้ ประกอบกับเหตุที่ถ่านไฟฉายมีราคาสูงขึ้น และเหตุที่หลอดวิทยุนั้นขาดไปด้วย ความเก่าแก่ แก้วนกีโยนวิทยุเครื่องนั้นทั้งนำไปต่อหน้าพวกห้องห้องของเขา ในวันหนึ่งพร้อมกับพูดว่า "เราไม่ต้องการให้จิตใจอันบริสุทธิ์ของเรา ต้องแปดเปื้อนไปด้วยเสียงอันสกปรกโสมมของชนชั้นซูดรีต" ตั้งแต่นั้นมา แก้วน แก้วนแจร ก็มีได้ฟังวิทยุอีก เพราะไม่มีวิทยุจะฟัง (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 55-56)

ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายบ่งชี้พฤติกรรมและความคิดของ แก้วน ผู้อ่านรู้สึกขบขันในความคิดของแก้วนที่เป็นคนไม่มีเหตุผล และคิดอะไรตื้นๆ และหลงใหลในอุดมการณ์ลัทธิคอมมิวนิสต์โดยไม่ทันได้ไตร่ตรอง แก้วนจึงกลายเป็นตัวตลกในสายตาของผู้อ่านไป

ใน ไม่แดง ผู้แต่งใช้การบรรยายมากกว่าการพรรณนา และส่วนมากผู้แต่งจะใช้การบรรยายในตอนเริ่มต้นของตอน และในตอนที่สำคัญ เป็นการสร้างบรรยากาศ และอารมณ์ นอกจากนี้ในตอนจบผู้แต่งก็จะใช้การบรรยายขมวดท้าย อย่างคมคาย ในกรณีนี้ ผู้แต่งบรรยายด้วยประโยคขนาดสั้นที่จับใจ กระชับความ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่อง และมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจน เช่น ในตอนท้ายของตอน "สัญญาณ ประดิษฐ์" ผู้แต่งได้บรรยาย เป็นการขมวดท้ายตอนไว้ว่า "แต่เจ้ากรมก็ไม่ได้มาหาสมภารอีกหลายวัน เพราะคืนวันนั้นเอง ขณะที่เจ้ากรมกำลังหลับอยู่ที่บ้าน ก็มีชายฉกรรจ์กลุ่มหนึ่งบุกruk เข้าไปล้อมเอาถึงที่นอน ทำเอาพวกข้าสะบักสะบอมไปหลายวัน" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 66) ผู้แต่งได้ขมวดเรื่อง "สัญญาณ ประดิษฐ์" อย่างคมคายทำให้ผู้อ่านประทับใจ เพราะผู้อ่านย่อมคิดต่อได้ว่า ผู้ที่มาล้อมกมนี้เป็นพวกห้องของกมเอง เหตุผลที่มาล้อมเพราะ

กรมพิณคิดเข้าใจว่าที่ทหารล้อมรบเป็นเรื่องจริง ทำให้พวกห้องหลายคนต้องเสียน้ำที่ไปขอร้อง
สมภารกร่างให้หนีไปจากวัดด้วยความหวังดี พวกห้องของกรมจึงได้ยกพวกมาล้อมกรมถึงที่
นอนเป็นการสั่งสอนที่กรม "ฟังไม่ได้ศัพท์จับไปกระต๊อ" ในตอน "ความรักแห่งเสรีชนไม่มี
พรมแดน" ผู้แต่งได้บรรยายหมวดท้ายตอนไว้ว่า "คำวันนั้น ถ้าใครบังเอิญไปเยี่ยมประตูโบสถ์
คูสมภารกร่าง ก็จะเห็นได้ว่า สมภารจูดุชบุเกียนบูชาหลวงพ่อพระประธานมากเป็นพิเศษ จน
ในโบสถ์นั้นสว่างไสวเหมือนกับมีงาน" (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 90)

วิเคราะห์ได้ว่า สมภารกร่างซาบซึ้งกับคำแนะนำของหลวงพ่อพระประธาน เพราะ หลวงพ่อ
พระประธานได้เตือนสติสมภารกร่าง คำแนะนำนั้นทำให้สมภารกร่างประพฤตินอนอยู่ใน
ขอบเขตของสมณเพศ สมภารกร่างจึงจูดุชบุเกียนเป็นการบูชา การบรรยายพฤติกรรมเช่นนี้
ทำให้ผู้แต่งไม่ต้องบอกเล่าแก่ผู้อ่านโดยตรง จึงเป็นการจบตอนที่มึนซำดี

เมื่อถึงตอนจบของเรื่อง ไผ่แดง ผู้แต่งได้ใช้การพรรณนา
แสดงแก่นความคิดของเรื่องในเชิงสัญลักษณ์ กล่าวถึงชาวบ้านไผ่แดงหลังจากได้อพยพหนีน้ำไป
อยู่ที่สูงแล้ว ได้ยินเสียงระฆังจากวัดไผ่แดง ว่า

บางคน ที่ กำลังจะเปิบข้าวใส่ปากก็รามือ บางคนกำลังตัดไม้ทำเตียงหรือ
กำลังผูกควาย กำลังจัดข้าวของที่ขนหนีน้ำมาได้ก็หยุดนิ่งจากกิจการที่กำลัง
กระทำอยู่ครู่หนึ่ง เสียงระฆังนั้นเป็นเครื่องเตือนใจให้รำลึกถึงคุณพระ นึกถึง
คำสั่งสอนของบรมศาสดา นึกถึงชีวิตส่วนรวมของบางไผ่แดงที่เคยรวมกันโดย
ใกล้ชิดในบุญกุศลต่างๆ ที่เคยทำมาที่วัด บางคน เมื่อได้ยินเสียงระฆังก็ยก
มือไหว้อาราธนาคุณพระให้คุ้มครองภัยพิบัติ บางคน ที่นั่งอยู่อย่างสงบก็ยกมือขึ้น
ประนมสวดมนต์ เสียงระฆังที่ลอยมากกระทบโสตคนทั้งปวงนั้น เป็นสัญญาณ
เตือนใจให้ระลึกถึงความผูกพันที่ต่างมีอยู่ต่อกันในทางสายโลหิต และใน
ทางศาสนาเป็นเครื่องปลอบใจในยามที่บังเกิดภัยอันตรายเป็นส่วนรวม เป็น
เครื่องหมายแสดงว่าตราบใด ที่เสียงระฆังที่วัดไผ่แดงนั้นยังดังอยู่ บางไผ่แดง
นั้นเองยังไม่ตื่น ถึงจะบังเกิดอุทกภัยหรือภัยอันตรายใดๆ ขึ้น ภัยอันตรายนั้น
ก็จะมิอยู่ชั่วขณะ น้ำที่ท่วมจนเกือบมิดหลังคาบ้านนั้นก็ต้องลดลงวันหนึ่ง และ
ต่างคนต่างก็กลับคืนสู่ไร่นาของตน และชีวิตก็จะดำเนินต่อไปใหม่ มีทั้งทุกข์ทั้งสุข

มีทั้งความรักความโกรธความเกลียด มีความอิจฉาริษยา มีทั้งการต่อสู้และ การเสียดสี ซึ่งจะว่าไป ก็เป็นธรรมชาติของชีวิตทุกแห่ง ซึ่งดูเหมือนจะไม่มี บั้นต้นบั้นปลาย ไม่มีใครรู้แน่ว่าจะสิ้นสุดลงที่ตรงไหน แต่เสียงระฆังจากวัดนั้น ก็ยังดังไปถึงหูชาวบ้านไผ่แดง ทำให้เกิดความสงบ จากความวิตกได้ชั่วคราว ทำให้มีใจได้ว่า ทุกอย่างยังมีได้สูญหายไป เพราะตราบิตที่สมภารกว้าง ยังไม่ทิ้งวัด ชีวิตของไผ่แดงก็ยังคงดำเนินไปในลักษณะที่มีคุณภาพ มีความดี เป็นเครื่องถ่วงความชั่ว มีความมั่นคงในทางใจอันเกิดจากศรัทธาและความรู้สึก บาปบุญคุณโทษ (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 244-245)

ข้อความข้างต้นนี้ ผู้แต่งได้ใช้ประโยคที่เรียบง่าย มีการ ซ้ำคำในประโยคที่ต่อเนื่องกัน เป็นการซ้ำความตามลักษณะของภาษาไทย เช่น ซ้ำคำว่า บางคน...กำลัง ใน 6 บรรทัดแรก บอกกลุ่มคนที่กระทำแตกต่างกัน แต่มีใจร่วมกัน สิ่ง สำคัญที่เน้นมาก คือ เสียงระฆัง เป็นคำที่ถูกซ้ำมากที่สุดข้อความนี้

วิเคราะห์ได้ว่า เสียงระฆัง เป็นสัญลักษณ์ของความรัก ความผูกพันระหว่างคนที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันโดยมีความปลอบประโลมใจ ซึ่งศาสนาได้เอื้อ อำนวยให้เกิดขึ้นและสิ่งสมให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข และความมั่นคงในชีวิต ดังที่ผู้แต่ง ได้พรรณนาว่า "เสียงระฆัง...เป็นสัญญาณเตือนใจให้ระลึกถึงความผูกพันที่มีอยู่ต่อกันใน ทางสายโลหิต และในทางศาสนาเป็นเครื่องปลอบใจในยามที่บังเกิดภัยอันตรายเป็นส่วนรวม เป็นเครื่องหมายแสดงว่าตราบิตที่เสียงระฆังที่วัดไผ่แดงนั้นดังอยู่ บางไผ่แดงนั้นเองก็ยัง ไม่สิ้น" (เรื่องเดิม : 245) ความมั่นคงในชีวิตของชาวไผ่แดง แสดงถึงคุณภาพระหว่าง ความชั่วกับความดี หรือภาวะที่ก่อปัญหาต่อกันกับปัญหา คุณภาพนี้เกิดขึ้นหลังที่ได้รับแรง กระตุ้นจากศาสนา ดังที่ผู้แต่งพรรณนาว่า "...เพราะตราบิตที่สมภารกว้างยังไม่ทิ้งวัด ชีวิตของไผ่แดงก็ยังคงดำเนินไปในลักษณะที่มีคุณภาพ มีความดีเป็นเครื่องถ่วงความชั่ว มีความมั่นคงในทางใจอันเกิดจากศรัทธาและความรู้สึกบาปบุญคุณโทษ" (เรื่องเดิม หน้าเดียวกัน)

การพรรณานี้ แสดงความคิดของผู้แต่งว่า สมภารกว้าง เป็นตัวแทนของผู้ปฏิบัติธรรม และผู้ประยูรศักดิ์หลักธรรมมาสร้างสรรค้ประโยชน์แก่ชีวิตของ มรรควาส ซึ่ง เป็นชาวบ้านแบบไทยที่มีชีวิตผูกพันกับวัด

กล่าวโดยสรุป ใน ไผ่แดง ผู้แต่งใช้การบรรยายมากกว่า การพรรณนา การบรรยายของผู้แต่งสามารถสร้างบรรยากาศ สร้างอารมณ์ร่วม สื่อความหมายโยงกับแก่นเรื่อง ให้ความเข้าใจต่อตัวละคร ส่วนการบรรยายในตอนท้ายของแต่ละตอนก็สามารถอธิบายหมวดท้ายให้เข้าใจเรื่องอย่างคมคายและสร้างความประทับใจ ผู้แต่งใช้ถ้อยคำที่กระชับ จับใจ ใช้ประโยคสั้นๆ ใช้สัญลักษณ์ในตอนที่มีความหมายลึกซึ้งทางนามธรรม ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องและเห็นภาพได้ชัดเจน โดยเฉพาะการบรรยายภูมิหลังของตัวละคร และผู้แต่งยังใช้การบรรยายเพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจบุคลิกภาพ ลักษณะนิสัย ความเป็นมา ข้อขัดแย้ง และความรู้สึกของตัวละคร ส่งผลให้ผู้อ่านเข้าใจตัวละครได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ผู้แต่งยังได้ใช้การบรรยายสร้างอารมณ์ขัน โดยการเสียดสีตัวละคร โดยเฉพาะแก่น ทำให้ผู้อ่านมองเห็นแก่นเป็นคนน่าขันที่ไม่รู้จักตัวเองอย่างสมเหตุสมผล

ใน ไผ่ตัน ผู้แต่งใช้การบรรยายเปิดเรื่องในแต่ละตอน เช่นเดียวกับ ไผ่แดง แต่เป็นการบรรยายสั้นๆ ที่ไม่ได้บอกภูมิหลังของตัวละครมากนัก ผู้แต่งใช้กลวิธีการดำเนินเรื่องเหมือน ไผ่แดง คือ ใช้กลวิธีการดำเนินเรื่อง 2 อย่าง ประสมประสานกัน การดำเนินเรื่องส่วนใหญ่ ดำเนินเรื่องไปตามลำดับเวลาและเหตุการณ์ แต่มีตอนท้ายๆ ที่ไม่ค่อยจะสอดคล้องกับโครงเรื่องหลัก เพราะตัวเอกได้เปลี่ยนจากสมภารกร่างมาเป็นกำนันเจิม และสมภารกร่างแทบจะไม่มีบทบาทเลย ส่งผลให้เรื่องขาดความกลมกลืนกัน เนื่องจากผู้แต่งได้ทิ้งตัวละครสำคัญไป

ใน ไผ่ตัน การบรรยายและการพรรณนา มีใน 2 ลักษณะ เช่นเดียวกับ ไผ่แดง คือ มุ่งสร้างบรรยากาศ สร้างอารมณ์ และอธิบายให้เข้าใจเรื่อง แต่การสร้างบรรยากาศและการสร้างอารมณ์ใน ไผ่ตัน เมื่อเปรียบเทียบกับ ไผ่แดง เห็นได้ว่าผู้แต่ง ไผ่ตัน เลือกใช้ถ้อยคำในการบรรยาย เพื่อบอกเล่าอย่างให้ข้อมูลมากกว่าที่จะสร้างผลทางอารมณ์ ส่วนนวนภาษาจึงเป็นส่วนานเรียบๆ ตรงไปตรงมา เช่น "โรงเรือนหลังที่เป็นปัญหาทั้งหมดปัญหาไป ทั้งนี้เพราะถูกน้ำพัดพาหึ่งไปทั้งหมดและนิสิตนักศึกษาตระเวนน้ำตระเวนยก หากถูกรอนจากการจัดการราชการการกุศลจากกรุงเทพฯ เอาเงินทองไปสร้างไว้เสียที่หน้าวัดไผ่แดง" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 12)

การบรรยายของผู้แต่ง ไผ่ตัน มุ่งที่บอกเหตุการณ์มากกว่า จะสร้างบรรยากาศและอารมณ์ให้คล้อยตาม ดังนั้นเมื่อผู้แต่งต้องการจะบอกผู้อ่านในตอนนั้นว่า มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นบ้าง ผู้แต่งจะใช้ประโยคสั้นๆ ได้ใจความ แต่ขาดความสละสลวยว่า

ฝนตกมาติดต่อกันเกือบอาทิตย์ น้ำในคลองล้นเอ่อและตลิ่งหลายแห่งพัง ทลวย ทำให้น้ำในคลองทะลักเข้าท้องทุ่งท้องนา ซึ่งก็ทำให้เกิดความยินดีปรีดา ไปทั้งหมู่บ้านไผ่แดงและไผ่ตัน ไผ่ขาด และใกล้เคียง

แต่ความยินดีปรีดาอันนั้นก็พังทลายลงเมื่อตลิ่งหน้าวัดไผ่ตันพังทลายไปด้วย ตลิ่งฝั่งไม้หึ่งเปล่า เพราะเจดีย์เก่าที่หน้าวัดนั้นหักหายยุบกองลงท้องน้ำ ทำให้เป็นที่เล่าลือกันสารพัด

ว่ากันที่จริงแล้ว พระเจดีย์ที่หน้าวัดไผ่ตันนั้น เป็นเจดีย์ลักษณะศิลปกรรม แบบชุกอง ซึ่งหลายคนคิดว่าเก่าแก่กว่าอยุธยา อิฐก้อนหนาๆ และทรวดทรง ที่ไม่เหมือนใครอื่นทำให้เป็นที่เคารพกราบไหว้ของบรรดาประชาชน

(สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 63)

ใน ไผ่ตัน ผู้แต่งมักบรรยายเหตุการณ์อย่างรวบรัดมากกว่าให้รายละเอียด เช่นในตอนที่กำลังเริ่มและสมภารกร่างวางแผนเพื่อจะกำจัดสมภารพวย ผู้แต่งได้บอกเหตุการณ์นี้เพียงสั้นๆ ว่า "การสนทนาประสาธรรมเพื่อขจัดปัญหาวัดไผ่ตัน ที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับวัดไผ่แดง เริ่มตื้นขึ้นอย่างจริงจัง และท้ายที่สุดกำลังเริ่มและพรรคพวก ก็เสนอแผนการอย่างดี" (เรื่องเดิม : 66)

เห็นได้ว่าผู้แต่งใช้การบรรยายเสียดลีสมภารกร่างและ พรรคพวกได้อย่างชวนขัน โดยผู้แต่งเลือกคำที่ตรงกันข้ามกันมาใช้ได้อย่างเหมาะสม "การสนทนาประสาธรรม" กลับกลายเป็นเรื่องการวางแผนกำจัดฝ่ายตรงข้ามกับตน ทำให้ผู้อ่านมองเห็นว่าสมภารกร่างเป็นตัวละครที่ผู้แต่งเจตนาสร้างขึ้น เพื่อล้อเลียนมากกว่า เพื่อให้ชื่นชมเช่นใน ไผ่แดง

บางครั้ง สุจิตต์ วงษ์เทศ ใช้การบรรยายโดยทิ้งให้ผู้อ่าน คิดเอาเองอยู่บ้าง ผู้อ่านร่วมสมัยจะเข้าใจได้ว่าข้อความนั้นโยงถึงบุคคลจริง หรือ เหตุการณ์จริงอย่างไร ผู้อ่านสมัยหลังอาจต้องศึกษาบริบททางสังคมของการแต่งจึงจะเข้าใจได้ เช่น กล่าวถึง พวกนพผล และพระภิกษุวิฑูโต โดยไม่ระบุชื่อ

ระยะหลัง สมภารกร่างมีอะไรต่อมีอะไรล้มลุกคลุกคลานอยู่กับทางอำเภอ และทางจังหวัดหลายๆ อย่าง แต่ดูเหมือนว่าสมภารกร่างจะได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาหน่วยงานหน่วยงานหนึ่งซึ่งไม่ใช่ที่เปิดเผย แต่ก็เป็นที่รู้กันว่า สมภารกร่างเคยเดินทางไปพบกับพระรูปหนึ่งจากกรุงเทพฯ ที่ชาวบ้านเรียกกันว่าท่านกิตติฯ และเป็นที่ยู่งักว่าท่านพูดเก่งและหาเงินเก่ง (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 29)

การบรรยายใน ไผ่ตัน แม้ผู้แต่งต้องการบอกภูมิหลังของตัวละคร เช่น บอกภูมิหลังของสมภารพวย ในตอน "ชยวนการเหนือดิน" ผู้แต่งก็ไม่ได้ทำให้ผู้อ่านเข้าใจตัวละครตัวนี้มากนัก ว่า

สมภารพวย อายุน้อยกว่าสมภารกร่างหลายปี พรรษาก็น้อยกว่ากันหลายพรรษา แต่สมภารพวยอยู่วัดไผ่ตันมาหลายยุคหลายสมัย ทั้งๆ ที่ เป็นลูกบ้านไผ่แดงเหมือนสมภารกร่าง

แต่สมภารพวยไม่นิยมร่วมวัดกับสมภารกร่าง เพราะฉะนั้นหลังจากบวชกับสมภารรูปก่อนสมภารกร่างแล้วไม่ทันสามพรรษา สมภารพวยก็ย้ายไปจำพรรษาอยู่ที่วัดไผ่ตัน จนกระทั่งสมภารวัดไผ่ตันมรณภาพ ชาวบ้านและชาววัดไผ่ตันก็อาราธนาให้พระพวยขึ้นเป็นสมภาร (เรื่องเดิม : 26)

เมื่อเปรียบเทียบกับ การบรรยายเพื่อบอกภูมิหลังของตัวละคร ใน ไผ่แดง ทำได้ดีกว่า ไผ่ตัน เพราะให้รายละเอียดที่แสดงความซับซ้อนของตัวละคร เช่น ความขัดแย้งภายใน แต่ ไผ่ตัน ตัวละครยังขาดความซับซ้อน ผู้อ่านจึงไม่เห็นเหตุผลอย่างลึกซึ้งของพฤติกรรมของตัวละคร

กล่าวโดยสรุป ในส่วนของการบรรยายและการพรรณนา ใน ไผ่ตัน การบรรยายเพื่อสร้างบรรยากาศและอารมณ์มีน้อยกว่า ไผ่แดง เป็นเพียงการบอกให้ผู้อ่านได้ทราบว่าเกิดเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นบ้าง ผู้แต่ง ไผ่ตัน ใช้ประโยคสั้นๆ กระชับ แต่ขาดความลึกซึ้งกินใจ ไม่ส่งผลกระทบต่ออารมณ์ เพราะผู้แต่งมุ่งบอกความคิดโดยตรงมากกว่าตั้งใจให้ผู้อ่านคิด ผู้อ่านไม่ค่อยได้เห็นความซับซ้อนของตัวละครทั้งฝ่ายตัวเองและฝ่ายปฏิปักษ์ จึงไม่ค่อยมีอารมณ์ร่วมกับตัวละคร

นอกจากนี้ในตอนท้ายของตอน ผู้แต่งอาจเล่าเรื่อง ต่อจากการลงเอยของเหตุการณ์ ซึ่งเป็นการคาดคะเนของผู้แต่งเอง เช่น ในตอน "อิทธิพลของเก้าแก่โรงสี" ก็คือคนชาวบ้านไผ่ตันถูกยิงตาย แต่เจ้าหน้าที่ตำรวจ นายอำเภอ ตลอดจนกำนันเจิมไม่ได้ให้ความสนใจที่จะสืบหาตัวคนร้าย แต่พอเก้าแก่ยัง ผู้มีอิทธิพลมา แจ้งความเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ว่าสิ่งกะลือหายและคืนในนาถูกขุด เจ้าหน้าที่ตำรวจรีบมาจับตัว คนร้ายทันที และกำนันเจิมก็ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ท้ายที่สุดชาวบ้านก็ได้ร่วมกันจับ คนร้ายได้ และคนร้ายสารภาพว่าได้รับจ้างเก้าแก่ยัง เนื่องจากเก้าแก่ยังไม่พอใจคดีอื่นที่ ไปเรียกร้องค่าเช่านาให้ถูกลงตามประกาศของรัฐบาล ผู้แต่งได้เล่าต่อจากการลงเอย เหตุการณ์ในตอนนี่ว่า

คำสารภาพของไอ้พลบ้านอยู่ริมคลองปากข้ามไปไผ่ชะเลือด ทำให้หลาย ฝ่ายต้องหลบหน้าชาวบ้านไปไกล โดยเฉพาะกำนันเจิมและสมภารกร่าง ทั้ง นี้เนื่องจากไอ้พลเป็นสมุห์ของกำนันเจิมมือหนึ่งในการติดต่อกับทางอำเภอที่ เกี่ยวกับหน่วยงานหน่วยหนึ่ง

ส่วนไอ้แก้วกับไอ้ไสวเนิ่นก็รอดตัวในวันนั้นเอง เพราะลุงอำยังดัดให้ ตำรวจเอาบุญแจ่มมือใส่ไอ้พลแทน

นอกจากเก้าแก่ยังจะถูกเรียกตัวไปแก้คดี และอาจจะถึงกับติดคุกเพราะ คำสารภาพของไอ้พลแล้ว ชาวบ้านไผ่ชะเลือดก็กำลังยกขบวนฟ้องเรื่องการ คดโกงที่ดินอีกกระทงหนึ่ง แต่ทั้งหมดนี้ก็ยังมิได้หมายความว่าเก้าแก่ยังจะถูก ลงโทษเพราะเก้าแก่ยังเองก็มีอิทธิพลอยู่ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 53)

การบรรยายต่อท้ายการลงเอยของเหตุการณ์ในตอนนี้ เป็นการคาดคะเนของผู้แต่งซึ่งเป็นการบอกตรงๆ โดยไม่ได้ทิ้งไว้ให้ผู้อ่านคิด เป็นการขาด รัชชาติทางวรรณศิลป์ไป

ส่วนใน ครั้งที่ 18 ผู้แต่งใช้การบรรยายสั้นๆ ที่ไม่ได้ บอกภูมิหลังของตัวละคร การดำเนินเรื่องในแต่ละตอนขึ้นอยู่กับบทสนทนาของตัวละคร ดังนั้น การบรรยายของผู้แต่งจึงเป็นเพียงการให้บรรยากาศในขณะที่ตัวละครสองตัวสนทนากัน มี

เป็นการกล่าวถึงธรรมชาติและดินฟ้าอากาศ ถึงแม้การบรรยายใน ครั้งหลัง 18 นี้ ไม่ใช่จุดเด่นเท่ากับบทสนทนา แต่ผู้แต่งก็สามารถใช้บทบรรยายสั้นๆ แทรกบทสนทนาได้กลมกลืน และกระตุ้นความคิดได้ดี บางตอนเป็นการขมวดคมประเด็นของเรื่องทีละตัว เช่น ในตอน "สาถ" เนื้อความส่วนใหญ่เป็นการถกเถียงกันเกี่ยวกับพฤติกรรมของพระภิกษุและความเสื่อมของพุทธศาสนา ฝ่ายพระภิกษุได้อธิบายว่า "ผู้ที่เคลือบแฝงศาสนาเหล่านี้เป็นผู้ที่คิดว่าศาสนาและฟ้าเหลืองจะช่วยได้ เป็นคนที่น่าสงสาร ควรที่คนด้วยกันต้องช่วยแผ่เมตตาถึงให้จงหนัก เพื่อเขาจะพบแสงสว่างจากธรรมที่แท้จริงได้บ้าง เป็นโง่โง่ลุ่มหลง นิ่งซึมกระตือรือร้น" (ชรรค์ชัย บุณปาน, 2519 : 7) ผู้แต่งจับคำพูดของพระภิกษุไว้ แล้วให้คำบรรยายบรรยายภาพแทรกว่า "ลมกระโชกจากข้างนอกผ่านหน้าต่าง เข้ามาวูบหนึ่ง กระทบคลื่นคลื่นลมให้ตลบภูมิ ลุกตลาคตรูปนั้นนิ่งสำรวม ไ้คนที่มาหากิ่งหนึ่ง สักครู่จึงมีเสียงแผ่วเบาว่า ผมเห็นจะต้องลาพระคุณท่านกลับไปก่อน" (เรื่องเดิม : หน้าเดียวกัน)

การบรรยายนี้เหมาะสมกับบทสนทนา กระตุ้นให้ผู้อ่านเห็นว่าเหตุผลของพระภิกษุนั้นหนักแน่น เหมาะแก่การแก้ปัญหา กลิ่นหอมของดอกกลิ่นนวมแสดงถึงความไม่รุ่มร้อน ชวนให้เลื่อมใสศรัทธา และผู้แต่งได้ใช้คำบรรยายว่า "ลุกตลาคตรูปนั้นนิ่งสำรวม" แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมและคำพูดที่สอดคล้องกันของพระภิกษุ เพราะฉะนั้นคำบรรยายนี้ส่งผลต่อผู้อ่านให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่า พระภิกษุรูปนี้เป็นพระที่น่าเลื่อมใส โดยการวิเคราะห์เชื่อมโยงของผู้อ่านเอง และผู้อ่านยังเข้าใจตัวละครและความคิดของผู้แต่งอีกด้วย

บางครั้งผู้แต่งใช้คำเดียวกัน ประกอบกับคำที่ผิดแผกกัน ขึ้นต้นข้อความที่ต่อเนื่องกันเพื่อบอกบรรยายภาพที่เปลี่ยนแปลงไปตามบทสนทนา เช่น ใช้คำว่า "ลมแห่งความสงสัย" "ลมแห่งความเกรี้ยวกราด" "ลมแห่งความหวัง" ในตอน "ยาแก้ทะเลิง" ตัวละครได้สนทนากันในประเด็นที่ว่า มนุษย์เกิดมาชาติหนึ่งต้องการอะไร เมื่อลูกศิษย์ถามว่ามนุษย์ที่ต้องการนอกเหนือจากปัจจัย 4 เป็นมนุษย์อะไร พระภิกษุตอบว่าเป็น "พวกบ้าคลั่งอำนาจ ใ้พวกใช้ชื่อชาติเป็นชื่อพรรค ใ้พวกรักษาผลประโยชน์" (ชรรค์ชัย บุณปาน, 2519 : 72) ผู้แต่งได้บรรยายแทรกว่า

ลมแห่งความสงสัยพานเห็ดกระหวัดหวนป่วนเป็น ผ้าเหลืองสามผืนที่ห่อร่าง
สมณะนั้นสะท้านไหว สยามที่ถอนลมหายใจก็เหมือนไฟภายในปะทุออก จนเจ้า
ของที่มีภาสครองต้องรวบรวมความอดกลั้นเข้ามาข่ม ลักษณะการฉายแวว
ออกทางดวงตาชัดเจน แต่ไอ้หนุ่มที่นิ่งประจบอยู่เบื้องหน้า กับลักษณะตรงกัน
ข้าม ไม่มีทมะเหลืออยู่แล้วในท่าทาง (ชรรค์ชัย บุณยาน, 2519 : 72)

การบรรยายนี้ช่วยให้ผู้อ่านเห็นพฤติกรรมของพระภิกษุกับ
ลูกศิษย์ที่ต่างกัน ความสงสัยของลูกศิษย์ที่มาพร้อมกับปัญหา ส่งผลกระทบต่อพระภิกษุทำให้
พระภิกษุสะท้านไหว มีลมหายใจปะทุออกแต่ก็มีความอดกลั้น ส่วนลูกศิษย์กลับตรงกันข้ามไม่มี
การข่มใจ จึงแสดงความไม่พอใจออกมา

เมื่อตัวละครทั้งสองได้สนทนากันต่อไปถึง พระราชบัญญัติ
รักษาความมั่นคง ซึ่งเป็นตัวอย่างอันเลวร้ายของการแสดงออก ซึ่งแทนที่จะสนองปัจจัย 4
ให้กับเพื่อนร่วมชาติ รัฐบาลก็ไม่คิดกลับมุ่งรักษาผลประโยชน์ตัวเองอย่างบ้าอำนาจ สุดท้ายก็
มาคบคิดกันสร้างกลไกที่จะเอาผลประโยชน์จากคนส่วนใหญ่ ผู้แต่งได้บรรยายคัมภีร์บทสนทนาว่า

ลมแห่งความเกรี้ยวกราด พาดสายมาอีกครั้ง ล่าเทียนแห่งโตหน้า
พระบูชาพลัดจากที่รองล้มราบลงแนบพื้น ขณะที่เทียนแห่งเล็กลู่อุระเนนตาม
ลมไม่ล้มตาม คนสองคนต่างวิ่งตามเพศเหลืองไปเห็นพร้อมกันเข้าพอดี"
(เรื่องเดิม : 74)

บทบรรยายนี้มีสัญลักษณ์ คือ "ลม" และ "เทียน"
"ลม" ผู้แต่งใช้เป็นสัญลักษณ์ของความเกรี้ยวกราดของผู้ที่แสวงหาอำนาจ ที่มีธรรมชาติแห่ง
การทำลาย ส่วน "เทียน" หมายถึงพลังการต่อสู้ของคนที่อยู่ฝ่ายธรรม บทบรรยายนี้แสดง
การต่อสู้ระหว่างลมซึ่งมีพลังอำนาจกับเทียน 2 ลักษณะ คือ เทียนแห่งโตกับแห่งเล็ก "ลม
แห่งความเกรี้ยวกราด" เป็นลมของความโลภโมโทสัน

เมื่อตัวละครเห็นเหตุการณ์ที่ลมพัดเทียนแห่งโตล้มลง ก็
ได้สนทนากันต่อไปว่า มนุษย์ไม่ควรลุ่มตามลม ควรเป็นเทียนแห่งโตที่ต่อต้านความเลวร้าย
หากสู้ไม่ได้ก็ยอมตายไปข้างหนึ่ง ผู้แต่งได้บรรยายแทรกบทสนทนาอีกว่า

สายลมแห่งความหวังกระโชกตัวเองเข้ามาช่วยขึ้น น้ำที่ปริ่มเต็ม
 ขอบโอ่งระลอกพริ้วเหมือนต้อนรับแดดจ้ารานส่งลงจนอ่อนโยน ลมไล่กาช
 ที่ขวางทางลมจนเย็นผิวกายแล้วค่อนข้างแทรกเข้าไปจนเย็นหัวใจ"
 (เรื่องเดิม : 75)

บทบรรยายนี้ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่า "สายลมแห่ง
 ความหวัง" เป็นความหวังที่จะต่อสู้ชนะหัตถ์ และสิ่งทีควรกระทำคือ ควรใจเย็น และรอคอย
 มนุษย์เราเมื่อมีความหวังก็มีความรู้สึกสบายใจ สงบ อ่อนโยน สำรวม ไม่หุนหัน

เห็นได้ว่าการบรรยายและการพรรณนาใน ครั้งหลัง¹⁸
 ผู้แต่งพยายามที่จะใช้การบรรยายบรรยายศาสตร์ให้สอดคล้องกับโครงเรื่อง และแก่นเรื่อง
 ถ้อยคำที่ใช้ไม่มุ่งความไพเราะ แต่มุ่งความคมคายและการยั่วให้คิด เมื่อเปรียบเทียบกับ
ไม่แดง แล้ว ครั้งหลัง¹⁸ มีการบรรยายที่สร้างบรรยากาศและเสริมความคิดหลักได้ดี
 ทำให้เข้าใจตัวละครสำคัญโดยไม่ต้องบอกโดยตรง ถึงแม้ว่าจะมีความซับซ้อนน้อยกว่า เพราะ
 ไม่มีโครงเรื่องและไม่มีภูมิหลังของตัวละครเป็นองค์ประกอบสำคัญ

กล่าวโดยสรุป ในส่วนของการบรรยายและการพรรณนา
 ใน ครั้งหลัง¹⁸ ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายและการพรรณนาสั้นๆ เพื่อบอกบรรยายศาสตร์ใน
 ขณะที่ตัวละครสนทนากันอย่างชวนคิด และเพิ่มความลึกซึ้ง ช่วยให้อ่านเข้าใจพฤติกรรม
 ของตัวละครประกอบกับบทสนทนาซึ่งอาจกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

1.1.1.2 บทสนทนา

ใน ไม่แดง ผู้แต่งใช้บทสนทนาที่สอดคล้องกับลักษณะนิสัย
 ของตัวละครทุกตัวได้เป็นอย่างดี ดังจะได้วิเคราะห์ตัวละครสำคัญต่อไปนี้

แก้วน สنجใจความลิตทางการเมือง โดยเฉพาะลัทธิ
 คอมมิวนิสต์ ดังนั้นเมื่อแก้วนสนทนากับพวกพ้องหรือคนอื่นๆ แก้วนมักใช้คำที่มีความหมายทาง
 การเมืองที่จดจำมาจากหนังสือพิมพ์ ดังเช่น "...ยาพิษ เขาเรื่องด้วยเสียงอันดัง ยาพิษทั้งนั้น
 มันจะโรยยาพิษให้แก่ชนชั้นเรา เพื่อทำลายจิตใจอันเสรี มันต้องการทำลาย ศักดิ์ศรีแห่ง
ชนกรรมมาชน เราขอมไม่ได้ เราต้องไม่ยอม เข้าใจใหม่สหาย" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

ผู้แต่งใช้บทสนทนาที่สอดคล้องกับลักษณะนิสัยของแก้วน ทำให้ผู้อ่านเห็นว่า แก้วนพยายามจดจำคำศัพท์จากหนังสือพิมพ์ต่างๆ ที่ไม่ค่อยเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ผู้ฟังที่เป็นพรรคพวกก็ยังไม่เข้าใจที่แก้วนพูดเพราะรู้น้อยกว่า แต่มีความศรัทธาชื่นชมในตัว แก้วนจึงเออออกไปด้วย ผู้อ่านจึงมองแก้วนและพรรคพวกเป็นตัวตลกไป ในเวลาเดียวกัน ผู้แต่งยังได้อาศัยคำพูดนี้เสียดสีพวกหัวก้าวหน้าที่ชอบใช้คำศัพท์ที่ชาวบ้านทั่วๆ ไปไม่ค่อยจะ เข้าใจความหมาย แต่ผู้พูดเองก็เห็นว่าคำพูดเหล่านั้นเป็นของโก้เก๋ทันสมัย

ส่วนบทสนทนาที่เป็นคำพูดของสมภารกร่าง ผู้แต่งก็ใช้บทสนทนาที่สอดคล้องกับลักษณะนิสัยของตัวละครเช่นเดียวกัน สมภารกร่างให้ความจริงใจ และเมตตาต่อชาวบ้าน เป็นคนที่มีความเชื่อมั่นในตนเอง เป็นคนเอาจริงเอาจัง มีความ มุ่งมั่นที่จะเป็นธุระแก่ผู้อื่น ไม่นิ่งดูดาย แต่เมื่อมีความโกรธก็อาจรุนแรงและหลุดจาโฟงพาง ตรงไปตรงมา โดยเฉพาะกับแก้วนที่เป็นสหายเก่าแก่มาดั้งแต่เด็ก สมภารกร่างจึงปรึกษา แก้วน ด้วยความโหมบ่บ่อยครั้ง เช่น ในตอน "โทรมธรรม์" ว่า

...ไอ้แก้วน...มึงไม่ต้องเกียจ กูว่ามึงนั่นแหละเจ้าเล่ห์ เจ้ากล กูช อุดมคติ อุดมการ มึงเที่ยวคุยโวว่ามึงนั่นเก่งกล้าจะช่วยคนยากคนจน แต่ พอลคนอดข้าวทั้งบางมึงก็ช่วยใครไม่ได้ ดีแต่ประชุมพวกน้อง คำคนอื่น พอลคนอื่น เขายื่นมือเข้ามาจะช่วยมึงก็ขัดขวางห้ามปราม ถ้าพวกมึงมารับของมึงก็หาว่า ไอ้คนนั้นทรยศ... (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 52)

ผู้แต่งใช้กลวิธีให้สมภารกร่างสนทนากับ "หลวงพ่ อ พระประธาน" เพื่อสร้างสมภารกร่างให้เป็นตัวละครที่มีการไตร่ตรอง มีการวินิจฉัยปัญหา มีการเตือนสติตัวเองและไม่คือวันถือกิจวิหลงตัวเอง ดังเช่น ตอนที่สมภารกร่างได้แจก เครื่องรางของขลังให้ชาวบ้านไว้ป้องกันตัว เมื่อมีการต่อสู้กับพวกเสือเหลือง ว่า

"วันนี้ยุ่งหน้อยนะสมภาร"

"ขอรับหลวงพ่ อ ยุ่งหน้อย" สมภารประนมมือตอบ "เรื่องชาวบ้านเขาคับ ไอ้ผมเป็นคนบางนี่ตัดกันไม่ขาด"

"นั่นสิ" หลวงพ่ อว่า "ถ้าสมภารเป็นแต่เพียงคนบ้านนี้ก็คงไม่เป็นไร แต่ สมภารเป็นพระ ก็เลขอาบัติไปทั้งกรู"

"อ้าว..." สมภารกว้างร้อง

"ไม่อ้าวละสมภาร... สมภารนี่ก็ร้องเป็นคำงไปได้" หลวงพ่อหัวเราะ
แล้วก็พูดต่อว่า "มีอย่างรี เป็นพระเป็นสงฆ์เกี่ยวหนุนให้เขาตักัน ใครเขามา
ท้วงเข้าหน้าอกกลับโมโหโทโส ลูกขึ้นเอะอะทำเขาต่อฮ ฉินอยู่มาหลายพรรษา
แล้วไม่เคยเห็นอย่างนี้เลย"

"ผมไม่ได้หนุนเขาเลยครับเป็นความสัตย์จริง" สมภารแก้ตัว "ผมเพียง
แต่แจกพระแจกตะกรุด..."

"นั่นแหละหนุนละ" หลวงพ่อว่า "ถ้าแจกเขาเวลาไม่มีเรื่องก็คงไม่เป็นไร
แต่ที่สมภารก็รู้ว่าเขาจะไปตักัน ซึ่งแจกของดี เขาก็ยิ่งตักันใหญ่"

"เรื่องนั้นก็เอาเถิดครับ แต่ตอนที่ผมลืมหืมตัวขาดสำรวมนั้น เจ้าแก้วนเพื่อน
ผมมันชั่วโมโหผมจริงๆ ผมก็เห็นเพียงปกุชน"

"ไม่ใช่ซะนี่สมภาร" หลวงพ่อพูดแล้วก็ยิ้ม "สมภารเป็นพระต่างหาก
แล้วก็เป็นสมภารวัดฉันเสียด้วย" สมภารกว้างลงกราบพระประธานอีกสามหน
แล้วก็พูดเสียงอ่อยๆ ว่า

"ขอภัยเกิดขอรับ หลวงพ่อ"

"ขอภัยฉันไม่ได้หอกสมภาร" หลวงพ่อตอบ

"เมื่อรู้สึกตัวว่าอาบัติแล้วต้องรีบปลงเสีย" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช,

2533 : 27-28)

เห็นได้ว่าผู้แต่งใช้กลวิธีการสนทนาโต้ตอบกับหลวงพ่อกับ
พระประธาน ซึ่งเป็นอีกตัวตนหนึ่งของสมภารกว้าง ดังที่ได้วิเคราะห์แล้วในบทที่ 2 ผู้แต่ง
ได้แสดงความซับซ้อนของตัวละคร โดยการสร้างความขัดแย้งภายในตัวเองของสมภารกว้าง
ด้วยบทสนทนาจบพระประธาน สมภารกว้างจึงเป็นตัวละครที่มีบทบาทสัมพันธ์กับโครงเรื่อง
และแก่นเรื่อง ถึงแม้สมภารกว้างยังเป็นปกุชน แต่ก็มีวัตรปฏิบัติอยู่ในขอบเขตของสมณเพศ
และมีความลึกซึ้งอันเกิดจากการอบรมตนด้วยธรรมะมายาวนาน ลักษณะนิสัยของสมภารกว้าง
ทำให้ผู้อ่านรู้สึกได้ว่าตัวละครนี้สมจริง ซึ่งเป็นกลวิธีที่เพิ่มรสวรรณศิลป์ ใน 12 ตอน ของเรื่อง
ซึ่งมี 21 ตอน ผู้อ่านจะได้พบการวิเคราะห์ปัญหาด้วยเหตุผลที่คมคาย บนพื้นฐานของความ

เข้าใจหลักธรรมในบทสนทากับพระประธาน เช่น ในตอน "วัตถุนิยมประสุกต์" สมภาร
กว้างได้สนทากับพระประธานเมื่อได้พบว่า เชิงเทียนกระถางรูป แจกันที่บูชาพระ ในโบสถ์
ได้หายไป ว่า

"อย่าไปเสียดมเสียดายมันเลยสมภาร" หลวงพ่อพระประธานว่า
"ได้เครื่องแก้วของสมภารในฉันทกรุกตามานานเต็มที หายเสียก็ดี
สมภารจะได้หมดกิเลส นึกเสียว่าเป็นตะเบเครื่องเผากิเลสอย่างหนึ่งเสีย
เกิดสมภาร"

"เอ ...แต่ใคร...ใคร" สมภารกว้างพูดตะกุกตะกัก
"ก็จะใครเสียอีกละ" หลวงพ่อบอก "ช่างไม่มีมือดีที่สมภารไปเก็บมา
จากข้างคลองนี่ซี มาขนเอาไปเมื่อตอนดึกนี่เอง" สมภารกว้างนั่งก้มหน้า
นั่งอยู่นาน เหมือนกับละอายใจตัวเองที่ถูกต้มถูกค้อนอย่างไม่เป็นท่า แต่
สมภารกว้างก็พูดอ้อๆ ขึ้นว่า

"ผมไม่เข้าใจจริงๆ ครับหลวงพ่อ ไม่เข้าใจจริงๆ ... อะไรๆ ผมก็
ให้หมดเขา เรือกรังเท่าไรก็ให้เท่านั้น ถ้าไม่เขาจึงไม่อิ่มไม่พอ"

"นั่นแหละสมภาร" หลวงพ่อพูดอย่างปรานี "ฉันทกรุกภาษาสมัยใหม่
สักหน่อยเกิด ฉันทกรุกมานาน...นั่นแหละที่เขาเรียกว่า โสภนาฏกรรม
ของชีวิต วัตถุต่างๆ ในโลกนี้ค่อยๆ ไปแล้วก็น่าจะพบกับความต้องการของคน
แต่ที่มันไม่พอนั้นไม่ใช่เพราะวัตถุนั้นขาด แต่เพราะความต้องการของคนมัน
เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เมื่อสมภารให้เงินนายพันแปดสิบบาท เมื่อวานนายพันเขา
ก็เห็นว่าพอแล้ว แต่พอตกดึก เขาอยากได้ที่บูชาของสมภารขึ้นมา เขาก็เลย
หยิบเอาไป"

"เป็นอันว่า คนเราที่เกิดมานี้ ไม่มีวันรู้จักอิ่มรู้จักพอ หรือครับ "

สมภารกว้างถาม

"ถ้าเพิ่มทางวัตถุเรื่อยๆ ก็ไม่มีวันพอ" หลวงพ่อว่า "เพราะวัตถุนั้น
ยิ่งได้เท่าไรก็ยิ่งอยากได้มากขึ้นไปอีก แต่ถ้าจำกัดความต้องการลงไปได้
ให้เหลือน้อยลงมันก็พอ อย่างสมภารเป็นต้น พระวินัยท่านบังคับไว้ไม่ให้มี
อะไรได้ตามใจชอบ มันก็เลยพอจริงไหม? "

"ก็จริงหรือครับหลวงพ่อบ๊วย แต่ผมก็ถามเขาแล้วว่า เขาจะเอาเงินเท่าไร เขาบอกว่าอยากได้แปดสิบล้าน ผมก็ให้ ถ้าเขาขอมากกว่านั้น ผมก็จะให้ที่อยู่ แต่ทำไมเขาได้เงินไปแล้วกลับมามีลูกของอีกตอนเด็ก ผมก็ไม่รู้"

"ก็เพราะเหตุอย่างที่ท่านว่านี่ใช่สมภาร" หลวงพ่อบ๊วยบ๊วย "ถ้าจำกัดโลก จำกัดความต้องการไม่ได้ มันก็ยิ่งไม่พอ ยิ่งได้มายิ่งย่ำให้อยากได้ขึ้นไปอีก เพราะเหตุนี้แหละสมภาร คนที่ประพฤติดันเป็นโจรปล้นคนอื่นทุกวันจึงมิใช่คนจนหรอก แต่เป็นคนมั่งมีที่มีวัตถุเงินทองมากแล้วทั้งนั้น "

"ไอ้ไอ้ หลวงพ่อบ๊วยอย่างนายแถว่น " สมภารกว้างร้องขึ้น หลวงพ่อบ๊วยหัวเราะแล้วตอบว่า

"แสงสว่างแห่งธรรม ที่พวยพุ่งออกจากองค์พระพุทธเจ้า นั้นเป็นฉัพพรรณรังสีในสมภาร ในสีหกลสีนั้นสีแดงอยู่ด้วยสีหนึ่ง "

"หลวงพ่อบ๊วย ผมถามอีกนิดหนึ่งเกิด ทำไมเมื่อนายพันเขาฉีกเรือผมมาเมื่อผมพบเข้า บอกให้เขาแล้วเขาก็กลับไม่เอา"

"สหยากร่าง" พระประชาชนว่า "ทุกคนก็อยากเป็นคนดีด้วยกันทั้งนั้น แต่ในตัวคนทุกคน มีทั้งกำลังความดีและความชั่วต่อสู้กันตลอดไป เหมือนนิวตรอนและอิเล็กตรอนวิ่งไล่กันอยู่รอบๆ ในปรมาณู บางทีความดีมันก็ปรากฏออกมาได้เป็นครั้งคราว"

"อะไรครับ ไอ้ตรอนๆ ปรมาณูอะไรนั่นล่ะ? " สมภารกว้างถาม

"ช่างมันเถอะสมภาร" หลวงพ่อบ๊วยแล้วหัวเราะ

"ฉันไม่บอกสมภารละ บอกไป เคี้ยวสมภารเอาไปทำลูกกระเบิดเล่น จะล้มตายไปตามๆ กัน สมภารรู้ไว้ในตัวคนนั้นมันมีดีชั่วสลับกันไปก็พอ"

"รู้แล้วทำอย่างไรต่อไปล่ะขอรับ" สมภารกว้างซัก

"อ้าว ก็จะได้คอยดึงความดีออกจากตัวคนให้มากกว่าความชั่ว เทียบสิ่งสอนคนไป เทียบเทศน์ไป เทียบให้ศีลไป เทียบสวดพระปริตรไป"

หลวงพ่อบ๊วย

"เป็นอันผมไม่มีวันหมดหน้าที่ซีครับ หลวงพ่อบ๊วย"

"ไม่มีวันหมดหรือสมภาร" หลวงพ่อตอบ "ตราบิไลในโลกนี้ยังเป็นโลกมนุษย์ยังเป็นมนุษย์ หน้าทีของสมภารจะยังเป็นของจำเป็นอยู่เสมอ..."

(ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 160-162)

ผู้แต่งยังใช้บทสนทนาที่แสดงลักษณะนิสัยของแก้วนและสมภารกว้าง ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักที่ตัดกัน และยังได้แสดงพฤติกรรมซึ่งเป็นส่วนของโครงเรื่องที่แสดงความ "เหนือชั้น" กว่าของสมภารกว้าง ดังเช่นในเหตุการณ์ที่แก้วนและพวกพ้องได้ชักชวนให้ชาวบ้านลงชื่อเรียกร้องสันติภาพ โดยแก้วนมาขอร้องให้สมภารกว้างลงชื่อเป็นคนแรก แต่สมภารกว้างไม่ยอมโดยให้เหตุผลว่า ชาวบ้านจะทำตามทุกๆ ที่ไม่รู้แก้วนไม่ยอมแพ้สมภารกว้างจึงได้ไปชักชวนชาวบ้านลงชื่อได้เกือบทั้งหมดบ้าน แล้วแก้วนก็นำรายชื่อขึ้นมาอวดสมภารกว้าง แต่ปรากฏว่าสมภารกว้างก็มีลายมือชื่อของชาวบ้านทุกคนที่ปฏิเสธว่าไม่รู้จักความหมายของคำเรียกร้องที่แก้วนให้ลงชื่อนั้น แก้วนและสมภารกว้างจึงได้สนทนาโต้แย้งกันว่า

"ทฤษฎ...หักหลังกันซัดๆ" แก้วนร้องทึ่งๆ ที่หัวหมุนและนัยน์ตาลาย
"ฉันไม่เข้าใจเลยสมภาร...ใครเป็นต้นคิดให้ชาวไร่แดงลงชื่อหนังสือบ้าง
อย่างนี้"

"กำนันเจิมกระมัง" สมภารตอบ "เมื่อตอนแก้วนออกไปเที่ยวให้คนลง
ชื่อในเวลากลางคืน ฉันก็เห็นกำนันแกวิ่งวุ่นอยู่ตอนกลางวัน ไล่หลังแก้วนไป
นั่นแหละ เห็นแก่บ่นว่าแกเป็นห่วงลูกบ้านแกไม่รู้เรื่องรู้ราว กลัวจะ
เดือดร้อนภายหลัง" สมภารหยิบกระดาษคืนเอาเข้าตู้แล้วก็พูดต่อไปว่า
"แกได้รายชื่อครบแล้วแกก็เอามาให้ฉันดู ให้รู้เห็นเป็นพยานไว้ แล้วก็เลย
ฝากฉันเก็บไว้ให้แกด้วย ฉันเห็นว่าแก้วนพูดว่าชนะทั้งที่ตาเทิ้มไม่ได้ลงชื่อ
ฉันก็เลยเอาออกมาให้ดู กำนันเจิมแกเล่าว่า ก่อนที่ตาเทิ้มจะลงลายมือได้
กำนันต้องเอาตะพดเคาะหัวตั้งหลายที แต่ฉันว่าแก้วนอย่าไปยุ่งกับตาเทิ้มแก
อีกดีกว่า เพราะพอลงลายมือให้กำนันแล้วแกก็สาบานว่า ต่อไปนี้ใครไปให้แก
ลงชื่ออะไรอีกแกจะเอาปืนยิงให้ตาย ตาเทิ้มแกเป็นคนคุ่มคุ่มร้ายอยู่อย่า
ไปประมาทแกไม่ได้..."

"แต่ฉันไม่เข้าใจ... กำนันเจิมทำกับฉันทำไม...?" แก่วนถามอย่าง
ตะกุกตะกักอย่างหัวเสีย

"กำนันแกลบอกว่าตำรวจเขามองๆ อยู่ แกลเป็นห่วงลูกบ้าน กลัวว่าจะถูก
จับไปเข้าคุกเข้าตะรางกันหมด แกลก็เลยให้ลงชื่อกันๆ ไว้ก่อน เพื่อมีเรื่อง
มีราวจะได้เป็นหลักฐานไว้แก้ตัว"

"แล้วสมภารรู้ไหมว่า กำนันจะทำอย่างไรกับไอ้กระดาดคำรับรองอะไร
บ้างนี่?" แก่วนถาม

"แก่วนจะทำอะไรกับไอ้คำ เรียกร้องบ้าง อะไรของแก่วนนั้นเล่า?"

สมภารถามกลับ

"ฉันก็ยังไม่ได้นึก... อ่านหนังสือพิมพ์ เห็นที่กรุงเทพฯ เขาลงชื่อเรียกร้อง
กันฉันก็เอากับเขาน้าง เสร็จแล้วก็ยังไม่รู้จะส่งไปให้ใครที่ไหน"

สมภารร่างยิ้มอย่างเอ็นดูแล้วก็ตอบว่า

"แก่วน ถ้าแก่วนเก็บกระดาดของแก่วนไว้หนึ่งๆ ฉันว่ากำนันแกลคงฝาก
กระดาดของแก่วนไว้หนึ่งๆ แต่ถ้าแก่วนเผาไฟกระดาดของแก่วนเสีย ฉันก็คิดว่า
กำนันคงทำอย่างเดียวกับกระดาดของแก่วน" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช,
2533 : 38-39)

ผู้แต่งได้แสดงลักษณะนิสัยของแก่วนว่าเป็นผู้หลงใหลใน
ลัทธิคอมมิวนิสต์ และคิดว่าตนรู้มากทั้งๆ ที่รู้เพียงเล็กน้อย แก่วนจึงกลายเป็นตัวตลก ซึ่ง
ตรงกันข้ามกับสมภารร่าง ผู้อ่านได้พบว่าสมภารร่างเป็นผู้ที่มีการไตร่ตรอง มีการวินิจฉัย
ปัญหา และเป็นห่วงชาวบ้านอย่างจริงจัง ทั้งสมภารร่างและแก่วนต่างก็มีความห่วงใยต่อ
ชาวบ้านไม่แฉง ถึงแม้ว่าสมภารร่างไม่เห็นด้วยกับความคิดของสมภารร่าง แต่เมื่อถูก
ก้าวร้าวสมภารร่างก็ไม่ถือสาแก่วน เพราะคิดว่า แก่วนอาจจะหลงผิดไปบ้าง บทสนทนา
แสดงให้เห็นว่าสมภารร่างมีค่าพูดที่คมคาย และมีวิภาวาทปัญญาสูงกว่าแก่วนได้
อย่างสมเหตุสมผล

นอกจากนี้ผู้แต่งยังได้ใช้บทสนทนานระหว่างตัวละครทั้งสอง แสดงความผูกพันอันลึกซึ้งที่มีต่อกัน ดังเช่น ในตอน "สันติภาพมาถึงไผ่แดง" แก้วนและพวกห้องได้มาให้อภัยการร้ายลงชื่อ เร็กร้องสันติภาพเป็นคนแรก แต่สมภารกร่างไม่ยอมลงชื่อ พวกห้องของแก้วนไม่พอใจแก้วนจึงให้พวกห้องไปรอเขาที่ท่าน้ำ เพราะกลัวว่าอาจจะมึ่เรื่องรุนแรง แก้วนจึงพูดกับสมภารสองต่อสองว่า

"สมภารอย่าไปฟังเด็กๆ พวกนั้นเลย ฟังฉันพูดให้ตลอดดีกว่า พวกกันสองคนอย่างนี้แหละดี ฉันมาในฐานะราษฎรผู้เสียภาษี ในฐานะเป็นราษฎรผู้เป็นเจ้าของประเทศ ในฐานะเป็นชาวโลก ในฐานะที่เป็นหัวหน้าครอบครัว และในฐานะที่เราเคยเป็นเพื่อนกันมาก่อน"

"เดี๋ยวก่อน เดี๋ยวก่อน แก้วน" สมภารกร่างร้องขึ้น "แก้วนว่าจะพูดกับฉันสองต่อสอง ไหง่มากันหลายคนนักเล่า ในฐานะเป็นอะไรต่ออะไรบ้างก็ไม่รู้ ฉันตามไม่ทันหรอก"

"พูดกันอย่างเพื่อนก็แล้วกันสมภาร" แก้วนพูดอย่างข่มสติไว้ เพราะรู้ว่าว่าถูกสมภารขี้

"ตกลง สหายแก้วน มีอะไรก็ว่าไป" สมภารตอบ

"โลกมนุษย์เรามาถึงทางสองแพร่งเสียแล้ว" แก้วนเริ่มพูดด้วยสำเนียงเอจจริงเอจจัง คนสุจริตจะต้องร่วมมือกันจะแยกกันอยู่ไม่ได้ มิฉะนั้น โลกนี้จะต้องแตกสลายลงวันหนึ่ง"

"น่าเสียดายจริงแก้วน น่าเสียดายจริง" สมภารว่า

"แต่แก้วนเพิ่งรู้เท่านั้นละหรือ"

"รู้มานานแล้ว แต่บัดนี้ถึงเวลาที่เราจะต้องร่วมมือกัน เราต้องช่วยกัน โดยไม่คำนึงถึงการเมือง หรือลัทธิใดๆ ทั้งสิ้น"

"แหม ดีจริง" สมภารพูด "ฉันอยากได้ฟังแก้วนพูดอย่างนี้มานานแล้ว ฉันเห็นว่าหมู่แก้วนออกจะแก่การเมืองไปหน่อย เลิกๆ เสียบ้างก็ดี ถ้ามาหากินของเราไปคิดว่าจะเข้าไปยุ่งกับการเมือง ผลาผลั้งไปปลูกเมียจะพลอยลำบากเปล่า"

"เราต้องไม่คำนึงถึงการเมือง" แก่วนพูดต่อไปโดยไม่อ้อมอ้อมใจคำพูด
ของสมภาร "เวลานี้เป็นเวลาที่เราต้องคิดถึงอนาคตของโลกเป็นส่วนรวม"

สมภารกว้างมองดูแก่วน แก่นกำจร และอ้าปากค้าง ตั้งแต่คบกันมา
สมภารกว้างก็มิได้เคยนึกเลยว่า เพื่อนที่เคยวิ่งเล่นมาด้วยกันแต่เด็ก จะ
หึ่งเพื่อไปได้ถึงเหียงนี้ (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 32-33)

กล่าวโดยสรุป เห็นได้ว่าผู้แต่ง ไผ่แดง ใช้บทสนทนา
สอดคล้องกับลักษณะนิสัยของตัวละคร และถึงใช้บทสนทนาแสดงลักษณะนิสัยของตัวละครได้
อย่างเหมาะสม ส่งผลให้ ไผ่แดง มีบทสนทนาที่สอดคล้องกับแก่นเรื่องและโครงเรื่อง ทำให้
เรื่อง ไผ่แดง มีคุณค่าทางวรรณศิลป์อย่างเด่นชัด

ใน ไผ่ตัน บทสนทนาของตัวละคร ไม่ค่อยแสดงลักษณะ
นิสัยของตัวละคร แต่จะแสดงทัศนคติของตัวละครต่อเหตุการณ์มากกว่า มีบทสนทนาบางตอน
แสดงลักษณะนิสัยของสมภารกว้าง เช่น ตอน "พิธีกรรมของสมภารกว้าง" ข้อความตอนนี้
วิเคราะห์ได้ว่าสมภารกว้างเป็นคนที่ยึดมั่นในประเพณีมาก จนขาดวิจรรณญาณและไม่รับฟัง
เหตุผลที่แตกต่างจากตน สมภารกว้างจึงกลายเป็นพระที่ฉุนเฉียวพาลพาโง่ในสายตาของ
ผู้อ่าน เมื่อจ้อยกับหาญไม่อ้อมอ้อมใจงานบวชตามที่นิยมทำกันมาเป็นประเพณี มีบทสนทนาว่า

"มนุษย์เรา สังคมเรา มันต้องรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีนะจ้อ...
แล้วก็หาญด้วย สังคมไทยเราอยู่รอดมาด้วยจารีตประเพณีอัน
งดงาม เราจะต้องช่วยกันรักษาความดีงามเหล่านี้เอาไว้ให้ได้ การบวชที่
จะต้องมีพิธีกรรมต่างๆ นั้น เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามมานาน
เราจะละทิ้งเสียทำไมล่ะ?" สมภารกว้างอดรนทนไม่ได้จึงเอ่ยปากขึ้น

"ชาวบ้านชาวช่องเขาจะได้ด่าเอานะซี" กำนันเจิมตอบปากอีก

"ถามจริงๆ เกอะหลวงหน่อ พระพุทธเจ้าท่านบัญญัติไว้หรือว่าถ้าจะบวช
จะต้องมีลิเก จะต้องมีเหล้ายาปลาปิ้งกินกัน เลี้ยงกันใหญ่โตมโหฬารอย่างนี้?"
พระจ้อถามขึ้น

"ไม่ได้บัญญัติหรอก แต่มันเป็นประเพณี เราจะละทิ้งประเพณีไปเสีย
ทำไมล่ะ?" สมภารกว้างพยายามระงับความรู้สึกดีๆ "คนเราเกิดมาอายุ
ครบขวบก็ต้องบวชตามประเพณี เมื่อบวชมันก็ต้องทำตามประเพณี มีอะไรก็
ต้องว่ากันไปตามประเพณี เพราะประเพณีมีมาเก่าแก่ลึกลับดั่งบรพณ์ มีความดี
ความงาม"

"ผมว่าประเพณีที่ดีจะต้องมีเหตุผล ไม่ใช่ประเพณีที่จะมาให้มนุษย์จะต้อง
อดอยากมากขึ้น ลำบากมากขึ้น เพียงเพื่อรักษาประเพณี ผมคิดว่าประเพณี
การเคารพแม่ให้ไว้กันนั้นเป็นประเพณีไทยที่ดี ผมเห็นด้วย และผมก็ทำตาม
แต่ประเพณีที่ยังคับให้มนุษย์ค้ำน้ำพริกละลายแม่น้ำอย่างไม่มีเหตุผล ผมรับ
ไม่ได้หรอกเพราะสังคมไทยเรายังต้องการโรงเรียน ต้องการโรงพยาบาล
หรือสถานอนามัยอีกมากนัก ทำไมเราจึงไม่เอาเงินเหล่านั้นไปลงทุนสำหรับ
ในกิจการเพื่อมนุษยธรรมอย่างนั้นเสียก่อนเล่า? ผมจำเป็นต้องคัดค้าน
หลวงพ่อบ้างในข้อนี้ แต่ผมคารวะหลวงพ่อนะครับ" หลานตอบอย่างฉะฉาน แต่
ด้วยความอ่อนน้อมก่อนตัวแล้วก็ก้มลงกราบ

"ถ้าอย่างนั้นอีกหน่อยก็ไม่ต้องมีพระ ไม่ต้องมีวัด มันจะไม่มากไปหน่อย
หรือ?" สมภารกว้างเกือบจะตั้งอารมณ์ไม่อยู่ "นั่นจะเป็นคอมมูนิดกัน
หมดหรือยังไง? ไอ้เพื่อการศึกษาละเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น มันจะเหี้ยมบ้า
ผีปู่ย่าตาทายกันหมดแล้ว"

"ทำไมสมภารพาลกับเด็กล่ะ?" แก้วนั้คัดค้าน "น่าจะอธิบายเขาด้วย
เหตุผลมากกว่าจะชกไอ้โน่นไอ้มาอย่าง ไอ้ที่มันไม่มีเหตุไม่มีผลให้ร้ายป้ายสีกัน"

"แก้วนั้ก็ด้วยคนหนึ่ง อายุปานนี้แล้วยังไม่สร้างชาติก็ ก็ดูนี่มันจะเกียจหน่อ
เกียจแม่ เกียจพระพุทธรูปกันหมดแล้ว" สมภารกว้างหน้าแดงช้ำ...

(สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 21-22)

การโต้แย้งเรื่องการบวชตามประเพณีสิ้นสุดลงเมื่อ
สมภารกว้างไม่ยอมฟังเหตุผลของจ้อยกับหลาน สมภารกว้างจึงพูดว่า "ถ้าอย่างนั้นกูไม่บวช
ให้มัน" และหลานก็ตอบว่า "ก็ตามใจ ผมจะไปบวชวัดไผ่ตัน เพราะหลวงพ่อบวชไผ่ตัน ท่าน
เป็นสาวกที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า" (เรื่องเดิม : 23)

เห็นได้ว่าในตอนนี้ บทสนทนานี้สอดคล้องกับลักษณะนิสัยของตัวละคร ส่วนในตอนอื่นๆ บทสนทนาไม่ค่อยจะแสดงลักษณะนิสัยของตัวละคร ซึ่งแตกต่างจาก ไผ่แดง ผู้แต่ง ไผ่แดง จะใช้บทสนทนาที่สอดคล้องกับลักษณะนิสัยของตัวละครสำคัญในเรื่องได้ติดตั้งที่ไว้คราะห์แล้ว และบทสนทนานั้นยังช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจพฤติกรรมของตัวละครอีกด้วย

บทสนทนากับ "พระประธาน" ใน ไผ่แดง ทำให้สมภารกว้างเป็นตัวละครที่มีวิจารณ์ญาณและการใคร่ตรง กลวิชัยปรากฏอยู่ถึง 12 ตอน ใน 21 ตอน ส่วนใน ไผ่ตัน กลวิชัยสนทนากับ "พระประธาน" มีเพียง 2 ตอน ใน 12 ตอน ครั้งแรกปรากฏในตอน "บทสนทนาในโบสถ์" เมื่อสมภารกว้างมีปัญหากลัวว่าศาสนาจะถูกทำลาย

"จนปานนี้แล้วสมภารยังตัดไม้ขาดอีกหรือ?" เสียงห้าวๆ กังวานในโบสถ์เบาๆ...

"ถ้าหากหลวงพ่อดักคอกผมอยู่เรื่อยๆ อย่างนี้ ผมคงอายุที่จะมาคุยด้วย"

"ก็ดีเหมือนกัน หลวงพ่อก็จะได้พักผ่อน สมภารก็ได้เป็นตัวของตัวเอง สามารถตัดสินใจปัญหาได้ด้วยธรรมะที่แท้จริง"

"นี่หลวงพ่อก็ไม่ได้อภัยอาวรณ์ผมเลยหรือ?"

"ไดโนเสาร์กับเต่าพันปีนี่ก็สมควรเข้าพิธีกันที่นะสมภารนะ"

"ปัดโธ...หลวงพ่อดี" สมภารกว้างอุทาน

"โทสจริตนั่นมิได้เป็นของดีเลย" พระประธานพูดด้วยอาการสำรวมสงบนิ่ง "ก็เพราะมิได้ระงับนี้แหละ เขาถึงว่าเป็นไดโนเสาร์เต่าพันปี ก็เพราะไม่รู้จักแสวงหาเหตุและพิจารณาผลนี้แหละ ความขัดแย้งมันจึงเกิดอยู่รำไป ว่าแต่สมภารตัดสินใจไม่ได้ เรื่องที่มีคนมาชักชวนให้เข้าร่วมชบวนการ นาวลใช้ไหมล่ะ?"

"ทำไมหลวงพ่อดี?... อ้อ ผมลืมไปว่าหลวงพ่อดีใคร"

"แล้วยังไง เขามาติดต่อยังไง?"

"เขาบอกว่าบ้านเมืองกำลังเดือดร้อน ฝ่ายตรงข้ามกำลังก่อความวุ่นวาย

ให้บ้านให้เมือง เขาชักชวนให้ร่วมกันต่อต้านป้องกัน มิฉะนั้นบ้านเมืองจะไป
ไม่รอด พระศาสนาจะอยู่ไม่ได้"

"แล้วสมภารว่ายังไง"

"ผมก็ว่าจริงอย่างที่เขาคิด เพราะถ้าหากอาณาจักรอยู่ไม่ได้แล้วพุทธจักร
จะอยู่ได้อย่างไร ปัญหาที่ผมคิดว่าเราจะต้องร่วมมือกัน ตอนนี้อยู่ไม่ได้
พบสหายแกว่น ถึงพบก็คงไม่กล้าบอก เพราะกลุ่มนี้เขาจ้องๆ สหายแกว่นอยู่
เหมือกัน"

"สมภารคิดว่าพระพุทธศาสนาคืออะไรล่ะ?"

"พระพุทธศาสนา... ก็คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือที่เรียก
ว่ารัตนตรัย พระพุทธคือพระพุทธเจ้า พระธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
พระสงฆ์คือสาวกของพระพุทธเจ้า"

"ก็นี่อะไรที่จะสูญหายได้ อะไรที่สูญหายไม่ได้?"

"ผมไม่เข้าใจที่หลวงพ่อบอก"

"พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ใช่มั้ย? พระธรรมของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ ไม่มีตัวไม่มีตน แต่อยู่ในหัวใจมนุษย์ทั้งหลายใช่มั้ย?"

"ครับ แล้วพระสงฆ์ล่ะ?"

"พระสงฆ์ก็ทำสมภารนะที่ที่กลัวไม่มีวัดจะอยู่"

"ผมมองไปหมดแล้ว"

"ไม่มีใครมาทำลายพระพุทธศาสนาได้หรอกทำสมภาร เพราะ
พุทธศาสนาไม่ใช่วัตถุ แต่เป็นปรัชญาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านประกาศเมื่อ
สองพันกว่าปีมาแล้ว ถ้าหากสมภารศึกษาประวัติศาสตร่วมพุทธวิป สมภารก็จะ
เห็นว่าหลายครั้งหลายหนที่มีการปฏิเสธปรัชญาของพระพุทธเจ้า เพื่อที่จะเอา
ปรัชญาอื่นเข้ามา แต่ปรัชญาของพระพุทธเจ้าก็ยังคงอยู่ไม่หายไปในไหน"

มีหน้าซ้ำปรัชญาอันอื่นเสียอีกที่อาจจะ เป็นอุปสรรคสำหรับสังคมสมัยใหม่
และกำลังจะถูกปฏิเสธหลายๆ ข้อ แต่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสนับสนุนและ
เป็นสัจธรรมสำหรับสังคมสมัยใหม่เสมอ

ทั้งนี้เพราะปรัชญาพระพุทธศาสนาสนับสนุนให้มนุษย์ใช้สติปัญญาเพื่อสังคม
ที่คิดว่า มิได้มุ่งายนะสมภาร แล้วก็ไม่ได้ให้หยุดอยู่กับที่ ทุกสิ่งทุกอย่างมี
การเคลื่อนไหว สมภารต่างหากล่ะที่ไม่มีมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้
เพราะเกรงว่าจะไม่มีภูมิลูกอยู่"

"ถามจริงๆ เกอะครับหลวงพ่อกับ" สมภารกร่างอีกอีก

"อ้าว ที่แล้วๆ มา นั่นแหละสมภารกร่างไม่ได้ถามจริงๆ เลสสักคำหรือ"

"แหมหลวงพ่อนี้โยกโย้เป็นบ้า" สมภารกร่างเกาหัวแกรก

"เข่าว่ากันว่า คุณชายติ๊กฤกษ์นาศกรัฐมนตรีนี้เป็นบ้าไปแล้ว ยกฮ่องนาง
เหมาของสหราชอาณาจักรเสียใหญ่โตมโหฬาร สงสัยแกจะถูกล้างสมอง"

"อะไรที่มีนสภปรกณะเราจะต้องล้างมันบ้างนะ สมภารนะ" หลวงพ่อก
ตอบอย่างสงบ "พวกไหนก็ไม่ว่า ทำการบ่อนแย่งผลประโยชน์ใครๆ
สมภารตั้งหลายวันแล้ว น่าจะล้างมันออกเสียบ้าง เคี้ยวคั้นจะยุ่ง"

(สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 13-15)

ผู้แต่งใช้กลวิธีการสนทนากับพระประธานเสนอความคิด
ว่าไม่จำเป็นต้องกลัวว่าคอมมิวนิสต์จะมาทำลายพุทธศาสนาเพราะศาสนานั่งอยู่ในใจ เป็นคำ
สั่งสอน เป็นข้อปฏิบัติ ไม่ได้เป็นวัตถุ และยังเป็นที่บูชาที่เป็นกิจกรรมไม่ขึ้นแก่เวลา
ความคิดนี้เป็นความคิดแนวใหม่ที่ก้าวหน้าและทันสมัย เหตุการณ์ ส่วนประเด็นที่ว่า ความกลัว
คอมมิวนิสต์ เป็นอีกอิทธิพลของตะวันตกนั้นไม่น่าจะเป็นความคิดจากภายในของสมภารกร่าง
นอกจากนี้เสียงเตือนจากพระประธานก็ไม่ได้ทำให้สมภารกร่างเปลี่ยนใจจากความกลัว
คอมมิวนิสต์ได้ ดังปรากฏว่าสมภารกร่างได้มีความสัมพันธ์กับพวกบ้านเมืองในระยะต่อๆ
มาจนจบเรื่อง

กลวิธีนี้คล้ายเป็นการโต้แย้งกับตนเอง แต่เมื่อพิจารณา
แล้วเสียงของพระประธานน่าจะเป็นเสียงที่แตกต่างจากสมภารกร่าง เสียงที่พระประธาน
พูดว่า "โคโธเสาร์เต่าพันปีนั้นก็สมควรเข้าพิธีบวชที่นะสมภารนะ" ในข้อความนี้น่าจะเป็น
คำพูดของคนรุ่นใหม่มากกว่า

กรณีนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไปเปิดสัมพันธไมตรี กับจีนแดง ถ้าเป็นใน ไม่แดง จะเป็นเรื่องที่สมภารกว้างไม่สนใจเลย แต่ใน ไม่ตัน เสียงของพระประธานให้ความสนใจและอธิบายเป็นเหตุเป็นผลได้ มีส่วนหนึ่งที่คมคายดังที่ พระประธานได้กล่าวว่า "ทุกสิ่งทุกอย่างมีการเคลื่อนไหว สมภารต่างหากล่ะที่ไม่มีมีการ เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้เพราะเกรงว่าจะไม่มีภักดีอยู่" (เรื่องเดิม : 15) พระประธานได้มองว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ทำในสิ่งที่ไม่มีใครทำมาก่อน และ "ทุกสิ่งทุกอย่าง ต้องมีการเคลื่อนไหว" ซึ่งผู้แต่งเห็นว่ามีความจำเป็น

ส่วนในประเด็นที่ว่า "เขากันว่าคุณชายคึกฤทธิ์ นาสก รัฐมนตรีนี้เป็นบ้าไปแล้ว ยกย่องนายเหมาของสหภาพแคว้นเสฉวนใหญ่โตมโหฬาร สงสัยแจะ ถูกล้างสมอง" (เรื่องเดิม หน้าเดียวกัน) ประเด็นนี้พระประธานมองว่า การรับความคิด จากใครมาก็อาจทำได้ แต่ว่าความคิดนั้นมีประโยชน์หรือไม่ ถ้าความคิดบางอย่างทำให้เรา ล้างสิ่งสกปรกได้ก็สมควรล้าง สิ่งที่ไม่ดีก็สมควรล้าง ดังที่พระประธานกล่าวกับสมภารกว้าง ว่า "อะไรที่มันสกปรกนะ เราจะต้องล้างมันบ้างนะ" (เรื่องเดิม หน้าเดียวกัน)

กลวิธีในบทสนทนานี้ พระประธานได้ใช้วิธีการซักถาม ไล่เลียงไปที่ละจุด ให้สมภารกว้างตอบคำถามเกี่ยวกับความหมายของพุทธศาสนา จนสมภาร กว้างโต้แย้งไม่ได้

การโต้แย้งของสมภารกว้างกับพระประธานมีปรากฏใน ตอนถัดมา คือ ตอน "พิธีกรรมของสมภารกว้าง" เมื่อจ้อยกับหาญไม่ยอมจัดงานบวชตาม ประเพณี และยังไปบวชกับสมภารพวย เจ้าอาวาสวัดไม่ตัน สมภารกว้างจึงได้ไปสนทนากับ พระประธานในโบสถ์ บทสนทนามีสาระใกล้เคียงกับคราวแรก

"รู้สึกว่สมภารไม่ผ่องใสเลย พรุ่งนี้จะเป็นวันเข้าพรรษาแล้วนะ"

"มันยุ่งไม่รู้จักจบสิ้นชะก็" แล้วสมภารกว้างก็เล่าเรื่องให้ฟังทั้งหมด

"แล้วสมภารคิดยังไง"

"พระศาสนามันจะแน่อย่างพุทธท่านาย แล้วมันก็แน่จริงๆ อย่างที่พวก นวพลเขาว่าเอาไว้" สมภารกว้างตอบ

"ใครล่ะทำให้แน่?"

"ก็ไอ้เพื่อก้าวใหม่ทั้งหลายนี้ละซี มันเลื่อมใสลัทธิตรงกันข้ามกันหมด"

"สมภาร ฉันจะเตือนเอาไว้ละ ถ้าจะเชื่อก็เชื่อ ไม่เชื่อก็ตามใจ ฉันบอกไว้คร่าก่อนแล้วว่า พระพุทธศาสนาอะไม่มีวันเลื่อม แต่คนมันเลื่อม พระมันเลื่อม ธรรมะของพระพุทธเจ้าคงทนต่อการพิสูจน์มาตลอดทุกยุคทุกสมัย ไม่มีวันตาย แต่คนตาย พระตาย แล้วก็ถ้าหากสาวกของพระพุทธเจ้ายังมีวิชา บดบังอยู่อย่างสมภารมือชู้ เรื่องมันก็ต้องเลื่อม เด็กมันเห็ดของมันงอกแล้ว เด็กมันท่าของมันงอกแล้ว แต่ผู้ใหญ่ต่างหากทำไม่งอก หลงเปลือกไม้หาแก่น มองเห็นแต่เปลือกไม้ไม่เห็นแก่น ทำไมไม่ลึบบ้างละว่าพระโศกคัลลาสารีบุตร นะบวชสังเวย? นิธิกรรมทั้งหมดก็เชื่อกันอยู่ แล้วก็ที่ทำกันอยู่นี้ละ มันของพระพุทธเจ้าเมื่อไร? ของเทวดาไหนก็ไม่รู้เหมือนกัน ซึ่ง เชื้อๆ หลงๆ กันต่อๆ มาทั้งนั้น

"หลวงพ่อบุชช้อย่างนี้ทั้งหมดกัน อีกหน่อยคนก็ไม่เข้าวัด ไม้บับถือพระ"

"วัดที่ดีไม่ต้องเรียกร้องให้คนเข้ามา สาวกของพระพุทธองค์ที่กันนั้นไม่ ต้องแสวงหาความเคารพนับถือจากมนุษย์หรือ..."

"วัดที่ต้องการให้คนเข้า ก็คือวัดที่ต้องการมีแอร์คอนดิชั่นติดกุฏิ แล้วก็ ต้องการมีโทรทัศน์ไว้ดูหมาข หรือวัดที่ต้องการมีรถยนต์"

"พระที่ต้องการคนนับถือ ก็คือพระใบ้หอย พระหมอดู พระลงเส้นให้ยาแปด"

"สมภารจะเอาอย่างนั้นหรือ?"

(สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 23-24)

เห็นได้ว่าพระประธานเข้าข้างพระจ้อยกับพระหาญ ต่อว่าสมภารกว้างว่าหลงเปลือกมากกว่าแก่น สมภารแย้งว่า อีกหน่อยจะไม่มีคนเข้าวัด พระประธานจึงได้ตอบว่า วัดดีไม่ต้องมอมเมาชั่วกิเลสคน จากบทสนทนากับพระประธาน ใน 2 ตอนนี้ เห็นชัดว่าสมภารกว้างและพระประธานไม่น่าจะเป็นบุคคลเดียวกัน เพราะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ถ้าพระประธานเป็นตัวตนอีกด้านหนึ่งของสมภารกว้าง สมภารกว้างจะเห็นแก่นของพุทธศาสนาและคงไม่เป็นปฏิปักษ์กับพระจ้อย พระหาญ ในตอนต่อๆ มา อีกทั้งสมภารกว้างคงจะได้นำสิ่งที่พระประธานเตือนมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ แต่อย่างไร

ก็ตาม การที่สมภารกว้างจนต่อคำถามของพระประธานก็ยังแสดงส่วนดีของสมภารกว้างที่ไม่เบียดเบียนประชาชน และไม่ใช้ผ้าเหลืองหลอกลวงให้ประชาชนหลงมวงงาบกับเวทมนต์คาถา สมภารกว้างใน ไผ่ตัน จึงเป็นพระที่อยู่ในศีลธรรมแต่กลัวคอมมิวนิสต์มากเกินไป หลงคำโฆษณาของฝ่ายบ้านเมืองมากกว่าเป็นฝ่ายประชาชน

การสนทนากับพระประธานใน ไผ่ตัน มีปรากฏเพียง 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 กับ ตอนที่ 2 เท่านั้น เห็นได้ว่าผู้แต่งเห็นประโยชน์จากการใช้กลวิธีอย่าง ไผ่แดง แต่ตอนต่อๆ มา ศูนย์กลางของเหตุการณ์ไปอยู่ที่พระจ้อยกับพระหาญ ผู้แต่งไม่ได้แสดงความซับซ้อนของสมภารกว้างอีกต่อไป กลวิธีนี้จึงได้หายไปจากเรื่อง ฉะนั้นการเตือนตนเองของสมภารกว้างจึงไม่สม่ำเสมอ และไม่ปรากฏผลต่อเนื่อง ดังนั้นลักษณะนิสัยของสมภารกว้างใน ไผ่ตัน จึงไม่ประทับใจ เท่า ไผ่แดง ผู้อ่านไม่มีความรู้สึกว่ พระประธานเป็นตัวแทนที่แท้จริงของสมภารกว้าง แต่กลับเป็นตัวแทนของผู้แต่งไป ตัวละครจึงไม่มีชีวิต ส่งผลให้คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ ไผ่ตัน ต่ำกว่า ไผ่แดง

กล่าวโดยสรุป ใน ไผ่ตัน ผู้แต่งใช้บทสนทนามุ่งแสดงทัศนะของตนมากกว่าที่จะแสดงลักษณะนิสัยของตัวละคร ส่งผลให้ตัวละครขาดความซับซ้อน และไม่มีชีวิต คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ ของ ไผ่ตัน จึงคือต่ำกว่า ไผ่แดง

ส่วนดีของบทสนทนาใน ไผ่ตัน คือได้นำเอาการปะทะกันทางความคิด มาแสดงได้อย่างมีรสชาติลิบไว เช่น ตอน "ชนชั้นปกครองที่บ้านไผ่แดง" เมื่อมีข่าวว่ามีการปล่อยตัวผู้ต้องหาที่จังหวัดลำพูน กำนันเจิมไปปรึกษาสมภารกว้างเพราะเกรงว่าจะมีผู้ละเมิดกฎหมายมากขึ้น กำนันเจิมคิดจะยกพรรคพวกไผ่แดงไปประท้วงรัฐบาล ขณะที่ปรึกษากันอยู่นั้น พระจ้อยกับพระหาญ เข้ามาร่วมสนทนาคด้วย

"ความจริงเรื่องนี้คุณทั้งสองไม่น่าจะยุ่งเกี่ยวกับเลย เป็นเรื่องของทางการบ้านเมืองเขา แล้วก็ เป็นเรื่องของความไม่ยุติธรรมที่กฎหมายไม่สามารถเอาโทษคนทำผิดได้" สมภารกว้างคำนี้

"จะไม่ยุ่งด้วยได้อย่างไรท่านสมภาร ผมก็เป็นคนที่นี่ กำนันก็ห่อผม ทั้งห่อผมและทั้งเพื่อนบ้านผมจะทำอะไรผิดๆ นะ เป็นไปไม่ได้หรอก ถึงยังงั้นผมก็ต้องขอชี้แจงแสดงความเห็นบ้าง" พระจ้อยโต้ตอบ

"ก็ชาวบ้านบอกว่าผิดอยู่ตั้งๆ ตำรวจเขาจึงจับชาวบ้านและนักศึกษาเก้าคน
แล้วนี่มาปล่อยเพราะนักศึกษาอีกกลุ่มหนึ่งประท้วง แบบนี้ไม่เรียกว่ากฎหมาย
เหนือกฎหมายแล้วจะเรียกอะไร?... อีกหนึ่งก็ไม่ต้องจับคนทำผิดกันหรอก
เพราะจับมาแล้วก็ต้องปล่อย" สมภารชักไม่พอใจ

"มันต้องดูสาเหตุก่อนซีครับท่านสมภาร" พระจ้อยตอบสุ่ม

"อะไรสาเหตุอะไร? ความจริงมันมีอยู่ตั้งๆ แล้วว่าพวกนี้ทำผิดกฎหมาย"
กำนันเจิมถลันขึ้นมาพาดงเปลี่ยนท่าหนึ่งเป็นขัดสมาธิ"

"ก็ที่ชาวบ้านถุกยิงตายเป็นสิบๆ คน ทำไมตำรวจไม่จับคนร้ายบ้างล่ะ?
แบบนี้ยุติธรรมที่ไหนกัน?" พระจ้อยตอบ

"มันไม่เกี่ยวกันนี่นา ทว่าการเขาก็บอกอยู่ชัดเจนแล้วว่ามันไม่เกี่ยวกัน
ที่จับนี่เพราะพวกนี้ทำผิดกฎหมาย แต่ที่ลอบยิงกัน ฆ่ากัน เขาก็กำลังสืบสวน
สอบสวนอยู่ มันก็ต้องใช้เวลาบ้างซี" สารวัตรกำนันซึ่งร่วมชบวนการของ
ทางราชการที่ขอมมาอบรมชาวบ้านให้ต่อต้านนักศึกษากล่าวขึ้น

"มันจะไม่เกี่ยวกันได้อย่างไรนะ ผมไม่เข้าใจ ในเมื่อผู้นำชาวนาที่ซื้ออินท
ถูกลอบฆ่าตายหกๆ แทนที่ตำรวจจะจับคนร้ายกลับจับชาวบ้านและนักศึกษา
เพิ่มเติม แบบนี้มันซ้ำเติมกันนี่นา" พระหาญอุดรทนไม่ได้จึงโต้แย้งบ้าง
"ก็ถ้าหากจะจับก็ต้องจับกันมาตั้งแต่ต้น ใครผิดก็ว่าไปตามผิด ใครถูกว่าไป
ตามถูก ก็จะไม่มีปัญหา"

"คนทำผิดแล้วถูกจับนี่ยังไม่ถูกต้องอีกหรือ?" กำนันเจิมชะโงกหน้าถาม
กำนันเจิมรู้สึกหงุดหงิด ไม่พอใจเป็นอันมาก ข้างสมภารร่างนั้นหน้า
เครียดนั่งอยู่บนผ้านวมอย่างดี (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : 56-57)

บทสนทนานี้ ผู้แต่งให้ผู้อ่านได้ฟังเหตุผลของทั้ง 2 ฝ่าย

ที่มาได้กัน เป็นการเสนอความคิดที่ชัดๆ แต่ละฝ่ายคิดอย่างไร

ส่วน ใน ครึ่งหลัง"18 ผู้แต่งใช้บทสนทนาในการเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่อง และจบเรื่องในแต่ละตอน บทสนทนาของตัวละครได้แสดงลักษณะนิสัยของตัวละครอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะตัวละครที่เป็นพระภิกษุ บทสนทนาทำให้ผู้อ่านเห็นการพูดจาแบบ "ถึงลูกถึงคน" ของพระภิกษุที่ไม่ห่างไกลจากปุถุชน ในขณะที่สนทนากับลูกศิษย์คนสนิท พระภิกษุจะใช้คำพูดที่โฉบเฉี่ยว ใช้มธุรสวาจาแทรกในบางตอน เช่น ในตอน "สาก" ว่า

"บ้า ไอ้หมาวัด หายหน้าไปไหนเสียงาน นานเสียจนช้านึกว่าถูกหมา
ตัวกันคาบไปกินซะแล้ว"

"ไม่ได้หายไปในทรอกพระคุณท่าน ไม่ค่อยมีเวลานะ กะอีกอย่างหมา
วัดไม่ค่อยชอบใจคนเลี้ยงหมาวัด"

"เรื่องอะไรอะ?"

"หลายเรื่องด้วยกัน"

"มีอะไรก็บอกกันตรงๆ ชี้ นั่นเองห่ออะไรมาด้วยนะแท่งเบือเริ่ม ป็นสาว
ปีนครกหรือ"

"ไม่ใช่ทรอกครับ สาก"

"สากห่อสากแม่เอ็งหรือ อันโตเท่าวงช้าง"

"ไม่ใช่สากห่อสากแม่ใครดอกครับ ไม่ใช่สากกระเบือด้วย แต่เป็นสาก
ครกกระเดื่อง"

"เอ็งจะเอาไปไหน"

"ผมจะไปไหน มาที่นี่ ก็เอามาให้ที่นี้แหละครับ ถวายที่มือโดยเฉพาะเลย"

"ฮะ ฮะ ไอ้ฉิบ... ไอ้ชาติหมา เอ็งเห็นข้าเป็นพวกมือถือสากปากถือศีล
ไปตั้งแต่เมื่อไหร่ นี่เรื่องอะไรกัน จะมาชวน หรือจะมาให้ข้าถกสับงเตะ
หรือเราจะคุยกันดีๆ" (ชรรค์ชัย บุนปาน, 2519 : 3-4)

นอกจากพระภิกษุรูปนี้จะพูดจาโฉบเฉี่ยว มีมธุรสวาจาแล้ว ในบางครั้งก็ใช้คำพูดที่พูดให้คิดได้หลายแง่จนลูกศิษย์ต้องขออนถาม เพราะไม่แน่ใจว่าพระภิกษุหมายถึงอะไร ดังเช่น ในตอน "หยุดเล่นกับตัวเอง" พระภิกษุได้สนทนากับลูกศิษย์ เกี่ยวกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ โดยเป็นห่วงว่าถ้าเป็นคนหูเบาแล้วจะเกิดผลเสียอย่างไร ว่า

"ท่านหวังว่านายกฯ จะกลายเป็นคนหูเบา?"

"เออ, ก็หวังตามประสาคนหูหนวก แต่นิเคราะห์ให้ดูแล้วก็เห็นจะฉิบหายยาก เพราะมีตาคิดถูกก็แก่เป็นคนที่กำลังตัวเอง รู้เวลาไหนควรเล่นอะไร และจะเล่นกับใคร"

"เล่นกับใครท่านรู้หรือ?"

"ไอ้หั้น... ข้าไม่ได้หมายความว่าอย่างที่เองเข้าใจ แต่ข้าหมายถึงแก่เล่นเป็นรู้ว่าตัวกำลังเล่นบะกอะไรอยู่ คนที่รู้ตัวเองฉิบหายยาก..." (ชรรค์ชัย บุนปาน, 2519 : 17)

เห็นได้ว่าผู้แต่ง ใช้บทสนทนาแสดงลักษณะนิสัยของตัวละครได้อย่างชัดเจน ว่า เป็นพระที่ "ถึงลูกถึงคน" แต่ผู้แต่ง ยังใช้บทสนทนาแสดงลักษณะอีกด้านหนึ่งที่ลึกซึ้งกว่า คือ ความ "ถึงโลกถึงธรรม" ซึ่งแฝงอยู่ในตอน "เดือนแห่งความเปลี่ยนแปลง" พระภิกษุได้สนทนากับลูกศิษย์ถึงความเปลี่ยนแปลงในตำแหน่งสำคัญๆ ในการรับราชการ ซึ่งส่งผลให้บุคคลที่เกี่ยวข้องอาจพอใจหรือไม่พอใจ ฉะนั้นบุคคลที่เกี่ยวข้องจะต้องไม่วิตกเกินกว่าเหตุต้องยอมรับความเปลี่ยนแปลง ว่า

"ความเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ไม่มีความหมายอะไรเลยหรือ"

"สำหรับข้าแล้ว ไม่มีเลขไอ้หมาวัด ความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมชาติดีเกิดขึ้นทุกเวลานาที ภายในร่างกายกว้างหนึ่งศอกยาวหนึ่งวาของเรานี้เอง ก็มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด เดี่ยวไอ้เซลล์ตัวนั้นตาย ไอ้เซลล์ตัวนั้นเกิด และเมื่อถึงวันดีคืนดี เซลล์ทั้งหมดก็เปลี่ยนแปลงด้วยการตายห้าพร้อมกัน ก็คนชื่อวันดียังตายได้เน่าๆ ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงธรรมดาชนิดหนึ่ง ส่ามะหาอะไรวะ ในเมื่อความตายเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ธรรมดาแล้ว ความเปลี่ยนแปลงอย่างอื่น จะมีอะไรพิเศษยิ่งกว่าเล่าไอ้หมาวัด"

"ซึ้งจัง"

"ซึ้งซึ้งแม่เองนะซี ข้าพูดให้ฟังเพื่อจะได้รู้จักเอาความจริงเข้าไปจับ เมื่อเผชิญหรือประสบกับเหตุการณ์อะไรเข้า จะได้ไม่วิตกวิจารณ์เกินกว่าเหตุ รู้จักพิจารณาความเปลี่ยนแปลงด้วยเหตุผล หากไม่ยอมรับความเปลี่ยนแปลง

หรือมัดกันไว้ก็จะให้ทุกสิ่งทุกอย่างคงอยู่เหมือนเดิมแล้ว อีกหนึ่งก็เหมือน
อิตาปิยะรส ยกสาวปริศนาให้อีหรั่งมันไปแล้วก็ไม่ว่างแล้ว อีแบบนี้ลูกมันต้อง
เจ็บหลายที เพราะพ่อมันไม่ยอมรับความเปลี่ยนแปลง"

"บ๊ยะ พระคุณท่านนี่ละสิ่งเสียทุกเรื่อง"

"ข้ามันคนชั่วราคาถูอะ ยามใดทวารทั้งเก้ามันเปิดก็รับรู้เรื่องราวสารพัด
แล้วก็มองเห็นความวิตกวิจารณ์ของผู้คนที่หวั่นไหวต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
หลายต่อหลายคนพยายามตะเกียกตะกายที่จะผดุงไว้ซึ่งสถานะของตน ไม่ยอม
ให้ความเปลี่ยนแปลงเข้ามาเชื่อมกราย ทั้งๆ ที่ข้ามองเห็นใคร เห็นอะไร
ก็เห็นความเปลี่ยนแปลง ความเป็นปัจเจกบุคคล มองเห็นไตรลักษณ์ พิศุจน์
ตัวเองอยู่ทุกเวลานาทีจริงโหมวะไอ้หมาวัด" (ขรรค์ชัย บุณยาน, 2519 :
67-69)

บทสนทนาในตอนนี้ แสดงความเห็นของผู้แต่งที่เชื่อมั่นใน
ปรัชญาทางพุทธศาสนาที่จะช่วยมนุษย์ยอมรับความเปลี่ยนแปลง บทสนทนาสอดคล้องกับ
ไตรปิฎกเรื่องและแก่นเรื่องที่ผู้แต่งมุ่งเสนอทัศนะทางพุทธศาสนาว่ามีความสำคัญ ที่จะทำให้
มนุษย์ดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข เพราะรู้เท่าทันความเป็นจริง

นอกจากนี้ผู้แต่งได้ใช้บทสนทนา แสดงลักษณะนิสัยของ
พระภิกษุที่โอะอะโหมงหวาง "ถึงลูกถึงคน" และ "ถึงโลกถึงธรรม" แล้ว ผู้แต่งยังใช้บทสนทนา
แสดงลักษณะนิสัยอีกด้านหนึ่งซึ่งเป็นลักษณะนิสัยที่สงบ สบาย นุ่มนวลรับถือในหลายตอน

ผู้แต่งยังได้ใช้บทสนทนาแสดงลักษณะนิสัยที่สงบ สบาย
ของพระภิกษุรูปนี้ ดังเช่น ในตอน "สาก" ลูกศิษย์ได้ถามพระภิกษุถึงข่าวที่มีพระประพฤติก้าว
ว่าท่านมีความรู้สึกอย่างไรต่อข่าวนั้น พระภิกษุตอบว่า

"ข้าหมดความรู้สึกมานานแล้ว แต่ในใจที่บังคับให้นิ่งนี้กลับมีที่พึ่ง
แน่นแน่นเข้าทุกที อบอุ่นไม่วังเวง มีความหวังไม่ว่างเหว"

"เมื่อได้ยินเรื่องเหล่านี้ละหรือ"

"เออซิอะ"

"ผมไม่เข้าใจ"

"คนอย่างเอ็งเคยเข้าใจอะไรบ้าง ดีแต่มือถือสากปากถือศีล ดีแต่ลอยคอ อยู่กลางทะเล เมื่อเดือดเนื้อร้อนใจหาทางออกไม่ได้ จึงนึกถึงพระ... ผู้ที่ เคลือบแฝงศาสนาเหล่านี้ เป็นผู้ที่คิดว่าศาสนาและฟ้าเหลืองจะช่วยได้ เป็น คนน่าสงสาร ควรที่คนด้วยกันต้องช่วยกันแผ่เมตตาถึงให้จงหนักเพื่อเขาจะ พบแสงสว่างจากธรรมะที่แท้จริง..." (ชรรค์ชัย บุญปาน, 2519 : 6-7)

ในตอน "เมตตาอยู่ในหัวใจคน" ผู้แต่งใช้บทสนทนา แสดงลักษณะนิสัยที่สมณะสันโดษ เขือกเขิน ซึ่งเป็นที่มาของปัญหา ว่า

"ถ้าบ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติ ข้าก็เห็นจะต้องขอขบถบอดเสี้ยมที่ว่า อ้อ่า พ่นน้ำลาสิใส่กันเลข ลงมือแก้ไขปัญหาหลายๆ อย่างด้วยความจริงจัง และ จริงจังกันเสียเถิด กรุงเทพฯ เมืองฟ้าอมรนี้แหละ ถ้าไม่คิดแก้ไขที่บัดนี้แล้ว ก็จะถูกกลืนเป็นกรุงเทพฯ มั่วมรดกไปในที่สุด ข้ามีลมหายใจมานานพอที่จะรู้ว่า กรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงแห่งเดียวที่เพิ่งกำหนดผังเมือง เมื่อ 15 ปีที่แล้วมา แล้วระยะเวลาที่ผ่านมา ผังเมืองของกรุงเทพฯ ก็กำหนดอยู่บนแผ่นกระดาษ เท่านั้น สิ่งที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงก็คือ การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของเขต จำนวนผู้คนที่มีได้เป็นสัดส่วนกับพื้นที่ และน้ำท่วมกรุงเทพฯ ครั่งนี้ ทุกคนก็ได้ คำตอบแล้วว่ารออยู่ที่ไหน"

"กรุงเทพฯ เป็นนครมาตั้งนานแล้ว"

"นั่นนะสิ แต่เราจะปล่อยให้มีมันเพิ่มมากขึ้นอีกหรือ ข้าเห็นว่านับแต่น้ำลด เป็นต้นไป ต้องยอมรับกันเสียที่ว่า บ้านเมืองอย่างกรุงเทพฯ ต้องเจริญเติบโต และตัดทอนส่วนเกินให้เหลืออยู่ในระบบแบบแผน ตามที่วิชาการผังเมืองกำหนด หากไม่แล้วเราก็ต้องต่างคนต่างอยู่ต่อไป เพื่อเผชิญกับชุมชนที่เพิ่มขึ้นและพญากับปีศาจซาตานจนกว่าจะถึงวันที่ต้องตายห่างจากกัน"

"ทุกข์สุขมิได้อยู่ที่ใจดอกหรือพระคุณท่าน"

"จริงของเอ็ง แต่ใจที่งามย่อมอยู่ในร่างกายที่แข็งแรง ร่างกายที่แข็งแรง ย่อมอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี"

"งั้นพระที่ศักดิ์ต้องอยู่วัดที่ดียังไงหรือ"

"แน่นอน แต่เรื่องต้องเข้าใจด้วยว่า วัดที่ตั้นั้น หมายถึงอาณาบริเวณอัน
สิ้นโรคช ที่พำนักอาศัยอิงเอาจากธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ไร่สิ่งฟุ่มเฟือยด้วย
ประการกึ่งปวง ไม่ใช่อยู่ตักอยู่กุกุ๊กมีทิว ทรศัพท์ หรือในห้องส่งวิทยุแล้วกะลั้ง
จะไปนิพพาน เข้าใจใหม่ไอ้หมาวัด" (ชรรค์ชัย บุณยาน, 2519 :
123-125)

กล่าวโดยสรุป ใน ครั้งที่ 18 การใช้บทสนทนาใน
แต่ละตอน ผู้แต่งมุ่งเน้นที่จะแสดงทัศนะต่อเหตุการณ์ บนพื้นฐานของแนวคิดทางพุทธศาสนา
และเน้นการดำเนินเรื่อง ผู้แต่งจึงใช้บทสนทนาตลอดทั้งเรื่อง ในจำนวนทั้งหมด 25 ตอน
ผู้แต่งใช้เฉพาะบทสนทนาในการเปิดเรื่อง ดำเนินเรื่อง และการจบเรื่องโดยไม่มีคำบรรยาย
5 ตอน ส่วนอีก 20 ตอน ผู้แต่งจะใช้บทสนทนาในการดำเนินเรื่อง และมีการบรรยาย
และพรรณนาประกอบเพียงเล็กน้อย เพื่อบอกบรรยายภาคนั้นขณะที่ตัวละครกำลังสนทนากัน
บทสนทนาเป็นองค์ประกอบหลักที่ให้คุณค่าทางวรรณศิลป์ในเรื่องนี้ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจลักษณะ
นิสัยของตัวละคร โดยเฉพาะพระภิกษุว่า พระภิกษุมีบุคลิก 2 ด้าน คือ บุคลิกภายนอกที่มัก
จะโผงผาง และตัวตนภายในที่สงบสำรวม ไม่หวั่นไหวต่อเหตุการณ์ด้วยการทำจิตใจให้สงบ
ลักษณะนิสัยทั้ง 2 ด้านนี้ ส่งผลให้ผู้อ่านรู้สึกว่ พระภิกษุรูปนี้หน้าเคารพ ผู้แต่งใช้บทสนทนา
มากกว่าการบรรยาย เมื่อเทียบกับ ไม่แดง ทั้งการบรรยายและการสนทนา ยังด้วยคุณค่า
ทางด้านวรรณศิลป์กว่า ไม่แดง เพราะผู้แต่ง ครั้งที่ 18 ประสบความสำเร็จด้านการ
แสดงความคิดเป็นส่วนใหญ่ มากกว่าจะเพ่งเล็งแสดงความรู้สึกของตัวละคร และความ
สนทนากันจากการคล้อยคลางของโครงเรื่อง

1.1.2 "หลวงพ่อเสม" ใน หลายชีวิต และ รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา

เมื่อวิเคราะห์หลักวิธีการประพันธ์เรื่อง "หลวงพ่อเสม" ใน หลายชีวิต
และเรื่องสั้นบางเรื่อง ใน รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา แล้ว เห็นได้ว่า ทั้งสองเรื่องมีลักษณะ
ร่วมกัน คือ แต่ละเรื่องจบสมบูรณ์ในตัวเอง มีแก่นเรื่องคล้ายคลึงกัน คือ เป็นการแสดงทัศนะ
ของผู้แต่งที่เชื่อมั่นในปรัชญาพุทธศาสนาว่า สามารถใช้เป็นหลักที่มั่นคงลึกซึ้งในการดำเนินชีวิตได้
ผู้วิจัยได้วิเคราะห์หลักวิธีการประพันธ์ของทั้งสองเรื่องในหัวข้อต่อไป

1.1.2.1 การบรรยายและการพรรณนา

ในเรื่อง หลายชีวิต ผู้แต่งใช้การบรรยายและพรรณนามากกว่าบทสนทนา โดยใช้การบรรยายและการพรรณนาใน "บทนำ" เพื่อบอกถึงมูลเหตุที่เรือเมล์ล่มและมีผู้โดยสารเสียชีวิตพร้อมกันว่า

คืนวันนั้น ผนตกหนักพายุพัดอย่างแรง กระหน่ำเม็ดฝนให้สาดลงสู่พื้นดิน และท้องน้ำ ประจุเม็ดฝนนั้นเป็นของแข็ง เรือเมล์โดยสารลำหนึ่งแล่นออกจากบ้านแพนมุ่งหน้าสู่พระนคร บรรทุกคนโดยสารเต็มเพียบ แล่นฝ่ากระแสน้ำท่ามกลางเสียงฝนและพายุที่เพิ่มกำลังรุนแรงขึ้นทุกทีขณะนั้นเป็นเวลาค่ำมืดสนิท คนโดยสารบางคนงอตัวเอนลงหลับในเรือที่ท่าที่พอจะหาได้ บางคนก็นั่งกอดเข้าหม่อมมองไปข้างหน้า ซึ่งมีแต่ความมืด เสียงฝน เสียงลมกระทบผ้าใบที่กั้นข้างเรือเกือบจะดังกลบเครื่องยนต์นั้นเสียสิ้น แต่เรือยนต์ลำนั้นก็ยังแล่นก้าวหน้าสืบคลานออกไปด้วยความพยายาม เหมือนกับว่าเป็นสัตว์มีชีวิตที่ถูกบรรทุกด้วยสัมภาระอันหนัก และถูกตีต้อนให้เดินไปตามทางที่ลำบากกันดาร เสียงหูด เสียงคุยในหมู่คนโดยสาร ซึ่งตั้งอยู่เมื่อเรือเริ่มออกจากท่านั้น ค่อยๆ เงียบลงไป คงเหลือแต่เสียงลม เสียงฝน และความกระเทือนแห่งเครื่องยนต์ที่แสดงให้รู้ว่าเรือลำนั้นยังเดินอยู่ นานๆ ก็มีเสียงคนหวาดงัว หรือถอนหายใจ เสียงคนเปลี่ยนท่าหนึ่ง หรือหยิบข้าวของที่ติดตัวมาด้วยดังสลับขึ้นเป็นครั้งคราว

เรือลำนั้นแล่นผ่านบ้านเรือนที่คับคั่งในบริเวณอำเภอกองแสงไฟฟ้าฉายออกมาจากโรงสีข้างลำน้ำ กระทบเม็ดฝนที่สาดลงมามีวิสัยสุด แลดูเหมือนม่านที่ทำด้วยน้ำมาถักไว้ พอเรือเริ่มผ่านบ้านเรือน ที่มีประปรายอยู่นอกอำเภอกองแสงก็ส่องทุ่ง สายลมและสายฝนก็กระหน่ำลงมาอย่างแรงขึ้นกว่าเก่า คนโดยสารจำนวนมากที่นั่งหรือนอนอยู่ในเรือพากันหยิบตัวเหลียวซ้ายแลขวามองดูหน้ากันอย่างไม่สบายใจ พอเรือแล่นต่อมาอีกจะเข้าหัวเลี้ยวที่เรียกกว่าคู้งลำเภา กำลังแรงของพายุก็ปะทะเข้ากลางลำเสียงใครหวีดร้อง เสียงคนตะโกน เสียงเด็กร้องจ้าขึ้นด้วยความตกใจที่กำลังหลับอยู่ที่กะลั่งตัวขึ้น

สุดแรง ทุกคนล้มตัวพุ่งเข้าไปใส่กราบที่มีได้เอียง กันไฉนนี่เรือกก็โคลงกับมา
อีกทางหนึ่งด้วยกำลังถ่วงสุดเหวี่ยง ท่ามกลางเสียงร้องที่ฟังไม่ได้ศัพท์ และ
เสียงร่ำกระดังของนางท้าย ซึ่งตั้งสายกระดังด้วยความตกใจ ปราศจาก
สัญญาณ์ใดๆ และเรือกนั้นก็ลางทันที เครื่องยนต์ในเรือกคงเดินต่อไปอีกครู่หนึ่ง
สิ้นและสะท้านอย่างแรง แล้วก็หยุดเงียบเหมือนกับหัวใจสัตว์ที่เดินต่อสู้อย่าง
แรงเป็นครั้งสุดท้าย แล้วก็ต้องหยุดลงเมื่อความตายมาถึงตัว

ท้องน้ำตรงนั้นมืดสนิท ทั้งฝนและพายุดูเหมือนจะเพิ่มกำลังแรงขึ้น ดูว่า
มีจระเข้ในน้ำในเข็ชณะของตน เสียงตะโกนโหวกเหวกเรียกหากันในท่าม
กลางความมืด แต่เสียงนั้นลอยไกลออกไปตามกระแสที่พัดเชี่ยว ในที่สุด
เสียงทุกอย่างก็หมดไป คงเหลือแต่เสียงลม เสียงฝน และเสียงกระแสน้ำ
กระทบผ่านต้นอ้อ ต้นแขม และรากลำนุ่นที่ริมตลิ่งธรรมชาติยังคงแสดงกำลัง
อำนาจอันมหิมา โดษปราศจากความรบกวนจากมนุษย์...

บนตลิ่ง ท่ามกลางแสงแดดเรือเรือกของยามอรุณ มีศพคนที่งมน้ำตายแต่
เมื่อคืนวางเรียงรายอยู่มาก หลายศพ ทุกศพยังสดและดูเหมือนคนนอนหลับ
บรรยากาศอันสดชื่นในยามเช้า เสียงนกเล็กๆ ก็ขยับลำน่านอยู่ตามสุ่มทุ่มไม้
และเสียงไก่ขันรับอาทิตย์อุทัยจะไม่มีวันปลุกคนเหล่านั้นตื่นขึ้นมาอีก ในหมู่ศพที่
นอนอยู่นั้นเป็นหญิงก็มี เป็นบ้างก็เป็นคนหอบคั่งคั่งเดินทางไปถูกระ บ้างก็เป็น
ข้าราชการ บ้างก็เป็นสมณะ ต่างวัย ต่างเพศ ต่างอาชีพ แต่ละคนเคยมี
อาชีพ มีลมหายใจ มีความรู้ เคยทุกข์ เคยสุข เคยรู้ร้อนร้อนของอากาศ
เคยหัวเราะ เคยร้องไห้ เคยรัก เคยทรมาณ แต่ละคนมีชีวิตที่เป็นของตนเอง
แต่ก็มาสิ้นชีวิตนี้ลงพร้อมๆ กัน

หลายชีวิต...มาร่วมกันครั้งเดียวจากที่ต่างๆ แต่ละชีวิตเคยประกอบ
กรรมมาแล้วทั้งสิ้น จะมากน้อยก็สุดแล้วแต่บุคคล แต่เหตุไฉนชีวิตเหล่านั้นจึง
ต้องมาสิ้นสุดลงด้วยเหตุอันเดียวกันและในเวลาเดียวกัน สถานที่เดียวกัน
ชีวิตเหล่านั้นมากมายนักมาประสบเคราะห์กรรมจนน้ำตายลงพร้อมๆ กัน ซึ่ง
นับว่าเป็นเคราะห์อันหนัก แต่ละชีวิตจะเคยประกอบกรรมอันร้ายแรงมา

เหมือนกันหมดที่เดียวหรือ? คุณน่าจะจะเป็นไปได้ทางที่ที่เราควรจะศึกษาชีวิต
เหล่านี้ที่ละชีวิต บางทีก็รู้ว่ากรรมอันใดบันดาลให้เป็นไปเช่นนั้น บางที
เราอาจรู้ว่าความตายที่มาถึงคนเหล่านั้นพร้อมกันนั้น สำหรับบางคนอาจเป็น
ผลสนองตอบแทนความชั่วบางอย่าง บางคนอาจเป็นผลสนองความตั้งใจ
และความปรารถนา และบางคนอาจเป็นเพียงทางออกหรือมีละนั้นอาจเป็น
แต่เพียงจุดจบในประโยคชีวิตที่ยืนยาว แต่ละชีวิตที่จะบรรยายต่อไปนั้น เป็น
คำตอบอันกระท่อนกระแท่นที่มนุษย์ธรรมดาสามัญ ผู้มิใช่พรหมจะให้แก่กันได้
เท่านั้นเอง (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : บทนำ)

เห็นได้ว่าผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนามากเช่นนี้
ก็เพื่อสื่อบรรยากาศอันมีพลังของบรรยากาศเรื่อลุ่มอย่างชัดเจน การบรรยายของ
ผู้แต่งเห็นยาวโน้มน้าวอารมณ์ผู้อ่านได้ดี ให้เกิดความตื่นเต้นและสลดใจ อีกทั้งการบรรยายนี้
กระตุ้นให้ผู้อ่านใคร่จะติดตามต่อไปว่า แต่ละชีวิตที่ต้องมาตายลงพร้อมๆ กันนี้ เป็นเพราะ
เหตุอันใดชีวิตที่แตกต่างกันจึงมาลงเอยในลักษณะเดียวกัน และเป็นผลสนองตอบแทนความดี
หรือความชั่วที่เคยทำมาในขณะที่มีชีวิต ดังนั้นในแต่ละชีวิตที่ผู้แต่งจะกล่าวถึงต่อไป ผู้แต่งจะ
ใช้การบรรยายเป็นส่วนใหญ่ ดังที่ผู้แต่งได้กล่าวไว้ในบทนำว่า "จะได้บรรยายต่อไป"

เมื่อผู้แต่งกล่าวถึงหลวงพ่อเสม ซึ่งเป็นพระภิกษุที่มีรณภาพ
ในเหตุการณ์นี้ ผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนาเรื่อง "หลวงพ่อเสม" เกือบตลอดทั้ง
เรื่อง เริ่มตั้งแต่ใช้การบรรยายเปิดเรื่องบอกภูมิหลังและลักษณะนิสัยของตัวละครสำคัญ คือ
หลวงพ่อเสมอย่างชัดเจน ดังที่ผู้แต่งได้กล่าวถึงลักษณะนิสัยของเสมที่แตกต่างจากเด็กคนอื่นๆ
ตั้งแต่วัยเด็กว่า

เมื่อสมัยยังเป็นเด็ก วิ่งเล่นอยู่กับเด็กอื่นๆ ในละแวกบ้านเดียวกัน ผู้ใหญ่
หลายคนที่ยังเกิดอาการ กิริยา และนิสัยใจคอของเด็กๆ พวกนั้น ก็รู้กันทั่ว
ไปว่าเสมเป็นเด็กที่ไม่เหมือนกับเด็กอื่น บางเวลาที่เด็กๆ กำลังเล่นกัน
อย่างซุ่มมุน ส่งเสียงหัวเราะหรือร้องเอะอะตามประสาเด็ก เสมงก็มักจะ
แยกไปอยู่ทางหนึ่งไม่แสดงอาการตื่นเต้นหรือสนุกสนานเยี่ยงเด็กทั้งหลาย
แต่เสมก็ยังมือเอะโรอยู่ในตัวที่ทำให้เพื่อนฝูงทุกคนรักและเชื่อฟัง ทั้งที่เสมมิได้

เป็นเด็กที่โตกว่าเด็กอื่นและไม่เคยกบฏตั้งแก๊งใคร เด็กที่เล็กกว่าทุกคนเมื่อมีเรื่องเจ็บตัวหรือได้รับความไม่พอใจจะต้องร้องไห้วิ่งเข้าหาแม่ และแม่ก็มีวิธีการพูดจาเบาๆ ทำให้เด็กนั้นนิ่งหยุดร้องให้ได้คิดว่าผู้ใหญ่บางคน นิธิสของแม่ที่แตกต่างกว่าเด็กอื่นในขณะนั้นก็คือ แม่เป็นคนรักสัตว์และเมตตาต่อสัตว์มีชีวิตทุกชนิด ไม่ว่าสัตว์นั้นจะเป็นสัตว์ขนาดเล็กขนาดแมลงวันหรือสัตว์ใหญ่ขนาดวัวควาย แม่ไม่เคยทำลายชีวิตสัตว์แม้แต่ครั้งเดียว ทุกครั้งที่เด็กๆ รุ้เนื้อสัตว์ก็ออกตักมาปลาตามประสาเด็กบ้านนอก แม่ก็จะเว้นเสียไม่ติดตามไปแต่เล่นอยู่ที่บ้าน สัตว์ใดได้รับเคราะห์กรรมบาดเจ็บ เป็นต้นว่า นกถูกกระสุนปืนหรือถูกขว้างปิกหักขาหัก แม่ก็เอาตัวมาพูนปีกเลี้ยงทะนุถนอมจนกว่าสัตว์นั้นจะหายเจ็บแข็งแรงคิดว่าเก่าแล้วก็ปล่อยไป สุนัขทุกตัวในหมู่บ้านที่แม่อยู่ รู้จักแม่ดี ไม่มีตัวใดที่เคยเห่าหรือขู่แสดงอาการว่าจะขบกัดทำอันตราย ควายที่บ้านบางตัวที่ผู้ใหญ่ว่าคือเกเรไม่ยอมทำกรางาน แม่ก็สามารถพูดจายังคับให้ทำกรางานได้ เช่นเดียวกับควายตัวอื่นๆ ที่มีนิสัยคิดว่าเมื่อแม่มีอายุมากขึ้นตามเวลาที่ล่วงเลยไป ความเมตตาต่อชีวิตสัตว์นั้นมิได้ลดน้อยลงตาม แต่กลับมากขึ้นพร้อมด้วยความเห็นใจในทุกข์ของผู้คนที่เป็มนุษย์ด้วยกัน... (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 28-29)

ผู้แต่งได้บอกผู้อ่านถึงลักษณะนิสัยของแม่อย่างละเอียด เป็นคนที่มีเมตตาต่อสัตว์และเพื่อนมนุษย์ นอกจากนี้ผู้แต่งยังได้ใช้การบรรยายบอกถึงลักษณะนิสัยด้านอื่นๆ ของแม่อีก ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งภายในอันเป็นความซับซ้อนของตัวละครอย่างน่าสนใจว่า เมื่อแม่บวชตามประเพณี แม่มีความสะอาดอย่างสูงต่อความเชื่อว่า

สองเดือนแรกแห่งสมณเพศนั้น เป็นการต่อสู้ประจัญบานอย่างหนักแรงที่สุดในชีวิตของแม่ เพราะเป็นการต่อสู้ระหว่างจิตที่ปราศจากวัตถุธาตุ และร่างกายเลือดเนื้อที่เต็มไปด้วยวัตถุและตัณหาราคะทุกชนิด วัตถุนั้นมีความร้อน มีพลังงาน ย่อมมีกำลังเหนือกว่าจิตอันเป็นธาตุละเอียดอ่อนเป็นธรรมดา ถ้าหากว่าจิตนั้นมิได้คิดจะต่อสู้หรือเป็นจิตที่มีความสะอาด ความสะอาด ความสว่าง แต่เมื่อจิตนั้นก็มองข้ามสิ่งที่เป็นบาปไปเสีย จะมองเห็นเหตุที่จะต้องต่อสู้

กับกายนั้นก็หาไม่ ในลักษณะเช่นนี้ เจ้าตัวผู้เป็นเจ้าของจิตและกายไม่รู้ถึงถึงความเห็นเห็นอันเนื่องจากการผจญ แต่พระเสมเป็นผู้ที่มีจิตบริสุทธิ์ตั้งหัวเหวไหวต่อบาปได้ง่าย พระเสมจึงต้องต่อสู้อย่างหนักกับกายอันมีกิเลสที่เรียกร้องให้ทำบาป เพื่อให้จิตนั้นได้ชัยชนะคงรักษาความบริสุทธิ์คุ้มครองไว้ได้ (เรื่องเดิม : 35)

ผู้แต่งใช้กลวิธีการบรรยายที่ชัดเจน ส่งผลให้ผู้อ่านเข้าใจพระเสมว่าเป็นพระที่เสด็จอาศัยต่อความชั่วอย่างมาก แม้ปฏิบัติผิดพลาดเพียงเล็กน้อยก็ไม่สบายใจ การบรรยายนี้ทำให้ผู้อ่านเข้าใจพฤติกรรมของตัวละครอย่างมาก นอกจากนี้ผู้แต่งใช้การบรรยายเพื่อบอกลักษณะของเสมอีกหลายด้าน เช่น มีความศรัทธาและเชื่อมั่นในคุณค่าของธรรมะและพุทธศาสนา มีวิจาร์ณญาณ มีการเตือนตัวเอง และมีความกระตือรือร้นกระหายใคร่เรียนรู้ในสิ่งใหม่ๆ

กล่าวโดยสรุป ใน "หลวงพ่อเสม" ผู้แต่งใช้การบรรยายและพรรณนามากกว่าบทสนทนา การบรรยายของผู้แต่งสามารถสร้างบรรยากาศ สร้างอารมณ์ร่วม บอกลักษณะนิสัยของตัวละคร และสื่อความหมายโยงกับแก่นเรื่องให้เข้าใจตัวละครได้ดี และในตอนจบก็ใช้การบรรยายหมวดท้ายเรื่องได้อย่างคมคาย ทำให้ผู้อ่านได้ทราบทัศนะของผู้แต่งว่า การมรณภาพของหลวงพ่อเสมเป็นผลตอบแทนกรรมดี หลวงพ่อเสมไม่ต้องทนทุกข์ทรมานจากโรคมะเร็งและได้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดและเป็นค่าตอบใน "บทนำ" ที่ว่า คนที่มาตายลงพร้อมๆ กัน แต่ละคนได้ประกอบกรรมอันใดบ้าง ดังที่ผู้แต่งได้บรรยายว่า

เมื่อเรื่อนั้นล่มลง หากหลวงพ่อเสมจะตะเกียกตะกายอย่างคนอื่นก็คงจะไปได้รอด เพราะหลวงพ่อเสมตั้งอยู่ที่เรือตอนบน อันเป็นที่ที่เขาจัดไว้ เฉพาะสำหรับสงฆ์ มิได้ปะปนกับคนอื่นฯ แต่ขณะที่เรือลมนั้น ใจของหลวงพ่อเสมหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง อันเป็นแหล่งทุกข์นั้นเสียแล้ว การตะเกียกตะกายดิ้นรนเพื่อยึดเหนี่ยวเหตุแห่งทุกข์นั้นไว้ จึงไม่เกิด

เมื่อเขางมหลวงพ่อเสมขึ้นมาได้ในตอนเช้า ทุกคนต้องอัศจรรย์ใจเมื่อเห็นร่างของหลวงพ่อเสมตั้งอยู่ในท่าหนึ่งที่เรียกว่า "วิชราสน์" คือ ชัคสมาธิ

เพชร ชีวิตที่บริสุทธิ์จากบาป ชีวิตที่เต็มสมบูรณ์ มีแต่บุญกิริยา ได้ถูกมัจจุราช
 ช่วยให้รอดจากความทรมานจากโรค ซึ่งอาจมีไปอีกนาน ชีวิตอันสงบหยุดนิ่ง
 แล้วมาสิ้นสุดลงในน้ำด้วยความเย็นเยือกอันเป็นลักษณะของน้ำนั่นเอง และ
 หลวงพ่อเสมนั้นลอยหลุดพ้นไปตามกระแสน้ำจนกว่าจะออกทะเลสูญไป ไม่มี
 วันกลับไปยังต้นน้ำแห่งการเวียนว่ายตายเกิดนั้นได้อีก (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์
 ปราโมช, 2530 : 56-57)

ผู้แต่งได้ใช้การเล่นคำ "กระแสน้ำ" "ต้นน้ำแห่งการ
 เวียนว่ายตายเกิด" ซึ่งดำเนินตามขนบของการสื่อปรัชญาพุทธศาสนาในวรรณคดีเก่า เช่น
 ใน เวสสันดรชาดก การเล่นคำในลักษณะนี้เป็นการนำของเก่ามาใช้อย่างมีประสิทธิภาพ
 เป็นการนำความคิดเก่าแก่มาใช้ในวรรณคดีร่วมสมัยได้โดยเลือกใช้คำธรรมดา เช่น ใช้คำว่า
 "ต้นน้ำแห่งการเวียนว่ายตายเกิด" แทนเวทิสงสาร

ส่วนใน รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา การบรรยายและ
 การพรรณนา ผู้แต่งใช้เพื่อบอกเหตุการณ์ที่แสดงลักษณะนิสัยของตัวละครอย่างกลมกลืน เช่น
 ใน "ขวัญใจหลวงตา" ผู้แต่งได้เล่าเหตุการณ์ในตอนที่ รถของหลวงตามาเสียที่บึง"อู่ทอง"
 แล้วหลวงตาต้องฉันทันเพลด้วยข้าวต้มมัดของเด็กหญิงคนหนึ่งที่มาตามบึงน้ำนั้น ผ่านสายตา
 และความรู้สึกนึกคิดของนายทิมคนขับรถ ซึ่งรู้จักหลวงตาดี ว่า

วันนี้พระแก่ ตกลงก็ต้องฉันทันเพลด้วยข้าวต้มของเด็กหญิงคนนี้ เพราะ
 รถยนต์มาแก่ เสรีวิ่งได้เอาเกือบเที่ยง ผู้ที่เดือดร้อนมากที่สุดก็คือ นายทิม
 ทำงานพลาดเหลือบสายตาสังเกตดูอารมณ์ของพระแก่อาจารย์ไปพลาง เห็น
 กำลังร่าเริงหลืหลอกกับเด็กหญิงชายข้าวต้มอยู่ที่โล่งอก นึกชอบใจเด็กหญิงเล็กๆ
 คนนี้ เขาไม่แปลกใจในอารมณ์ยิ้มแย้มของท่านเลย เพราะทราบดีว่าท่าน
 ชอบเด็กๆ โดยเฉพาะเด็กผู้หญิงที่ซนๆ แก่นๆ เด็กหญิงชายข้าวต้มคนนี้ก็บังเอิญ
 มีลักษณะต้องรสนิมของท่านอยู่ด้วย นายทิมจึงแก้รถด้วยความสบายใจ
 (แพรวเฮอไม้ม, 2532 : 33)

กลวิธีนี้ทำให้ผู้แต่งไม่ต้องอธิบายความด้วยตัวเอง และ
 เป็นการให้ข้อมูลแก่ผู้อ่านทีละน้อยอย่างเหมาะสมแก่เหตุการณ์

ผู้แต่งได้เล่าเหตุการณ์พร้อมทั้งบอกลักษณะนิสัยของหลวงตา ไปด้วย ว่า หลวงตาชอบพูดคุยกับเด็กผู้หญิงที่แก่ๆ ซนๆ เมื่อหลวงตามาพบเด็กหญิงคนนี้ หลวงตาจึงประทับใจ เพราะเด็กหญิงคนนี้มีน้ำใจ เห็นใจผู้อื่น ช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน แต่ในตอนที่เป็นความคิดถึงซึ่งซึ่งแฝงอยู่ในลักษณะนิสัยของตัวละคร ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายความรู้สึกนึกคิดนี้ผ่านความคิดคำนึงของตัวเองของหลวงตา เมื่อนายกิมได้บอกความจริงกับเด็กๆ ที่ชายของที่มีน้ำมั่นว่า หลวงตาเป็นใคร และเด็กๆ กลุ่มนั้นก็ไม่มีกล้าเข้ามาพูดคุยกับหลวงตาอย่างแต่ก่อนอีก หลวงตาได้พูดกับนายกิมว่า ท่านเป็สิ่งที่เป็นมาษา และไม่เห็นใครจริงใจต่อกันเลยในปัจจุบันนี้ จนนายกิมต้องขออนุญาตท่านด้วยความงุนงง ผู้แต่งได้บรรยายต่อจากบทสนทนาว่า

พระแก้วไม่ตอบ เพราะคิดว่าถ้าจะพูดให้นายกิมรู้เรื่องก็เห็นจะเสียเวลานาน ชั่วความยาวไกลของถนนสายที่รถกำลังวิ่งอยู่นี้ นายกิมจะรู้ถึงถึงความรู้สึกของท่านหรือไม่ก็ยังไม่สงสัย

ที่ท่าหนึก...ในวัด...และงานต่างๆ ล้วนแต่ผู้มีเกียรติ คนชั้นนำของเมืองไทยทั้งหญิงทั้งชาย เป็นบุคคลชนิดที่ได้รับการกลั่นกรองจากแบบแผนของผู้เจริญแล้วทั้งสิ้น มันเป็นภาพจำเเจ พระแก้วมองคนต่างๆ เหล่านี้เหมือนคู่สี่เกลละคร ชั่วชีวิตของท่านเห็นจะต้องดูละครอย่างนี้เรื่อยไปจนตาย

บางทีถ้าไม่อาภัพเกินไป อาจจะมีอย่างเด็กหญิงชายชาวต้มคนนี้สักรายก็ได้ หากเป็นไปได้แล้ว จะต้องรีบตกลงกับเจ้ากิมเสียก่อนแต่เนิ่นๆ

สี่เกลละครก็ดีสำหรับชมชั่วมือชั่วคราว หากจะต้องอยู่กับมันตลอดชีวิตแล้ว... 7... อันสัสศักดิ์มิใช่เกล้าเฝ้าแต่พอ ถูกเขาขอเหมือนเขาเก่าให้เราคืนอันนี้ก็ออกแล้ว หากชีวิตต้องจมอยู่ในโรงละครตลอดชาติแล้ว ก็เท่ากับเกิดมาเก่าชุกฉลากเท่านั้นเอง... (แพรวเสื่อไม้, 2532 : 36-37)

คำบรรยายนี้ทำให้ผู้อ่านได้รู้ถึงตัวตนในส่วนลึกของหลวงตาว่าเป็นพระที่รู้เท่าทันมาษา มีความลึกซึ้งในการมองโลก จึงได้แสวงหาสาระของชีวิตจากชีวิตของคนทั่วไปไม่เลือกที่จะด่าด้อยเพียงไร ส่วนนวนภาษาของการบรรยายความคิดคำนึงนี้ มีลักษณะเฉพาะตัวแตกต่างจากการบรรยายความรู้สึกของนายกิมและการบรรยายโดยทั่วไปของผู้แต่ง

ผู้แต่งยังใช้การบรรยายเพื่อบอกลักษณะนิสัยของพระภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง ใน "ญาติ" เมื่อพระภิกษุรูปนี้ได้โดยสารรถไฟแล้วได้พบกับชายคนหนึ่งซึ่งเพิ่งจะพ้นโทษ เขาจะไปภาษีแต่เขาไม่มีเงินติดตัวเลย ผู้แต่งได้บรรยายแทรกบทสนทนาด้วยสำนวนภาษาเรียบง่าย ตรงไปตรงมา ใช้ประโยคขนาดสั้น ชัดเจนและรวดเร็ว ว่า

คำตอบและกิริยาอาการของเขา ทำให้พระรูปนั้นเพิ่มความสนใจและแลเห็นความซัดเซียวอดโรยของเขาชัดเจนขึ้น จึงพูดจาซักถามเรื่องส่วนตัวซึ่งเขาก็เล่าให้ฟังอย่างซื่อๆ ได้ความว่าต้องโทษเพราะฆ่าคนตาย บัดนี้พ้นโทษกำลังจะกลับบ้าน บ้านอยู่ภาษี ไม่มีสตังค์ติดตัวเลย ชาวบ้านไม่ได้กินมาแต่เมื่อวาน เขาหิวเหลือเกิน ทนไม่ไหว พระหนุ่มรูปนั้นฟังแล้วก็ทำหน้าที่ชวนไปด้วย...

คนขายอาหารผ่านมาอีก พระภิกษุจึงขอซื้อจานหนึ่งและโอเลี้ยง 1 แก้ว แล้วก็ยื่นส่งไปให้เขา เขายกมือรับไหว้ไปก้มหน้าก้มตากินเอากินเอา อาการกินของเขาทำให้พระรูปนั้นต้องเมินหน้าไปทางอื่น หันมาดูอีกทีเห็นเขานิ่งคอหุบหลับปุ๋ยไปแล้ว ภิกษุถอนใจอย่างลึมตัว (แพรวเธอไม้, 2532 : 52)

คำบรรยายนี้ สะท้อนให้เห็นว่า พระภิกษุรูปนี้เป็นพระที่ไม่ใส่ใจดูคตาส เมื่อเห็นผู้อื่นเดือดร้อนก็รับช่วยเหลือทันที โดยไม่หวังผลตอบแทน เป็นคนที่เชื่อมั่นในตนเอง เมื่อตัดสินใจแล้วกระทำโดยไม่ลังเล การทำดีเพื่อความดีนี้เมื่อปรากฏผลเป็นความน่าชื่นใจของเหตุการณ์ ได้ทำให้ผู้อ่านพลอยรู้สึกสบายใจและชื่นชมไปด้วย

ในเรื่อง "น้ำลด" และ "มดกินปลา" ผู้แต่งใช้การบรรยายในการดำเนินเรื่อง ทำให้ผู้อ่านเข้าใจปัญหาและการคลี่คลายปัญหาของเรื่องได้ดี ผู้แต่งยังใช้การบรรยายเพื่อบอกความรู้สึกของตัวละคร เช่น ในเรื่อง "มดกินปลา" ผู้แต่งใช้การบรรยายบอกความรู้สึกของพ่อของเพชรโก๊ะ เมื่อได้บวชเพชรโก๊ะแล้ว ว่า

คืนนั้นเป็นอีกคืนหนึ่งที่พ่อนอนในห้องเดียวกับแม่ และเป็นคืนที่นอนได้ชื่นใจมากไม่แพ้คืนเก่าๆ ไฉนเลย เพราะพ่อนอนได้หลับสนิทจริงๆ ภาพอันน่าหวาดเสียวที่เคยเฝ้าवादไว้หลอกหลอนตัวเองให้หัวน้ําไวอยู่เป็นนิจ บัดนี้มันไม่หุดฮันมารบกวนให้กังวลอีกเลย... (แพรวเธอไม้, 2532 : 72)

เห็นได้ว่า ผู้แต่งใช้คำบรรยายสั้นๆ ที่บอกความรู้สึกที่เปลี่ยนแปลงไปของพ่อของเพรโก๊ะได้อย่างดี ผู้อ่านเข้าใจความรักความห่วงใยของพ่อที่มีต่อลูก เมื่อพ่อเห็นว่าลูกของตนเมื่อนาคที่ดี ไม่ต้องไปเป็นโจรตามที่พ่อคิดไว้ พ่อของเพรโก๊ะก็รู้สึกสบายใจ ปราศจากความกังวลว่าลูกจะมีชีวิตที่เลวร้ายตกต่ำเพราะเป็นโจรผู้ร้าย จึงเป็นอิสระจากภาพหลอนที่มีอิทธิพลต่อจิตใจมาช้านาน

นอกจากนี้ผู้แต่งยังใช้การบรรยาย โดยใช้ความเปรียบเพื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมของพี่สาวของโก๊ะ 2 คน ที่แตกต่างกันในเรื่อง "น้ำลด" ว่า

ถ้าถนอมเป็นเสมือโคลนตมกระเด็นมาเปื้อน เนียมลูกหญิงคนรองก็เหมือนน้ำสะอาดที่ช่วยชำระมลทินให้ได้บ้าง เพราะเนียมออกเรือนโดยถูกต้องตามประเพณี ได้คบได้แต่ง ลูกผู้หญิงบวชเรียนให้พ่อแม่ชื่นใจในชายผ้าเหลืองไม่ได้ก็เห็นอยู่แต่การออกเรือนแต่งงานอย่างสมเกียรติ ท่ามกลางความชื่นชมยินดีของผู้หลักผู้ใหญ่ สมณะชีพราหมณ์และหมู่ญาติมิตรนี่เท่านั้น... พ่อแม่ข่มขืนออกชื่นใจ เมื่อเห็นลูกสาวของตนเป็นที่ปรารถนาของชายที่ดี รับไว้เป็นคู่ชีวิตร่วมเรียงเคียงกายเชิดชูบูชาอย่างน่ายินใจ... (แพรวเธอไม้, 2532 : 61)

คำบรรยายนี้ทำให้ผู้อ่านเห็นพฤติกรรมของตัวละครอย่างชัดเจน และทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกของพ่อแม่ที่มีความภาคภูมิใจเมื่อลูกสาวของตนได้แต่งงานถูกต้องตามประเพณี เหมือนกับบวชลูกชายเช่นกัน

ส่วนใน "สมภารหาช" ผู้แต่งใช้การบรรยาย บอกพฤติกรรมความขัดแย้งภายในของอาจารย์บุศย์ เจ้าอาวาสวัดนาค ที่อดไม่ได้ที่จะหันเหไปบ้าง เมื่อมีคนมาเสนอข้อแลกเปลี่ยนเป็นเงินจำนวนมาก เพื่อจะได้พระพุทธรูปเก่าแก่ของวัด แต่แล้วพระบุศย์ก็เอาชนะตัวเองได้ด้วยสติเตือนตัวเองเพราะเจ้าคุณศรีฯ ได้มาเตือนสติ ผู้แต่งบรรยายถึงความเป็นมาของเจ้าคุณศรีฯ ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดของสมภารบุศย์ว่า

... เป็นพระราชาคณะอยู่ยังวัดสำคัญวัดหนึ่งในกรุงเทพฯ ท่านเป็นคนบางนี้ทั้งเมื่อสมัยเป็นสามเณรท่านก็อยู่วัดนี้ ได้ขึ้นมาทำบุญและเยี่ยมญาติโยม

เมื่อได้ทราบถึงกิตติศัพท์อันหอมหวานชวนใจของพระพุทธรูปองค์นี้เข้า ท่านก็แสดงความคิดเห็นเป็นกำลังใจฝ่ายอาจารย์บุศย์ ท่านเป็นคนอยู่ในถิ่นเจริญ ช่อมจะ

รู้ถึงความเคลื่อนไหวในเหตุต่างๆ ได้อย่างทันการณ์ แม้กระทั่งโฉมหน้าของ
 นักเลงพระค้ำของเก่า ทั้งชั้นก๊วยสารเลวและชั้นมีอิทธิพล ทั้งพระและมีใช้พระ
 แม้กระทั่งบุคคลที่อยู่ในเครื่องแบบที่ตั้งแก๊งชโมยพระ ว่ามีเล่ห์เหลี่ยมในการ
 เอาเปรียบ หาประโยชน์ใส่ตัวอย่างไร และทั้งท่านเจ้าคุณศรีฯ ยังพูดให้
 เห็นความสำคัญของพระว่ามีมากกว่าเงินอย่างไร (แพรวเฮือไม้, 2532 :
 113)

ผู้แต่งใช้การบรรยายในการดำเนินเรื่องใน "สมภารหาส"
 และในตอนจบผู้แต่งได้ใช้การบรรยายต่อจากบทสนทนาระหว่างอาจารย์บุศย์กับผู้มีอิทธิพล เมื่อ
 อาจารย์บุศย์ได้ขอพระพุทธรูปคืนและเล่าประวัติของพระพุทธรูปให้ผู้มีอิทธิพลฟัง แต่เขาไม่
 เชื่อ อีกทั้งยังได้เสนอเงินให้ถึงสี่แสนบาทเป็นข้อแลกเปลี่ยน ผู้แต่งไม่ได้อธิบายความรู้สึก
 ของอาจารย์บุศย์หลังจากนั้น แต่ได้ใช้การบรรยายเป็นการขมวดเรื่องว่า

อาจารย์บุศย์ไม่กลับวัดนาค คงมีแต่ผู้นำข่าวโชคที่วัดได้เงิน 4 แสน
 ไปบอกชาวบ้าน ชาวบางปะหันพากันดีใจจนลืมนึกถึงสมภารหาส กว่าจะรู้ว่า
 ว่าสมภารไม่กลับวัดหาสไปก็นาน ออกติดตามกันให้วุ่น แต่ก็ไร้ผล ไม่มีใครรู้
 เบาะแสว่าสมภารหาสไปไหน ส่วนข่าวคราวที่ได้รับกลับเป็นข่าวจากท่านผู้มี
 อิทธิพลคนนั้น...

ลูกชายที่ไปเรียนเมืองนอกถูกอันธพาลแทงตาย ลูกสาวขับรถชนต้นไม้พิการ
 ตัวท่านคาบอดและห้องพระยุบลงมาทับคนในบ้านบาดเจ็บสาหัส...

สำหรับท่านสมภาร... บัดนี้...

หมแล้ว... แต่เป็นการขุดพบที่ป่าช้าวัดคอนลาเผา ไม่มีใครรู้แน่ที่ท่าน
 มาถูกฝังอยู่ตั้งแต่เมื่อไร เท่าๆ กับไม่มีใครสนใจว่าซากกระดูกโดยมากมี
 บทบาทมาอย่างไรบ้าง แต่ก็ไม่มีใครสนใจว่าซากกระดูกโดยมากมี
 นำมารวมกันในหีบใหญ่บนเชิงตะกอนก็ดูว่าเรงดี คือ ยิ่งเห็นหัวเราะได้ เท่าๆ
 กับหัวกระดูกอื่น เช่นกัน... (แพรวเฮือไม้, 2532 : 116-117)

เบื้องหลังความเป็นมาของซากกระดูกของอาจารย์บุศย์
 ให้ผู้อ่านรู้สึกซาบซึ้งกับวีรกรรมของความเป็คนจริงและเด็ดเดี่ยวของท่าน ถึงแม้เมื่อถูกจาก

ลักษณะภายนอกของซากร่างกายที่เหลืออยู่จะไม่มีใครเห็นความแตกต่างจากซากของผู้อื่น
 เลยก็ตาม ความจริงที่ผู้แต่งบอกแก่ผู้อ่านทำให้เรามองเห็นความลึกซึ้งของชีวิตที่คนทั่วไป
 อาจมองไม่เห็น

คำบรรยายนี้ผู้แต่งได้เล่าต่อจากการลงเอยของเหตุการณ์
 เพื่อให้ผู้อ่านได้ข้อขบคิดต่อเรื่องอย่างสับสนมากขึ้น และคำบรรยายนี้ได้ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจ
 กิเลสของผู้แต่งได้ดี ว่ามุ่งเชิดชูคุณค่าของมนุษย์

ในเรื่องอื่นๆ ก็มีการเล่าของผู้แต่งต่อจากการลงเอย
 ของเหตุการณ์ในเรื่อง เป็นทำนองหมายเหตุของผู้เล่าเรื่องที่มุ่งสนทนากับผู้อ่านโดยตรง
 เช่น ใน "ญาติ" ผู้แต่งได้หมายเหตุว่า

น้าอัศจรรย์ไหม? คนชายช้ำผัดคนนั้น ต่อมาบวชเป็นพระและตายในผ้า
 เหลือง เคยได้พบกับภิกษุหนุ่มรูปนี้ และปรารภถึงเหตุการณ์ในรถไฟครั้งนั้น
 ด้วยความละอายใจ...และอำนาจที่จูงใจให้เขาบวช คือ เหตุการณ์ในวันนั้น
 ผู้เขียนก็ยังไม่ว้าว้าวว่ามันคืออะไรกันแน่ ท่านผู้อ่านช่วยคิดที (แพรวเสื่อไม้,
 2532 : 54)

ใน "เกียรติกับข้าวเส้นกันหม้อ" ผู้แต่งเปิดเรื่อง
 คำเนนเรื่อง และบอกภูมิหลังของตัวละครเอกด้วยการบรรยาย ส่วนการแสดงลักษณะ
 นิสัยของหลวงตาผู้แต่งจะใช้บทสนทนา

กล่าวโดยสรุป ในส่วนของกาบบรรยายและพรรณนาใน
รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา ผู้แต่งใช้กาบบรรยายเพื่อบอกเหตุการณ์ ใช้ในการดำเนินเรื่อง
 และบอกถึงลักษณะนิสัยของตัวละคร ส่งผลให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้ดี อีกทั้งในบางเรื่อง เช่น
 "ญาติ" และ "สมภารหาย" ผู้แต่งใช้กาบบรรยายต่อท้ายเหตุการณ์ซึ่งทำให้ผู้อ่านได้เข้าถึง
 กิเลสของผู้แต่งมากขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับ หลายชีวิต เห็นได้ว่าทั้งสองเรื่องมีจุดเด่นอยู่ที่
 กาบบรรยายและการพรรณนาที่เรียบกระชับแต่มีพลัง ช่วยแสดงมิติที่ลึกซึ้งของตัวละครในแง่
 ความขัดแย้งและการตัดสินใจ กลมกลืนกับเรื่อง que แสดงการประยุกต์ใช้ธรรมะ เป็นปรัชญา
 ในการดำเนินชีวิตอันลึกซึ้ง การใช้ภาษาที่กระชับชัดเจนช่วยให้ความเข้าใจต่อหลักธรรม

ได้เป็นอย่างดี การใช้ความเปรียบเป็นการแสดงมิติของความหมายที่อธิบายตรงไปตรงมาไม่ได้ การเปรียบเทียบการเดินทางของชีวิตกับกระแสน้ำ ใน "หลวงพ่อเสม" เป็นส่วนหนึ่งของการสืบต่อแนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏในพุทธศาสนา การเปรียบเทียบสภาพทางรูปธรรมกับความหมายทางนามธรรมที่ซ่อนเร้นอยู่ใน "สมภารหาย" ทำให้เข้าใจความแตกต่างระหว่างแก่นและเปลือกของชีวิตได้ดียิ่งขึ้น

1.1.2.2 บทสนทนา

ใน "หลวงพ่อเสม" ถึงแม้ผู้แต่งจะใช้บทสนทนาน้อยกว่าการบรรยายและการพรรณนา แต่บทสนทนานี้ได้ส่งผลให้ผู้อ่านเข้าใจลักษณะนิสัยของตัวละครมากขึ้น และเห็นว่าตัวละครมีความแตกต่าง (contrast) จากตัวละครอื่นอย่างเด่นชัด เช่น ในตอนที่พระเสมเหิงบวชใหม่ ได้มีอุบาสกถามเข้าเล่นว่า

"ท่านบวชแล้วเป็นอย่างไร ดีกว่าเป็นคฤหัสถ์ไหม?"

พระเสมก็ตอบว่า "ใจฉันดีกว่าดีกว่ามาก เพราะฉันเพิ่งเคยได้อายน้ำเมื่อบวชแล้วนี่เอง"

อุบาสกนั้นมองดูพระเสมอย่างงุนงงแล้วถามว่า "อ้าว ทำไมไม่ละชอบเมื่อก่อนบวชท่านไม่เคยอายน้ำบ้างดอกหรือ?"

"ก็เคยเหมือนกัน ถ้าจะว่าไปก็อายน้ำทุกวัน วันละหลายหน" พระเสมตอบ "แต่อายน้ำเวลาเป็นฆราวาสนั้นอายแต่ภายนอกชำระของเประอะเปื่อนเล็กๆ น้อยๆ บวชแล้ว ฉันจึงได้รู้ว่ามิใช่อายน้ำให้หมดจดได้จริงๆ"

อุบาสกนั้นมองหน้าพระเสมเหมือนกับจะกลั้วๆ แล้วก็เปลี่ยนเรื่องพูดไปเป็นเรื่องอื่น (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 36-37)

บทสนทนานี้แสดงความลึกซึ้งของพระเสมในเชิงสัญลักษณ์

ทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่าพระเสมมีความลึกซึ้งกว่าอุบาสก เพราะอุบาสกเมื่อได้ฟังคำตอบถึงกับงุนงงและกลั้วๆ จึงไม่คิดที่จะคุยต่อไป บทสนทนานี้ส่งผลให้พระเสมเป็นตัวละครที่น่าประทับใจ เพราะเป็นพระที่ลึกซึ้งและเห็นคุณค่าของบวชด้วยประสบการณ์ที่สัมผัสด้วยตนเอง ถึงแม้คำตอบของพระเสมอาจจะไม่เป็นที่เข้าใจแก่คนทั่วไป แต่ผู้อ่านสามารถตีความได้

ลักษณะนิสัยที่เป็นคนลึกซึ้งและเห็นคุณค่าของการบวชนี้ ได้ส่งผลให้พระเสมมีความอภิลักขิต
ในเพศบรรพชิตจนไม่สามารถบังคับตนเองให้เอ่ยปากลาสิกขาได้ และเมื่อโยมแม่มาพูดขอร้อง
พระเสมก็ได้ตอบโยมแม่ว่า

"ฉันตั้งใจเสียแล้วโยม" พระเสมเอ่ยขึ้นในที่สุด "ว่าฉันจะอยู่ในผ้าเหลือง
ไปจนตาย ถึงแม้ว่าโยมจะชราลงไป ฉันก็จะยังอุปการะสนองคุณแก่โยมได้
ทั้งเป็นพระ โยมอย่าวิตกไปเลย"

โยมพระเสมร้องไห้ดังๆ แล้วก็พูดว่า

"พ่ออย่าหาว่าโยมใจบาปหยาบช้ำเลย แต่ถ้าพ่อไม่สึกออกมาแล้วใครจะ
ดูแลบ้านเรือน เรือกสวนไร่นาจะมิดกระเสื่อเสียหายเป็นของคนอื่น เขาเสียหาย
หรือ โยมก็แก่แล้ว จะอยู่ไปได้สักกี่วัน กี่เวลา สึกออกมาก่อนเกิดพ่อ
บวชเรือนเพียงแค่นี้ก็ได้กุศลหนักหนาอยู่แล้ว พ่อจะอยู่ไปถึงไหน สึกออกมาเกิด
ทรัพย์สินมรดกเงินทองของเราก็พอมือ พ่อจะอยู่ไปได้จนตาย ไม่ต้องทำการทำงาน
ให้เหนื่อยแรง โยมจะไปขอลูกสาวเขาให้เลือกเอาที่เขาดีๆ หน้าตาสวยงาม
แล้วแต่พ่อจะชอบใจ เขาจะเรียกร้องเท่าไรโยมก็ไม่ว่า ยินดีจะทุนหัวให้
ขอแต่ให้พ่อได้ตั้งใจเท่านั้น" (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 39-40)

ในตอนนั้นผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนาทรกบถ
สนทนากว่า พระเสมได้ไตร่ตรองสิ่งที่โยมแม่พรรณนาให้ฟัง และเข้าใจตัวเองดีว่าไม่อาจ
เป็นฆราวาสอีกต่อไป จึงตอบโยมแม่อย่างตัดบทโดยไม่มีที่แจงว่า

"ฉันทำใจเสียแล้วโยม โยมกลับไปบ้านก่อนเกิด ฉันไม่สึก"

(เรื่องเดิม : 40)

ผู้แต่งใช้บทสนทนาสั้นๆ ที่เป็นคำตอบของพระเสมได้นำ
ประทับใจ เพราะผู้อ่านสามารถตีความได้โดยที่ผู้แต่งไม่ต้องบอกตรงๆ ว่า พระเสมมีความ
คิดที่ลึกซึ้งเกินกว่าจะอธิบายให้คนที่มีความรู้พื้นฐานความคิดแตกต่างกันเข้าใจได้ทันที การพูดนี้แสดง
ถึงการแสดงออกของพระเสมที่อยู่บนพื้นฐานของการเข้าใจสถานการณ์ แสดงถึงความมุ่งมั่น
เด็ดเดี่ยว และพร้อมที่จะรับผลที่จะเกิดขึ้นตามมา โดยแม่อาจจะชุ่นเคือง เพราะเชื่อมั่นว่า
การกระทำของตนจะนิสุจริตตัวเองต่อไป เพื่อแม่จะเข้าใจได้ พระเสมจึงตอบปฏิเสธสั้นๆ
โดยไม่อธิบายเหตุผลกับแม่อีกเลย

ผู้แต่งได้ใช้การสนทนาระหว่างตัวละคร ให้เห็นการ
เตือนสติตัวเองที่ผู้เตือนนั้นไม่ได้บอกตรงๆ แต่ชักใช้ไล่เลียงหาเหตุผล จนตัวเองได้คิด คือ
การสนทนาระหว่างตาช่มกับพระเสม เกี่ยวกับเรื่องที่พระเสมได้สนใจอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ จน
ร่างการชุ่มพอมมองคล้อยคนเสียสติ

คืนหนึ่งตาช่มบ้าโผล่มาที่ภูพระเสม แล้วถามขึ้นว่า

"คุณอาพาธเป็นอะไรไป?"

"เปล่า" พระเสมตอบ "ไม่ได้อาพาธหรือกตาช่ม หมูนี้เพลี่ยไปบ้าง
เท่านั้น"

"ถ้าเพลี่ยไม่สบาย ทำไมคุณไม่จำวัดเสียบ้างเล่า?" ตาช่มซัก

"กลางคืนมันสงัดดี" พระเสมตอบ "ฉันก็นั่งท่องบ่นปริกรรมไปตามเรื่อง"

"คุณจะทำปริกรรมเอาอะไร?" ตาช่มถามไม่ลดข้อ

"ก็ท่องคาถาต่างๆ ที่ได้มา ปลุกตัวบ้าง ปลุกเครื่องรางบ้าง ฉันชอบทางนี้
อยากจะทำลองดู เขาว่ากันว่าถ้าทำได้จริงก็อยู่ยงคงกระพัน ล่องหนหายตัว
หรือถึงเหาะเหินเดินอากาศได้ แต่ฉันก็ยังไม่รู้จริง เพิ่งเริ่มเล่าเรียน บางที
จะยังทำไม่ถูกวิธีก็เป็นได้"

ตาช่มหัวเราะดังแฉ่ๆ ซอบใจ แล้วก็กล่าวว่า

"อยู่ยงคงกระพัน ล่องหนหายตัว เหาะเหินเดินอากาศ โอ๊ยโฮ เรียน
เอามาก แล้วคุณเอาความเหนียวไปรบสู้ตีรันฟันแทงกับใคร คุณกลัวใคร
หรือ ถึงกับจะต้องหาตัวหนีเขา แล้วสมมุติว่าคุณเหาะได้จริงๆ คุณจะเหาะ
ไปไหน เรือแพก็มีทำไม่คุณไม่หนีให้สบายๆ ? " ว่าแล้วตาช่มบ้าก็เดินหัวเราะ
ลงจากภูไป ทั้งพระเสมให้หนึ่งคิดแล้วก็เห็นจริงตามคำตาช่มบ้าอยู่องค์เดียว
(ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2530 : 42)

จากกรสนทนากับตาช่มบ้า พระเสมก็ได้คิดและเห็นจริง
ตามคำของตาช่ม จึงเลิกสนใจในอิทธิฤทธิ์ต่างๆ แต่ด้วยลักษณะนิสัยของพระเสมที่ชอบแสวงหา
และต้องการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ พระเสมได้ลองบำเพ็ญทุกรกิริยา ทรมาแดน และเริ่มฉันทาที่
คลุกกับกล้วย กับเกลือ และน้ำส้มมะขามเปือกปนกับใบไม้ที่มีรสขม พอเวลาผ่านไปหลายเดือน

พระเสมก็ผ่านหอมและสติปัญญา เริ่มขึ้นเพื่อน ตาชมเห็นพฤติกรรมของพระเสมก็เป็นห่วง จึงได้มาเตือนสติพระเสมอีกครั้งหนึ่ง ผู้แต่งใช้กลวิธีเดิมเป็นการสนทนา ชักถามให้พระเสมได้คิดว่า

"คุณฉันทะไร"

"ฉันทข้าว" พระเสมตอบ

"ทำไมต้องฉันทอย่างนี้?" ตาชมถามอีก

"เพื่อมิให้เกิดกำหนด เกิดยินดีในรสอาหาร" พระเสมอธิบาย ตาชมหัวเราะอย่างขบขันแล้วก็พูดว่า

"คุณนี่ก็แปลก ถ้าจะว่าไปก็ขอเขากินแบบเดียวกับผมนี่เอง แต่คุณยังดีกว่าผมที่เลือกกินได้ แต่อย่างผมถ้าจะเลือกกินแต่ข้าวกับกล้วยและมะขามเปียกก็เห็นจะลำบาก ถ้าไม่มีใครเขาให้ก็อดตายเปล่า ผมจึงต้องเป็นคนกินง่าย ไม่หนีงินกินอย่างคุณ ใครเขาให้ทานอะไรมา ผมก็กินอย่างนั้น เอ้อ" ตาชมถอนใจใหญ่ แล้วก็มองเข้าไปในกุฏิ เห็นหัวกะโหลกคนวางอยู่ก็ถามขึ้นว่า

"นี่คุณไปเอาหัวกะโหลกมาไว้ทำไม?"

"เอามาไว้ปลง" พระเสมตอบอ้อมแอ้ม

"ปลงทำไม"

"ปลงว่าคนเราเกิดมาแล้วก็ต้องตาย เสื่อมโทรม เน่าเปื่อยไปเป็นธรรมดา"

ตาชมมองหน้าพระเสม แล้วก็ถามต่อไปว่า

"ถ้าคุณไม่เห็นกะโหลกอันนี้ คุณนึกไม่ออกเทียวหรือว่าคนเราเกิดมาแล้วต้องตาย? ไม่น่าจะหลงลืมกันง่ายๆ เลย ใครๆ ก็ต้องตายด้วยกันทั้งนั้น หัวผีหัวสามันก็ต้องอยู่ในป่าช้า ไปเอามาวางไว้ข้างที่นอน รกกุฏิเปล่าๆ "

ว่าแล้วตาชมก็เดินบ่นพึมพำลงไปจากกุฏิไป (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช,

2530 : 44-45)

คำพูดของตาชมทำให้พระเสมได้คิดและเกิดความละอายในความเขลาของตน จึงเลิกทรมานตนเอง แสดงให้เห็นว่าพระเสมเป็นพระที่ไม่มีมิจฉาทิฐิ

และตัดอุปาทานของตนได้ง่าย แม้จะประพฤติก่อนนอกกลุ่มนอกทางไปบ้าง แต่เมื่อมีคนมาเตือนสติ ก็ได้นิยามาไตร่ตรองจนได้คิดจึงไม่ประพฤตปฏิบัติอีกต่อไป

ในบทสนทนาระหว่างตาชัมกับพระเสม คำพูดของตาชัม เป็นคำพูดที่สร้างอารมณ์ขันได้ดี และทำให้ผู้อ่านเห็นคล้อยตามว่า การเรียนรู้วิถีธรรมไม่ ต้องอาศัยการกระทำอย่างเคร่งเครียดชนิดปกติ แต่ควรดำเนินชีวิตไปตามปกติ โดยมีจิตใจ ที่รู้จักพิจารณาเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป ถึงแม้ว่าบทสนทนาใน "หลวงหน่อเสม" จะมีเนื้อหว่า การบรรยายและการพรรณนา แต่บทสนทนานั้นได้มีส่วนทำให้ผู้อ่านเข้าใจ พฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละครได้มากขึ้น อีกทั้งได้ช่วยให้แง่คิดด้วยสำนวนที่คมคาย กระตุ้นความคิด ผ่องอารมณ์ขัน ทำให้เรื่องมีรสชาติ

ส่วนใน รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา เรื่อง "ขวัญใจหลวงตา"

ผู้แต่งเขียนบทสนทนาระหว่างหลวงตากับนายทิมคนขี้บรด เมื่อหลวงตาพบว่าเด็กๆ ที่ขาย ของที่ปืมน้ำมัน แทนที่จะเข้ามาคุยอย่างสนิทสนมอย่างทุกครั้งก็กลับเข้ามากราบ อีกทั้งพูดจา ระมัดระวังถ้อยคำ บทสนทนาแสดงให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นเพราะความปรารถนาดี ของนายทิม ซึ่งมองโลกอย่างผิวเผินและไม่เข้าใจหลวงตา คำพูดเพียงไม่กี่คำของหลวงตา สะท้อนให้เห็นว่า หลวงตาเป็นพระที่ลึกซึ้ง และเห็นคุณค่าของคนอย่างไม่เลือกชั้นวรรณะ

"มันอะไรกันวะทิม ใครเป็นต้นเรื่อง"

"เกล้ากระหม่อมเองครับ กระหม่อม " นายทิมตอบ

"คิดยังไง?" ท่านกระทู้ถาม

"เกล้ากระหม่อมเห็นว่า มันออกจะรุ่มร่าม ไม่รู้จักประสีประสา เด็กตลาด เหล่านี้มันทะเล้งไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง ก็เลยบอกให้แกรู้ตัวกันว่าใต้เท้าคือใคร ครั้งแรกมันไม่เชื่อ จนต้องไปเอารูปภาพมาเปรียบเทียบดู ไม่รู้แกไปเอามา จากไหน?"

"อืม... " พระแก่อูทานด้วยเสียงไม่เป็นภาษา สิ้นน้ำเพือดไปราว กะคนนอกหัก หนึ่งไปชั่วครู่ ท่านจึงกล่าวออกมาว่า

"เอ็งคิดว่า เอ็งทำถูกแล้วหรือทิม?"

"ขอรับกระหม่อม คิดว่าควรต้องทำ..." นายทิมกราบเรีบนด้วยน้ำเสียงเรีบนๆ

"ข้าขอบใจเอ็งทิม... แต่เอ็งไม่รู้หรอก ว่าข้าเปิดการแสดงเต็มที ไม่เห็นมีอะไรจริงใจต่อกันเลยคนทุกวันนี้"

"อะไรนะครับ" นายทิมร้องถามอย่างลึมตัว (แพรวเสื่อไม้, 2532 : 36)

บทสนทนานี้แสดงความแตกต่างระหว่างหลวงตา กับ นายทิม หลวงตาได้ถามนายทิมว่า "เอ็งคิดว่า เอ็งทำถูกแล้วหรือทิม" คำถามนี้แสดงให้เห็นว่าหลวงตาเสียใจ แต่ทำนั้นก็พยายามระงับอารมณ์ เพราะท่านเข้าใจดีว่านายทิมหวังดี จึงไม่ได้แสดงอารมณ์แล้วยังได้ขอบใจ และพูดชี้แจงสั้นๆ จนนายทิมต้องร้องถามอย่างลึมตัวว่า "อะไรนะครับ" การจบบทสนทนาโดยที่ผู้แต่งไม่ได้ให้หลวงตาอธิบายให้นายทิมฟัง แสดงความแตกต่างระหว่างตัวละครทั้งสองในแง่ระดับความลึกซึ้งในการมองโลกและการดำเนินชีวิต ต่อจากนี้ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายแสดงการรำพึงในใจของหลวงตาให้ผู้อ่านเข้าใจยิ่งขึ้น

ในเรื่อง "ญาติ" ผู้แต่งใช้บทสนทนาแสดงลักษณะนิสัยของพระภิกษุที่ได้ช่วยเหลือนายพลกหน้า หลังจากได้เห็นเหตุการณ์ที่ชายแปลกหน้าขอข้าวผัดจากคนขายอาหารบนรถไฟ แต่คนขายไม่ให้ พระภิกษุสนใจชายแปลกหน้าจึงได้เข้าไปสนทนากับผู้แต่งใช้บทสนทนาที่ผู้พูด พูดด้วยประโยคสั้นๆ ตรงไปตรงมา เข้ากับลักษณะนิสัยของคนชนบทโดยทั่วไปว่า

"จะไปไหน เราล่ะ?" ภิกษุชะงักงันมองว่างเข้าไปถามเขา

"ผมจะไปภาชีครับ"

"ทำไม ไม่มีสตาจคิดตัวเลขหรือ?"

"ครับ" เขาตอบ "ผมเพิ่งพ้นโทษออกมาจากเรือนจำจะกลับบ้าน"

(แพรวเสื่อไม้, 2532 : 52)

ผู้แต่งใช้บทสนทনার่วมกับการบรรยายแสดงลักษณะนิสัยของพระภิกษุที่มีเมตตา ไม่นิ่งดูดาย เมื่อเห็นเพื่อนมนุษย์มีทุกข์ได้รับความเดือดร้อนก็รีบช่วยเหลือนั้นที่ ผู้แต่งยังได้ใช้บทสนทนาที่แสดงให้เห็นว่า พระภิกษุมีความเชื่อมั่นในคุณค่าของ

ความเป็นมนุษย์ และยังมีควมลึกซึ้งในการเข้าใจเพื่อนมนุษย์มากกว่าคนทั่วไป เมื่อผู้โดยสารเห็นว่าพระภิกษุซื้อข้าวและน้ำให้ชายแปลกหน้า ผู้โดยสารคนหนึ่งได้เข้ามากระซิบพระภิกษุ

"ท่านเชื่อมั่นหรือ? ที่มันเล่าให้ฟังนะ "

"โธ่ โธม คนหิวให้เห็นค่าตาอย่างนี้ ยังมีกะใจสั่งสัยะไรอีก?"

"ใจอย่างท่าน หมดศุดไม่รู้ตัว คนสมัยนี้มันกลม..." เขาพูดแล้วก็มองหน้าทำอึ้งๆ และในอึ้งนั้นราวจะว่ามีความสงสารเสียเต็มประดา แล้วก็ผละจากไป... (แพรวเฮอไม้ม, 2532 : 52)

บทสนทนา^{นี้} ผู้แต่งใช้ถ้อยคำที่ถึงใจแบบชาวบ้าน แต่มีรสชาติ เช่น "คนหิวให้เห็นค่าตา" แสดงว่าผู้พูดรู้สึกถึงความชัดเจนในสิ่งที่เห็นกัน หรือ คำพูดของผู้โดยสารว่า "หมดศุดไม่รู้ตัว" คำพูดนี้คล้ายปรารภญาติ แต่ก็เป็นการดูถูกไปในขณะเดียวกันว่าจะต้องเสียใจในภายหลังเพราะเชื่อคนง่ายเกินไป ผู้แต่งใช้ข้อความเพียงสั้นๆ นี้แสดงการปะทะของแนวคิดที่ขัดแย้งกัน

นอกจากนี้ผู้แต่งยังใช้บทสนทนาย่วมกับการบรรยายและการพรรณนา เพื่อแสดงลักษณะนิสัยของพระภิกษุว่า เป็นพระช่วยเหลือเพื่อนร่วมโลก โดยไม่หวังผลตอบแทน ในเหตุการณ์ที่พนักงานตรวจตั๋วให้ชายเพิ่งพ้นโทษลงที่สถานีข้างหน้า เพราะเขาไม่มีตั๋วและไม่มีเงินค่าปรับ เมื่อถึงสถานี ชายคนนั้นได้มาลาพระภิกษุ

"ผมต้องลงเสียแล้ว ลาละครับ ขอพระคุณที่ให้ทานข้าว" เขาก้าวออกเดิน

"ไม่ต้องลง...นั่งต่อไปเถอะ " ภิกษุว่า เขาตั้งเล คนตรวจตั๋วหันมา

มองพระ

"เขาไม่ได้เสียค่าโดยสาร ท่านจะช่วยให้เขาโกงเงินหลวงหรือ? "

"ฉันรับรองเอง คุณไม่ต้องห่วงหรอกว่าผลประโยชน์ของคุณจะเสียไปเพราะพระ"

"ท่านเป็นพระเป็นสงฆ์ ออกจะอึ้ง" เขาย่นอย่างไม่พอใจ

"คุณต่างหากที่เสียอก ฉันจะช่วยเหลือนายคนนี้ คุณจะเดือดร้อนไปทำไม จะเรียกจะปรับสักก็ร้อยก็พันก็ออกมาสิ ..."

"จ้าวรายนึกหรือ? ท่านนะ "

"ไม่รวยหรือก ถ้าในสามวันไม่พอให้นายปรับ ฉันก็จะขอปิดทบาคน
โดยสารเขา อหากจะรู้เหมือนกันว่าคนที่จิตใจเหมือนพวกนายจะมีสักกี่คน"
(แพรเอือไม้, 2532 : 53)

บทสนทนานี้ได้แสดงถึงลักษณะเฉพาะตัวของตัวละคร ทั้งสามอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะความแตกต่างระหว่างพระภิกษุกับคนตรวจตัว ผู้อ่านได้เห็น ลักษณะของพระภิกษุรูปนี้ว่าเป็นพระที่มีลักษณะโง่งมวาง ใช้คำพูดรุนแรง ในขณะที่พูดกับ คนตรวจตัว เมื่อคนตรวจตัวไม่พอใจที่พระภิกษุได้ห้ามชายที่เฝ้าพันโทไม่ให้ลงที่สถานีข้างหน้า คนตรวจตัวใช้คำพูดกับพระว่า "ท่านเป็นพระเป็นสงฆ์ ออกจะยุ่ง " ซึ่งเป็นคำพูดตำหนิตรงๆ โดยไม่เกรงใจ แต่พระได้ใช้คำพูดที่รุนแรงกว่าว่า "คุณต่างหากที่เสือก" เพราะพระ ต้องการช่วยเหลือชายคนนั้นไม่ได้ต้องการทำลายกฎเกณฑ์ของรถไฟแต่อย่างใด บทสนทนานี้ ยังทำให้ผู้อ่านเห็นว่า คนตรวจตัวก็เป็นคนดีที่มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และเป็นคนซื่อสัตย์ แต่ไม่ซื่อซุ่มและขาดน้ำใจ ส่วนชายที่เฝ้าพันโทก็เป็นคนกตัญญูรู้คุณได้มาขอบคุณพระ และ เขายังมีความซื่อสัตย์ เมื่อคนตรวจตัวให้เขาลงที่สถานีข้างหน้าเขาก็จะลง คำพูดของพระภิกษุ ที่กล่าวว่า "ฉันจะขอปิดทบาคนโดยสารเขา อหากจะรู้เหมือนกันว่าคนที่จิตใจเหมือนพวกนาย จะมีสักกี่คน" คำพูดนี้เป็นการทำทาสให้คนตรวจตัวนึกทบทวนว่า ในสามัญสำนึกของคนสามัญ ส่วนใหญ่อะไรคือสิ่งที่ควรกระทำมากกว่ากัน และพระภิกษุก็เป็นฝ่ายถูก เพราะผู้แต่งได้ บรรยายต่อจากบทสนทนาว่า มีผู้โดยสารหลายคนเอาเงินมามอบให้พระภิกษุ ทั้งๆ ที่ท่านยังไม่ ได้เอ่ยปาก เมื่อถึงสถานีบางปะอิน พระภิกษุก็จะลง ได้มีชายคนหนึ่งเดินมาถามท่านว่า

"ท่านครับ เขาเป็นญาติกับท่านหรือ?"

"อ้อ ญาติ" พระภิกษุตอบแล้วก็ก้าวลงเหยียบพื้นสถานี เดินแล้วๆ

เหมือนจะรีบหนีเหตุการณ์นั้นไปให้ไกลแสนไกล (แพรเอือไม้, 2532 : 54)

บทสนทนานี้ ผู้แต่งไม่ได้บอกเหตุผลของความผิดของพระ ภิกษุรูปนี้ เพียงแต่ให้พระตอบสั้นๆ ว่า "ญาติ" เพราะผู้แต่งต้องการให้ผู้อ่านที่ติดตามอ่าน ตั้งแต่นั้นเข้าใจความหมายของคำว่า "ญาติ" ในที่นี้ว่า หมายถึงญาติทั่วมโลก เป็นมนโธกัสน์ ที่มนุษย์ทุกคนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่ผู้อ่านที่ไม่ได้ลึคิอาจจะไม่เข้าใจความหมายนี้ ต้องกลับไปทบทวนใหม่ เป็นเจตนาของผู้แต่งที่ต้องการทั้งทาสให้ผู้อ่านลึคิด้วยคำตอบสั้นๆ ซึ่งเป็นการจบที่คมคายไม่ลึคิเอื้อ

ส่วนเรื่อง "น้ำลด" และ "มดกินปลา" ส่วนใหญ่ผู้แต่ง จะใช้การบรรยายและการพรรณนา ถ้าเป็นบทสนทนาจึงเป็นบทสนทนาที่ช่วยในการดำเนินเรื่อง ใน "มดกินปลา" ผู้แต่งใช้บทสนทนาแสดงลักษณะนิสัยของโก๊ะที่กะแงในศักดิ์ศรีของตน เช่น ในตอนที่พ่อได้ให้โก๊ะช่วยทำงานอย่างหนักว่า

"ลูกพ่อมันต้องอย่างนี้" พ่อลูบทัวเจ้าโก๊ะเป็นเภาารชมเชย

"ลูกผู้ชายมันต้องอดทน ต้องไม่ยอมทอดทิ้งและพ่ายแพ้การงาน เหนื่อย ไหมลูก" หันมาถาม

"ไม่เหนื่อยเลยสักนิด" เจ้าโก๊ะตอบทั้งๆ ที่สิ้นหอบแฮ่กๆ พ่อหัวเราะ (แพร่เชื้อไม้, 2532 : 69)

บทสนทนาชี้แจงให้เห็นวิธีการสั่งสอนของพ่อ เป็นการ แสดงความชื่นชม แสดงความปลอบปลัม แสดงให้เห็นว่าโก๊ะเป็นลูกชายสมใจพ่อ โดยใช้คำว่า "ลูกพ่อมันต้องอย่างนี้" คำพูดนี้ย่อมทำให้โก๊ะเกิดความภาคภูมิใจ ฉะนั้นในเหตุการณ์ต่อๆ มา ไม่ว่าพ่อจะให้โก๊ะทำงานหนักแค่ไหน โก๊ะก็เต็มใจที่จะทำเสมอ

ในเรื่อง "สมภารหาย" ผู้แต่งใช้การบรรยายและการ พรรณนาเป็นส่วนใหญ่ ผู้แต่งใช้บทสนทนาเป็นการคลาสิปของเรื่องที่ถูกไว้ให้ผู้อ่านติดตาม มาจนถึงท้ายเรื่อง ในเหตุการณ์ที่สมภารบุสย์ได้ไปเจรจากับผู้มีอิทธิพลคนหนึ่งเพื่อขอ พระพุทธรูปคืน

"ผมไม่ทราบเลข พระคุณเจ้า เขาให้ผมเป็นของขวัญขึ้นบ้านใหม่หลังนี้ แหละ ผมก็รับไว้ แต่ไม่เป็นไรหรอก ผมก็เป็นคนไทย นับถือพุทธเหมือนกัน ย่อมจะเข้าใจอยู่บ้าง เอาเถอะ ผมจะถวายปัจจัยไป เพราะผมรักพระองค์นี้เสียแล้ว"

"มันไม่ใช่อย่างนั้น นวโธม" สมภารพูดประสาพระบ้านนอก

"พระองค์นี้ไม่ชอบอยู่บ้าน ที่ไหนๆ ก็ไม่ชอบนอกจากวัดนาค"

"พระคุณเจ้ารู้กระทั่งหัวใจพระพุทธ" ท่านหัวเราะและส่ายหน้า

"บ้านอื่นกระมังที่ท่านไม่ชอบ บ้านผมก็เห็นท่านนั่งยิ้มต้อนรับ ขอให้

ลูกศิษย์ไว้บูชาสักองค์เถอะ เด็กเล็กจะได้ไหว้ได้กราบกันบ้าง"

"ฉันเห็นจะต้องหุดมากเสียแล้ว คืออย่างนี้ พระองค์นี้อาจารณ์ฉันทำนไป
ชดงค์เมืองเหนือ พบที่วัดร้างกลางป่า ได้ขอแรงชาวบ้านหามาที่แม่น้ำเตริยม
จะล่องแพมา พวกชาวบ้านก็ห้าม และเล่าให้ท่านฟังว่า พระองค์นี้เคยมีคน
เอาไปหลายราย แต่ต้องนำมาคืนเพราะมีแต่ความเดือดร้อน อยู่ไม่ปกติสุข
ท่านอาจารย์ก็จึงเลิกล้มความคิดนำกลับไปคืนวัดร้างอย่างเก่า แต่เพราะรัก
มาก อาจารย์ก็เลยนอนค้างอยู่ที่วัดร้างนั่นเอง คืนนั้น ท่านก็ฝันว่ามีคนมา
บอกอนุญาตให้นำมาบูชาได้ แต่ขอให้บูชาท่านด้วยการ "สละ" ห้ามมิให้บูชา
ด้วยวิธีจะทำให้ผู้บูชาเดือดร้อน ให้อยู่เฉพาะวัดนาคนและท่านชอปปอน ไม่
ต้องการสิ่งสวยๆ งามๆ หลวงพ่อและฉันปฏิบัติอย่างนี้มา ก็ได้รับความร่มเย็น
นี้เป็นเรื่องย่อๆ ที่ขอให้โยมรู้ ฉันเองนะ... เคยลองบูชาท่านด้วยของมีค่าแล้ว
เป็นต้องเดือดร้อนทุกที จึงไม่อยากจะให้ใครๆ ก็ไม่รู้ความจริงต้องได้รับเคราะห์
กรรมไปด้วย เรื่องมันเป็นอย่างนี้แหละโยม ไม่ใช่ฉันจะโยกโย้ พุคเข้าใจ
ยากอะไรหรอก"

"ท่านก็ ก็อสาอะไรกะโยคกลาง สมัยนี้เป็นสมัยวิทยาศาสตร์ เรื่อง
เหลวไหลอย่างนี้เขาไม่ถือเอาเป็นอารมณ์กันแล้ว เอาละ เพื่อสิ้นความ
ยุ่งยากผมให้ท่าน 4 แสน..." (แพรวเชื้อไม้, 2532 : 115-116)

บทสนทนานี้ชี้ชัดไขความลับของพระพุทธรูปที่กล่าวไว้ใน
ตอนต้น การที่ผู้แต่งไม่ได้บอกความลับของพระพุทธรูปในตอนแรก เป็นการกระตุ้นให้ผู้อ่าน
สนใจที่จะติดตามเพื่อจะได้รู้ว่าความลับนั้นเป็นอย่างไร บทสนทนานี้ระหว่างสมภารบุศย์กับผู้มี
อิทธิพล เป็นองค์ประกอบที่ตัดกันระหว่างความปรารถนาดีและความมุ่งร้ายของสมภารบุศย์
กับผลที่เกิดขึ้น คำอธิบายอย่างฮืดฮาวด้วยความเมตตาและจริงจัง กลับไร้ผล เพราะผู้มี
อิทธิพลมีความมั่งคั่ง ฉาบฉวย เล่นลิ้น และหลงว่าอำนาจเงินเป็นใหญ่ จึงพูดตัดบท
สมภารบุศย์พร้อมทั้งเสนอเงินให้อีกจำนวนมาก บทสนทนานี้ทำให้ผู้อ่านสลดใจในความพยายาม
ที่ล้มเหลวของสมภารบุศย์ แต่ความล้มเหลวนี้ได้สร้างความชื่นชมให้กับผู้อ่าน ในเมื่อท่าน
ได้ตั้งปณิธานไว้แล้วแต่ทำไม่ได้ ท่านจึงไม่ยอมกลับไปวัด เพื่อที่จะรักษาปณิธานนั้นไว้

ในเรื่อง "เกียรติกับข้าวเหนียวหม้อ" ผู้แต่งใช้บท

สนทนาระหว่างลูกศิษย์กับหลวงตา แสดงลักษณะนิสัยของหลวงตาอย่างเด่นชัดว่ามีความลึกซึ้งในการพิจารณา และมีความระมัดระวังตนเองอยู่ในพระธรรมวินัย ในเวลาเดียวกันก็ให้ผู้อ่านได้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้งสอง เห็นความเป็นกันเองของหลวงตา การแสดงออกภายนอกที่โหงวหง่างแฉ่งอารมณ์ขัน ศิลปะการใช้ถ้อยคำของหลวงตาที่สั้นกระชับ แต่ตรงจุดชัดเจน เข้าใจง่ายแต่ลุ่มลึก ในเหตุการณ์ที่ประจวบผู้เป็นลูกศิษย์ได้นำปัญหาครอบครัวมาปรึกษา

"หลวงตาครับ ผมนำข้าวเหนียวหม้อครับ?" ประจวบถามเมื่อเล่าเรื่องจบ

"เดี๋ยวนี้แกยังคิดฆ่าเมียแกอยู่อีกหรือเปล่าล่ะ?" หลวงตากลืนน้ำขม

"มีบางขณะครับ หมู่ไหนถูกเพื่อนมันเขี่ยหนักๆ แล้วก็อดคิดสลดเลิกเกี่ยวข้องกับนัยนาไม่ได้ มันมีตมหมดประจวบคิด บางทีก็คิดแผนอุบายว่า จะฆ่าเอาดีๆ แต่ไม่รู้เป็นยังไงทำไมลงสัดที่ ที่ผมเผ่นลงมากกรุงเทพฯ นี่ก็ด้วยกลัวใจเต็มๆ...หลวงตาช่วยแนะผมทีครับ ผมจะทำอย่างไรกับเมียคนนี้ได้"

"บ๊ยะ มึงนี่มึง บุตรสาวกะถูกเขยกะเข้างั้นแหละ มาหาหรือเรื่องเมียกะคนไม่เคย..."

"แต่ผมก็เชื่อว่าหลวงตาลงจะคิดได้ถูกต้องกว่าผม เหมือนคนคู่มึงมักจะเห็นช่องเห็นจังหวะใช้หมัดเด็ดได้ดีกว่าผู้ต่อเอง ...งั้นไปไหม?"

"แหม ไอ้มึงนี่ช่างเปรียบ..." หลวงตาวางแก้วน้ำที่จ้องหน้ามัน... เอาอย่างงี้สิ เอ็งนี่ทำให้เห็นชัดลงไปว่า ชีวิตเอ็งที่เป็นอยู่ได้นั้นอาศัยอะไรกันแน่ อาศัยเสียงวิพากษ์วิจารณ์ของสังคมภายนอกหรือว่าข้าวเหนียวหม้อ ถ้าอิงเห็นว่าชีวิตเอ็งขึ้นอยู่กับการสังคมเอ็งก็สลดทั้งเมีย"

"สังคมมันจะเอื้อประโยชน์อะไรกะเราครับหลวงตา มันก็ตีแต่รุมกันนินทา เวลาเราจะอดตายจริงจังไม่เห็นไอ้ปากหมาที่ไหนมันจะมายื่นมือมาโยนให้ แม้กระทั่งข้าวบุดสักก้อนก็ไม่มี..."

"มึงคิดได้ยังงี้แล้ว เรื่องอะไรจะต้องมาปรึกษาเรื่องนี้ให้กูเสียพระ"

"ก็ไม่เห็นว่าคุณจะทำให้หลวงตาต้องเสียหายตรงไหน? ..."

"ทำไมจะไม่เสียวะ เรื่องหัวเรื่องเมื่อนั้นมันเป็นของแสดงของภิกษุณะวิชัย
ไอ้ช่องทางที่กุ้อซากจะแนะนำก็มีอยู่หรือ แต่มันจะเข้าข่ายสิ่งผิดศีลหรือไม่
ก็ไม่รู้ หมู่นี้ไม่ค่อยได้เปิดตำราวินัยเลย"

"ผมยังจำได้ว่า ในกรณีอย่างผมนี่มันเข้าข่ายใกล้เคียงไม่ใช่ชักรื้อ อยู่ใน
ในข่ายที่จะต้องปฏิบัติด้วยความเมตตากรุณา ทำนะว่าไม่เป็นอาบัติ..."

"เออซ้าก็แ่วๆ อย่างนั้นแหละวะ แต่ไม่แน่ใจ ก็อดหวาดเสียวไม่ได้
อาบัติตัวนั้นนี่ของเสียด้วย"

"นึกว่าส่งสารผมเกาะกลางตา ผมกลัวจะบ้าตายอยู่แล้ว..."

"ซ้าฟังเรื่องของเอ็งแล้ว ถ้าข้อเท็จจริงมีอยู่ตรงตามที่เอ็งเล่า เอ็งไม่
มาต่อแหงละซ้า ซ้าก็ว่าเอ็งจะต้องรับอุปการะเลี้ยงดูเมียคนนี้... มีเหตุผล
หลายอย่าง ประการแรกเอ็งตั้งตัวได้หมดหนี้หมดสินก็เพราะหล่อน ข้อนี้
สำคัญมาก ถ้าเอ็งทำลายหล่อนก็เท่ากับทำลายหลักประกันของคนดี มีความ
กตัญญูใจละ ข้อสองหน้าที่แม่บ้านแม่เรือน เอ็งก็พิสูจน์พบแล้วว่าหล่อนไม่
บกพร่อง... สาม หล่อนมีความรักเอ็ง และเอ็งก็รักหล่อน... สี่ หล่อนมี
ความสงบเสงี่ยมเจียมตัวดีมาก เพราะความผิดพลาดอันเป็นแมลงกินนั้นแหละ
จะทำให้หล่อนพยายามที่จะไม่หลังอีก มันใจได้ว่าหล่อนจะไม่ไม่ซ้า เพียงแต่
เอ็งแสดงความรักเอื้อใจให้หล่อนอบอุ่นสักหน่อยเท่านั้น และ ห้า...อะไรหว่า?"

"ไม่ต้องนับเป็นข้อก็ได้... หลวงตา ผมอยากจะได้ความคิดไม่ต้องการ
จะจำ..."

"ข้อคิดยังมีมาก เหตุผลที่จะมาลบล้างก็มีเยอะ เพียงแต่เอ็งสลัดความ
ข้องใจจากซ้าปากเพื่อนฝูงที่เอ็งเรียกว่าสังคย สังคมอะไรนั่นเสียได้แล้ว ก็
จะทำให้เอ็งรักเมียเอ็งได้สนิทหัวใจขึ้น แต่เอ็งไม่พยายามสลัดทิ้ง ที่เอ็ง
ก็รู้อยู่ ไอ้สังคยบ้ายอกที่เอ็งแคร์นักหนา หวันไหวอยู่ตลอดเวลาเนี่ยมันไม่เคย
มีส่วนประกอบทุกข้อประกอบสุขด้วยอย่างจริงจังอะไรเลย มันมีความหมาย
ในทางที่จะทำลายให้ร้ายจนมากกว่า... การร่วมชีวิตครอบครัวนั้นเราต้อง
อาศัยคุณสมบัติที่จะช่วยค้ำจุนของคนร่วมชีวิตกันจริงๆ ไม่ใช่ความคิดเห็นของ

สังคมซึ่งเป็นเรื่องกฎ เรื่องเกียรติและห่างไกลตัว ทั้งไม่ยอมมาร่วมรับผิดชอบกับเราด้วย ฉะนั้นเราจึงควรพิจารณาให้เห็นถึงคุณสมบัติข้อนี้ให้กระจ่าง เพื่อจะได้เปิดความกังวลอันเกิดจากการซุบซิบนิทาเสียดได้ อีกอย่างหนึ่ง ข้าก็เห็นว่าจะเป็นบุญคุณอันยิ่งใหญ่ หากเอ็งจะอุ้มชู้ปลากะเม็นคนนี้ตลอดไป"

"เป็นบุญยังงัยครับ มีเมียกะหรือ?"

"กูขอเสียดก็ได้ไหมวะ? ไอ้คำพูดอุบายว่าวิญไรคำนี้"

"เอา หลวงตาขอผมก็จะถวาย... ว่าแต่เป็นบุญคุณยังงัยครับ...?"

"บุญคุณที่เอ็งได้ช่วยชีวิตผู้หญิงคนหนึ่ง ที่บาปกรรมชัลดโยนหล่นลงไปในวิถีที่เศร้าหมอง หล่อนต้องการที่จะยกตัวขึ้นมาจากหลุมหล่มอันโสมมอดสู่นั้น แต่หล่อนก็ทำไม่ได้ เพราะไม่มีคนประคองช่วยเหลือ ด้วยใครๆ ก็พากันรังเกียจหล่อนหมด ซึ่งแท้จริงแล้วหล่อนไม่สมควรที่จะเป็นอย่างนั้น เอ็งก็รู้อยู่ตลอดเวลา ว่าความไม่ฝันของหล่อนที่จะเป็นคนดีกะเขาเนี่ย มันมืออยู่ในหัวอกหัวใจหล่อนตลอดมา หล่อนไม่ได้ชั่วโดยสมัครหรือสันดาน จึงนับว่าหล่อนเป็นผู้ควรที่จะช่วยเหลือ หากเอ็งอุปการะหล่อนด้วยเมตตารักใคร่ จริงๆ แล้วก็เท่ากับพองยกให้หล่อนขึ้นพ้นจากขุมทรก อย่างนี้เอ็งยังไม่เห็นทางเป็นกุศลหรือ? เอ็งมีว่ะจะไปมุ่งเอาบุญกับพระอรหันต์ที่ไหนวะ ในเมื่อบุญกะเมียดกุศลในมุ้งกลับไม่สนใจ เฝ้าแต่รู้สึกถึงเกียจตุกกุหมื่น เอาคนอื่นที่ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียด้วยมาเป็นอารมณ์"

"เออ บุญของหลวงตานี้มีแปลกๆ นะ บุญกะเมียด กุศลในมุ้ง"

"ก็มันไม่จริงหรือวะ ที่กะคนที่ร่วมสุขร่วมทุกข์ นอนเคียงกันอยู่ทุกคืน กลับไม่สนใจจะเอื้อเพื่อเกื้อกูล ดันไปไม่ฝันถึงผู้วิเศษที่ไหนก็ไม่รู้ บุญอะไรวะ? มันจะดีไปกว่าบุญช่วยคนให้เป็นคน ช่วยคนอ่อนแอให้เข้มแข็ง ช่วยคนพลาดให้กลับเนื้อกลับตัว และช่วยแล้วก็ไม่ได้ไปไหนมานอนให้มึงกอดอยู่ทุกคืน..."

"แน่ะ ฟังเข้าซี เป็นพระเป็นเจ้า พุทธจาไม่ระรังเกินขอบเขตอาบัตินะครับ"

"ช่างกูเถอะ ถึงกูจะอาบัติเพราะพุดให้มึงกลับตัวกลับใจ เลิกคำวิจริต คิดชั่วได้กุกก็ยอม กูเคยปล่อฮืให้อาบัติมันเล่นงานเอ็งอย่างไม่เป็นเรื่องเป็นราว"

เสียก็เยอะแยะ ทำไมกะการจะช้ำยให้มันคิดอย่างผู้อย่างคนกะเขาบ้าง กูจะยอมเป็นอนาถิไม่ได้"

"ผมรู้ใจหลวงตาดีว่าเมตตาสงสารผม แต่ผมก็ยอมรับไม่สนิท มันอดที่จะคิดว่านิชนาเป็นกะหรีไม่ได้..."

"เอาอีกแล้ว เตี่ยากูเตะมึงจนได้"

"ไอ้ะ ผมขอโทษครับ ขอโทษ"

"ใครวะไม่เคยผิดพลาดเสียหายมาก่อน มันมีทุกหนทุกแห่งแหละวะ แต่ก็ขอให้มันเป็นเรื่องที่ผ่านมาไป เป็นความหลังไป ขณะที่อยู่ด้วยกัน อ้อ่าเป็นอย่างนั้นอีกก็ใช้ได้ ข้อสำคัญให้ช่วยกันลบล้างความหลังด้วยความดีและพษายามลืม อ้อ่าเห็นชุกมันขึ้นมา มุ่งหน้าช่วยกันทำแต่ความดีไม่ช้าไม่นานคนก็ลืมไปเอง มันเนินทากอยู่ไม่นานหรอก มันเมื่อยปาก มันก็หลุดไปเอง เอ็งจงถอนใจจากคนอื่นเสีย หันมาสนใจตัวเองให้มาก พษายามฝึกตัวให้นึกคิดอย่างมีเหตุผล สลัดความพะวงกังวลต่อเสียงสังคมเสีย หันมาอยู่กับความจริง และอุ้มชูอุปถัมภ์กันไปด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ทำได้อย่างนี้แหละวะ พระจะคุ้มครองเอง..." (แพร่เชื้อไม้, 2532 : 168-172)

บทสนทนานี้เป็นบทสนทนาที่ค่อนข้างยาว เป็นการ

ปูจาววิชีชนาวิเคราะห์ประเด็นปัญหาจนแจ่มแจ้ง

ตอนแรกเมื่อประจบแล้วเรื่องจบ หลวงตาไม่ได้ล่าถอแต่ถามสั้นๆ เรียบๆ ว่า "เตี่ยานี้แกยังคิดจะฆ่าเมียแกอยู่อีกหรือเปล่า" คำถามนี้แสดงความเยือกเย็น สุขุมของหลวงตา ที่ทำให้คนที่หลงผิดคิดชั่วร้ายอย่างประจบกล้าที่จะเข้าไปคุยด้วย แสดงให้เห็นว่าหลวงตาได้พษายามเข้าใจสภาพทางจิตของคนที่มาหา บทสนทนาในตอนต่อมา หลวงตายังไม่รีบร้อนที่จะแก้ไข้ปัญหา แต่ได้ทิ้งเวลาและทดสอบว่าลูกศิษย์ที่มาหาต้องการให้แก้ไข้ปัญหาให้มากน้อยแค่ไหน เมื่อหลวงตาทราบว่าลูกศิษย์ต้องการให้ช่วยเหลือจริงๆ หลวงตาก็แนะนำโดยการเสนอข้อแนะนำเป็นทางเลือก 2 ทาง โดยให้ลูกศิษย์ได้ไตร่ตรองว่าสิ่งไหนสำคัญกว่ากัน โดยการตั้งคำถาม ชักใช้ไล่เสียงจนลูกศิษย์ได้คิดและหลวงตาได้ยกเหตุผลว่าหนทางไหนเหมาะสมกว่ากัน หลวงตาใช้คำว่า "ช้ำยกันหม้อ" เป็นความเปรียบที่คมคาย

หมายถึง เมฆ คือผู้มีความสำคัญและมีคุณค่าต่อชีวิต แม้ดูเหมือนจะไม่มีราคาค่างวด ความเปรียบนี้สอดคล้องกับชื่อเรื่องว่า "เกียรติกับข้าวเหนียนหม้อ" "เกียรติก" นั้น หมายถึง การยกย่องจากสังคม ผู้แต่งยังได้ใช้คำที่ค่อนข้างจะแปลกกว่าคนทั่วไปให้ถูกคิด ว่า "บุญกะเมฆ กุศลในเมฆ" แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งมีทัศนคติที่ลึกซึ้งว่าในชีวิตจริงของคนเรา ถ้าเราไม่ช่วยเหลือคนที่อยู่ใกล้ตัวแล้วจะเกิดสุขได้อย่างไร การทำบุญกุศลที่แท้จริงไม่ใช่ การเลือกทำกับผู้มีพิเศษเท่านั้น และไม่ใช้สิ่งฉาบฉวย ซึ่งเป็นทัศนคติที่เป็นประโยชน์และเป็น ความจริงอยู่เสมอ ผู้แต่งได้ใช้คำที่ทำให้เห็นภาพ นำสิ่งที่เป็นนามธรรมมาพูดอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นความคมคายที่น่าสนใจ

กล่าวโดยสรุป บทสนทนา ใน รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา เป็นบทสนทนาสั้นๆ ที่ทำให้ผู้อ่านเห็นความแตกต่างของตัวละครที่มีความลึกซึ้งในการเข้าใจ ต่อชีวิตต่างกัน (ขวิญใจหลวงตา) เห็นความมีชีวิต ความมีสีสันของตัวละครที่ไม่ได้ต่างกับ บุคคลในลักษณะการแสดงออก แต่มีความลึกซึ้งมากกว่าคนทั่วไป (ญาติ) เห็นวิถีการใช้ ถ้อยคำที่ทำให้เกิดความภาคภูมิใจ ในวิถีการสอนลูก (มดกีนปลา) นอกจากนี้ผู้แต่งได้ใช้ บทสนทนาที่ทำให้ผู้อ่านมีอารมณ์ร่วม มีความเห็นอกเห็นใจตัวละครและเกิดความชื่นชม (สมภารหาย) เป็นบทสนทนาที่ทำให้ตัวละครมีชีวิต แทนที่จะสั่งสอนตรงๆ อย่างน่าเบื่อหน่าย โดยเอาหลักธรรมไปยึดเหยียดให้ แต่จะใช้วิถีการสอนในลักษณะการตั้งคำถาม ทักใช้ไฉ่เสียง จนได้คิด (เกียรติกับข้าวเหนียนหม้อ) บทสนทนาใน รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา เป็นบทสนทนา ที่สร้างพลังทางวรรณศิลป์ ทำให้ผู้อ่านได้รู้ว่า พระภิกษุไม่ใช่หุ่นของผู้แต่ง แต่เป็นตัวละครที่ มีชีวิต มีสีสัน

1.2 บทประพันธ์ที่มุ่งเน้นการเสนอความคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อชี้ข้อบกพร่องของ พระภิกษุและวัด

1.2.1 ๙

เรื่อง ๙ เป็นนวนิยายเรื่องเดียวของงานที่ศึกษาในชุดนี้ที่ได้แสดง พฤติกรรมอันน่าตะหนกของพระภิกษุ ซึ่งไม่มีใครเคยหยิบยกขึ้นมาก่อนอย่างรุนแรงเท่า ผู้วิจัย ได้วิเคราะห์กลวิธีการแต่ง ดังนี้

1.2.1.1 การบรรยายและการพรรณนา

ใน ๙ ผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนามอบความรู้สึกและภูมิหลังของตัวละครสำคัญๆ ในเรื่องได้เป็นอย่างดี เช่น ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายและการพรรณนา แสดงการรำพึงในใจของหลวงพ่อบุณเพื่อบอกภูมิหลังและความรู้สึกในคืนก่อนที่จะไปรับตำแหน่งเจ้าอาวาสโลกพระนาง ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมในช่วงต่อๆ มา

...ความอึดเฒ่าภูมิยังค้ำอยู่ในอก อายุแค่สามสิบก็ได้เป็นถึงเจ้าอาวาสแล้ว เป็นเจ้าอาวาสที่หนุ่มที่สุดในจังหวัด ชีวิตเมื่อถึงคราจะรุ่งโรจน์ก็แทบจะปรับใจรับไว้ไม่ทัน... ท่านหลับตาแล้วนึกถึงชีวิตในหนหลัง หลังจากโยมแม่เลิกกับโยมพ่อและมีสามีใหม่ ตัวเองก็ไปอยู่กับโยมแม่ แต่ความคับแค้นและน้อยใจที่โยมแม่ไม่ค่อยเอาใจใส่ ช้ำยังโธ่ลูกใหม่ทำให้ท่านตัดสินใจไปอยู่วัด โยมแม่ตามหาจริงๆ อยู่ แต่พอรู้ว่าอาศัยวัดท่านกลับถือโอกาสฝากฝังท่านกับเจ้าอาวาสแล้วก็กลับไป ท่านเจ้าอาวาสเลยจับบวชเณร ตั้งแต่นั้นท่านได้ศึกษาเล่าเรียนกับท่านเจ้าอาวาสเรื่อยมาจนอายุครบยี่สิบจึงบวชพระ... ท่านเจ้าอาวาสช่วยสอนช่วยแนะนำจนได้มหาเปรียญสี่ เมื่ออายุยี่สิบห้าเท่านั้น (วิมล ไทรมินทรว, 2533 : 17)

ผู้แต่งได้บรรยายถึงภูมิหลังของหลวงพ่อเนียงว่า เป็นชีวิตที่ขาดความอบอุ่นมาตั้งแต่เด็ก ตั้งแต่นั้นจึงได้เรียนรู้การพึ่งตนเองได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนจนประสบความสำเร็จได้มีโอกาสเป็นถึงเจ้าอาวาสวัดโลกพระนางตั้งแต่อายุยังน้อย แต่เมื่อไปถึงวัดโลกพระนาง หลวงพ่อเนียงรู้สึกหดหู่ ที่เห็นวัดเก่าแก่ทรุดโทรม และยังได้ตั้งปณิธานว่า "ขอเวลาไม่เกินห้าปี วัดนี้จะไม่แพ้วัดที่อำเภอ ฉะนั้นจะสร้างมันให้เป็นวิมานน้อยๆ ให้ได้" (เรื่องเดิม : 38) การบรรยายบอกภูมิหลังชวนให้ผู้อ่านคิดว่าตัวละครนี้น่าจะมีพฤติกรรมและลักษณะนิสัยที่มีความสำคัญกับแก่นเรื่อง คำว่า "วิมานน้อยๆ" ทำให้ผู้อ่านสะกิดใจว่าหลวงพ่อเนียงคงจะมีความลุ่มหลงในโลกีย์สุข แทนที่จะมุ่งปฏิบัติธรรม ความทะเยอทะยานของพระภิกษุรูปนี้จึงน่าจะเป็นไปในทางโลกและวัดมากกว่าในทางธรรม

ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายสั้นๆ ที่กระชับได้ใจความ บอกความรู้สึกภายในของตัวละครที่ตัวละครอื่นไม่รู้ให้ผู้อ่านรู้ เช่น ในตอนท้ายของเหตุการณ์ที่พระประธานในศาลาการเปรียญถูกลอบตัดเศียร แล้วหลวงพ่อเนียงเรียกขลุ่ยซึ่งเพิ่งฟื้นโทษมาถาม "ท่านเจ้าอาวาสมองผู้คนที่ซุ่มซิบนิทนาบว่าขลุ่ยเป็นผู้ตัดเศียรพระแล้วก็นึกกระหือ้มการเรียกขลุ่ยขึ้นมาสอบถามนับว่าเป็นแผนหาแพะรับบาปที่ดีเยี่ยมเกินคาด" (วิมล ไทรนันทน์, 2533 : 99) การบรรยายนี้ผู้แต่งไม่ได้บอกตรงๆ ว่าใครกันแน่ที่เป็นผู้ตัดเศียรพระ แต่ผู้อ่านจะตีความได้ว่า หลวงพ่อเนียงน่าจะรู้ว่าใครเป็นผู้ที่มาตัดเศียรพระไปขาย เพราะผู้แต่งได้ใช้คำว่า "แพะรับบาป" การบรรยายนี้ทำให้ผู้อ่านนึกโงงไปยังคำบรรยายพฤติกรรมผิดปกติของหลวงพ่อเนียงก่อนหน้านี้ที่มักหายตัวไปจากวัดว่า

...ท่านยังไปๆ มาๆ ที่วัดในอำเภอเสมอ บางครั้งก็จำวัดเสียคืนหนึ่ง ท่านบอกกับชาวบ้านที่ถามว่า "หลวงพ่อหายไปในมา" ด้วยอาการยิ้มแย้มแจ่มใสว่า "วัดที่อำเภอโน้นแหละโยม จากมาก็อดคิดถึงท่านพระครูกับมิตรไม่ได้เลยต้องไปเยี่ยมเยียนกันบ้าง อีกอย่างก็ไปขอคำแนะนำจากท่านพระครูเกี่ยวกับการบูรณะวัดของเรา" (เรื่องเดิม : 95)

คำบรรยายนี้ทำให้ผู้อ่านคิดต่อได้ว่า หลวงพ่อเนียงน่าจะเป็นผู้ที่มาตัดเศียรพระพุทธรูปแล้วนำเศียรไปขายเมื่อคืนก่อนหน้าที่จะมีผู้มาพบว่ามีพระพุทธรูปถูกตัดเศียรเสียแล้ว

ผู้แต่งยังได้ใช้การบรรยายเพื่อบอกบุคลิกลักษณะของ
ตัวละครตัวอื่นๆ เช่น หลวงตาเต้ ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายว่า

หลวงตาเต้ ออกมานอกประตู แล้วหับบานประตูไว้อย่างเดิม รูปร่างพอม
แห้ง ผิวเหลืองซีด และตกกระเป็นสะเก็ดขาวๆ หลังงอ ศีรษะเกิกถึงกลาง
กระโหลก ผมเกรียนๆ หงอกหมดหัวแล้ว ใบหน้าตอพอม ดวงตาโหลลึก
จนเห็นขอบกระบอกตา (เรื่องเดิม : 27)

การบรรยายนี้ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพของหลวงตาเต้ที่
ชรามากจนดูน่าเกลียด และผู้แต่งยังได้ใช้การบรรยายถึงพฤติกรรมของหลวงตาเต้ที่สนใจ
เวทมนต์คาถา มีชื่อเสียงในทางให้เข้าเครื่องรางของขลัง และพิษงู จนทำให้ผู้อ่านคิดว่า
หลวงตาเต้ น่าจะมีเงินเก็บมาก

ทุกวันนี้จะมีคนมาขอเช่าปลัดขิกของหลวงตาเต้ไม่ได้ขาด หลวงตาเต้
ไม่กะเกณฑ์ค่าเช่า มากบ้างน้อยบ้างตามแต่ศรัทธา บางคนให้ยี่สิบบางคนให้
ห้าสิบ คนที่มาไกลจากในเมืองหรือจังหวัดข้างเคียงจะ "ทำบุญ" มากหน่อย
บางคนเป็นร้อย โดยเฉพาะปลัดขิกประเภทคงกระพันนั้นบางคนให้ถึงสองร้อย
พวกนี้จะมากันเป็นคันรถ บางคนเช่าขิกกันเขี้ยวกันงา บางคนเช่าขิกกันลูกปืน
กันมัด ซึ่งหลวงตาเต้มีไว้บริการพร้อมสรรพ (วิมล ไทรนันทน์, 2533 :
101)

ข้อความนี้แสดงความลุ่มหลงงมงายของชาวบ้าน การใช้
คำว่า "เช่า" และ "ทำบุญ" กับเครื่องรางของขลัง และปลัดขิก ทำให้เห็นว่าชาวบ้าน
มองสิ่งเหล่านี้เทียบเท่าพระพุทธรูป ในเวลาเดียวกัน คำว่า "บริการ" ก็แสดงถึงกิจการ
ของพระภิกษุรูปนี้ที่เป็นการค้ามากกว่าการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและจริยธรรม

ผู้แต่งยังใช้บทบรรยายแสดงสภาพสังคมที่เสื่อมลงด้วย
อำนาจเงินและความโลภ ซึ่งในที่สุดก็จะย้อนกลับมาทำร้ายผู้ที่ เป็นปัจจัยหนึ่งของความเสื่อมนี้
ดังที่ บรรยายความรู้สึกของหลวงตาเต้ เมื่อรู้ว่ามีคนร้ายมาลอบตัดเศียรพระพุทธรูปใน
ศาลาการเปรียญ

หลวงตาเต๋นั้นแต่ไหนแต่ไรไม่เคยทุกข์ร้อนเรื่องเงินของตนเอง แต่ตั้งแต่วันที่พระพุทธรูปถูกตัดเศียรไปแล้วแกหวั่นใจไม่น้อย เกรงว่าวันหนึ่งคนร้ายมันจะมาตัดเศียรแกเข้า แกจึงซ่อนเงินไว้เสียมิดชิด ใครงามว่ามีเงินเก็บมากไหม แกจะบอกว่านิดหน่อย เพราะญาติโยมทำบุญกันคนละนิดคนละหน่อยเท่านั้น แกเองก็ต้องกินต้องใช้ จึงมีเงินเหลือไม่มากนัก (เรื่องเดิมหน้าเดียวกัน)

การใช้คำว่า "ตัดเศียร" กับพระพุทธรูปและหลวงตาเต๋นี้สำคัญว่า เพราะคนเกิดความโศกและพระก็ได้มีส่วนช่วยให้คนมาเฝ้า ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธรูปยังถูกตัดเศียรอีกไม่นานพระภิกษุก็จะถูกตัดศีรษะเช่นกัน เป็นความจริงของผู้แต่งที่จะบอกว่า เมื่อพระพุทธรูปมีอันตราย พระภิกษุก็มีอันตรายได้เช่นกัน และสาเหตุก็มาจากพระที่มีพฤติกรรมไม่เหมาะสมได้ช่วยให้คนเกิดกิเลส

พฤติกรรมของหลวงตาเต๋ มีความลึกลับในทุกด้าน แม้แต่เหตุผลที่แท้จริงของการสั่งสมเงินทองก็ไม่ปรากฏชัด เพราะไม่ได้ช่วยเหลือเจือจานใคร และยังไม่ได้บำรุงความสุขแก่ตนเองด้วย เมื่อหลวงพ่อบุญได้มาพูดชักชวนให้หลวงตาเต๋นำเงินที่เก็บไว้มาก่อสร้างวัดเพื่อสร้างกุฏิใหม่บ้าง หลวงตาเต๋ก็ปฏิเสธว่าไม่มี ผู้แต่งจึงได้บรรยายต่อท้ายจากเหตุการณ์นี้ว่า

เจ้าอาวาสไม่รู้จะพูดอะไร ได้แต่ลงหน้าแกจะเก็บเงินไว้ทำไม ทั้งที่ตัวเองไม่จำเป็นต้องกินต้องใช้ ข้าลูกหลานญาติมิตรก็ไม่มี

หลวงตาเต๋ยังคงเก็บเงินต่อไปวันแล้ววันเล่า โดยไม่ให้กระเซ็นแม้แต่สตางค์เดียว (วิมล ไทรนิมิต, 2533 : 103)

คำบรรยายนี้ทำให้ผู้อ่านขบคิดได้ว่า ในที่สุดแล้วหลวงตาเต๋ก็เป็นความวิปริตอย่างหนึ่งในสถาบันพุทธศาสนา ซึ่งดูเหมือนว่าพฤติกรรมไม่เลวร้าย แต่ในลึกๆ แล้ว ก็ส่งผลได้รุนแรง

ผู้แต่งได้ใช้การบรรยาย เพื่อบอกความรู้สึกของตัวละครตัวอื่น เช่น กำนันฤทธิ์ ดีใจที่ได้หลวงพ่อบุญเป็นฝ่ายเดียวกับเขาที่ไม่ค่อยชอบสีฝุ่น และกำนันจะหาผลประโยชน์ร่วมกับหลวงพ่อบุญว่า

ก่ามันลอบขโมยในหน้าอย่างภูมิใจในวันนั้นฉวยโอกาสเสนอให้ท่านเจ้าอาวาส
 เรียกยี่สู้ขึ้นมาตาม นอกจากจะทำให้ชาวบ้านเข้าใจว่า เป็นการกระทำ
 ของยี่สู้แล้ว เขายังได้หลวงพ่อเนียนมาเป็นฝ่ายเดียวกับเขา แต่สิ่งเดียวที่
 เขาคิดไม่ออกก็คือ ใครคือผู้ตัดเศียรพระประธานในศาลาการเปรียญ แต่จะ
 เป็นใครก็ช่าง สิ่งที่เขาต้องทำก็คือ ฉกฉวยโอกาสจากอาณาบารมีของ
 หลวงพ่อเนียนให้มากที่สุด (เรื่องเดิม : 134-135)

เห็นได้ว่านอกจากผู้แต่งมักใช้การบรรยายและการพรรณนา
 เพื่อบอกพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละครแล้ว ยังได้ใช้การบรรยายความคิดของตัวละคร
 สำคัญทั้งตัวเอกและฝ่ายปฏิปักษ์อย่างทั่วถึง เป็นการให้มุมมอง (point of view) ของ
 เรื่องที่ผู้อ่านรู้ความคิดของตัวละครอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งเรียกว่า ทักษะแบบไว้ขอบเขต
 อย่างไม่จำกัดในเหตุการณ์ที่น่าตระหนก ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายอภิปรัชญาภายนอกเท่านั้น
 ส่วนความรู้สึกของตัวละครและเหตุผลที่ตัดสินใจกระทำไม่ได้แสดงไว้ ดังเช่น ผู้แต่งได้
 บรรยายพฤติกรรมของหลวงพ่อเนียนที่ฆ่าหลวงตาแต่อย่างเลือดเย็นในเช้าวันรุ่งขึ้นต่อจากคืนที่
 หลวงตาเต้ได้บังเอิญเปิดประตูพบความวิปริตทางเพศของตนกับพระจันทร์ว่า

เพชรออกไปแล้ว ท่านเจ้าอาวาสมองผ่านหน้าต่างไปยังกุฏิของหลวงตาเต้
 ด้วยประกายฉาววาวลึกลับ จนกระทั่งหลวงตาเต้อุ้มบาตรลงบันไดลับมุกุฏิไป
 ท่านเจ้าอาวาสมาที่กุฏิพระจันทร์ ลองเรียวเพราะคิดว่าพระจันทร์ไม่กล้า
 ออกบิณฑบาต แต่ไม่มีเสียงตอบ มองเห็นกุญแจห้องปิดสนิทจึงเดินเลยไปที่กุฏิ
 หลวงตาเต้ ท่านใช้กุญแจสำรองไขแม่กุญแจออก เปิดประตูเข้าไปในกุฏิ
 มองหาขวดใส่ที่เคสถามหลวงตาเต้คราวนี้เป็นอะไร พบแล้วท่านก็หยิบ
 ขึ้นมาหมุนฝาเกลียว เปิดฝाप้าน้ำชาออกแล้วเปิดฝากระเบียง ไขร้อน
 ระเหยจนท่านเจ้าอาวาสเทเกล็ดสีเหลืองใส่กาน้ำชา แล้วปิดไฟอยู่ในสภาพ
 เดิม (วิมล ไทรนิ่มนวล, 2533 : 189)

การไม่แสดงกระบวนการตัดสินใจก่อนลงมือกระทำ น่า
 จะแสดงว่าหลวงพ่อเนียนเป็นบุคคลที่ไม่มีภาระเตือนตัวเอง เมื่อมีอารมณ์โกรธแค้นก็กระทำ
 อย่างเฉียบขาดไม่ลังเล อีกทั้งผู้แต่งไม่ได้แสดงความซับซ้อนและความขัดแย้งภายในใจของ

หลวงพ่อบุญมา ก่อน ตั้งมั่นผู้่านจึงเห็นพฤติกรรมภายนอกมากกว่าความรู้สึภายในของ
ตัวละคร และลงความเห็นว่าเป็นความวิปริตโดยที่ไม่เกิดความเห็นอกเห็นใจ

ผู้แต่งได้บรรยายแสดงให้เห็นถึงความเหี้ยมโหดของ
หลวงพ่อบุญมาที่สามารถฆ่าพระด้วยก้นได้อ่างเลือดเย็น ทั้งๆ ที่ยังเป็นสมณะ ผู้แต่งได้
บรรยายถึงพฤติกรรมที่น่าสลดใจต่อไปอีกว่า หลังจากที่ฆ่าหลวงตาได้แล้ว หลวงพ่อบุญมายัง
แสวงหาผลประโยชน์จากศพของหลวงตาได้อีกด้วยแผนการอันชาญฉลาด ดังที่ผู้แต่งได้
บรรยายว่า

ท่านเจ้าอาวาสเปิดประตูกุฏิเข้าไป เห็นร่างหลวงตาเตนอนนิ่งท่านเข้าไป
จับตัวดูก็รู้ว่าท่านนั้นสิ้นลมหายใจแล้ว ท่านหยิบหลอดฉีดยากับขวดยาขึ้นมาดูดยา
จนหมดขวดแล้วฉีดเข้าสู่ศพ เก็บเครื่องมือใส่ย่ามแล้วท่านก็ออกมาขึ้นเรือเล็กกวัด
"ไปเรียกทุกคนมาซิ หลวงตาเตนตายเสียแล้ว" (เรื่องเดิม : 191)

การบรรยายนี้ผู้อ่านย่อมตีความได้ว่า ชาติหลวงพ่อบุญมา
นำมาฉีดยาฉีดยา ฉะนั้นจะเป็นสาเหตุที่ทำให้ศพไม่เน่าเปื่อย พฤติกรรมนี้กระตุ้นให้ผู้อ่านคิดต่อไปว่า
หลวงพ่อบุญมาฉีดยาศพทำไม ต้องการอะไรจากศพ ซึ่งในเหตุการณ์ต่อมา ผู้แต่งก็ได้เฉลย
ความสงสัยของผู้อ่านว่า หลวงพ่อบุญมาต้องการสร้างสถานการณั้ว่า หลวงตาเตนเป็นพระที่
อยู่ขงคงกระพัน มรณภาพไปแล้วศพยังไม่เน่าเปื่อย การสร้างสถานการณั้เช่นนี้ ส่งผลให้
หลวงพ่อบุญมาได้ลาภสักการะมากมาย ทั้งการเป็นเจ้าภาพงานศพ ค่าดอกไม้ธูปเทียนที่
ชาวบ้านมาสักการะ และลาภสักการะก้อนใหญ่ที่หลวงพ่อบุญมาได้รับคือ การเข้าพระผงของ
หลวงตาเตน ดังบทบรรยายว่า

ถึงวันทำพิธีพุทธาภิเษกผู้คนที่แห่กันมามีค้ำฟ้ามีดิน เพื่อจะมาชมพิธีอัน
มหัศจรรย์ตามที่หนังสือพิมพ์ได้ลงข่าวว่า หลวงพ่อบุญมาวัดโลกพระนางได้
เชิญอาจารย์ชื่อดังจากทุกภาคของประเทศไทย มาทำพิธีพุทธาภิเษกผง
หลวงพ่อบุญมาถึงเก้าคณะ และจะนั่งปรกถึงเก้าครั้งโดยไม่มีซ้ำกัน ในงานนี้ทาง
วัดได้เปิดให้ผู้มีจิตศรัทธาได้เข้าผงหลวงพ่อบุญมาไปบูชาองค์ละ 500 บาทถ้วน
ปรากฏว่าผงหลวงพ่อบุญมาครั้งแรกจำนวนหนึ่งหมื่นไม่พอแก่ญาติโยม ทางวัด
จึงต้องทำรุ่นที่สองขึ้นอีกสองหมื่นองค์

ประชาชนยังหลากไหลมาเหมือนน้ำป่า

มานมัสการหลวงพ่อกินคน

มาเข้าพระผงหลวงพ่อเต้

มานมัสการหลวงพ่อเนียน

เพื่อขึ้นสมบารมี

เพื่อรับการประพรมน้ำมนต์

เพื่อรับการเจิมหน้าผาก

เพื่อรับการทักทาย

"โสม เป็นผู้ที่มีลักษณะดี

มีใจอันเปี่ยมกุศล

ชาติก่อนสร้างบุญไว้ดี

ทำชาตินี้ไว้เพื่อชาติหน้า"

มาเพื่อซื้อบุญกุศล

ซื้อสิริมงคลไว้บ้าน

ด้วยเหตุนี้ตัวเลขในบัญชีเงินฝากของท่านเจ้าอาวาสจึงเพิ่มพูนขึ้น

อย่างรวดเร็ว ... (วิมล ไทรนันทกุล, 2533 : 209-210)

ผู้แต่งใช้กลวิธีการย่อหน้าที่มีการเขียนข้อความสั้นๆ คล้ายกับกลอนเปล่า เป็นวิธีการเขียนที่ส่งผลให้ข้อความเด่น และผู้แต่งยังใช้คำสูงที่ทำให้ความรู้สึกตกต่ำ เช่น ใช้คำว่า "บารมี" "ซื้อบุญกุศล" "ซื้อสิริมงคล" แสดงถึงพุทธพาณิชย์ เป็นการเสียดสีความอัปมงคลของสังคมได้เป็นอย่างดี

เห็นได้ว่านอกจากผู้แต่งจะใช้การบรรยายและการพรรณนาเพื่อบอกพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละครแล้ว ผู้แต่งยังใช้การบรรยายและการพรรณนาเพื่อบอกเหตุการณ์ที่สร้างจินตภาพแก่ผู้อ่านและกระตุ้นอารมณ์ ความคิด ให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ต่อ โดยที่ผู้แต่งได้แฝงการวิพากษ์วิจารณ์เสียดสีไว้อย่างแนบเนียนซึ่งส่งผลให้ผู้อ่านได้เห็นทัศนะของผู้แต่งว่า ผู้แต่งต่อต้านมูลเหตุของความอัปมงคลของสังคม ซึ่งคนส่วนใหญ่ไม่เห็นดังในเหตุการณ์เกี่ยวกับ "พระพุทธรูปกินคน" ที่หลวงพ่อเนียนได้สร้างสถานการณ์ขึ้นมาและชาวบ้านก็หลงเชื่อว่าเป็นจริง ดังที่ผู้แต่งได้บรรยายถึงจินตนาการของ "พวกลูกวัด" ว่า

แล้วสมองของพวกลูกวัดก็เริ่มจินตนาการถึงการต่อสู้ของพระประธานกับพวกขโมยตัดศีรษะพระ เขามองเห็นภาพอยู่ในกะโหลกตัวเอง พวกขโมยมันลอบเข้ามาใช้ตะไบเลื่อยกระดูกประตูปอสัก เสรีจแล้วก็เข้ามาที่พระประธานหมายจะสกัดคอของท่าน ท่านใช้มือปกป้อง แต่ว่าพวกขโมยมันมากันสองคน-สามคน-สี่คน หรือ มากกว่านั้น แต่อย่างน้อยต้องไม่ต่ำกว่าสามแน่ เพราะสองคนจะต้องช่วยกันยึดมือหลวงพ่อก็ได้ อีกคนเข้าสกัดคอ ท่านหมดปัญญาจะต่อสู้พอได้โอกาสจึงใช้ปากกัดไอ้คนซึ่งหมามาเกิดเข้าจนเลือดสาด พวกเขาลืมนึกถึงเท้าของหลวงพ่พระประธาน ไม่เช่นนั้น เขาก็ต้องเพิ่มขโมยเข้ามาในเหตุการณ์อย่างน้อยอีกสองคน เพราะว่าเมื่อหลวงพ่ถูกยึดมือแล้วท่านก็จะลุกขึ้นเตะหรือไม้ก็ตีพวกนรกจากเปเรตนั้น พวกเขาไม่ได้นึกไปถึงว่าหลวงพ่ท่านลุกขึ้นมาต่อสู้และตะโกนให้คนช่วย ช้ายังไม่ได้นึกหรือไม่ยอมนึกถึงสาวกที่นั่งปางสมาธิอยู่ทั้งชาย-ชวา เบื้องหน้าหลวงพ่ลุกขึ้นมาต่อสู้กับพวกชาติชั่วนั้น เพราะไม่เช่นนั้นสมองของเขาก็ต้องนึกให้พวกขโมยเพิ่มขึ้นอีกอย่างน้อยก็แปดคน แล้วถ้ารวมสาวกองค์เล็กๆ ที่ตั้งลดหลั่นลงมาอีกก็เห็นจะต้องเพิ่มขโมยเข้ามาอีกนับเป็นกองร้อยทีเดียว แต่เขาเป็นผู้มีสติปัญญาล้ำเลิศ และมีเหตุผลอย่างยอดเยี่ยม จึงให้หลวงพ่ท่านต่อสู้กับคนร้ายตามลำพัง ช้ายังนั่งสู้เสียอีกด้วย (วิมล ไทรนิมแนล, 2533 : 176)

บทบรรยายนี้ แสดงทัศนะของผู้แต่งว่า ผู้แต่งไม่เห็นด้วยกับความคิดของ "ลูกวัด" เพราะความคิดนี้ไม่สมเหตุผลและผู้แต่งยังได้บรรยายในตอนท้ายในความคิดนี้ในลักษณะประชดว่า "แต่เขาเป็นผู้มีสติปัญญาล้ำเลิศ และมีเหตุผลอย่างยอดเยี่ยม จึงให้หลวงพ่ท่านต่อสู้กับคนร้ายตามลำพัง ช้ายังนั่งสู้เสียอีกด้วย" ข้อความนี้แสดงทัศนะของผู้แต่งอย่างชัดเจนว่าเขาหยันความเชื่อนี้ ตัวละครเอก คือ ช้า เป็นปฏิปักษ์อย่างรุนแรง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่เชื่อว่า "พระพุทธรูปกินคน" เป็นจริงผู้คนจึงหลั่งไหลมาวัดโลกพระนางตั้งบทบรรยายว่า

พวกชาวบ้านต่างโจษจันกันต่างๆ นานา แล้วก็แหกกันมาดูพร้อมกับนำดอกไม้ธูปเทียนมาสักการะ ท่านเจ้าอาวาสเปิดให้ทุกคนเข้าออกในโบสถ์ได้ตามสบายหลายคนนั่งถวายเงินอีกด้วยโดยวางไว้ที่หน้าตัก มีทั้งแบงก์ทั้งเหรียญขึ้นทุกวัน

ตอนแรกคนที่อยู่ใกล้วัดพากันมาก่อน พอกลับไปก็ไปพูดต่อซึ่งอีกคนหนึ่ง
แล้วก็ต่อกันไปจนถึงในเมือง แล้วคนในเมืองก็เข้าเรือหางยาวเข้ามาดูไม่
เว้นแต่ละวัน เงินทองที่วางหน้าตักนั้นพุ่งสูงจนล้นมาอยู่ที่ฐาน พวกเขาเลย
วางเงินกันรอบๆ องค์พระประธานจนเจ้าอาวาสต้องหาตุ้มมาใส่เงินให้มีขีด
ขวางมาลัย ดอกไม้กองสูงขึ้นทุกวัน ควันชูปเทียนคลั่งออกมานอกโบสถ์ ผู้คน
ยังหมุนเนื่องเข้ามาไม่ขาด พวกเขายกย่องท่านเจ้าอาวาสว่ามีบารมีแก่กล้า
จนหลวงปู่พระประธานยอมให้ตอกปากตอกมือ หากเป็นคนอื่นอาจโดนท่าน
ทำร้ายเลือดสาดไปแล้ว ด้วยเหตุนี้พวกเขาก็เลศถือนเป็นภาระหน้าที่ที่จะต้องมา
เชื่อมนัมัสการท่านเจ้าอาวาสด้วย และถวายดอกไม้ชูปเทียนรวมทั้งเงินทอง
เพื่อสมทบกันสร้างโบสถ์ใหม่ตามที่หลวงปู่ปรารถนา

พวกในเมืองและพวกอำเภอใกล้เคียงมากขึ้นไม่ทันหมดดี พวกต่างจังหวัด
แห่กันเข้ามาด้วยความอหังการหรืออหังการ และอหังการเอาหน้ากับหลวงปู่ในโบสถ์
และหลวงปู่ที่นั่งยิ้มแก้มในสรวงสวรรค์ เมื่อพวกเขากลับกันไปแล้วก็เที่ยวไป
คุยโอ้อวดพวกที่ยังไม่มีโอกาสมาเห็นเป็นคั้งเป็นแคว เป็นการอวดความดีเด่น
ของตัวเองไปอีกอย่างหนึ่งด้วย (วิมล ไทรนิมิต, 2533 : 178-179)

ผู้แต่งได้สะท้อนความมั่งงายและความคั่นข้าวของชาวบ้าน
ต่างก็ต้องรีบมาพิธีบุญ ต้องมาเห็นด้วยตาตนเอง เมื่อเห็นแล้วแต่ละคนก็ทำบุญด้วยเงินทอง
แล้วนำไปเล่าให้คนอื่นฟังถือเป็นการภาคภูมิใจที่ตนได้ไปเห็นมากับตาและได้ทำบุญมาแล้ว
ส่งผลให้ชาวบ้านคนที่ยังไม่ได้มานัมัสการ "หลวงปู่กินคน" ต่างก็ชวนชวายที่จะไปเห็นด้วย
ตาของตนเองให้ได้ ดังที่ผู้แต่งบรรยายว่า

นับวันวัดโคกพระนางก็มีคนเข้ามาขึ้นทุกที พวกเขามาเป็นคณะ และวัน
ละหลายคณะ มาถึงก็แห่กันไปนมัสการหลวงปู่พระประธาน หรือที่ชาวบ้าน
เรียกขานกันว่า "หลวงปู่กินคน" เพราะเชื่อว่าท่านสามารถกินคนที่จะตัด
เศียรท่านได้จริงๆ ส่วนทางวัดจัดให้เฒ่าและมัลคนายกเป็นผู้ขายดอกไม้ชูปเทียน
และทองคำเปลวสำหรับปิดองค์หลวงปู่ นอกจากจะซื้อสิ่งอื่นจำเป็นแก่การ
นมัสการนั้นแล้ว พวกเขายังถวายเงินแก่หลวงปู่พระประธานอีกด้วย นอก
จากนี้บรรดาพวกใจบุญสุนทานยังถือเป็นการจำเป็นอย่างยิ่งยวดที่จะต้อง

ไปนมัสการท่านเจ้าอาวาส ซึ่งชื่อเสียงของท่านได้ขจรขยายข้ามน้ำข้ามทุ่ง
 ไปทั่วทั้งภาคกลางว่าเป็นผู้ทรงบารมีสูงสุด จนหลวงพ่อบุญพระประธานยอมสยบให้
 ตอกปากตอกมือโดยคชสี พวกเขาเข้านมัสการหลวงพ่อบุญเพื่อให้ท่านเจิมหน้าผาก
 รดน้ำมันต์ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต วันหนึ่งๆ ท่านเจ้าอาวาสแทบจะ
 ไม่ได้กระดิกตัวไปไหนได้แต่นั่งให้บรรดาญาติโยมขึ้นชมบารมี ประพรมน้ำมันต์
 เจิมหน้าผากจนแขนปวดมือเมื่อย ในที่สุดท่านต้องหาทางบรรเทาภาระอัน
หนักหน่วงนี้ด้วยกระบอกฉีกรน้ำ กรอกรดน้ำมันต์ใส่แล้วเดินฉีกให้ญาติโยมได้ทั่วกัน
เหมือนเดินฉีกขลุ่ย ไม่ต้องใช้กำไม้กวาดจุ่มน้ำมันต์แล้วพัดไปในอากาศให้
เสียงรังกงแล้ว

ส่วนกุฏิเก็บศพหลวงตาเต่างวดเปิดให้ลูกศิษย์ลูกหารวมทั้งผู้ศรัทธาได้
 เข้านมัสการศพ โดยข้างโรงมีย้ายอักษรตัวโตเขียนไว้ว่า "ขอเชิญร่วมเป็น
 เจ้าภาพงานฌาปนกิจหลวงตาเต่างวด" แน่นอนละเมื่อทางวัดให้เกียรติเชิญเป็น
เจ้าภาพแล้วก็ต้องมีตุ๊กตะกบใบเซื่องตั้งอยู่หน้าโรงด้วย (วิมล ไกรนันทน,
 2533 : 207-208)

บทบรรยายสะท้อนให้เห็นทัศนะของผู้แต่งที่ต่อต้านความ
 มงายในเรื่องการทำบุญของชาวบ้านอย่างชัดเจน และผู้อ่านยังเกิดความรู้สึกขบขันพร้อมทั้ง
 สลดใจในวิถีการประพรมน้ำมันต์ของหลวงพ่อบุญ

ผู้แต่งเห็นว่าชาวบ้านมีความมงายในเรื่อง "พระพุทธรูป
 กินคน" ผู้แต่งจึงได้ประชันบอกผ่านธรรมชาติ คือ "เมฆ" ว่า

เมฆฝนนั้นดูเหมือนจะโดนโรคระบาดนี้เล่นงานเข้าด้วย มันลอยเข้ามา
 ทุกวันแล้วก็ผ่านไป เหมือนกับจะรีบหอบเอาสิ่งที่ได้พบเห็นไปบอกต่อว่า
 "ฉันนี่ไปเห็นมากับตาเลข หลวงพ่อบุญในโบสถ์นี่น่าเกรงขามพิลึก เงินทอง
 เต็มตู้ หลวงพ่อบุญท่านเจ้าอาวาสก็มีสง่าราศีน่าเลื่อมใสศรัทธาหนัก เสียงของ
 ท่านนุ่มนวลอ่อนโยน ฟังมิรู้เบื่อหน้าตาหุดผ่อง อิมสวยอย่าบอกใคร ผู้คนนี้
 แท้กันนาก็ได้หยุดหย่อน..." เมฆอื่นเลขหนุนเนื่องกันเข้ามาขึ้นชมข้างแล้ว
 ก็ลอยข้ามหัวผู้คนไปอีก มันไม่ตกลงมาสักทีทั้งที่พื้นเดือนหกอยู่แล้ว
 (เรื่องเดิม : 179)

เห็นได้ว่าผู้แต่งใช้บทบรรยายและพรรณนามากเช่นนี้ เพื่อต้องการให้ผู้อ่านประจักษ์ชัดในความน่าเชื่อถือของความจริงของชาวบ้านในเรื่อง การทำบุญทำกุศล และความชั่วร้ายอย่างน่าขยะแขยง น่าสะพึงกลัวของพระและวัด ซึ่งปรากฏท่ามกลางความวิปริตของดินฟ้าอากาศที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล

ผู้แต่งยังได้ใช้การบรรยายเหตุการณ์โดยที่ผู้แต่งไม่ได้ บอกตรงๆ แต่ผู้อ่านสามารถตีความได้ว่า เกิดเหตุการณ์อะไรขึ้น เช่น เมื่อมีการเล่าสือ เรื่อง "หลวงพ่อกินคน" หลวงตาเต้ซึ่งหมกมุ่นกับไสยศาสตร์ รู้สึกก้ำกึ่งระหว่างความเชื่อ กับไม่เชื่อ ผู้แต่งบอกเหตุผลเกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า ไสยศาสตร์ เป็น "ก๊บบัก" ซึ่งน่าจะ วิเคราะห์ได้ว่า คนที่อยู่กับไสยศาสตร์ทำให้ผู้นั้นหลงและได้หลอกตัวเองโดยไม่รู้ตัว แต่ อีกใจหนึ่งก็รู้ว่า เป็นสิ่งที่หลอกลวง ดังนั้นไสยศาสตร์จึงเป็นสิ่งผูกมัดหลวงตาเต้ให้อยู่กับ ความเขลา จนพบจุดจบที่น่าสลดใจ เมื่อหลวงตาเต้คิดจะไปถามหลวงพ่อเนียนให้รู้ความ จริงให้ได้ ผู้แต่งได้บรรยายว่า

แกไม่อาจตัดสินใจได้ว่าเรื่องราวที่ชาวบ้านบอกว่า พระกินคน นั้นเป็น เรื่องจริงหรือเรื่องเท็จ หากแกไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องไสยศาสตร์ก็คงตัดสินใจ ไปได้แล้ว แต่บังเอิญว่าแกอยู่กับไสยศาสตร์มาตั้งแต่บวชเพรมันเลย เป็นก๊บบัก ที่แหกทางออกไม่ได้

แกกระซิบจิวร แล้วเปิดประตูกุฎิ ลงบันได กุฎิท่านเจ้าอาวาสยังมีแสง ตะเกียงสว่างหุบหู่ แกเปิดประตูชั้นล่างซึ่งปิดไว้โดยไม่รู้ตัวแล้วขึ้นบันได ไปขึ้นบน ประตูชั้นบนเปิดสนิท แกไม่มั่นใจว่าท่านเจ้าอาวาสหลับหรือเปล่า แกรู้สึกเกรงใจขึ้นมาดื้อๆ แต่แล้วเจ้าตัวความอหังการนั้นก็ทำให้แกเปิดประตู ลุกปิดประตูจนได้

ลูกบิดลั่นดังกลิ้งออกประตูกุฎิจึงหลวงตาเต้หันหน้ามองเข้าไปในห้อง ก้นใด นั้นแกก็ปิดประตูดังปังสนั่นอุทานว่า "อุบาคว" แล้วรีบลงบันได แกไปยืนแอบ อยู่ในกุฎิตัวเองพักใหญ่ ไม่อหังการจะเชื่อสาธตตัวเองเลยว่ามีสิ่งที่เห็นนั้นเป็น ความจริง (วิมล ไทรนิ่มนวล, 2533 : 188)

ผู้แต่งได้ใช้คำสั้นๆ ว่า "อุบายว์" คำเดียว แต่ส่งผลให้ผู้อ่านตีความได้ว่า เหตุการณ์ที่หลวงตาเต๋ได้ไปรู้เห็นนั้น เป็นพฤติกรรมของความวิปริตทางเพศของหลวงพ่อบุญกับพระจันทร์ โดยที่หลวงตาเต๋ซึ่งบังเอิญไปพบเห็นก็มีความวิปริตในอีกด้านหนึ่ง การใช้คำบรรยายสั้นๆ ว่า "อุบายว์" นี้แสดงให้เห็นถึงความวิปริตรุนแรงและเลื่อมเลื้อย ผู้แต่งไม่ต้องบอกผู้อ่านตรงๆ แต่ผู้อ่านสามารถตีความได้ เป็นการเพิ่มรสทางวรรณศิลป์อีกทางหนึ่ง

ความวิปริตที่หลวงตาเต๋ได้พบเห็น เป็นความวิปริตที่นำไปสู่ความวิปริตที่รุนแรงยิ่งขึ้น คือการที่พระภิกษุกระทำฆาตกรรมต่อภิกษุด้วยกัน แต่ทั้ง 2 ฝ่าย ก็เลวร้ายไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันนัก

ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายและการพรรณนา บอกความขัดแย้งในใจของตัวละครเอก ซึ่งทำให้ผู้อ่านเข้าใจ เห็นใจ และเห็นความซับซ้อนของตัวละครเอก ดังที่ผู้แต่งได้บรรยายความรู้สึกของยี่สุ่นที่ไม่เห็นด้วยกับการทำบุญอย่างมงายของแม่ มีหน้าซำแม่มั้งพยายามซักถามเพื่อเอาความจริงจากปากของเธอก็ว่า เธอเป็นคนตัดเศียรพระพุทธรูปบนศาลาการเปรียญหรือไม่ เพราะชาวบ้านเขาพูดกันอย่างนั้น คำถามของแม่ได้สร้างความกดดันให้ยี่สุ่น ดังบทบรรยายว่า

ทำไมต้องมาโทษทุกคนเดี๋ยวนี้นะ ยี่สุ่นถามตัวเองครั้งแล้วครั้งเล่า การที่ทำให้คนตายไปหนึ่งคน เพราะป้องกันตัวเอง ถึงกับเห็นกูเป็นคนคนอย่างนั้นเดี๋ยวนี้อะไร แล้วสมภารองค์ใหม่เล่า ท่านคืออะไรนักหนา ดีแต่เอาบุญกุศลมาล้อเอาจนรกมาชู้ เอาสวรรค์มาขาย ทำไมไม่มีใครตำหนิติเตียนบ้าง กลับลุ่มหลงมงายกันไม่ลืมหลืมตา หรือว่าพอน้ำผึ้งก็เป็นอย่างนี้ก็เป็นคนดี

ไหนๆ มันก็ว่ากูทำอยู่แล้ว ทำไมไม่ทำมันเสียจริงๆ เลยละ ทำให้ทุกคนมันเห็นว่าพระประธานนั้นกินคนไม่ได้ พวกมันจะได้เลิกบ้างมงายกันเสียที โดยเฉพาะแม่ จะได้เลิกมารีดเอาเงินไปประเคนใส่วัดเสียที อซากจะดูหน้าพวกมันนึกว่าจะเหมือนกับวันที่กูชกมวยแพ้นั้ไหม เมื่อมันเห็นว่าพระประธานที่ว่าศักดิ์สิทธิ์กินคนได้นั้นถูกตัดเศียรจริงๆ

ยิ่งคิดยี่สุ่นก็ยิ่งเครียดและยิ่งเคียดแค้น ความปรารถนาที่จะตบหน้าคนทั้ง

ตำบลโลกพระนางมันเดินเข้าอยู่ในหัวของเขา จนไม่อาจนอนนิ่งได้อีกต่อไป

เสียงเรือกระทบที่นั่นเฝ้าใตเขาๆ สี่สี่รู้ว่าแม่กลับมาแล้ว เขาทนรอจนกระทั่งแม่เข้ามาถึงหัว จึงลงเรือพายออกไปในความมืด (วิมล ไกรนันทนา, 2533 : 262)

ผู้แต่งยังได้ใช้การบรรยายและการพรรณนา แสดงความขัดแย้งในใจของตัวละคร เพื่อแสดงความคิดของเรื่องในเชิงสัญลักษณ์อยู่หลายครั้ง โดยผู้แต่งได้นำน้ำผู้อ่านให้คิดถึงสี่เหลืองของงูเหลืองว่าเหมือนสี่เหลืองของอะไร และนำรังเกียจอย่างไร ดังที่ผู้แต่งได้บรรยายว่า

เมื่อเห็นเจ้าท่อนขนาดโคนขาขาวเกือบสามวาบนอนแอบแดดทอดอารมณ์อย่างสบาย ลำตัวสี่เหลืองมีวงคำข้างลำตัวนั้นสะท้อนแสงแดดเป็นเงาวาวเหลืองอร่าม ราวสีจากลำตัวอันอ้วนท้วนสมบูรณ์ ทำให้เขาคิดถึงสี่เหลืองของอะไรอย่างหนึ่ง-มันเหลืองเหมือนอะไรหนอ- เขาจึงมันอย่างโรทรณคั่นกลางลำตัวมันไปงูนั้น เขามองเห็นภาพลูกหมูอ้วนนอนอยู่ในท้อง พร้อมกับนึกตำหนิตัวเองที่หลับเป็นตายเมื่อคืนนี้

เขาไม่ค่อยคิดถึงงูเหลืองมากนัก เพราะมันเป็นสัตว์ที่ไม่เป็นอันตรายกับคน มันไม่มีพิษถึงตายได้ นอกจากมันจะกินคนเท่านั้น งูที่น่ากลัวที่สุดสำหรับเขาก็คืองูพิษ เช่น งูเห่าหม้อ เห่าหม่น เห่าคำ งูแมวเซา งูจงอาง งูสามเหลี่ยม แต่บัดนี้เขารู้แล้วว่า งูที่น่ากลัวที่สุด ก็คือ งูที่สงบเสงี่ยมเชื่องช้า ที่ไม่มีพิษมีภัย อย่างงูเหลืองนี่เอง (เรื่องเดิม : 231-232)

ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายเพื่อจะให้ผู้อ่านคิดว่า งูเหลืองถึงแม้จะเป็นสัตว์ที่ดูไม่น่าเป็นอันตราย เป็นงูที่สงบเสงี่ยม เชื่องช้า แต่ที่แท้จริงแล้วกลับมีอันตรายมากกว่างูทั่วไป เพราะมันได้อาศัยความสงบเสงี่ยม เชื่องช้า หลอกหลวงเพื่อที่จะฉกฉวยทุกสิ่งทุกอย่างไปอย่างง่ายดาย ผู้แต่งได้แสดงความคิดเชิงสัญลักษณ์ว่า งูเหลืองนั้นน่าจะหมายถึงพระภิกษุ ที่ภายนอกดูสงบ น่ารักศรัทธา อย่างหลวงพ่อบุญยืน ที่เข้ามาฉกฉวยทุกสิ่งทุกอย่างไปอย่างสะดวกสบาย ผู้แต่งยังใช้สัญลักษณ์ของงู หมายถึงพระพุทธรูปในโบสถ์ ผ่านความฝันของสี่สี่ ว่าสี่สี่ได้ฝันว่าเข้าไปหาพระประธาน แล้วพบว่าแขนของพระประธานเป็นงูเหลือง ดังบทบรรยายว่า

ยี่สุ่นเปิดประตูโอบสั้ว ก้าวเท้าผ่านธรณีประตู พอมองพระประธานเขาก็
ถึงกับตะลึง บนตักพระประธานมีงูเหลือมขนาดใหญ่สองตัว เลื้อยจากไหล่ลง
มาบรรจบกันที่หน้าตัก เขาเพ่งมองแล้วจึงเห็นว่าแท้จริงแขนทั้งสองข้างของ
พระประธานนั้นเองกลายเป็นงูเหลือม มือที่วางบนหน้าตักนั้นเป็นหัวงูค้อยชู
สูงขึ้น ตั้งท่าเตรียมฉกทุกสิ่งทุกอย่าง เขามองที่ใบหน้า ใบหน้านั้นกลับอึมเิบ
อ่อนโยน และสาสนานี้ก็ฉายแววเมตตาปราณี

งูสองตัวนี้ค้อยๆ เลื้อยลงมาจากแท่น ลำตัวใหญ่ยาวเหลืองอขำม มองดู
เหมือนแขนพระประธานเลื้อยออกมา ยี่สุ่นยืนตัวแข็งทื่อ เขาตัดสินใจไม่ถูก
ว่าจะหนีหรือว่าเข้าสู้ แต่กว่าจะตัดสินใจได้ งูสองตัวนั้นก็เข้ามาถึงตัวเสียแล้ว
มันรัดร่างเขาไว้แน่น เขาพยายามดิ้นแต่ดิ้นไม่หลุด มันรัดแน่นเข้าทุกที จน
ในที่สุดเขาก็ขาดใจ งูคลาซซดแล้วอึมเิบให้กัน ก่อนจะรัดร่างที่อ่อนปวกเปียกของ
เขาใส่ปากพระประธานที่อึมเิบละไม่อยู่นั้นกระเดือกเข้าล่าคอ ส่วนลำตัวงูทั้งสอง
หดสั้นไปกลายเป็นมือพระประธานท่าปางสมาธิอย่างเดิม

ยี่สุ่นยังรู้สึกถึงความมีชีวิตอยู่ เพียงแต่ว่ามันเฝ้าอดหยาใจไม่ออก ลำตัว
แข็งเกร็ง กระดิกไม่ได้ เหงื่อแตกพลั๊กๆ ท่วมตัวทุกสิ่งทุกอย่างมีดสนิท เขา
พยายามดิ้น ดิ้นอยู่นาน ในที่สุดเขารู้สึกว่าสิ่งที่รัดเขาไว้นั้นขาดผึง เขาพบว่าต้น
นั่งหอบหายใจ ปาดเหงื่อเม็ดเบ็งๆ ที่หน้า เขามองรอบตัวในบ้านมืดและ
เงียบสนิทได้ยี่แต่เสียงนกกลางคืนบินข้ามหลังคา และเสียงแมลงกรีดปีก
เท่านั้น เขารู้สึกถึงความเงียบวังเวงที่กรูเข้าสิงในบ้าน พลันรู้สึกหนาว
เยือก... (วิมล ไทรนันทาล, 2533 : 184-185)

การโอบพระพุทธรูปให้เหมือนพระที่กุศล แสดงให้เห็นว่า
พระภิกษุได้ใช้พระพุทธรูปเป็นเครื่องมือบังหน้าในการแสวงหาผลประโยชน์ ฉะนั้นยี่สุ่นจึง
มองพระพุทธรูปว่าเป็นงูเหลือม ได้ต่อต้านและรังเกียจพระพุทธรูปไปด้วย ซึ่งเป็นความคิดแฝง
ที่ผู้แต่งต้องการเสนอ ในตอนจบเรื่องการที่ผู้แต่งให้หลวงพ่อเนียนพูดกับพระประธานบอก
เหตุผลที่ตนกระทำผิด เป็นการแสดงพฤติกรรมเจ้าเล่ห์ของหลวงพ่อเนียน ที่หลอกได้แม้
กระทั่งพระพุทธรูป และไม่มีควมสำนึกผิดอย่างแท้จริง

"หลวงพ่อกับ..." ท่าทางเจ้าอาวาสกระสับกระส่าย "กระผมไม่
สบายใจเลย...คือ...กระผมกลัวว่าหลวงพ่อกจะไม่เข้าใจกระผม กระผม
กล่าวด้วยความสัตย์ว่าทุกสิ่งที่กระผมได้กระทำไปนี่ก็เพื่อ...เพื่อวัดของเรา
... กระผมต้องการให้วัดของเราเจริญรุ่งเรืองเทียบหน้าเทียบตาวัดในเมือง
ทั้งหลาย หลวงพ่อเองก็จะได้ประดิษฐานอยู่ในอุโบสถอันวิจิตรโอฬาร ถ้า
กระผมไม่ทำ...วัดโคกพระนางก็จะไม่เจริญรุ่งเรืองมาถึงเพียงนี้ กระผมคิด
ว่าหลวงพ่อกคงเข้าใจกระผม... (วิมล ไกรนิมิต, 2533 : 272)

ผู้แต่งยังได้ใช้การบรรยายภาพเชิงสัญลักษณ์ โดยบรรยาย
ภาพของงูเหลือมกินงูเห่า ซึ่งหมายถึงพฤติกรรมของหลวงพ่อนิเอนที่ฆ่าหลวงตาเต้ ทั้งๆ ที่
เป็น "เฒ่าพันธุ" เดียวกัน ดังบทบรรยายว่า

ภาพที่เห็นนั้น คือ งูเหลือมขนาดขา กำลังกระดืบงูเห่าขนาดขนเข้าใน
ลำคอของมัน ส่วนหางงูเห่าที่โผล่จากปากงูเหลือมนั้นมันวนควัดไปมา พยายาม
จะถอนลำตัวออกจากปากงูเหลือม แต่งูเหลือมก็พยายามกลืนลำตัวมันเข้าไป
ทุกที เขาสองจนจนลูกเกรียวและสะก้านเอือกทั้งตัว เป็นครั้งแรกในชีวิตที่
เห็นงูกินงู บัดนี้เขาบอกตัวเองได้แล้วว่า สัตว์ที่โหดเหี้ยมที่สุดก็คือ งูเหลือม
นี่เอง มันกินได้แม้กระทั่งเฒ่าพันธุเดียวกัน (วิมล ไกรนิมิต, 2533 :
250)

การใช้คำว่า "เฒ่าพันธุ" เป็นคำหลายนัย คือ บอกว่า
หลวงพ่อนิเอนกับหลวงตาเต้เป็นสมณะเหมือนกัน อีกนัยหนึ่งเป็นบุคคลที่น่าขยะแขยงและ
วิปริตทำนองเดียวกัน เพียงแต่หลวงพ่อนิเอน (งูเหลือม) ชั่วร้ายกว่า การบรรยายเป็น
การเสนอภาพในเชิงสัญลักษณ์สร้างจินตภาพแก่ผู้อ่าน และมีอารมณ์ร่วมอย่างลึกซึ้ง เป็นการ
เพิ่มรสทางวรรณศิลป์ และผู้แต่งก็ได้บรรยายซ้ำให้คิดว่า "งูเหลือม" คือ พระภิกษุ ใน
ข้อความตอนอื่นอีก เช่น "หลวงพ่อกออกจากภูเขินเนิบๆ มาตามทางบุน ผ้าเหลืองสะท้อน
แสงแดดยามเช้าเหลืองอร่าม และหีบราสีผิวพรรณสุกปลั่ง (เรื่องเดิม : 263)

การบรรยายถึงสีเหลือง ของ "ผ้าเหลือง" ที่ "สะท้อน
แสงแดด...เหลืองอร่าม" ของหลวงพ่อนิเอน ตรงกับ "สีเหลือง" ข้างลำตัวของงูเหลือม
ที่สะท้อนแสงแดดเหลืองอร่ามเช่นเดียวกัน

กล่าวโดยสรุปเห็นได้ว่าใน ๙ ผู้แต่งได้ใช้การบรรยาย และการพรรณนาในการบอกพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละครได้ชัดเจน และ ยังใช้การบรรยายสั้นๆ กระชับ ไม่บอกตรงๆ แต่ผู้อ่านสามารถตีความได้เอง และเข้าใจเรื่องได้อีกทั้งยังสื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์ สื่อความหมายโยงกับแก่นเรื่องได้ดี ผู้แต่งได้แสดงการเยาะหยันเสียดสี และสื่ออารมณ์ต่อพฤติกรรมที่น่าตระหนก

1.2.1.2 บทสนทนา

ในเรื่อง ๙ ผู้แต่งใช้บทสนทนาเพื่อบอกรูปร่างหน้าตา และพฤติกรรมของตัวละคร เช่น ผู้แต่งใช้บทสนทนาของชาวบ้านที่มาต้อนรับเจ้าอาวาสองค์ใหม่ แสดงให้ผู้อ่านเห็นว่า หลวงพ่อเนียนเป็นพระที่รูปร่างหน้าตาดี และมีบุคลิกภาพภายนอกที่ชวนเลื่อมใสว่า

"โอ้โฮ หล่อจังเลย"

"หล่อก็สึกเสียชีวะ"

"อ๊บบ้า คุณเป็นเล่น นรกจะกินหัว"

สาวหนึ่งหัวเราะลิก "ก็มึงว่าหล่อ"

"กูไม่ได้หมายความว่าอย่างนั้น"

ส่วนกลุ่มที่อายุเลขกลางคนไปแล้วพูดกันว่า "ทำงานจริงจัง ผีพรหม
คุณ่อง ราศีราสีนสูกปลั่ง"

"ก็ทำงานมีบุญมีวาสนานี้"

"ชาติก่อนท่านทำบุญไว้ดี ชาตินี้ถึงงามนิก"

"ทำทางสำรวมดีจัง แน่ะ เห็นม๊อ ท่านฮ้มสวยยิ่งกว่าผู้หญิงอีก"

(วิมล ไทรนิ่มนวล, 2533 : 22)

ผู้แต่งยังได้ใช้บทสนทนา เพื่อแสดงให้เห็นว่าหลวงพ่อเนียนใช้การพูดเพื่อสร้างให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา ได้อย่างสมเหตุสมผล ส่งผลให้ผู้อ่านที่อ่านเฉพาะบทสนทนานี้รู้สึกศรัทธาคือหลวงพ่อเนียนอย่างมาก ในคราวที่ชายนวลมาให้หลวงพ่อคุณโชคชะตา เพราะนางคิดว่านางประสบเคราะห์กรรมตลอดชีวิต หลวงพ่อเนียนได้พูดให้กำลังใจว่า

"โหมเอ๋ย เรื่องสบายหรือไม่สบายนะมันอยู่ที่ตัวโหมเอง หากโหมคิดว่าตัวเองสบายมันก็สบาย หากคิดว่าตัวเองลำบากมันก็ลำบาก ทุกสิ่งทุกอย่างมันอยู่ที่ใจ หากใจไม่เป็นทุกข์รู้จักปล่อยวางเสียบ้างโหมก็จะไม่มีทุกข์ โหมจะสบายใจ"

"อิดันไม่รู้จะวางยังไงแล้ว มันไม่พอจะกิน ลำพังตัวเองนะไม่เท่าไรหรือ สงสารแต่ไอ้หลานสองคนเนี่ยมันกำลังกินกำลังนอนทั้งนั้น พ่อมันหรือก็ไม่เอาไหน เกี้ยวไปร้อยเอ็ดเจ็ดย่านน้ำเป็นปีเป็นเดือนถึงจะกลับมาบ้าน เสียที อีเมียก็เจ็บออกๆ แอดๆ สามวันสี่วันไอ้อยู่นั้นแหละ ทุกวันนี้ก็พึ่งมีคนเคี้ยว อิดันเองก็แก่เฒ่าทำอะไรไม่ไหว หูตาไม่ค่อยดี ได้แต่ช่วยเลี้ยงหลานไปวันๆ ไม่รู้ว่าทำเวรทำกรรมอะไรไว้ในอดีตก่อน"

"โหมฟังอาดมาหนา ทุกวันนี้โหมยังมีข้าวกินครบสามมื้อใช้ไหม"

"เอ่อ...ใช่เจ้าค่ะ แต่มันก็ไม่อิ่มทุกมื้อหรอก"

"เออะ เป็นอันว่ามีข้าวกินก็แล้วกัน ฟังหนาโหม อาหารนั้นมิใช่สำหรับพอเลี้ยงชีวิต ยิ่งเรากินมากก็ยิ่งเบียดเบียนผู้อื่นมากขึ้น เพราะสิ่งที่เรากินทุกวันนี้เป็นสิ่งที่มีชีวิตทั้งนั้น คุณอย่างอาดมานี่หนาโหม อาดมาฉันเพียงวันละสองมื้อเท่านั้นเอง นอกนั้นก็อาศัยน้ำ โหมคิดว่าอาดมาเสียอีกที่ได้กินวันละสามมื้อ ยังมีบ้านอยู่ มีหลาน มีลูก แล้วอาดมาซิไม่มีอย่างที่โหมมีสักอย่างที่อยู่ยังต้องอาศัยวัด ข้าวก็อาศัยบรรดาญาติโหม สมบัติสถานอะไรก็ไม่มีสักอย่างมีแต่เครื่องบริวารเท่านั้น อาดมาอยากให้โหมทำใจให้สบายไม่ต้องคิดเป็นทุกข์เป็นร้อนไปถึงวันข้างหน้าให้มากเกินไป เหตุุ ภริยีสมาบัติสิ่งของวัตถุทั้งหลายนั้นเป็นของไม่เที่ยงแท้สักอย่าง มีเกิดก็มีดับ หากความแน่นอนไม่ได้ สักนิดเดียว แม้แต่ร่างกายที่เป็นของเราก็เกิด เราซึ่งรักษาไว้ไม่ได้เลย ดูซิเดี๋ยวเดี๋ยวแก่เสียแล้ว เชื่ออาดมาเถิดหนาโหม อ้อ่าเป็นทุกข์เป็นร้อนอะไรมาหนักเลย ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามกรรม หันหน้าเข้าหาทางพระธรรม หมั่นทำบุญทำกุศลโหมจะเป็นสุขเอง ไม่เชื่อโหมลองทำดู มันอยู่ที่ใจของโหมแท้ก็ชาวโหมเอ๋ย" (วิมล ไกรนิมิต, 2533 : 32-33)

ผู้อ่านเริ่มจะเห็นคล้อยตามคำพูดของหลวงพ่อเนียน พร้อมทั้งเกิดความเลื่อมใสศรัทธาว่า หลวงพ่อเนียนเป็นพระที่รู้จักปล่อยวาง สันโดษ สมณะ สมคาว ที่ชาวบ้านควรจะยึดเป็นที่พึ่งทางใจได้ ผู้แต่งใช้บทสนทนาที่แสดงถึงตัวตนภายนอกที่น่าเลื่อมใสของหลวงพ่อเนียน เพราะเป็นที่พึ่งทางใจและทำให้ชาวบ้านมีความหวังได้เป็นอย่างดี แต่หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งจะเห็นว่าหลวงพ่อเนียนสอนให้ประชาชนสันโดษ เพื่อจะได้นำเงินมาให้วัด ซึ่งในวันจะเพิ่มพูนการสะสมและสร้างสิ่งใหญ่โตเกินจำเป็น

ผู้แต่งยังใช้บทสนทนา แสดงพฤติกรรมของจันทร์ที่ไม่มี
ความรับผิดชอบต่อบิดามารดา และครอบครัว ว่า

"ทำไมไม่ส่งชวามาบ้านบ้าง พ่อเอ็งบ่นคิดถึงทุกวัน ลูกเมียเอ็งก็แะ"

จันทร์ก้มหน้า "เขาเป็นไงกันบ้าง"

"ก็ลำบากแทบแะไปตามๆ กันนะแหละ"

"แล้วพี่กลับมาตั้งแต่เมื่อไหร่"

"ตั้งแต่เดือนนี้แล้ว"

"ฉันนะว่าจะส่งชวามาทุกวันแหละ แต่มันไม่มีเวลาเอาเลขงานมันยุ่งทั้งวันกว่าจะเลิกก็เที่ยงคืน สองโมงเช้าก็ต้องตื่นไปทำงานอีก เลขหาเวลาไม่ได้"

"แล้วนึกยังงี้ถึงกลับมาได้วันนี้"

"ก็รู้ชวาวัดเราจะมีงานใหญ่"

ยี่สุ่นรู้สึกผิดหวัง "ถ้าไม่มีงานวัดเอ็งคงไม่กลับ"

จันทร์เงยบ เสมองเข้าไปในหมู่บ้าน "ไม่รู้ว่าพ่ออยู่หรือเปล่า"

"ไปคุเอาเถอะ เคี้ยวนี้แกเจ็บออกๆ แอดๆ สามวันตีสี่วันตี เอ็งน่าจะอยู่ดูแลพ่อได้แล้ว ถึงลูกเมียเอ็งจะไม่เอาใจใส่ก็ไม่เป็นไรกูดูแลเองได้ แต่อยากบอกมึงไว้ว่าเกิดเป็นคนนะต้องรับผิดชอบในสิ่งที่ตัวทำ ไม่ว่าจะชั่วดียังงี้ก็ตาม" ยี่สุ่นอยากพูดมากกว่านี้ แต่ถึงอย่างไรเขาก็ยังมีโอกาสสนทนากับจันทร์อีกแน่ "ไปเถอะ ไปคุพ่อมึง ลูกเมียมึงก็คอยอยู่ทุกวัน กูนะ เวทนานักมึงไปคุเอาเองเถอะ" ยี่สุ่นพูดจบก็เดินออกทุ่ง

เมื่อเห็นลูกชายอ้อมแอ้ม เข้ามาหาที่บ้านลุงจรงก็นำตาชึมด้วยความคับแค้นใจ

"ไปแล้วกลับมาทำไมอีกล่ะ กูยังไม่ตายหรอก ถึงตายก็ไม่จำเป็นต้องมาเผา กูก็ได้คนอื่นที่ไม่ใช่ลูกชายเชื้อ เเขายังมีน้ำใจ ยิ่งกว่าลูกตัวเองเสียอีก"

จันทรชักรโหมโท "ฉันไม่ได้กลับมาให้พ่อค่านะ"

"จันมิงก็กลับไปซิ ซาดินไม่ต้องมาให้กูเห็นหรอกวะ กูน่าจะคิดอยู่ตลอดเวลา ว่ากูไม่มีลูก เอาลูกหมูลูกหมามาเลี้ยงยังดีเสียกว่า อย่างน้อยมันก็เฝ้าบ้านให้"

"กลับมาที่ไรพ่อก็ค้ำทุกที" จันทรน้อยใจ

"จะไม่ให้กูค้ำยังง ในเมื่อมิงเป็นเหยียยังงี้ คูนึงถึงลูกถึงเมียไปหาความ สุขความสบายตามลำพัง ลูกเมียมันจะเป็นยังงีช่างมัน กูก็ไม่รู้ว่าหัวใจมิงมี หรือเปล่า กูจะส่งสารอีกมันหนัก ไม่เคยพูดไม่เคยบ่นสักคำ วันๆ ทำงานงกๆ ไม่ได้หยุดไม่ได้หย่อน หมานะมันยังรู้จักรักลูกตัวเอง มิงมันไม่รู้จักรักลูก กูก็ไม่รู้จะเปรียบมิงกับอะไรแล้ว"

จันทรลุกพรวดพราดลงจากบ้าน

"เดี๋ยวนี้มิงปีกกล้าขาแข็งแล้ว พุดอะไรไม่ได้..." (วิมล ไกรนิมิต, 2533 : 106-107)

ผู้แต่งยังได้ใช้บทสนทนา ที่แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมที่เลวร้ายของหลวงตาเต้ ซึ่งผู้อ่านจะต้องตีความได้ว่าผู้ที่มาเข้าพิธีของหลวงตาเต้ไปนั้น คงจะเอาไปเป็นเหยียฆ่าคนอื่น พฤติกรรมนี้ชวนให้ผู้อ่านคาดการณ์ว่า การที่หลวงตาเต้เกี่ยวข้องกับสัตว์ที่มีพิษร้ายและมีพฤติกรรมที่ส่งผลให้มนุษย์ทำลายชีวิตของผู้อื่นนั้น หลวงตาเต้ น่าจะได้รับผลตอบแทนอย่างไรบ้าง ดังที่ผู้แต่งใช้บทสนทนายาระหว่างหลวงพ่อเนียนกับหลวงตาเต้ แสดงพฤติกรรมอันเลวร้ายของหลวงตาเต้ ว่า

"นั่นชวดอะไรรับหลวงพ่อ" ท่านชื้อมือไปที่ลังกระดาษซึ่งบรรจุขวดเล็กๆ ไว้หลายใบ

หลวงตาเต้หน้าตม คอบอย่างไม่เต็มใจว่า "ไม่มีอะไรหรอก"

หลวงพ่อเนียนถือโอกาสหยิบขวดใส่บรรจุเกล็ดสีเหลืองใบหนึ่งขึ้นมาดู "เ็นยาหรือครับ"

หลวงตาเต้มองอย่างไม่พอใจ ตอบหัวงๆ ว่า "พิษงู"

"พิษงู" หลวงพ่อเขียนหน้าถึง "ถ้าไม้มันไม่เป็นน้ำละครับ"

"ก็ตากแดดให้มันแห้ง"

"หลวงพ่อกับเอามาจากไหนครับ"

หลวงตาเต้ประคองพระพุทธรูปสูงศอกเศษลงลังกระดาษ

"วัดเอมาจากงู"

"งูในลังนั้นวัดครับ" หลวงพ่อเขียนขึ้นหน้าไปทางลังงู

"ใช่"

"หลวงพ่อกับเก็บไว้ทำไมครับ"

"ญาติโยมเขามาขอเช่ากัน" หลวงตาเต้ยังคงตอบไม่มองหน้า แก
ประคองพระพุทธรูปองค์ที่สองลงลังแล้วถือองค์ที่สาม

"เขาเอาไปทำอะไรกันครับ"

"ฉันก็ไม่รู้ได้"

"มีอันตราษาไหมครับหลวงพ่อ"

"มี พิษมันแรงเท่ากับพิษจากปากงูนั่นแหละ"

"น่ากลัวนะหลวงพ่อ" หลวงพ่อเขียนวางขวดไว้ใ้ในตู้เดิม แล้วก็ดู
หลวงตาเต้ประคองเสีษรฤาษี แจกันทองเหลืองใบโตเก็บลงลัง...

(เรื่องเดิม : 139-140)

พฤติกรรมของหลวงตาเต้ แสดงให้เห็นว่าหลวงตาเต้
มุ่งแต่ลบล้างการระโศกโศกไม่สนใจว่า พิษงูที่เขามาเข้าไปจะทำให้เกิดผลเสียต่อชีวิตผู้อื่น
อย่างไร ผู้แต่งยังใช้บทสนทนาแสดงพฤติกรรมที่ชวนสงสัยระหว่างหลวงพ่อกับพระจันทร์
ในเหตุการณ์ที่พระจันทร์จะลิกออกไปช้ำทางบ้านทำงาน

"นั่นนะซี ฉันถึงอยากให้เธอตรงดูให้ดี ถ้าลิกไปทำนาแล้วผลมันจะได้
คุ้มกันไหม ใจฉันนะอยากให้เธอบวชอยู่อย่างนี้ต่อไป อย่างน้อยก็ให้ได้สัก
พรรษาหนึ่ง สงสารโยมพ่อโยมแม่เธอ"

"ผมบวชอยู่ที่นี่ก็ไม่มีอะไรดีหรอกครับ ลูกเมียผมจะเอาอะไรกิน จะคอย
เกาะแม่เกาะพ่ออยู่ก็อะไรผมละอาสใจ และเขาเองก็ตีต่อผมมาก ผมไม่อยาก

รบกวณเขามากนักเดี๋ยวจะว่ามีปัญหามีลูกมีเมีย แต่ไม่มีปัญหาหาเลี้ยง"

ท่านเจ้าอาวาสถอนหายใจ "ถ้าเขามีเงินสักก้อนพอที่จะให้ทางบ้านมีใช้
ทั้งปีนี่เธอจะสึกไหม"

จันทร์เงียบไปอืดใจ "ถ้าไม่เดือดร้อนผมก็ไม่จำเป็นต้องสึกเร็วนักหรอก
ครับ"

"ฉันนะชอบนิสัยเธอ อยากให้เธออยู่กับฉัน ตั้งแต่เธอบาทมาฉันเฝ้า
มองเธอกับพระบัวอยู่ตลอดเวลาเพื่อจะหาใครมาเป็นเลขชา ให้ฉัน เพราะ
เฝ้าวันก็ยิ่งมีงานเพิ่มขึ้นทุกที แขนงันก็มากันไม่ได้ขาด จนไม่มีเวลาจะดูแล
อะไรแล้ว อยากได้เธอมาช่วยเป็นหูเป็นตาแทนฉัน เธอคงยินดีช่วยฉันนะ..."

ท่านจ้องหน้าและยิ้มละไม ดูอ่อนโยนเยือกเย็น ดวงตาฉายแววปราณี

"ผมคงไม่มีความสามารถหรอกครับ..."

"อย่าเพิ่งสรุปอะไรง่าย ๆ เลข ค่อย ๆ เรียนรู้เอาจากฉัน ฉันจะแนะนำให้
เอง ไม่นานก็เก่ง เชื่อฉันเถอะ ไม่มีอะไรที่คนเราทำไม่ได้หรอก ถ้าหาก
ตั้งใจจริง"

"ผมคงอยู่ไม่ได้หรอก"

"อ้อ เรื่องสึกนี่สิ เธอไม่ต้องเป็นห่วงหรอก ฉันช่วยเธอได้"

ท่านลุกไปที่ตู้เหล็ก ไขกุญแจ ดึงบานประตูออก แล้วก็หมุนรหัสตู้เซฟที่อยู่
ในตู้ จันทร์ไม่กล้ามองตาม สึกครู่ท่านก็กลับมานั่งลงข้างจันทร์ ยื่นเงินให้
จันทร์มองเงินแล้วก็มองหน้าท่านเจ้าอาวาสอย่างงงงัน

"ฉันให้เธอ จะได้เอาไปให้ทางบ้านใช้ เธอจะได้เลิกกังวลเรื่องสึก
เสียที ฉันอยากให้เธออยู่กับฉันไปนาน ๆ จะได้ช่วยกันสร้างวัดให้สำเร็จตาม
ที่ฉันคิดไว้ เอาไปเถอะนะ"

จันทร์ยกมือไหว้และกล่าวขอบคุณงิมง่า ไม่กล้ามองหน้าท่านเจ้าอาวาส

"ให้เธอห้าพันก่อน แล้วฉันจะให้เธออีกเป็นหมื่น..."

จันทร์ใจเต้น แม้จะเป็นเงินแค่ห้าพัน แต่กว่าในวัดเขาไม่เคยได้จับเงิน
มากเท่านี้เลย

"ฉันจะให้เธอเรื่อยๆ ไปแหละ ถ้ายังอยู่กับฉัน เงินทองมีเยอะแยะ"
 ท่านพูดยิ้มๆ สกแซนโอบไหล่จันทรบีบเบาๆ อย่างเอ็นดู จันทรรู้สึกตะขิด
 ตะขวางใจ แต่ความเกรงใจทำให้เขาไม่กล้าขยับ
 คิณั้นจันทรได้เงินเพิ่มเป็นหมื่นอย่างไม่เคยหวังมาก่อน
 (วิมล ไทรนันทาล, 2533 : 170-172)

ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายที่กระชับ และสอดคล้องกับบท
 สนทนา เป็นการขมวดท้ายบทสนทนาที่ดี ทำให้ผู้อ่านตีความได้ว่า เหตุผลที่สำคัญ
 ที่หลวงพ่อบุญครองต้องการให้พระจันทรบวชต่อไปเพราะคิดเนื้อพิจใจพระจันทร และยังให้เงิน
 พระจันทรอีกเป็นจำนวนมาก ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายสั้นๆ สรุปเหตุการณ์ในตอนนั้นว่า "คิณั้น
 จันทรได้เงินเพิ่มเป็นหมื่นอย่างไม่เคยหวังมาก่อน" ผู้อ่านย่อมตีความได้ว่าเหตุผลที่พระจันทร
 ได้เงินเพิ่มเพราะได้ประกอบภารกิจกับหลวงพ่อบุญครอง

ผู้แต่งยังใช้บทสนทนาแสดงการมีผลประโยชน์ร่วมกัน
 ระหว่างท่านเอกภักดิ์กับหลวงพ่อบุญครอง ที่ทั้งสองได้มาถวายเป็นผลประโยชน์ส่วนตนจากความ
 มงกษใน เรื่องบุญกุศลของชาวบ้าน ในเหตุการณ์ที่ท่านได้มาขอร้องให้หลวงพ่อบุญครองเป็น
 หัวคะแนน โดยที่หลวงพ่อบุญครองก็มีข้อต่อรอง ว่า

หลวงพ่อบุญครอง "มาชะลิกเขี้ยวโถม"
 "มาวันก็คุยกับหลวงพ่อบุญครองไม่ได้ แหกเต็มกุกุญ" หลวงพ่อบุญครอง
 "อาตมาเห็นอจะแฮ่ แต่พวกเขาอุตสาห์มาแต่ไกลก็ต้องต้อนรับขับสู้เขาละ
 ว่าแต่โถมก้านั้นเดอะมีเรื่องอะไร"
 "ก็ไม่มีอะไรมากหรอกครับ อหากจะมาปรึกษาหลวงพ่อบุญครองและขอความกรุณา"
 "ว่ามาเลย"
 "ผมจะสมัครผู้แทนในสมัยที่จะถึงนี้ อหากให้หลวงพ่อบุญครองช่วย"
 "งั้นเขี้ยวริ" ท่านเจ้าอาวาสก้าก้าตั้นเต้นทั้งที่รู้แก่ใจดี
 "ครับ"
 "จะให้อาตมาช่วยอะไรละ ถ้าช่วยได้อาตมาเต็มใจ"
 "กราบขอบพระคุณหลวงพ่อบุญครองครับ ผมอหากให้หลวงพ่อบุญครองช่วยบอกแขกที่มาหา

หลวงพ่อบอกว่าถ้าเลือกผู้แทนสมัยหน้าขอให้เลือกผม ผมเห็นว่าหลวงพ่อก่อน
ที่จะเข้ามาได้ เพราะคนที่มาหาหลวงพ่อนั้นมากันทุกหัวระแหง หลวงพ่อนี้
เป็นศูนย์รวมของคนทั้งจังหวัดทั้งภาค หรือทั้งประเทศก็ได้ หลวงพ่อบุ
ค่าเดียวเท่านั้นทุกคนเขาเชื่อหลวงพ่อบุ

ท่านเจ้าอาวาสยิ้ม "จะให้ฉันเป็นหัวหน้าคณะเชียวดี ค่าหัวคณะแพงนะ"

ท่านนั้นแค้นหัวเราะเอาใจ "หลวงพ่อบุคงเมตตาผม"

"ค่าหัวคณะสร้างศาลาการเปรียญสักหลังได้ไหมล่ะ" ท่านพุ่มยิ้ม

"ถ้าผมได้ละก็ทันทีเลยครับ แต่จะให้ทั้งหลังคงไม่ไหว แปลนของหลวงพ่
ราคาตั้งสี่ล้านกว่า ผมเองก็ไม่มีรายได้ทางอื่น ผมออกหลังคาให้อย่างที่เคย
บอกก็แล้วกันครับ ถ้าหลวงพ่อบุสร้างโบสถ์เมื่อไหร่ผมจะสร้างกำแพงโบสถ์ทั้ง
หมดเลย รวมทั้งซุ้มประตูด้วยแล้วต่อไปถ้าหลวงพ่อบุสร้างอะไร ผมยินดีรับใช้
เต็มที่"

"อาตมาจะสร้างปีใหม่นี้แหละ พอน้ำแห้งก็ลงมือกันเลย ทั้งโบสถ์ทั้งศาลา
การเปรียญนั่นแหละ"

"โอ้อิส... ใช้เงินทั้งหมดไม่น้อยนะครับ"

หลวงพ่อบุยิ้ม "อาตมาสร้างได้ ญาติโยมเขามาทุกวัน ทางวัดมีรายได้
ไม่น้อยหรอก สร้างตอนนี้ก็สร้างได้ แต่เอาไว้ใกล้แล้งดีกว่า รอให้ออกพรรษา
ก็จะได้เงินอีกก้อน"

"จากไหนครับ"

"ก็ลูกศิษย์ลูกหาเขามีใจจะจัดขันทอดผ้าป่ากัน งานนี้งานใหญ่มาก
เพราะมากันทุกภาคโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ เขารับกันไปหลายกองหลายที่
คงได้เป็นล้าน"

"บารมีหลวงพ่อบุจริงๆ"

"ไม่ใช่อย่างนั้นหรอกโยม เขานับถือเขาศรัทธากันมาก เดียวนี้พวกเรา
เอาใจใส่วัดวากันมากขึ้น อย่างนี้ศาสนาไม่มีวันเสื่อมไปได้หรอก เห็นแล้วน่า
ชื่นใจจริงๆ"

"เรื่องของผมหลวงพ่อช่วยนะครับ"

"ไม่มีปัญหาอะไร"

กำหนดประนมมือไหว้ขอบน้อม ความหวังที่จะเดินเข้าสู่สภากออยู่แต่ปลายเท้า
(วิมล ไทรนิ่มนวล, 2533 : 227-229)

ผู้แต่งยังใช้บทสนทนา แสดงความขัดแย้งทางความคิดเห็น
ระหว่างยี่ลุ่นกับแม่ ซึ่งเป็นตัวแทนของชาวบ้านในเรื่องการทำบุญ บทสนทนาทำให้ผู้อ่าน
เห็นคล้อยตามความรู้สึกของยี่ลุ่นได้เป็นอย่างดี และผู้อ่านยังเกิดความรู้สึกเลื่อมสรักซาต่อพระ
อย่างหลวงพ่อบุญเนิ่นที่ได้เอาสวรรค์มาชักจูงชาวบ้านไปสู่ความมั่งงาย ซึ่งเป็นการแสวงหา
ผลประโยชน์ส่วนตัวได้อย่างไม่มีความละอายใจ ในเหตุการณ์ที่แม่ของยี่ลุ่นมาขอเงินลูกชาย
ไปทำบุญโดยไม่ได้คำนึงถึงฐานะของตน ว่า

"...เมื่อสักจะรบกวนลูกสักหน่อย"

"ทำไมแม่ต้องพูดขี้จี้ด้วยเล่า"

"อีกสองวันก็จะสงกรานต์แล้ว" แม่ยังใจเขา แต่หน้าเขาตายสนิท

"สมภารท่านเรียไระจะสร้างเมรุใหม่ เมื่อสักจะช่วยท่าน ทำบุญทำทานเอาไว้"

"ก็ไม่ใช่ไรนี่ สิบบาทยี่สิบบาทมันไม่หนักหนาอะไรนี่แม่"

"คือเมื่อสักจะช่วยท่านสักห้าร้อย ท่านบอกว่าสักให้เป็นเจ้าของ
สร้างกัน ใครบริจาคห้าร้อยท่านจะติดชื่อไว้..."

"แม่จะทำบุญหรือว่าซื้อป้ายติดเมรุ" ยี่ลุ่นจุ่น

"ไม่ใช่อย่างนั้น เมื่อสักจะทำบุญทำทานเอาไว้ แม่ทำก็เหมือนลูกทำนั่น
แหละ เพราะมันเงินของลูกหามาได้ เราทำไว้นะมันไม่เสียหายอะไรหรอก
ชาตินี้เราร่ำบากกันมานานเพราะชาติก่อนเราทำบุญไว้น้อย ชาตินี้ถึงเป็น
อย่างนี้ อีกอย่างลูกก็ทำบาปฆ่าสัตว์ตัดชีวิตไว้มากเมื่อสักให้ลูกได้บุญกุศลไว้
มากๆ"

"ฉันเป็นจริง ใ้บุญกุศลอะไรของแม่นั้นนะ มีอะไรแม่ก็เอาไปทำบุญหมด
แม้กระทั่งหลานๆ อด แม่ก็ยังเอาของที่มีใส่บาตรแล้วปล่อยให้หลานกินข้าว
กับน้ำปลา ฉันนะไม่สักพูดหรอกเพราะเห็นว่ามันเป็นความสุขของแม่ แต่ฉัน

ก็อดสะเทือนใจไม่ได้ที่เห็นหลานมันกินแต่ข้าวคลุกน้ำปลาในขณะที่พระกินไข่มุก" "

"มันก็ไม่ถึงกับอดอยากอะไร น้ำปลากะปิก็กินกันได้ไม่ถึงตายหรอก แม้ทำก็ด้วยความหวังดี บุญทานทำไว้มันไม่เสียหายไปไหนหรอกลูก ชาตินี้เราไม่เห็นชาติหน้าก็ให้เห็น"

นางพาสยามเอาน้ำเย็นเข้าลูบ แต่สำหรับสี่ส่วนมันกลับรู้สึกเหมือนถูกน้ำเย็นสาด "แม่อ้างแต่บุญกุศล แล้วแม่ทำมันเท่าไรแล้ว ฉันไม่เห็นมันจะชั่วอะไร เราให้คิดเลข"

"เรายังทำน้อยไปในโลก คนอื่นเขาทำกันมากๆ เขาสบายกันทั้งนั้น"

"มีใครสบายกันบ้าง ฉันอยากจะทำ"

"ก็อย่างกำนัน อย่างอีกลำนั่นไง เขาสบายกันไปแล้ว"

"พ่อแม่กำนันเขารวยอยู่แล้ว"

"ก็พ่อแม่เขาทำบุญไว้มากนะสิ บุญกุศลมันถึงตกมาถึงกำนันเขา แม่ทำนี่มันก็ไม่ไปไหนเสีย มันก็ตกแก่ลูกทั้งนั้น"

"ฉันไม่อยากจ้ำจวนเพราะไอ้บุญกุศลนั้นหรอก ฉันอยากลิ้มตาอ้าปากได้ด้วยน้ำพิศนัยแรงของตัวเอง"

ความค้อนของสี่ส่วนทำให้นางโกรธจนได้ "มึงมันก็เป็นชะอย่างนี้ แม่พูดอะไรก็ไม่เคยเชื่อเคยฟัง"

"ก็มันจริงนี่แม่ ฉันแกล้งพูดเสียเมื่อไหร่ เออะอะอะไรแม่อ้างชาติหน้าแล้วไอ้ชาตินี้ล่ะ มันมีอะไรดีขึ้นมาบ้าง ที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ เราก็แสร้งแล้ว แม่ยังจะเก็บบุญไว้กินชาติหน้าอยู่นั่นแหละ ที่น่าจะหลุดจำนองอยู่วันสองวันนี้ แม่เคยคิดถึงมันบ้างหรือเปล่า เรากำลังจะอดตายกันอยู่แล้ว แม่กลับไม่รู้ไม่เห็น ที่ชาติหน้าชาติโน้นแม่เห็นเป็นตุเป็นตะ ฉันนะไม่รังเกียจเรื่องทำบุญทำทานหรอก แต่เรามีของก็กำมันแต่น้อย ทำไมจะต้องขนไปกำมันจนหมดด้วยเล่า"

แม่ใช้หลังมือปาดตา พูดเสียงเครือ "ไม่ทำก็ได้ ไม่ต้องมาพูดว่าหรอกวะ"

"นั่นแหละ" เขาลดเสียงลง "ฉันพูดขึ้นมันก็ไม่ดี"

"มันเงินของมึง กูไม่ยุ่งก็ได้..."

ยี่สุ่นนึกถึงภาพที่เขาจับกู กว่าจะหาตัวมันพบและจับมันได้ช่างลำบาก
ยากเย็น เสียเหลือเกิน พอชายได้ก็ถูกบุคคลลอบไปอย่างง่ายดาย
(วิมล ไทรนิ่มนวล, 2533 : 164-165)

ผู้แต่งจะใช้บทสนทนาแสดงความขัดแย้งทางความคิดเห็น
ของยี่สุ่นกับแม่บ่อซครึ่ง เป็นการอ้างถึงความมั่งงายของชาวบ้านที่เปิดโอกาสให้พระภิกษุที่
น้อยฉลาดถวายผลประโยชน์ได้อย่างสบาย โดยที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้คิดเลยว่าตนเองนั้น
ถูกหลอก แต่กลับรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้แข่งกันเอาเงินไปทำบุญ โดยผู้แต่งได้ใช้บทสนทนา
ระหว่างยี่สุ่นกับแม่ที่มีความคิดเห็นขัดแย้งกัน และสุดท้ายของเหตุการณ์ยี่สุ่นก็ต้องเป็นฝ่าย
ยอมเพราะรักและสงสารแม่ ดังที่ผู้แต่งได้ใช้บทสนทนาว่า

"เราจะสร้างอะไรก็ปล่อยให้เขาสร้างกันเถอะแม่ ทำไมเราต้องไปยุ่ง
กับเขาอยู่เรื่อย ไม่มีเราเขาก็สร้างกันได้" ยี่สุ่นพูดอย่างเอือมระอา

"หลวงพ่อก่อนขอแม่มา แม่ก็อยากจะช่วยท่าน"

"โธ่แม่ ตัวเราเองยังจะเอาไม่รอด แม่ยังคิดจะไปช่วยวัดอีก ทุกวันนี้ละ
วัดร่ำรวยกว่าเราเท่าไหนแม่เห็นมัย กูก็สร้างหลังเบือเริ่ม เมื่อก่อนสร้าง
นี้จะสร้างศาลาการเปรียญอีกแล้ว ไอ้ศาลาเก่ามันก็ยังพอใช้ได้ ไม่รู้จะ
สร้างไปทำไมหนักหนา"

"ท่านสร้างก็เพราะหวังดี อหากให้บ้านเรามีหน้ามีตา ให้วัดความ่าอยู่"

"เขาน่าจะซื้อควายแจกชาวบ้าน ช่วยได้โดนดเค็น ชาวบ้านจะได้ร่ำรวย
ปลูกบ้านกันใหม่ให้สวยงาม นั้นแหละถึงจะเรียกว่าบ้านเรามีหน้ามีตา"

"มันคนละเรื่อง กูไม่เข้าใจ ท่านก็บอกว่าวัดเป็นศูนย์กลางของบ้าน
วัดสวยวัดดีก็เป็นศรีแก่บ้าน เป็นสิริมงคลแก่ทุกคน เราเองก็ได้บุญกุศล ตาย
ไปก็ได้ขึ้นสวรรค์ กูเองนะทำแต่บาปฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่ทำบุญเสียบ้าง
ตายไปจะตกนรกนะลูกนะ"

ยี่สุ่นถอนใจเฮือก จะขัดใจแม่เดี๋ยวก็น้อยใจพาลร้องไห้ขึ้นมาอีก-
สิ่งอายุมากก็ยิ่งเหมือนเด็กเข้าไปทุกที

"เอาเถอะแม่ ยังไงแม่ก็รู้ว่าฉันขัดแม่ไม่ได้"

"แม่ทำลูกก็ได้ด้วย"

"ฉันเบื่อจะได้มันแล้ว เป้อจริงๆ แม่ มันมากเสียจนจะกับฉันตายอยู่แล้ว
ไม่รู้ว่าอะไรจะตั้ตะบันซาบไปถึงไหน ไ้อ้บุญกุศลนะ" (วิมล ไกรนี้มนวล,
2533 : 214-215)

ผู้แต่งใช้บทสนทนาซ้ำความขัดแย้งทำนองนี้หลายครั้ง

เช่น อีกตอนหนึ่ง

"ลูกต้องทำบุญใหญ่แล้วละ ทำบุญอะไรก็ไม่เหมือนสร้างโบสถ์หรือกุฏิ
โบสถ์ เขาว่าถ้าใครทำบุญปิดทองฝังลูกนิมิตได้เจ็ดวัด ตายไปแล้วจะได้ขึ้น
สวรรค์ ลูกจะต้องบริจาคเงินสร้างโบสถ์ไว้ล่ะลูก"

"ฉันอยากตกนรกมากกว่าแม่" เขาพูดเสียงขุ่นไม่มองหน้าแม่

"ลูกทำบาปอยู่ทุกวัน ควรจะทำบุญไว้เสียบ้าง"

"บุญทานฉันก็อยากได้ แต่จนยังงี้แล้วยังจะไปเทวีสวด เพื่อซื้อบุญซื้อกุศล
เราก็คตกนรกกันชาติในแหละแม่"

"พูดอะไรงั้น บาปกรรม..."

"ฉันพูดจริงๆ แม่ดูซิ มีแต่คนขนเงินทองไปให้วัดทั้งที่ตัวเองไม่มีจะกิน
วัดเจริญขึ้นร่ำรวยขึ้น แล้วบ้านเราละมันมีอะไรดีขึ้นบ้างนอกจากจลลง"

"เราทำบุญไว้มันไม่เสียหายหรอก"

"แม่ก็อ้างบุญอ้างกุศล ไหนแล้วแม่ ไ้อ้บุญกุศลของแม่น่ะ ไ้อ้บุญกุศลที่แม่
เอาเงินไปแลกไปซื้อมาน่ะ มันอยู่ไหน มันช่วยอะไรเราให้ดีขึ้นมั่งมีขึ้น
อยากรู้จัก"

"ชาตินี้เราไม่เห็น ชาติหน้าก็จะได้เห็น เชื่อแม่เถอะ เราจะไม่ลำบาก
เหมือนกับชาตินี้อีก"

"อะไรๆ ก็ชาติหน้า แม่รู้ใจว่าชาติหน้านั้นมีจริง"

"พระท่านเทศน์เอาไว้"

"แล้วพระที่เทศน์นั้นนะ พระเห็นหรือไง"

"ไม่มีจริงพระท่านจะเทศน์ไว้หรอก" แม่ซึกมีอารมณ์ "มึงละเป็นเล็ชอย่างนี้ทุกที แม่บอกด้วยความหวังดีไม่เคยเชื่อสักครั้ง แม่อยากให้สบายถึงได้บอกได้เตือน"

"เอาเถอะแม่ แม่อยากทำฉันก็ไม่ว่าอะไร แต่ทำมากฉันไม่ยอมแล้ว บุญกุศลที่ฉันอยากได้ก็คือ ควายสักตัว ไม่ได้หวังลมๆ แล้งๆ ในชาติหน้าเหมือนแม่หรอก" หูดจบเขาก็ผลุนผลันไปเข้ามุ้งปล่อยให้แม่พูดพร่ำรำพันอย่างน้อย ออกน้อยใจ... (วิมล ไทรนิมแนล, 2533 : 182-183)

นอกจากนี้ผู้แต่งยังใช้การสนทนาแสดงความคิดเชิงสัญลักษณ์ การจับงู สื่อความหมายการกำจัดพระภิกษุที่ชั่วร้าย โดยการได้สืบทอดการเป็นนักจับงูให้กับ ปาน ผู้เป็นลูกชาย โดยที่สันได้เริ่มปลุกฝังการจับงูให้ลูกด้วยบทสนทนา ที่ตัวละครพูดประโยคสั้นๆ ตรงไปตรงมา เข้าใจได้รวดเร็ว ว่า

"เขาเปรียบคนเหมือนงู ออย่าไว้ใจทุกชนิด ออย่าไว้ใจคนทุกคนไป"

"พรุ่งนี้พ่อจะจับงูอีกไหม"

"จับ ถ้าฝนไม่ตก"

"ฉันไปด้วยนะ"

"ทรงเรียนปิดหรือเปล่า"

"ปิด"

"งั้นก็ไปได้"

"ฉันอยากเป็นนักจับงูเหมือนพ่อ โตขึ้นฉันจะจับให้เยอะๆ เลส จะจับให้
น้ำเตสเอาไปขายให้ยาย เอาเงินมาให้พ่อ"

"อยากจับจริงๆ หรือ"

"จริง"

"ไว้พ่อจะหัดให้"

"จริงนะ"

"พ่อจะโทษทำไม"

"ฉันจะเป็นนักจับงู"

(วิมล ไทรนิมแนล, 2533 : 252-253)

ผู้แต่งยังใช้บทสนทนาเน้นการจับงูอีกในตอนท้ายของเรื่อง ในเหตุการณ์ที่ผู้ส่นได้ไปตัดเศียรพระพุทธรูปในโบสถ์เพื่อพิสูจน์ว่า ไม่ใช่พระกินคน แล้วถูกจับได้ ก่อนถูกจับตัวไปผู้ส่นได้ถามลูกชายเพื่อหยั่งความรู้สึกว่า

"ลูกอยากเป็นนักจับงูอีกไหม"

ปานมองหน้าพ่อและตอบอย่างไม่ลังเล "ฉันทจะเป็น"

(เรื่องเดิม : 268)

การลงเอยเหตุการณ์ในตอนนี้ ผู้แต่งได้เสนอภาพสัญลักษณ์ที่ผู้อ่านสามารถตีความได้

กล่าวโดยสรุป เรื่อง งู ในส่วนของบทสนทนา ผู้แต่งได้ใช้บทสนทนาสอดคล้องกับพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครได้ดีในหลายแง่มุม ผู้แต่งสามารถใช้บทสนทนาเหนียวโน้มอารมณ์ของผู้อ่านให้เห็นคล้อยตามได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะส่งผลให้เข้าใจทัศนคติของผู้แต่งและนำไปสู่ประเด็นของเรื่องไปขบคิดต่อ

ในเรื่อง งู ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายและการพรรณนาตลอดจนบทสนทนาสอดคล้องกับพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านเข้าใจตัวละครได้ดี อีกทั้งมีการใช้สัญลักษณ์ที่แสดงความหมายนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ซึ่งสื่อความหมายทางความคิดและอารมณ์สอดคล้องกับแก่นเรื่องและโครงเรื่อง งู จึงเป็นเรื่องที่มีพลังในการสื่อสารอย่างโดดเด่นเรื่องหนึ่ง เพราะผู้แต่งใช้กลวิธีการบรรยายและการพรรณนาได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งเรื่องนี้ยังให้คุณค่าทางจริยธรรม ดังจะได้วิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

1.2.2 "ใจเอ๋ย" "ชาย" "คนสี่เหลือง" "คนอสัจ" "หมู่บ้านคนบาป"
"เพื่อนบุญ" และ "ดอกศรัทธา"

ในทัศนะของผู้วิจัย ลักษณะร่วมของเรื่องสั้นในชุดนี้ คือ ความมุ่งหมายที่มุ่งเน้นการเสนอแนวคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์เพื่อชี้ข้อบกพร่องของพระภิกษุและวัด ผู้วิจัยได้วิเคราะห์กลวิธีการประพันธ์ ดังนี้

1.2.2.1 การบรรยายและการพรรณนา

ในเรื่อง "ใจเอ๋ย" ผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนาเปิดเรื่องได้อย่างน่าสนใจ ชวนให้ผู้อ่านใคร่รู้ต่อไปว่า บุคคลผู้ไม่มีชีวิตแต่หันหลังอย่างไร จึงส่งผลให้ชีวิตในปัจจุบันของเขาเป็นเช่นนั้น โดยผู้แต่งใช้การบรรยายบุคลิกลักษณะและรูปร่างหน้าตาที่ช่วยให้อ่านครุ่นคิดติดตามได้ว่า

ชายสูงอายุ แม้จะซุ่มซัด แต่ก็ยังมีพลังฉายอยู่ภายในโครงร่างอันใหญ่โต ทำให้ออดหนาวไปคะเนถึงอดีตของเขาไม่ได้ เขาต้องเป็นคนแข็งแรง ธรรมชาติคงจะมีเจตนาสร้างเขาขึ้นมา เพื่อสู้ เพื่อแบกภาระ และบุกเบิก สิ่งกีดขวางแห่งชีวิตไปสู่หลักชัย เป้าหมายของความสำเร็จซึ่งลูกผู้ชายที่ไม่ผิดปกติทุกคนถูกสาปให้มาทะเลาะชานาจนเป็นนิสัย เขาเหมาะที่จะเป็นนักสู้จริงๆ หากว่าจะหนุ่มแน่นกว่านี้ แต่เขาต้องเคยต่อสู้มาแล้วอย่างแน่นอน ปัจจุบันของเขามันชั่วเข้าให้ออกากรุ่นย่อยไปหรือ ว่าสิ่งที่เขาสู้เนี่ยมันสำคัญขนาดไหนจึงทำให้ เขาต้องมีสภาพเป็นผู้แพ้อย่างนี้

เกือบทุกเย็น ก็ธรรมชาติโปร่งเปลวอย่างนี้ เขาชอบมานั่งอยู่ที่แท่นหินใต้ต้นพิกุลมุมพระวิหาร ฝ้ามองดูผู้คนเดินผ่านไปมาด้วยดวงตาอันเลื่อนลอย ดวงตานั้นมันไม่ใช่มีไว้สำหรับมองดูสิ่งตรงหน้า แต่มันควรจะเป็นเพื่อมองภาพอดีตของตัวเองมากกว่า เพราะไม่เห็นเขาจะสนใจกับใคร รอยๆ ตัวมีเด็กและผู้หญิงหลายคนกำลังพากันเก็บดอกพิกุล ทุกคนต่างก็คุ้นกับเขาดี จึงไม่สนใจหรือแม้กระทั่งเก็บเอามาเป็นอารมณ์ ตลอดเวลาที่เขานั่งอยู่ เขาจะอุทานเป็นประโยคความที่เหมือนปรีศนาชีวิตอย่างซ้ำๆ ซากๆ โดยมีชวาทกชั้นคบเข้าตัวเองเป็นระยะๆ ทุกคราวที่อุทานจบลง ราวกะทำจิ้งหะเพลง ฉะนั้น (แพรวเฮอไม้ม, 2532 : 81)

บทสนทนานี้ส่งผลให้ผู้อ่านติดตามอ่านต่อไป ผู้อ่านจะได้รับความเป็นเหมายของตัวละคร ซึ่งเป็นคำตอบที่ผู้แต่งได้เตรียมไว้ให้แล้ว ในบทสนทนาที่พระเถระตอบคำถามพระบวชใหม่ในช่วงต่อมา

ในเรื่อง "ชาย" ผู้แต่งใช้การบรรยายและพรรณนาในการดำเนินเรื่องตลอดทั้งเรื่องโดยไม่มีบทสนทนา เป็นการบอกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของชาย พฤติกรรมของชายและบุคคลที่เกี่ยวข้อง และความรู้สึกกระทบกระเทือนของชายจากเหตุการณ์ต่างๆ จุดเด่นของการบรรยายในเรื่องนี้อยู่ที่โวหารเปรียบเทียบกับคมคายลึกซึ้ง ซึ่งส่งผลให้การอ่านบทบรรยายและพรรณนาต่อเนื่องกันตลอดทั้งเรื่องมีรสชาติและจินตภาพอันหลากหลาย ดังที่ผู้แต่งได้บรรยายถึงความไม่รับผิดชอบของพ่อแม่ของก้าน โดยเปรียบเทียบกับ "ประตุ" อย่างคมคาย เป็นโวหารที่กระตุ้นให้คิดและไม่ใช้โวหารซ้ำซาก (cliché) ว่า

ประตุ ไม่เคยตามไปรู้เห็นเรื่องราวของผู้ผ่านฉันทัด ถึงกับตัวก็ฉันทัด
เพราะนับแต่ทำหน้าที่ผลิตชีวิตก่อกำเนิดให้แล้ว มันก็ไม่เคยเหลียวแลลูก
พอลอกไฟได้ไม่นานถึงก็ทิ้งตัว ตามผู้ชายต่างถิ่นหายสาบสูญไป ส่วนลูกเขย
ก็เช่นกัน ไม่เคยหันมาชำเลื่องแลเลือนเนื้อของมันเลย (เรื่องเดิม : 120)

เมื่อผู้แต่งกล่าวถึงลักษณะความรักของชายที่มีต่อก้านว่า เหมือนกับความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก ผู้แต่งก็ได้บรรยายและอธิบายเปรียบเทียบกับผู้อ่านเข้าใจว่า ความรักระหว่างผู้เมียกับความรักระหว่างพ่อแม่ต่อลูกนั้น ส่งผลต่อพฤติกรรมของบุคคลต่างกันได้อย่างไร ผู้แต่งได้ตีความเปรียบเทียบกับสำนวนที่ว่า "ผู้เมียเหมือนมิ่งขวัญดวงใจ" และ "ลูกเหมือนดวงตา" ได้อย่างคมคาย และสรุปว่าความรักลูกเป็นที่มาของความหวังในอนาคต ผู้อ่านจึงเข้าใจได้ว่าการที่ชายรักหลานเหมือนลูก ทำให้ชายเป็นคนที่อยู่ด้วยความหวัง ว่า

มีผู้คนเคยประมาณความรู้สึกของคน ด้วยการเปรียบเปรยว่า ผู้เมีย
เหมือนมิ่งขวัญดวงใจ ส่วนลูกเปรียบได้กับดวงตา ซึ่งคงจะหมายความว่าคู่
ครองคู่ผู้ตัวเมีย เป็นคู่ทุกข์คู่สุข เป็นที่อบอุ่นสำหรับกันและกัน ยามสุขก็สดชื่น
รื่นรมย์ด้วยกัน ยามทุกข์ก็จะเป็นที่ปรึกษาปรึกษาหารือกัน ชีวิตของคนมีคู่จึง
เพื่อความอุ่นอกอุ่นใจ เป็นมิ่งขวัญของกันและกัน มีอุปสรรคปัญหาอันใดก็มี
พลังใจที่จะต่อสู้แก้ไขด้วยหัวใจที่มั่นคง ผิดกับคนที่ต่อสู้โดดเดี่ยวเตี้ยเตี้ย
... ส่วนลูกที่ท่านเปรียบด้วยดวงตาก็หมายถึงว่าลูกเต๋ออันเกิดจากรักนั้น

ย่อมเป็นที่รัก เป็นจุดรวมของความรัก ความรักลูกเป็นความรักเพื่ออนาคต
ทำให้ผู้รักต้องคำนึงถึงวันข้างหน้า เพราะวันข้างหน้าเป็นวันของลูก...
คนที่มิใช่ลูกจึงเป็นคนช่างคิดช่างฝัน...ชายรู้สึกต่อเจ้าก้านตามแบบที่ว่า ทั้งๆ
ที่เจ้าก้านมันเป็นเพียงหลาน... (แพรวเธอไม้, 2532 : 127-128)

ผู้แต่งยังได้ใช้การบรรยายสั้นๆ กระชับ เป็นภาษามอด
ก้ายเรื่อง ซึ่งส่งผลให้ผู้อ่านตีความได้ว่า ยาย ได้ตายอย่างโดดเดี่ยวเดียวดาย ความ
ทุกข์ของยายสุดิดด้วยการบสิ้นชีวิตลง แต่ก็เป็นที่น่าอนาถที่กระดูกยายอยู่ในสถานะเดียวกับ
กระดูก "ผีไม่มีญาติ" ทั้งๆ ที่มีหลานเจริญรุ่งเรืองทั้งใน ทรรศน์ เกียรติและยศ ว่า
"เดี๋ยวนี้ยายเลิกร้องไห้แล้ว เพราะเพื่อนบ้านเขาช่วยกันจัดการนำร่างของแกไปฝังไว้ใน
ป่าช้าดอนลำแพา กำลังจะมีวาสนาถูกบึงสุกุลร่วมคราวเดียวกับกระดูกผีไม่มีญาติทั้งหลาย"
(แพรวเธอไม้, 2532 : 135) ผู้แต่งใช้คำว่า "เลิกร้องไห้" ได้อย่างน่าสนใจ ทำให้
ผู้อ่านลงเห็นว่า ถ้าไม่จึงเลิกร้องไห้ ผู้แต่งก็ได้ขยายความต่อไปว่ายายหมดความวิตกกังวล
เพราะไม่ต้องห่วงกระดูกของตน แต่วิถีการบรรยายและการใช้คำว่า "วาสนา" เป็น
กำนองประชดความขมขื่นของชีวิต ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสงสารยายที่ต้องมาตายอย่าง
เดียวดายกลายเป็นศพไม่มีญาติ เกิดการตำหนิเพร่ก้านที่ไม่ดูแลยาย

ส่วนใน "คนสี่เหล็อง" ผู้แต่งใช้การบรรยายและพรรณนา
เกือบตลอดทั้งเรื่องเช่นเดียวกับ "ยาย" แต่ "คนสี่เหล็อง" ไม่มี "เรื่อง" ซึ่งเป็นเบมปัญหา
และการคลี่คลายเรื่องอย่างชัดเจน การดำเนินเรื่องคล้ายเป็นการเล่าประสบการณ์ผสมกับ
บันทึกความคิดเห็นของผู้เล่า โดยใช้ทัศนะแบบจำกัดขอบเขต¹ มักใช้ถ้อยคำธรรมดาๆ
เหมือนบทความที่ไม่ค่อยเข้าใจผู้อ่าน แม้แต่การบอกพฤติกรรมของตัวละคร ผู้เล่าก็บอก
อย่างเรียบง่าย ที่ไม่เร้าอารมณ์ผู้อ่านว่า

¹ หมายถึง เรื่องที่ใช้มุมมองของผู้เล่า เรื่องที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ใน
เรื่อง ทรรศนะเช่นนี้จึงจำเป็นต้องถูกจำกัดเฉพาะสิ่งที่ผู้เล่าได้เห็นได้ยิน หรือได้รับรู้ โดย
ใช้คำว่า "ฉัน" "คุณ" "เขา" แทน ใช้ตาม วัลยา วิวัฒน์ศร (2532 : 74-75)

พระพี่เลี้ยงของผม คือหลวงตาชราๆ กุฎิข้างเคียง ท่านคอยแนะนำอบรม และคอยเลี่ยมสอน ให้ผมประพฤติปฏิบัติอะไรมากมาย ทั้งเป็นผู้คอยแนะนำ ให้ท่องตำราสวดมนต์ในบทต่างๆ ด้วย ผมนั่งฟังท่านนับแต่วันแรกจนล่วงเข้า หลายวัน ผมก็รู้สึกว่ามีบางอย่างยินดีที่จะรับไว้ได้ แต่บางอย่างไม่แน่ใจ เช่น ที่ท่านสั่งให้ผมท่องบทสวดมนต์ต่างๆ มากมาย ในแต่ละบทใช้ในการออกงาน ทั้งสิ้น ผมเขียนถามถึงเป้าหมายหรือความหมายในบทสวดต่างๆ ดังกล่าว ท่านอ้าอึ้ง ผมอยากรู้ค่าแปลเพื่อประดับสติปัญญาบ้าง ท่านอีกอีกตอบว่าไม่รู้ ผมเริ่มผิดหวังในตัวท่านตรงประเด็นดังกล่าว บวชมานานท่องได้คล่องเป็น เกณฑ์ของแต่ไม่รู้ความหมาย (นิเวศน์ กันไทยราษฎร์, 2525 : 22-23)

ผู้แต่งสร้างความตัดกันระหว่างความหวังของญาติพี่น้อง และพิธีบวชใหญ่โต กับความเงิบเหงาและและว่างเปล่าของชีวิตเมื่อบวชแล้ว เป็น องค์ประกอบที่ตัดกัน เพื่อแสดงความเชื่อและความหวังที่ปรากฏอยู่ซึ่งไม่ได้ไปด้วยกัน เป็นการสูญเปล่าของการจัดพิธีใหญ่โตว่า

... เขามามากมายเหลือเกินในวันนั้น จัดเป็นริ้วขบวนสวยงามอีกก็ก ครึกครื้น บรรยากาศเต็มไปด้วยความสุขที่แทรกความตื่นเต้นตื่นตาอย่างทั่วถึง ผมบอບ่ใจเมื่อเห็นพี่น้องมากมาย ทั้งที่รู้มาก่อนว่าตระกูลของเราไม่ กว้างขวางเหมือนตระกูลอื่น เพื่อนพ้องกลุ่มใหญ่ทั้งชายหญิงห้อมล้อมกันมาตั้งแต่ ขบวนออกจากบ้าน ซึ่งไม่ไกลจากวัดมากนัก หลายคนแก่ดึกกรี้ก็แยกกันไปรำบ้อ กับวงกลองยาวที่ห้วยขบวน เสียงโห่ประสานแทรกตั้งแต่ออกจากบ้านโห่หือหือฮ มาตลอดทางจนกระทั่งถึงวัดมิได้มีขาดตอนถึงอดีตใจ พ่อสะหนายบาตรไว้กับไหล่ ลู่อ อีกมือหนึ่งกำก้านตาลปัตรกะมัดกะแมง ส่วนแม่ตะกองกอดใครดอกไม้สดฝีมือ ลูกสะกั้ในอนาคตไว้แนบอก หลังงอแงนั้นพสาขามฮืออย่างเปี่ยมสุข และไม่ มีน่าวเห็นเคเห็นอให้ใครเห็นเลย... หลังจากการวันทาเสมาผ่านไป ผม หันมาไปปรยทานท่ามกลางความฉุกฉะหุกกระแหย่งฮ้อแย้ง หลายมือคว้าไขว่ ลงในพาน เสียงเจี๊ยวจ๊าวสนุกสนานประชันกับเสียงกระแทกกระทั้นของ กลองยาวจะดังอย่างไรก็ตาม ผมก็ยังได้ยินเสียงเหนือฮอบของตัวเอง

ถนัดนี้ ซึ่งคงไม่มีใครอื่นจะได้ยิน จากนั้นเขาก็แข่งกันตระกองกอดเข้าโอบสัถ์
เสียงเรียกขานกันแซ่ดพอจับใจความได้ว่าให้เกาะหลังผมซึ่งเขาเรียกเสียง
ใหม่ว่านาค เกาะกันต่อๆ กันไปทางด้านหลัง ซึ่งผมไม่ได้เหลือวไปคู้ว่ามี
จำนวนเท่าใด แต่ก็คงจะมากพอๆ เพราะรู้สึกหนักๆ และกว่าจะเข้าโอบสัถ์
ได้ แขนเขาก็เหมือนว่าแทบจะหลุดออกเป็นอื่นๆ ก็เดี๋ยว และในที่สุดการ
กระทำต่างๆ ที่เรียกกันว่าพิธีก็ผ่านไป... อนิจจา เขาพากันมามากมาย
อีกก็คิดครึกครื้นผลาญเงินทองไปจำนวนหนึ่งซึ่งมากพอๆ เพียงเพื่อเอาผมมา
ปล้อขไว้ในห้องแคบๆ อับๆ ท่ามกลางคนแปลกหน้าอีกยี่สิบกว่าคน เด็กๆ
มอมแมม และหยาบคายอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเสมือนสมบัติของวัด หมาวัดอีกกลุ่มใหญ่
ที่เพาะขึ้นเรือนเอาไว้งองงาม บทเพลงแห่งความเหงาบรรเลงรออยู่ ในที่
ที่สุดความเหงาก็เดินเข้าไปซุกอยู่ในหัวใจ ยังคืออยู่ข้างที่สภาพใหม่ที่ซึ่งอยู่ไม่
ถึงกับว่างเปล่าจนเปลี่ยวหัวใจ แต่เพียงความเหงาก็ร้ายกาจพอคู่ที่เดี๋ยว
(เรื่องเดิม : 18-22)

ส่วนสิ่งที่น่าสนใจของเรื่อง "คนสี่เหลี่อง" คือการขมวด
ท้ายเรื่อง ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายโดยใช้ความเปรียบว่า

วันนี้-ผมลองถามตัวเองว่า หากได้กลิ่นเหม็นคลุ้งของควาปลาเน่าใน
ห้องใหญ่ ผมจะคิดว่ามีปลาดีๆ ที่ยังไม่ตายหลงเหลืออยู่ในห้องนั้นหรือไม่ ผม
ดังเลในคำถามดังกล่าว พยายามปลอบตัวเองแล้วตอบว่า ในนั้นยังมีปลาดี
อยู่อีกมากมาย ทั้งแอบหวังว่าคนอื่น ๆ ก็ควรจะนึกเหมือนผมอีกเป็นจำนวนไม่
น้อย แต่ใครคนไหนหนอ จะเป็นผู้กล้าหาญฉวางหยิบปลาเน่าทิ้งไปให้พ้น

เร็วเกิด-พรุ่งนี้ก็อาจจะสาบไปเสียแล้วละท่านผู้กล้าหาญ

(นิเวศน์ กั้นไทยราษฎร์, 2525 : 33)

บทบรรยายนี้ ผู้แต่งได้นำสำนวนที่รู้จักกันดีว่า "ปลาเน่า
ตัวเดียวเหม็นไปทั้งห้อง" มาเป็นประเด็นให้ขบคิด โดยได้เปรียบเทียบกับในการบรรยายนี้ว่า
"ปลาเน่า" นั้นหมายถึง พระภิกษุที่ประพฤติชั่ว "ห้อง" หมายถึงสถาบันศาสนา ส่วน
เปรียบเทียบกับจะชี้ให้เห็นถึงสถาบันสงฆ์ในแง่ดี อย่างไรก็ตามความคมคายนี้ดูคล้อยลง

เพราะผู้แต่งไม่ได้ให้เรื่องของตนแสดงไว้ว่า "ปลาดี" ที่ว่ามีอยู่อีกมากนั้นเมื่ออยู่จริงและมีอยู่
ที่ใด เรื่องนี้จึงเป็นการมองแง่มุมเดียว โดยมีตัวละครที่เป็นแบบเดียวกันหมดและขาดความ
ซับซ้อน การที่ผู้แต่งทิ้งท้ายไว้อย่างน่าสนใจว่า ใครจะเป็น "ผู้กล้าหาญ" มีนัยว่าการเข้า
ไปแก้ไขปัญหาคาความบกพร่องทางจริยธรรมของพระภิกษุเป็นสิ่งที่ล่อแหลม อาจเป็นอันตราย
แก่ตัวได้ การชี้แนะทางแก้นี้ให้ความสำคัญแก่ปัจเจกบุคคลมากกว่าการแก้ไขที่เป็นระบบ

ในเรื่อง "คนอสุจิ" ผู้แต่งได้ใช้การบรรยาย เพื่อบอก
ภูมิหลังของตัวละครสำคัญ คือ พระทอง ที่มีความบกพร่องแฝงอยู่ในลักษณะภายนอกที่น่านิยมน
ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายที่เหมือนกับจะบอกเป็นนัยๆ ว่าพระทองมีคุณสมบัติภายนอกหลายอย่าง
ที่จะหลอกลวงชาวบ้านให้เลื่อมใสศรัทธาได้ เช่น ท่าที่สำรวมทั้งท่าทางและการพูด มีสง่าราศี
และผู้แต่งยังบอกอีกว่าถึงแม้พระทองจะมีท่าที่สำรวมอยู่เสมอ แต่สิ่งที่ขัดกันในตัวพระทองคือ
"ดวงตา ที่อยู่หลังแว่นตาสีชา" ที่ไม่สำรวม และยังคงอยู่เหนือการควบคุมเมื่อได้พบกับสีกา
สาวสวย ดังที่ผู้แต่งบรรยายว่า

เข้าพรรษาปีนี้ พระทองมีอายุครบ 39 ปี แต่ถ้านับอายุทางพระพรรษานี้
ก็เป็นพรรษาที่ 10 ของพระทองพอดี สิบปีสำหรับการดำเนินชีวิตภายใต้
ร่มผ้ากาสาวพัตร์ สิบปีสำหรับการใช้ชีวิตกินอยู่อย่างสมบูรณ์ โดยไม่ได้
ออกกำลังทำงานหนักอะไรเลย สีหน้าของพระทองจึงแจ่มใสกว่าวัยหลายปี
ผิวพรรณเปล่งปลั่ง... ถึงเวลาห่มจีวรด้วยแล้ว สีเหลืองของจีวรจะช่วยขับ
ผิวของพระทองให้เปล่งปลั่งราวกับมีรัศมีหรืออย่างที่เรียกกันว่า "ห่มผ้า
เหลืองขึ้น" มีราคีน่าเลื่อมใส ท่าที่สำรวมของความเป็นพระมีอยู่ในตัวพระทอง
อย่างครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นท่วงท่าของการพูดจา หรือ ท่าทางที่ก้าวเดิน
เมื่อใครพบเห็นก็อดที่จะเลื่อมใสในลักษณะท่าทางไม่ได้ มีอยู่เพียงสิ่งหนึ่ง
เท่านั้นที่พระทองรู้ใจอยู่แก่ใจดี คือ ดวงตาคู่ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังแว่นตาสีชา
กรอบทอง เมื่อยามมองสิ่งใดดูมันช่างขัดกับท่าที่สำรวมของพระทองอย่าง
บอกไม่ถูก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีโอกาสได้พบสีกาสาวสวย ดวงตาคู่นี้
จะไม่สามารถสงบนิ่งสำรวมอยู่ได้ ทั้งๆ ที่พระทองก็คอยระมัดระวังตนเอง
อยู่ตลอดเวลา แต่ดูราวกับว่าดวงตาทิ้งคัมภ์อยู่นอกเหนือการควบคุม
(โตม วุฒิชัย, 2526 : 33-34)

บทบรรยายนี้ ผู้แต่งได้ปูพื้นฐานให้ผู้อ่านเข้าใจตัวตนที่แท้จริงของตัวละครที่ตกต่ำลงจนกลายเป็น "คนอสุจิ" ที่แฝงตัวอยู่ในศาสนาส่งน่ารังเกียจ ผู้แต่งใช้การบรรยายพฤติกรรมของพระทองที่ไปซื้อหนังสือเล่มหนึ่ง ด้วยท่าทางเขินอาย ว่า

...พระทองออกเดินไปดูลูกหนังสือที่สนามหลวง ที่นั่นมีหนังสือให้พระทองเลือกเดินดูได้ตามใจชอบ พระทองยืนเฝ้าอยู่หน้าแผงหนังสืออยู่นานก่อนจะตัดสินใจซื้อเล่มหนึ่งด้วยท่าทางกระหมัดกระเมี้ยน คนขายเขาก็ขายให้เหมือนกับซื้อคนอื่น ๆ... อาจจะเป็นเพราะว่าพระทองไม่ใช่ลูกค้ายายแถมสำหรับคนขายก็ได้... มันเป็นหนังสือภาพเปลือยของผู้หญิง... และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัณหาราคะของมนุษย์ (เรื่องเดิม : 34)

ผู้แต่งใช้คำว่า "กระหมัดกระเมี้ยน" เป็นการบอกผู้อ่านเป็นนัยๆ ว่า หนังสือที่พระทองซื้อนั้นจะต้องเป็นหนังสือที่พระภิกษุไม่ควรซื้อ เพราะพระทองยังมีความเขินอาย ผู้แต่งได้เฉลยความคิดที่ตรงกับผู้อ่านหนังสือนี้เป็นหนังสือโป๊ เพราะเป็นภาพเปลือยของผู้หญิง พฤติกรรมที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่ง คือ พฤติกรรมของคนขายที่ไม่มี ความเก้อเขินหรือแปลกใจ ที่พระภิกษุมานซื้อหนังสือ ข้อความนี้ทำให้ผู้อ่านตีความได้ว่า คนขายหนังสือก็มีส่วนสนับสนุนให้พระภิกษุประพฤติชั่วได้ โดยที่เขาเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว มากเกินไป นอกจากนี้การที่เขาไม่รู้สึกละอาย ผู้แต่งก็ได้อธิบายว่าเพราะพระทองไม่ใช่ลูกค้ายายแถม (ที่เป็นพระภิกษุ) สิ่งนี้ย่อมแสดงว่าพระที่เป็น "คนอสุจิ" ก็มีอยู่ไม่น้อย ที่เดียว และกลายเป็นสิ่ง "ปกติ" ไปแล้ว

ผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนาบอกถึงความรู้สึกของพระทองหลังจากที่ได้อ่านหนังสือโป๊ แล้วต้องอาบัติ ว่า

อันที่จริงเมื่อวานนี้ก็ไม่ใช่เป็นครั้งแรกสำหรับการต้องอาบัติ "สังฆาทิเสส" ของพระทองหรอก หากแต่มันเป็นครั้งแรกที่ทำให้พระทองได้พบกับความเกษมสันต์ เป็นที่สุดกว่าทุกครั้งที่ผ่านมา ครั้งแรกก็รู้สึกผิดอยู่เหมือนกัน ความรู้สึกผิดมันจะรบกวนจิตใจของพระทองอยู่ตลอดเวลาหลังจากเสร็จสิ้น แต่เมื่อนึกถึงรศชาติแห่งคำอุทธรณ์พระทองก็ไม่สามารถเอาชนะจิตใจตัวเองได้ เมื่อบ่อบ

ครั้งขึ้นความรู้สึกผิดก็กลับกลายเป็นความเคยชิน จากความเคยชินก็กลายเป็นความชื่นชมและหลงใหล และทุกครั้งเมื่อนึกถึงรูปภาพและถ้อยคำในหนังสือ พระทองก็ไม่สามารถที่จะควบคุมความรู้สึกบางอย่างที่เกิดขึ้นให้มันสงบลงได้ (โคม วุฒิชัย, 2526 : 34-35)

การบรรยายนี้ ทำให้ผู้อ่านเห็นชัดว่าพระทองเป็นพระภิกษุที่หลงใหลในตัณหาราคะและคงไม่มีทางหลุดพ้นได้ ในข้อความนี้มีการใช้คำว่า "คำอุททมน" ซึ่งเป็นคำที่สะกดผิด คำนี้ผู้แต่งคงจะต้องการใช้ในความหมายที่ตรงกับคำว่า "คำอุททมน" ซึ่งมีความหมายว่า เป็นความปรารถนา ความอยาก ความเส่นหา (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 : 300) คำอุททมน แผลงมาจาก ตฤททมน ซึ่งเป็นคำสันสกฤต ตรงกับคำบาลีว่า ตัณฑหา การใช้คำของผู้แต่งทำให้ผู้อ่านเข้าใจพฤติกรรมของพระทองได้ว่า พระทองคงจะไม่เลิกปฏิบัติเช่นนี้ เพราะได้เกิดความหลงใหลและไม่สามารถควบคุมตนเองได้อีกต่อไป อีกทั้งเมื่อปฏิบัติบ่อยๆ ก็เกิดความเคยชินจึงไม่รู้สึกรู้ว่าได้ประพฤตินิด เมื่อพระทองได้พบเครื่องช้อยุทธิเลิศที่เป็นคนจริงๆ ไม่ใช่รูปภาพจึงทนไม่ได้ ถึงแม้เหตุการณ์ยังไม่ถึงขั้นที่ได้เสพเมถุนกับสตรีเพศ แต่เมื่อมีความหลงใหลมากก็แก้อาจจะเป็นไปได้ในเวลาต่อมา

ใน "หมู่บ้านคนบาป" ผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนา บอกผู้อ่านเป็นนัยๆ ตั้งแต่ต้นเรื่องว่า คงจะมีเหตุการณ์ที่ไม่ดีงามเกิดขึ้น โดยที่ผู้แต่งบรรยายผ่านความรู้สึกของหลวงพี่ว่า

หลวงพี่พับเพียบกับพื้น ก็มกราบนอนน้อมก้มหน้าติดดินเงยหน้าเงยหนึ่งสำรวจ
พระไม้รูปหน้าคล้ายไปทางพม่า มือซ้ายทอดหน้าตัก มือขวาทอดพาดเข้า ทุก
ครั้งรอยยิ้มคู่อ่อนโยน วันนักรอยยิ้มนั้นคล้ายจะเอ็นซำ... กัดต่ำลงมาเป็น
รูปหล่อครุฑาศรีวิชัย หล่อจากปูนพลาสเตอร์ ครุฑาเจ้าตนสีลตนธรรมวิเศษ
แสงส่องต้องหน้าคล้ายว่าท่านจะมินตัง (มาลา คำจันทร์, 2529 : 94-95)

ผู้แต่งใช้คำบรรยาย ผ่านความรู้สึกของหลวงพี่ว่าทั้งพระพุทธรูปไม้และรูปหล่อของครุฑาศรีวิชัย แสดงความรู้สึกไม่พอใจ "รอยยิ้ม...คล้ายจะเอ็นซำ" และ "ท่านก็มินตัง" ข้อความนี้เป็นการบอกผู้อ่านให้คิดได้ว่าหลวงพี่มีความสำคัญตนดีว่ามีพฤติกรรมที่ผิดพลาด ผู้แต่งได้บรรยายคำพูดของหลวงพี่ต่อจากการบรรยายนี้ว่า

"บุญผ้าเหลืองช้าน้อยขาดแล้วครุบา" (เรื่องเดิม : 95) ข้อความนี้บอกความสั้นในห้วง ผู้อ่านตีความได้ว่า พระภิกษุรูปนี้ต้องมีพฤติกรรมที่ต้องอาบัติถึงแปดครั้ง จึงต้องขาดจากความเป็นพระภิกษุ คำสารภาพของหลวงพ่อนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเห็นใจและชื่นชมมากกว่าตำหนิ และยังแปลกใจว่า พระภิกษุรูปนี้กล้าสารภาพความผิด ทั้งๆ ที่คนทั่วไปไม่ยอมรับความผิดที่ตนกระทำง่าย ๆ นอกจากจะถูกอำนาจบังคับ ผู้อ่านยังสนใจติดตามเรื่องต่อไปว่า พระภิกษุเป็นบุคคลอย่างไรจึงยอมรับความผิดนี้

ผู้แต่งได้บรรยายชอฆวตท้ายเรื่อง เป็นการคลี่คลายปมปัญหาของเรื่องถึงเหตุการณ์ที่หลวงพ่อดังกล่าวขาดจากความเป็นพระภิกษุว่า "มาเมื่อคืนนี้เอง อนันตริยกรรมก็บังเกิดเป็นบาปหนาสาหัส ถ้ามะสุมิอาจารย์ก็บังเกิดมิดเศร้า ลมพัดมาเปลาเล็กน้อยปลายเทียนต้นริกห่านไหว แล้วเทียนก็ฟ่ายลม" (เรื่องเดิม : 101)

ผู้แต่งใช้คำว่า "อนันตริยกรรม" แสดงความสำนึกผิดของพระภิกษุ เป็นการตำหนิตนเองว่าได้ทำบาปอันสูงสุดในคติทางพุทธศาสนาที่เรียกว่า อนันตริยกรรม¹ เป็นการใช้คำที่หนักกว่าปกติเพื่อแสดงความรู้สึกว่าร้ายแรงหนักหนา ผู้แต่งยังใช้ภาพเชิงสัญลักษณ์ของ "ลม" และ "เทียน" "ลม" เป็นสัญลักษณ์ของตัณหาราคะ "เทียน" หมายถึงพลังการต่อสู้ของคนที่ไม่ทางธรรม ผู้แต่งได้บรรยายถึงการต่อสู้ระหว่างตัณหาราคะกับพลังการต่อสู้ของคนที่ไม่ทางธรรม และในที่สุด "เทียนก็ฟ่ายลม" ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าพระภิกษุต้องฟ่ายแพ้ต่อตนเอง

ในเรื่อง "เพื่อนบุญ" ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายถึงพฤติกรรมของหลวงพ่อดังกล่าว โดยกับการกำจัดกิเลสของคนว่า

ไม้กวาดในมือของหลวงพ่อดูครูดกับใบไม้แห้ง และเห็นทรายดังครูดคราดๆ เป็นจังหวะ ใบไม้ถูกกวาดมารวมกันเป็นกองสูง เวลากวาดขยะทุกครั้งที่

¹ อนันตริยกรรม ความหมายที่ใช้จริง คือ กรรม ที่มีโทษหนักที่สุด มี 5 อย่าง คือ ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำให้สงฆ์แตกจากกัน และทำให้พระภิกษุ พระพุทธเจ้าหือเลือด (พจนานุกรมไทย, 2520 : 1067-1068)

หลวงพ่อดึงมือไปดึงคำสอนของท่านอุปัชฌาย์ในตอนที่เราเข้าโบสถ์บวชเป็นครั้งที่สองอยู่เสมอ คำของท่านช่างจับใจนัก

‘จิตของคนเราก็มเหมือนกับลานดินนั่นแหละ... กิเลสตัณหาอันทำให้จิตใจเศร้าหมองเปรียบได้ดังชยะ ซึ่งชอบแต่จะหล่นร่วงลงมากับลานดิน หากเราไม่พยายามกวาดออกไปเสียบ้าง ก็จะทำให้จิตใจกรุงรังด้วยชยะกิเลส เพราะเรานั้นมีไม้กวาดอยู่ในมือแล้ว หลักธรรมวินัยคือไม้กวาดอันวิเศษ ฉะนั้นจงหมั่นแผ้วกวาดชยะในลานใจ และลานวัดอย่าได้เว้น จึงจะได้ชื่อว่าบวชมาแล้วไม่สูญเปล่า... (ไพฑูริย์ ทัศนญา, 2529 : 53-54)

ผู้แต่งได้บรรยายความคิดคำนึงของหลวงพ่อดึง เป็นส่วนวนเปรียบเทียบ ขณะที่หลวงพ่อดึงกวาดชยะอยู่นั้นว่า จิตใจของมนุษย์เหมือนลานดินที่อาจเป็นที่สะสมของกิเลสตัณหาได้ ดังนั้นมนุษย์ควรระขจัดกิเลสให้หมดไป ด้วยการยึดมั่นในธรรมวินัย โดยเปรียบชยะเหมือนกิเลสตัณหาที่จะมีอยู่ทั่วไป และสิ่งที่จะขจัดกิเลสได้คือหลักธรรม และผู้แต่งยังสะท้อนให้เห็นว่าพระภิกษุต้องปราศจากกิเลสตัณหา เพราะเป็นผู้ที่ได้ศึกษาพระธรรมวินัยโดยตรง ผู้แต่งได้เปรียบเทียบว่า พระภิกษุเป็นผู้ที่มี "ไม้กวาดอยู่ในมือ" ซึ่งหมายถึงเป็นผู้ที่มีอุปการะในการกำจัดกิเลสตัณหาได้มากกว่าผู้อื่น

ผู้แต่งยังได้ใช้การบรรยาย เป็นการวิพากษ์วิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาว่า ในบางครั้งผู้ที่มีธรรมะก็ไม่สามารถขจัดกิเลสของตนได้ เพราะไม่สนใจที่จะขจัด กลับมุ่งที่จะเพิ่มพูนกิเลสมากขึ้น

... ชยะบนลานวัดนั้นไม่ยากที่จะปัดกวาด แต่ชยะในใจของคนนี่สิยาก เห็นเหลือเกินที่จะกำจัดให้หมดสิ้นไป ช้ำร้ายไปว่านั่นตรงผู้ที่ได้ชื่อว่าไม้กวาดอยู่ในมือแท้ๆ กลับไม่นำพาที่จะหยิบฉวยขึ้นมาใช้ มีแต่เร่งสะสมชยะเหล่านั้นให้เพิ่มเติมลงในจิตใจทุกวันเวลา อย่างนี้แล้วจะหวังให้ช่วยปัดกวาดกิเลสในใจของชาวบ้านได้อย่างไร (ไพฑูริย์ ทัศนญา, 2529 : 54)

บทบรรยายนี้สะท้อนให้เห็นว่า เมื่อพระภิกษุยังไม่ใส่ใจที่จะขจัดกิเลสตัณหาในตัวเอง แล้วจะช่วยขจัดกิเลสตัณหาในจิตใจของชาวบ้านได้อย่างไร การกิจของพระและวัดจึงล้มเหลว ในตอนท้ายเรื่องผู้แต่งยังได้บรรยายภาพของพระที่ถูกฆาตกรรมอย่างน่าสลดใจว่า

แสงไฟที่สว่างจ้าส่องให้เห็นร่างของท่านอาจารย์นอนคว่ำหน้าอยู่หน้า
พระประธานองค์ใหญ่ ร่างนั้นแน่นิ่งอยู่กลางกองจิ๋วผู้สยหาย กลิ่นคาวเลือด
คลุ้งกระจายกลบกลิ่นธูปและควันเทียนที่ใกล้มอด บนพื้นที่ขัดเป็นมันเลอะเลน
ด้วยรอยเลือดที่ยังไม่แห้งกรัง (เรื่องเดิม : 59)

การบรรยายนี้สะท้อนให้เห็นว่า การที่พระปลุกภิเลส
ตัดหาชาวบ้าน ส่งผลให้สังคมปั่นป่วน พระจึงกลายเป็นเหยื่อของสังคมนั้นไปด้วย

ในเรื่อง "ดอกศรัทธา" การบรรยายช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจ
เรื่องและพฤติกรรมของตัวละครที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ ดังข้อความว่า

ในที่สุดลุงโทนกก็กลายเป็นหนึ่งในคณะผู้เรี่ยไร เช่นเดียวกับผู้ใหญ่หลายคน
ในหมู่บ้าน คณะเรี่ยไรออกบอกบุญชาวบ้านทั้งเจ็ดหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นพริก
เกลือ มะเขือ ปลาจ๋า ข้าวสารอาหารแห้ง เงินทองสิ่งของที่ได้มาล้วนนำ
ออกขาย รวบรวมเงินทุกบาททุกสตางค์มอบให้ท่านพระครู แต่จำนวนเงินที่
ได้มายังน้อยนิดห่างไกลจำนวนเงินที่ท่านพระครูกำหนดมากมายนัก ท่านพระ
ครูจึงให้เรี่ยไรต่อไปทุกวันพระ นี่จะต้องบากหน้าถึงชั้นเรี่ยไรไปอีกกี่วันพระ
กันเล่า ลุงโทนกถอนใจอย่างหนักหน่วง (กานุมาศ ภูมิถาวร, 2532 : 75)

บทบรรยายนี้ สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมของท่านพระครู
ผ่านความคิดคำนึงของลุงโทนซึ่งเป็นผู้หนึ่งในคณะผู้เรี่ยไรเพื่อสร้างเมรุ ผู้อ่านจะเห็นว่า
การเรี่ยไรเป็นไปอย่างยากลำบากเพราะชาวบ้านยากจน สิ่งนี้เป็นองค์ประกอบที่ตัดกับ
จำนวนเงินที่เป็นเป้าหมาย การเรี่ยไรนี้ท่านพระครูไม่ได้กระทำเอง แต่ได้อาศัยชาวบ้านที่
เป็นผู้ใหญ่ คำว่า "บากหน้า" ในความคิดของลุงโทน แสดงถึงความรู้สึกของลุงโทนได้
เป็นอย่างดีว่า ลุงโทนรู้สึกละอายที่ต้องเรี่ยไรชาวบ้านที่ยากจนทุกวันพระ ทั้งเกิดความ
ระอาใจและท้อถอย เพราะท่านพระครูต้องการเงินมากเกินไป

กล่าวโดยสรุป ในส่วนของการบรรยายและการพรรณนา
ในเรื่องสั้นกลุ่มนี้ ใน "หมู่บ้านคนบาป" ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายและพรรณนามีพลังในการ
เปิดเรื่องด้วยสำนวนโวหารเปรียบเทียบกับสื่อความเข้าใจต่อบัญหา ความขัดแย้งภายใน และ

ให้ความเห็นใจต่อตัวละคร ใน "คนอสูร" "ใจเอ๋ย" และ "ดอกศรัทธา" มีการบอก เหตุการณ์หรือพฤติกรรมของตัวละคร กระตุ้นให้ผู้อ่านคาดการณ์ล่วงหน้าได้ ใน "เพื่อนบุญ" มีการสร้างภาพเชิงสัญลักษณ์สื่อความเข้าใจต่อแก่นเรื่อง และใน "ชาย" มีส่วนวน เปรียบเทียบที่ไม่ซ้ำซากมีการทวนท่ายเรื่องกระทบอารมณ์ การบรรยายและการพรรณนา ในเรื่องสั้นกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีส่วนสร้างคุณค่าทางวรรณศิลป์ กระตุ้นให้เกิดการขบคิดและ วิพากษ์วิจารณ์ในแง่มุมอันน่าสนใจ นอกจาก "คนสี่เหลือง" ซึ่งเป็นการสื่อความโดยตรง มากเกินไป จึงหย่อนความเข้าใจทางวรรณศิลป์

1.2.2.2 บทสนทนา

ในส่วนของบทสนทนา ในเรื่อง "ใจเอ๋ย" ผู้แต่งใช้ การสนทนาถึงพฤติกรรมของกบตันสุข ระหว่างพระเถระกับพระบาทใหม่ แสดงถึงความ ลึกซึ้งที่ต่างกัน ดังนี้

"เขาบ่นอย่างนี้มานานแล้วหรือครับ?" ภิกษุหนุ่มเรียนถาม

"ก็นานพอๆ เห็นจะได้เกี่ยวกับอาตุณกระมัง?" พระเถระตอบพร้อมกับ พุ่งมองภิกษุหนุ่มเป็นเชิงคาดคะเนเวลาอายุ

"เขาเป็นญาติกับพระคุณท่านหรือครับ?" ภิกษุหนุ่มถามอีก

"ในพระศาสนานี้ ทุกคนเป็นญาติกันทั้งนั้น อาจารย์ไม่ได้บอกคุณอย่างนี้ ทรอกหรือ?"

"ครับ" ภิกษุหนุ่มรับคำอย่างรู้ความหมาย "แต่กระผมหมายถึงญาติ ทางสาขาลอหิตนะครับ"

"เราเป็นญาติกันทางสาขกรรม กรรมบังคับให้ฉันต้องรับผิดชอบในชีวิต ของเขา" พระเถระเสียงเย็นและขรึมในท่าที (แพรวเอี่ยม, 2532: 82-83)

บทสนทนานี้ผู้แต่งได้ใช้คำที่ลึกซึ้ง เช่น ใช้คำว่า "เรา เป็นญาติกันทางสาขกรรม กรรมบังคับให้...ต้องรับผิดชอบในชีวิตของเขา" คำพูดนี้กระตุ้น ให้ผู้อ่านสนใจว่า พระเถระได้ก่อกรรมอะไรไว้ จึงต้องมารับกรรมโดยการรับผิดชอบในชีวิต

ของกัปตันสวีส นอกจากนั้นบทสนทนายังได้สะท้อนให้เห็นความแตกต่างระหว่างพระเถระกับพระบวชใหม่ เมื่อพระบวชใหม่ถามว่า กัปตันสวีสเป็นญาติกับพระเถระหรือ พระเถระก็ย้อนถามว่าไม่รู้หรือว่า ในพระศาสนาทุกคนเป็นญาติกันทั้งนั้น หมายความว่ามนุษย์ต้องรู้จักช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน พระบวชใหม่ยังต้องการรู้ต่อไปว่า เป็นญาติทางสายโลหิตกันอีกหรือไม่ เพราะเห็นว่าพระเถระได้มีเมตตา ได้ดูแลเอาใจใส่กัปตันสวีส ทั้งๆ ที่เป็นคนเสียดสี คำถามนี้ยังบอกถึงทัศนะของคนทั่วไป ที่มักจะเอาใจใส่ต่อคนที่เกี่ยวข้องกับทางสายโลหิตเท่านั้น เมื่ออ่านเรื่องนี้จบผู้อ่านจะเข้าใจว่าผู้แต่งไม่เห็นด้วยกับทัศนะนี้

ในเรื่อง "ฮาย" ผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนาตลอดทั้งเรื่อง ไม่มีบทสนทนาเลย การที่เรื่องสั้นไม่มีบทสนทนาเลย อาจจะมีผลให้เรื่องขาดรสทางวรรณศิลป์ เพราะคล้ายกับว่าผู้อ่านได้อ่านเรื่องที่เขาล่าให้ฟังเพียงผ่านๆ ผู้อ่านจะเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายได้ แต่เรื่องนี้ผู้แต่งสามารถแก้ปัญหาได้ เพราะมีสำนวนโวหาร ความเปรียบที่หลากหลายและให้แง่คิดที่ลึกซึ้งดังที่ได้วิเคราะห์ไปแล้ว

ในเรื่อง "คนสี่เหลียง" ผู้แต่งได้ใช้บทสนทนาแสดงความบกพร่องของพระภิกษุรูปต่างๆ เช่น ท่านมหา ซึ่งซึ่งอาจจะมีคู่รักไม่ต่างจากปุถุชน บทสนทนานี้ได้สะท้อนให้เห็นความแตกต่างของ ท่านมหา กับ "ผม" ซึ่งเพิ่งบวชใหม่ "ผม" เมื่อได้สนทนากับท่านมหาที่รู้สึกเลื่อมสรัทธา แต่ท่านมหาไม่สนใจว่าพระที่บวชใหม่จะรู้สึกอย่างไร กลับเปิดเผยความต้องการของตนอย่างโจ่งแจ้งว่า ตนอยากจะมีแฟนเป็นสาวสวยเหมือนกับคนอื่นเขาบ้าง ผู้แต่งจึงใช้คำว่า "ถอนใจ" บอกพฤติกรรมของท่านมหา และ "ผม" เป็นการถอนใจที่มีความรู้สึกต่างกัน ดังนี้

"แหม งานบวชท่านเนี่ย สาวๆ เยอะนะ" มหาหนุ่มปรารถนาขึ้นในคืนวันหนึ่ง หลังจากที่คุณครูพี่บ้นทักไว้จากงานบวชแล้ว

"คนไหนแฟนท่านเนี่ย" มหาพลิกหน้าแล้วชี้ไปที่กลุ่มผู้หญิง

ผมหนึ่ง เขาก็ไม่ถึงว่ามหาจะเริ่มการคุยด้วยเรื่องของสีกา ผมเลื่อมความนิยมไปชนิดหนึ่งในวินาทีนั้น

"คนนี้ใช่มี๊ ท่าน" กังวานเสียงมหราน่าเกลียดเหลือเกิน

"ใช่มี๊-หือ?"

มหาดามฮ้าอีก ผมรำคาญก็เลยขอมพิศศีลฮ้อมุสา โดยพริกหน้ารับไป

"สวยมากนี่" มหาว่า

"ท่านเนี่ย ยังดีนะ มีแฟนแล้วก็สวยเซ้งวับ" ท่านหลุคถอนใจนิดหนึ่ง

ในขณะที่ผมเองก็ลอบถอนใจเสี๋ยเหมือนกัน แต่เราถอนใจด้วยความรู้สึก

คนละอย่าง

"ผมเนี่ย คู่กับผู้หญิงไม่เป็นเลี๋ย ท่านสอนผมมั่งได้มัย" (นิเวศน์

กัณฑ์ไทยราษฎร์, 2525 : 24-25)

การให้คนที่เฟิ่งรู้จักกันแสดงความในใจอย่างเปิดเผย

เช่นนี้ คู่ไม่สมจริง เพราะโดยทั่วไปคนที่เฟิ่งจะรู้จักกันมักจะสงวนท่าทีมากกว่าจะเปิดเผย
ความรู้สึกอย่างโจ่งแจ้ง

ส่วนในเรื่อง "คนอสุจิ" ผู้แต่งได้ใช้บทสนทนาที่ทำให้
ผู้อ่านตีความได้ ทั้งๆ ที่ผู้แต่งไม่ได้บอกตรงๆ ในเหตุการณ์ที่พระทองออกบิณฑบาต แล้วไป
พบสีกาสาวสวยที่แต่งตัวไม่รัดกุมมาตักบาตร พระทองไม่สามารถควบคุมตนเองได้ ถึงกับ
เรียกรถตุ๊กๆ กลับวัดทันที

"ไอ้ทุม... เรียกรถตุ๊กๆ กลับวัดตีกว่า"

ผู้แต่งได้บรรยายแทรกบทสนทนาว่า

หลังจากลูกศิษย์จัดการเรียกรถได้เรียบร้อย ลูกศิษย์ก็หันมาถามพระทอง
ด้วยสีหน้าสงสัย

"เอ...วันนี้หลวงพี่นึกยังงิงถึงนั่งรถกลับละ"

"กูปวดท้อง... จะรีบกลับไปเข้าห้องน้ำ"

พระทองตอบลูกศิษย์เสี๋ยงเครีซัดโดยไม่ยอมหันมามองหน้า (โคม วุฒิชัย,

2526 : 36)

บทสนทนานี้ ผู้อ่านตีความได้ว่า เหตุผลที่แท้จริงของ
พระทอง คือ ต้องรีบ "เข้าห้องน้ำ" อย่างอื่นไม่ได้เพื่อประกอบภารกิจเป็นการสำเร็จ
ความใคร่ด้วยตัวเอง มิใช่เพราะปวดท้องอย่างที่บอกลูกศิษย์

ในเรื่อง "หมู่บ้านคนบาย" ผู้แต่งใช้บทสนทนา แสดงถึงความระมัดระวังตนของหลวงพี่ในการพบปะสนทนากับแม่ออกแสงพาในเวลาค่ำคืน เพราะเห็นว่าไม่เหมาะสม ว่า

"แม่ออกแสงพา"

"ข้าเจ้าแหละ ตูพี่"

"แม่ออกปดิดมา เมื่อค่ำเมื่อคืนเป็นยามวิกาล สุดแต่มหาเวสสันดรเจ้า กับนางมัทรีก็ยังบ่ออยู่ร่วมกัน แม่ออกปดิดมา ปดิดมาแท้ๆ "

"ตะคินข้าเจ้าก็มา"

หลวงพี่เชือนตาหนีดวงตาคู่นั้น หันหลังให้แม่ออกแสงพา

"แม่ออกจะเอาอะหยัง?"

"อีพ่ออีแม่มันใช้ข้าเจ้ามาตามตูพี่ไปบ้าน ไปเดี๋ยวนี"

"แม่ออกออกไปก่อน อาตมาค่อยตามไป" (มาลา คำจันทร์, 2529 :

94-95)

บทสนทนานี้สะท้อนให้เห็นว่า หลวงพี่มีความระมัดระวังตน การกล่าวถึงตัวอย่างพฤติกรรมของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ใน มหาเวสสันดรชาดก แสดงถึงอุดมคติดั้งเดิมที่ยึดถือฝังใจและยังไม่หลงลืม การที่แม่ออกแสงพาบอกว่า "ตะคินข้าเจ้าก็มา" และพฤติกรรมของหลวงพี่ที่ "เชือนตาหนีดวงตาคู่นั้น" สะท้อนให้ผู้อ่านคิดได้ว่า ทั้งแม่ออกแสงพาและหลวงพี่จะต้องมีอะไรต่อกันในคืนที่ผ่านมา เพราะการที่หลวงพี่ต้องหลบสายตา แสดงถึงความมีนริษหรือความละอายของหลวงพี่ และยังแสดงความรู้สึกตัวที่จะควบคุมตัวเองไม่ให้ผิดพลาดอีก อันเป็นผลของการฝึกฝนอบรมตนเอง แม่ออกแสงพายังได้บอกหลวงพี่ว่า "อีพ่ออีแม่มันใช้ข้าเจ้ามาตามตูพี่ไปบ้านไปเดี๋ยวนี" บทสนทนานี้ทำให้ผู้อ่านคิดต่อไปได้ว่า พ่อแม่ของแม่ออกแสงพาต้องมีเรื่องสำคัญมากที่จะต้องพบหลวงพี่ในเวลาค่ำคืน และเรื่องนั้นคงจะสืบเนื่องมาจากเรื่องที่เกิดขึ้นในคืนที่ผ่านมาเป็นแน่

ผู้แต่งยังใช้บทสนทนา ที่สอดคล้องกับชื่อเรื่องเพื่อบอกถึงสภาพของหมู่บ้านและนิสัยใจคอของชาวบ้านนาแพะ บทสนทนานี้เป็นการย้อนรำลึกผ่านความคิดของตัวเอก ถึงเหตุการณ์ในอดีตที่ตนได้ประสบ ว่า

"มีแต่คนบาปอยู่เต็มหนาพะ บาบทั้งนั้น มันเป็นหมู่บ้านคนบาป"

"เป็นอย่างไรถึงว่าเป็นหมู่บ้านคนบาป?"

"ก็มันมีแต่คนใจบาปเหสาบช้า บ่มีคนฝึกไฟทางบุญ มันบ่เข้าวัดฟังธรรมก็
ยังทำเนา แต่เข้ามาแล้วก็มาลักของพระ ต้นพรรษารองเท้าผมหาย กลาง
พรรษาร่มหาย ปลายพรรษาเงินหาย อาหารการกินก็ผิดเคืองล้ำยาก ได้กิน
แต่ผักหละ ผักเห็ดจนชื้อออกมาเป็นกลิ่นผักหละ น้ำก้อนน้ำแข็งอย่าได้หวังได้กิน
แล้งๆ น้ำจะกินก็ยังตักไกลกันเป็นกิโล" (มาลา คำจันทร์, 2529 : 96-97)

บทสนทนาที่สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่ตัวเอกตัดสินใจมาต่อสู้
เพื่อบรรลุภารกิจในอุดมคติ เมื่อได้เกิดความล้มเหลวขึ้น ผู้อ่านจึงเห็นใจมากกว่าที่จะรู้สึก
ซ้ำเติม

ในเรื่อง "เพื่อนบุญ" ผู้แต่งใช้การบรรยายและการ
พรรณนาตลอดทั้งเรื่อง ส่วนใหญ่เป็นความคิดคำนึงของหลวงพ่อก็มองเห็นความแตกต่าง
ระหว่างตนเองกับเพื่อน บทสนทนาในเรื่องที่ปรากฏอยู่ก็เป็นบทสนทนาที่ไม่ส่งผลทางวรรณศิลป์
ต่อเรื่อง เป็นเพียงการบอกว่ามีคนมาหาท่านอาจารย์เท่านั้น

ส่วนเรื่อง "ดอกศรัทธา" ผู้แต่งใช้บทสนทนายระหว่าง
ลูกโทนกับลูกชาย เพื่อสะท้อนให้เห็นพฤติกรรมที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวของท่านพระครู จน
เป็นเหตุให้ลูกทอนิ่งกับเสียดสีไป ว่า

"พ่อจะเก็บสวาทให้ใครนะ"

"ให้อ๊นแพงมัน มัน เป็นน้ำข้าก็จนปัญญาเหมือนกัน พลิกตำรารักษาแล้ว เชื้อ
เวรจริงๆ"

ลูกโทนถอนใจลัดกลุ้มราวกับคนใช้ เป็นลูกของตนเอง ลูกชายหัวเราะก๊าก
เมื่อพ่อพูดจบ

"เอ็งหัวเราะอะไรไอ้เทอด คนจะเป็นจะตายมึงไม่ส่งสารเขารึ"

"ส่งสารสิพ่อ แต่อ๊นแพงนะพ่อรักษาไม่หายหรอก ส่งไปสวนปรงดีกว่า
มันโดนม้าเตะ"

"หา มันโดนม้าตัดม้าเตะที่ไหน"

"เปล่า ไมใช่มาจริง เป็นสำนวนนะพ่อ อีแพงมันกินนมมาไม่ให้ง่วงนอน
ง่วงละ มันขยันดำนากึ่งกลางวันกลางคืน คืนไหนเดือนมืดก็จุดตะเกียงไว้หัว
คันทนาไม้ไซรี กินมากเข้ามันก็เป็นโรคประสาทนี่ซี"

ลุงโทนั้งไป จริงซี ข้อที่อีแพงจุดตะเกียงคันทนาเนี่ยรู้กันทั้งหมู่บ้าน มัน
ขยันไม่มีใครเกิน ขยันจนมีเงินซื้อนาไว้ได้หลายสิบไร่ แต่แกไม่รู้เรื่อง
หยุดทำอะไรนี่เลย

"ยังไม่หมดนะพ่อ สาเหตุที่มันขยันผิดปกติก็เพราะมันมีเงินทำนพระครู
มาซื้อนาเกือบแสน แล้วก็ดอกมันบานนะซีพ่อถึงต้องทำงานหนัก ผู้มันขยัน
สิบไร่อยู่กรุงเทพฯ ก็ต้องกินนมเหมือนกัน แต่ยังไม่บ้าเหมือนเมียเท่านั้น"

"เอ็งอยู่กรุงเทพฯ ทำไมรู้คันทนา" ลุงโทนั้งก็ปวดหัว

"ก็ผมเจอหัวอีแพงเมื่อเดือนก่อน" (กานมาศ ภูมิถาวร, 2532 :

77-78)

บทสนทนา^{นี้} ได้สะท้อนให้เห็นว่าเหตุผลสำคัญที่แพงต้อง
เสียดสีเพราะต้องรีบหาเงินเอาไปใช้หนี้ทำนพระครู จึงต้องกินนมมาให้ขยันทำงาน และ
เมื่อกินมากๆ ก็เกิดประสาทหลอนจนเป็นบ้าได้ ด้วยเหตุผลที่ดอกเบ็ญของทำนพระครูเพิ่ม
มากขึ้นทุกวัน ทำให้ครอบครัวของแพงไม่ว่าจะเป็นแหวงหรือสามีต้องหนีไปกินนม และอนาคต
ก็จะต้องเสียดสีกันไปถึงสองคน ผู้แต่งใช้คำว่า "โคนมั่วเตะ" ในบทสนทนา^{นี้} หมายถึง การ
กินนมเข้าไปแล้วส่งผลให้เสียดสี เป็นสำนวนพูดที่ใช้กัน ผู้แต่งยังใช้คำว่า "สวนปรุง"
ซึ่งเป็นชื่อโรงพยาบาลรักษาคนบ้าหรือคนเสียดสีโดยเฉพาะ โรงพยาบาล^{นี้}ตั้งอยู่ที่จังหวัด
เชียงใหม่ การใช้คำว่า "สวนปรุง" จึงทำให้ผู้อ่านที่รู้จักโรงพยาบาล^{นี้}เข้าใจได้ว่า แหวง
เป็นบ้าไปเสียดแล้ว

สิ่งที่น่าสนใจคือ บทสนทนาถึงดอกเบ็ญ เป็นการจบเรื่อง
ที่ทำให้ผู้อ่านย้อนไปโยงกับชื่อเรื่อง "ดอกศรัทธา" และตีความได้ว่า ดอกศรัทธา แสดง
น้ำเสียงเสียดสีของผู้แต่งเกี่ยวกับการสร้างผลประโยชน์อย่างซุกซนกับพื้นฐานของความรักธา
อย่างเลือนลั่น

กล่าวโดยสรุป ในส่วนของบทสนทนาในเรื่องสั้นชุดนี้ ผู้แต่งได้ใช้บทสนทนาสอดคล้องกับแก่นเรื่องและโครงเรื่อง ในเรื่อง "ใจเอ๋ย" ผู้แต่งใช้บทสนทนาแสดงความลึกซึ้งที่แตกต่างกันของพระภิกษุ 2 รูป เพื่อเสนอแง่มุมของทัศนะที่ผิดแผกจากความเคยชิน บทสนทนาในเรื่อง "คนอสุจิ" และ "หมู่บ้านคนบาป" ส่งผลให้ผู้อ่านตีความได้ โดยที่เรื่องหลังมีความลึกซึ้งทางอารมณ์และความคิดมากกว่า ในเรื่อง "ดอกศรัทธา" ผู้แต่งยังใช้บทสนทนาบอกพฤติกรรมของตัวละคร ที่แสวงหาประโยชน์ ส่วนตนจากศรัทธาของชาวบ้าน ว่าก่อผลที่น่าสลดใจอย่างร้ายแรงเพียงใด เห็นได้ว่า บทสนทนาของผู้แต่งได้ช่วยเพิ่มรสทางวรรณศิลป์ให้กับเรื่องได้ดี

2. บุรณภาพและความสอดคล้อง

ในงานวรรณกรรม งานที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์นั้นจะต้องมีความสมบูรณ์ทั้งรูปแบบ และเนื้อหา ซึ่งสอดคล้องกลมกลืนกันอย่างเหมาะสม เกรแฮม ฮาว (Graham Hough, 2532 : 16-17) ได้กล่าวถึงหลักการร่วมในการวิจารณ์ที่เกี่ยวกับทฤษฎีรูปแบบว่าประกอบด้วยลักษณะเด่น 3 ประการ คือ บุรณภาพ (integrity) ความสอดคล้อง (consonance) และ ความแจ่มกระจ่าง (brightness)

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะใช้คำว่า บุรณภาพและความสอดคล้อง โดยอาศัยแนวคิดของ ฮาว ว่า บุรณภาพ หมายถึง ความเป็นเอกภาพหรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขององค์ประกอบในตัวงาน การศึกษาด้านนี้ คือ การศึกษารูปแบบที่มีองค์ประกอบพัฒนาาร่วมกัน (ฮาว : 16) ส่วนความสอดคล้อง หมายถึง "ความต่อเนื่องอย่างสมเหตุสมผลและสัมพันธ์" (เรื่องเดิม : 17) ดังที่ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์บุรณภาพและความสอดคล้องของงานวรรณกรรมดังนี้

2.1 ไผ่แดง

เรื่อง ไผ่แดง ผู้แต่งมักจะใช้การบรรยายและการพรรณนาในการเปิดเรื่อง เป็นการกระตุ้นให้ผู้อ่านติดตามต่อไป ตอนท้ายของเรื่องเมื่อเรื่องคลี่คลาย ผู้แต่งก็ใช้การบรรยายขมวดท้ายเรื่องได้ดี ในด้านการดำเนินเรื่อง ผู้แต่งใช้การดำเนินเรื่องไปตามลำดับเวลาและเหตุการณ์เป็นส่วนใหญ่ นอกจากบางตอนที่ผู้แต่งต้องการจะบอกความสำคัญของภูมิหลังที่ส่งผลต่อชีวิตในปัจจุบันของตัวละคร เช่น บอกภูมิหลังของแก้ว ในตอนที่แก้วไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ แล้วได้รับอนุเคราะห์ของลัทธิตอมมิวนิสต์ ส่งผลให้แก้วหลงใหลทั้งๆที่ไม่เข้าใจมากนัก แก้วยังได้นำความคิดนั้นมาเผยแพร่ให้กับเด็กรุ่นน้องที่เป็นพวกพ้องของเธอ การเผยแพร่ความคิดก็ไปปะทะกับความเชื่อดั้งเดิมทั้งที่มีอยู่ในตัวชาวบ้านและตัวของแก้วเอง การปะทะจึงเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับพฤติกรรมส่วนใหญ่ของตัวละครซึ่งทำให้เกิดโครงเรื่อง ส่วนภูมิหลังของสมภารกร่าง ในสมัยที่เป็นหนุ่ม เป็นคนกล้าไม่กลัวใคร เป็นหัวโจกจนไม่มีใครกล้ามาลองดี ภูมิหลังของสมภารกร่างนี้ทำให้ผู้อ่านเข้าใจลักษณะนิสัยที่เป็นคนใจกล้า เด็ดเดี่ยว และเป็นคนจริงแม้อยู่ในเพศบรรพชิต ลักษณะนิสัยนี้ทำให้ผู้อ่านชื่นชม และเมื่อนำไปประกอบกับลักษณะนิสัยอื่นๆ ที่เป็นคนลึกซึ้ง มีการไตร่ตรอง มีการเตือนตัวเอง ลักษณะนิสัยนี้ผู้อ่านก็เห็นว่าเป็นผลดีต่อการปฏิบัติและการแก้ปัญหา ทำให้เห็นว่าคุณค่าของสังคมดั้งเดิมที่สั่งสมอยู่ในตัวของสมภารกร่างเป็นสิ่งที่มีความสมควรจะรักษาไว้ให้ดำรงอยู่

เมื่อผู้แต่งปูพื้นฐานด้วยการบรรยายและการพรรณนา เช่น บรรยายว่า แก้วสนใจลัทธิตอมมิวนิสต์ ผู้แต่งก็ได้ใช้บทสนทนาที่ชี้ให้เห็นถึงสิ่งนั้น ด้วยคำศัพท์ที่แก้วจดจำมา เช่น "ซาพิช" "เสรีภาพ" "สันติภาพ" "ภราดรภาพ" ฯลฯ บทสนทนาส่งผลให้ผู้อ่านรู้สึกขบขันและเคลือบแคลงในระดับความรู้ และความลึกซึ้งของความรู้

ในด้านการใช้สำนวนภาษา เพื่อแสดงสารที่มีตีความคิดทางปรัชญา ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายและการพรรณนาที่สร้างอารมณ์ได้อย่างประณีต ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตาม เช่น ความรู้สึกซาบซึ้งของสมภารกร่างที่มีต่อ "พระเบ็ญ" ส่วนการใช้สำนวนภาษาที่สร้างอารมณ์ขึ้น ผู้แต่งจะใช้การบรรยายและบทสนทนาร่วมกัน ในลักษณะเสียดสี

ประชด ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ขันได้ เช่น ผู้แต่งเสียดสีความคิดและพฤติกรรมของแคว้น
เกี่ยวกับการฟังวิทยุ การเรียกร้องสันติภาพ การหลงใหลในอุดมการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์
อารมณ์ขันในเรื่องจะปรากฏอยู่อย่างสม่ำเสมอ และแคว้นยังนำชั้นที่หลงใหลอุดมการณ์ของ
ลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่ก็ยังมีความห่วงใยต่อสมภารกร่าง ซึ่งเป็นการสร้างบรรยากาศ ทำให้
มองเห็นว่าสังคมไทยไม่เลวร้ายและยังเป็นสังคมที่มีความหวังอยู่

การเสนอสารทางอารมณ์ของผู้แต่งมีหลากหลาย และผู้แต่งก็ได้บูรณาการอารมณ์
ที่หลากหลายนั้นเข้าด้วยกัน เช่น อารมณ์ของสมภารกร่าง ในตอน "โทรมธรรณี"
สมภารกร่างโกรธแค้นที่ห้ามพวกน้องมารับของแจก ถึงกับไปต่อว่าและทำร้ายแคว้น เพราะ
สมภารกร่างสงสารเด็กๆ ที่อดอยาก เห็นได้ว่าผู้แต่งได้บูรณาการอารมณ์โกรธกับความเมตตา
ความโกรธของสมภารกร่างจึงไม่น่ารังเกียจ เพราะเป็นความโกรธด้วยความห่วงใย
ซึ่งเป็นสัดส่วนที่เหมาะสมทำให้ผู้อ่านเข้าใจตัวละครได้

ในด้านการสร้างตัวละคร ผู้แต่งได้สร้างตัวเองให้มีความซับซ้อน มีความ
ขัดแย้งในใจ มีการเตือนตัวเอง มีลักษณะนิสัยที่สมจริงและไม่ได้เป็นหุ่นของผู้แต่ง แต่เป็น
ตัวละครที่มีชีวิต มีหลากหลายอารมณ์ที่เป็นเอกภาพสอดคล้องกัน เช่น ในตอน "พระเป็ยว"
สมภารกร่างได้เกิดความรู้สึกไม่ชอบพระเป็ยว เห็นว่าเป็นพระพุทธรูปที่ไม่สวยงาม จึงคิด
หาทางทำลาย แต่ท้ายที่สุดสมภารกร่างก็ได้เห็นคุณค่าของพระเป็ยว สมภารกร่างเกิดความ
ซาบซึ้งถึงกับเก็บเศษปูนจะปั้นพระเป็ยวขึ้นใหม่ การเสนออารมณ์ที่หลากหลายของสมภารกร่าง
นี้ส่งผลให้ผู้อ่านเกิดความชื่นชมในตัวสมภารกร่างที่เป็นพระที่น่านับถือ ถึงแม้จะหลงผิดไปบ้าง
ก็มีการสำนึกตัวและไม่กระทำอีก สะท้อนให้เห็นการพัฒนาตนเอง การไตร่ตรอง ซึ่งทำให้
ผู้อ่านเห็นว่าการอยู่รอดของสังคมอยู่ที่ความเอาใจใส่ และความมุ่งมั่นที่จะเรียนรู้ของคน

ผู้แต่งยังได้ใช้สัญลักษณ์ที่แฝงความหมายลึกซึ้ง เช่นการใช้ "เสียงระฆัง"
เป็นสัญลักษณ์ของความรัก ความผูกพันที่ชาวบ้านมีต่อศาสนาและความปลอบประโลมใจจาก
ศาสนา ผู้แต่งยังให้ "เสียงของพระประธาน" เป็นสัญลักษณ์ของการไตร่ตรอง การเตือน
ตัวเองของสมภารกร่างที่ปรากฏอย่างสม่ำเสมอ และสมภารกร่างก็มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง
พฤติกรรม จนเป็นบุคคลที่มีจิตใจประณีตละเอียดอ่อน และในตอนจบของเรื่องที่สมภารกร่าง
ไม่ทิ้งวัดเมื่อหมู่บ้านประสบภัยพิบัติ เป็นเจตนาของผู้แต่งที่ต้องการจะสื่อว่าศาสนาจะคงอยู่คู่

สังคมไทยตลอดไป และพระภิกษุจะเป็นที่ฟังของชาวบ้านได้ทุกเมื่อ สารที่ผู้แต่งเสนอให้ผู้อ่านสามารถโยงกับแก่นเรื่องและโครงเรื่องได้

เห็นได้ว่า ไผ่แดง เป็นนวนิยายที่มีบุรณภาพและความสอดคล้องอันทำให้เกิดพลังทางวรรณศิลป์

2.2 ไผ่ตัน

เรื่อง ไผ่ตัน ผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนาในการเปิดเรื่องและดำเนินเรื่องเช่นเดียวกับ ไผ่แดง แต่การใช้สำนวนภาษาที่จะสร้างอารมณ์มีน้อยกว่า อีกทั้งยังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อกุณิหลังและลักษณะนิสัยของตัวละครมากนัก สารที่เด่นชัดคือสารทางความคิดมากกว่าสารทางอารมณ์ ผู้แต่งได้เสนอสารทางความคิดที่สอดคล้องกับลักษณะนิสัยของตัวละคร เช่น พระจ้อย เป็นตัวละครที่มีลักษณะเสรีนิยม รักษาความเป็นธรรมไม่ผูกมัดตัวเองกับการอนุรักษ์อย่างไร้เหตุผล สารทางความคิดนี้จึงสอดคล้องกับลักษณะนิสัยของพระจ้อย ที่เป็นคนกล้าหาญและเป็นตัวของตัวเอง แต่บางส่วนของสารทางความคิดที่ผู้แต่งเสนอก็ดูไม่สอดคล้อง เช่น ในช่วงต้นๆ เรื่อง สมภารกร่างเข้ากับแก้วนั้ได้ แสดงให้เห็นว่าสมภารกร่างมีความพิจารณาหาเหตุผล แต่ต่อมหลังๆ ผู้แต่งไม่ได้โยงกับองค์ประกอบนี้สมภารกร่างจึงแสดงพฤติกรรมที่รุนแรงขึ้น ซึ่งส่งผลให้ดูเหมือนว่าตัวละครมีลักษณะนิสัยไม่สม่ำเสมอ

ผู้แต่ง ไผ่ตัน ได้บอกไว้ใน "คำนำ" ของเรื่องว่า "จะล้อเลียนไผ่แดง" แต่เมื่อได้พิจารณาบุรณภาพใน ไผ่ตัน แล้วเห็นได้ว่า ผู้แต่งมุ่งแสดงความคิดมากไป ส่งผลให้ผู้อ่านไม่เห็นความซับซ้อนของตัวละครทั้งฝ่ายตัวเองและฝ่ายปฏิปักษ์ ผู้อ่านไม่มีอารมณ์คล้อยตามความรู้สึกของตัวละคร เมื่อพิจารณาการสร้างตัวละคร ผู้แต่งมุ่งให้พระจ้อยพระหาญและสมภารพวย เป็นฝ่ายที่มีความคิดน่าสนับสนุนคล้อยตามกับความจริงของสังคม แต่ทั้งฝ่ายตัวเองและฝ่ายปฏิปักษ์ก็ไม่ได้มีความซับซ้อนภายใน ถึงแม้ผู้แต่งจะใช้กลวิธีการสนทนากับหลวงพ่อพระประธาน เหมือน ไผ่แดง แต่เสียงของพระประธานก็ปรากฏเพียง 2 ตอนเท่านั้น อีกทั้งสมภารกร่างก็ไม่มี การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม มุ่งแต่ต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่าง

ไว้เหตุผลอยู่ตลอดเวลา และในตอนท้ายๆ สมภารกว้างมีพฤติกรรมที่รุนแรงถึงกับได้กล่าวหาชาวบ้านหลายคนว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ทำตัวเป็นปฏิปักษ์กับชาวบ้านแม้ในเรื่องเล็กน้อย แสดงถึงความขาดเมตตา เช่น แจกความกับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองเรื่องขโมยไก่วัด และยังให้ความร่วมมือกับกำนันเจิมวางกฎที่จะควบคุมชาวบ้านอีกด้วย

องค์ประกอบใน ไผ่ตัน ที่ไม่สอดคล้องกลมกลืนที่เห็นชัดอีกอย่างหนึ่ง คือ การแต่งเป็นตอนๆ ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ ทำให้ผู้แต่งทิ้งตัวละครสำคัญของเรื่อง นอกจากทิ้งกลวิธี การสนทนากับหลวงพ่อบุญประชาาน ซึ่งแสดงความลึกซึ้งทางวิจรรณญาณของสมภารกว้าง แล้ว ยังได้ทิ้งบทบาทของสมภารกว้างในตอนท้ายๆ ของเรื่อง สมภารกว้างจึงเป็นเพียงตัวประกอบ โดยมีกำนันเจิมมาเป็นตัวเอกฝ่ายปฏิปักษ์ที่มีบทบาทเหนือกว่า การบูรณาการดังกล่าวประกอบกับการมีตัวละครทั้งตัวเอกและฝ่ายปฏิปักษ์ที่มีลักษณะด้านเดียว ทำให้ ไผ่ตัน หย่อนคุณค่าทางวรรณศิลป์ ส่งผลให้สิ่งที่ผู้แต่งเสนอกลายเป็นการให้ข้อคิดที่ปราศจากความประทับใจ

เห็นได้ว่าตอนสุดท้ายซึ่งเป็นตอนจบของเรื่อง ไม่มีลักษณะของการจบเรื่องอย่าง ไผ่แดง คือ ไม่ใช่การจบเรื่องที่รวบรวมความคิดของเรื่องสู่จุดสูงสุดของบทประพันธ์ แต่คล้ายว่าผู้แต่งเกิดความเบื่อหน่ายขึ้นมาจึงเลิกแต่งไปเฉยๆ ดังที่ ผู้แต่งชี้แจงไว้ในคำนำเมื่อรวมพิมพ์เรื่องนี้ว่า เกิดความรู้สึกว่าเขียนได้ไม่ดีเท่า ไผ่แดง จึงหยุดเขียนไป

เขียนไปเขียนมา ผมเกิดความรู้สึกพิศพิพจน์ในหัวใจ เพราะนอกจากจะเขียนได้ไม่ดีเท่าที่คิดแล้ว ยังมีความรู้สึกทางด้านมารยาท รวมทั้งขนบธรรมเนียมโบราณที่ว่าลบหลู่ครูโบราณ

ผมกลายเป็นคิดไปว่าเรากำลังเอางานของครูมาล้อเล่น

เมื่อผนวกความรู้สึกสองประการเข้าไปแล้ว ก็เลยตัดสินใจหยุดเขียน เพราะนอกจากจะทนเคืองความรู้สึกที่เอางานของครูบาวาจารย์มาล้อเล่น ไม่ได้แล้ว ยังรู้สึกว่าตัวเองทำไม่ได้ดังกล่าว... (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531 : คำนำ)

ข้อบกพร่องอีกประการหนึ่ง ใน ไผ่ตัน ผู้แต่งได้กล่าวไว้ใน "บทนำ" ว่า "จะล้อเลียน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์" ผลปรากฏว่าผู้แต่งไม่ประสบความสำเร็จในการสร้างอารมณ์ขัน เพราะมุ่งเสนอความคิดและปัญหาของสังคมเป็นส่วนใหญ่ สมภารกว้างจึงเป็น

ตัวละครที่ไม่เข้ากัน อารมณ์ขันในเรื่องไม่กลมกลืนกับอารมณ์หลักของเรื่องที่ถูกสถานการณ์อัน
เคร่งเครียดครอบงำให้กลายเป็นเรื่องคอขาดบาดตายไป

2.3 ครึ่งหลัง¹⁸

ใน ครึ่งหลัง¹⁸ ผู้แต่งได้ใช้บทสนทนาแสดงการแก้ปัญหา การพิจารณาปัญหา
ได้อย่างแหลมคมและมีอารมณ์ขัน อีกทั้งผู้แต่งได้ใช้การบรรยายและการพรรณนาเป็นส่วนเสริม
ให้เกิดบรรยากาศและมีสารทางอารมณ์ ช่วยให้สารทางความคิดไม่ปรากฏอย่างแห้งแล้ง

ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นพื้นฐานความคิดและการมองปัญหาของตัวละคร ผู้แต่ง
ได้แสดงสารทางอารมณ์ให้ปรากฏอย่างสม่ำเสมอ ทำให้เรื่องที่มีเนื้อหาทางการเมือง
ดูผ่อนคลายลง โดยผู้แต่งได้ใช้สารทางอารมณ์ เป็นอารมณ์ขันปนเสียดสี เช่น ในตอน
"ซาก" ผู้แต่งได้แสดงอารมณ์ขัน คือ การ "ถวายเป็นสังฆทาน" เพื่อเตือนสติ และเพื่อ
วิพากษ์วิจารณ์พระภิกษุประเภท "มือถือซากปากถือศีล" แต่เมื่อจบตอน ผู้อ่านจะเข้าใจ
ได้ว่าพระภิกษุตัวเอกยังรักษาศีลไว้ได้อย่างเคร่งครัดและลูกศิษย์ต้องนำซากกลับคืนไป

ส่วนในตอนสุดท้าย การจบตอนผู้อ่านไม่เห็นว่าเป็นการจบเรื่อง เพราะผู้แต่ง
ไม่สามารถทำให้ตอนจบเชื่อมโยงกับตอนอื่นๆ เข้าด้วยกันอย่างชัดเจน ส่งผลให้ดูเหมือนว่า
เรื่องนี้ไม่มีโครงเรื่องเหมือนกับนวนิยายหรือเรื่องสั้นๆ ทั่วไป

การใช้สำนวนภาษา การใช้สัญลักษณ์ ผู้แต่งได้ใช้สัญลักษณ์ได้อย่างคมคาย
โดยเฉพาะที่ได้กล่าวถึง "ลม" และ "เทียน" ผู้อ่านสามารถโยงสัญลักษณ์กับวิถีคิดของ
ตัวละคร ถึงแม้ว่าสัญลักษณ์จะปรากฏเพียงตอนใดตอนหนึ่ง แต่จะคลุมถึงตอนอื่นๆ ด้วย
แต่สัญลักษณ์ในเรื่องนี้ก็ไม่โดดเด่นมากนัก

2.4 "หลวงพ่อเสม"

เรื่อง "หลวงพ่อเสม" ผู้แต่งใช้การบรรยายเปิดเรื่องได้อย่างน่าสนใจ
ดำเนินเรื่องตามลำดับเวลาและเหตุการณ์ ส่งผลให้ผู้อ่านเห็นพัฒนาการชีวิตของเสมที่ได้พัฒนา

ตนเอง ได้เรียนรู้ด้วยประสบการณ์ของตน มีความมุ่งมั่นในทางที่ดี มีความตั้งใจจริงและ
 หากพิจารณาจากที่หน้าหน้าไปจากบ่วงของโลกก็สุขที่คนทั่วไปปรารถนา ที่เป็นเป้าหมาย
 อันแท้จริงของชีวิต เป็นสารที่เล่นสัดประสานกับสารทางอารมณ์ ซึ่งเป็นประสบการณ์ทางอารมณ์
 ของตัวเอกที่ผ่านไปตามเวลาที่ใช้ชีวิต ในช่วงปลุสช่น บรรพชิต ผ่านการลองผิดลองถูก จน
 กระทั่งเกิดปัญญา เพื่อแสดงสารทางความคิดและสารทางอารมณ์เช่นนี้ ผู้แต่งจึงได้ใช้การ
 บรรยายและการพรรณนามาก เพื่อสร้างบรรยากาศให้ผู้อ่านมีอารมณ์ร่วมกับตัวละคร บอก
 ลักษณะนิสัย และสื่อความหมายประสานกัน เพื่อให้ผู้อ่านโยงกับแก่นเรื่องได้

นอกจากนี้ผู้แต่งยังได้ใช้บทสนทนา แสดงอารมณ์ขันและข้อบกพร่องในพฤติกรรม
 ของพระเฒ่า ซึ่งเป็นข้อบกพร่องที่ตนเองมองไม่เห็น โยงกับสารทางความคิดเกี่ยวกับการ
 เรียนรู้ความจริงของชีวิตอยู่ในการดำเนินชีวิต และการที่มีผู้อื่นชี้แนะผสมกับประสบการณ์
 และความหากเพียร

ในที่สุดแล้ว เมื่อชีวิตมาถึงจุดสุดยอดของชีวิต ชีวิตของหลวงพ่อเฒ่าจึงเป็นชีวิต
 ที่หลุดพ้นจากบ่วงแห่งความทุกข์ ฉากที่ตัวละครตกอยู่ในกระแสน้ำแสดงสิ่งที่ตรงกันข้ามได้
 เป็นอย่างดี แสดงให้เห็นว่าตัวละครได้หลุดพ้นจากกระแสน้ำ เป็นการโยงคำว่า "กระแสน้ำ"
 กับ "กระแสกรรม" ในความหมายที่ว่า มนุษย์ยังเวียนว่ายอยู่ในกระแสน้ำคือการเวียน
 ว่ายตายเกิด แต่ตัวละครตัวนี้ได้หลุดพ้นจากกระแสกรรมแล้วทั้งๆ ที่ยังอยู่ในกระแสน้ำ
 เป็นสัญลักษณ์ที่ลึกซึ้ง

เห็นได้ว่า "หลวงพ่อเฒ่า" มีบุรณภาพอย่างเหมาะสมสอดคล้อง มีลักษณะนิสัย
 ของตัวละครที่สอดคล้องกับแก่นเรื่อง ใช้ถ้อยคำสำนวน ความเปรียบ ที่คมคายชวนให้คิด
 และประทับใจ

2.5 "ขวัญใจหลวงตา"

ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายและการพรรณนา ตลอดจนบทสนทนา แสดงถึงการ
 รู้เท่าทันภาษาและความลึกซึ้งของหลวงตา ในการมองโลกที่แตกต่างจากคนทั่วไป ผู้แต่งได้
 สะท้อนให้เห็นว่าตัวเอกรู้ว่าอะไรเป็นสาระของชีวิต จึงคบคนโดยไม่วิเคราะห์นารณะ แต่เน้น
 ที่คุณค่าภายในของจิตใจ

ผู้อ่านเข้าใจเป้าหมายและปรัชญาชีวิตของหลวงตาได้เป็นอย่างดี ผ่านกระแสความคิดของหลวงตา ซึ่งไม่ได้บอกกล่าวแก่ตัวละครอื่น ความขัดแย้งของตัวเอกกับสังคม และความคิดของคนทั่วไป ส่งผลให้เกิดความเบื่อหน่ายระอาใจ อารมณ์นี้มีบุรณการกับอารมณ์สดใสร่าเริงเมื่อได้พบบุคคลที่จริงจัง และอารมณ์ผิดหวังห่อเหี่ยวเมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไป ทำให้สูญเสียโอกาสที่เอื้อให้สัมผัสกับมนุษย์อย่างแท้จริง ผู้แต่งสามารถใช้บทบาทของพระภิกษุในเรื่องเป็นองค์ประกอบหลักที่ให้ความเข้าใจต่อแก่นเรื่องได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.6 "ญาติ"

ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายและบทสนทนา แสดงลักษณะนิสัยของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านเห็นความแตกต่างของตัวละครอย่างเด่นชัด เป็นความแตกต่างระหว่าง พระภิกษุ คนขายอาหารบนรถไฟ คนตรวจตัว และชายที่เฟื่องพั้นโทษ ความแตกต่างนี้ปรากฏผ่านสำนวนภาษาที่แสดงลักษณะนิสัยของตัวละครในการสนทนา และผู้แต่งสามารถใช้คำที่มีรสชาติแบบชาวบ้านและคำง่าย ๆ ที่มีความหมายลึกซึ้งได้อย่างกลมกลืน เช่น คำว่า "หิวให้เห็นอยู่ ต่าตา" "หมดตุไม่รู้ตัว" "คุณไม่ต้องมาเสือก" และคำว่า "ญาติ" โดยเฉพาะคำว่า "ญาติ" เป็นคำสำคัญอันเป็นกุญแจไขความหมายของเรื่องและเป็นชื่อเรื่องด้วย

ผู้แต่งได้บูรณาการเรื่องได้อย่างเหมาะสม ส่งผลให้ผู้อ่านเชื่อมโยงความคิดจากองค์ประกอบต่างๆ เช่น บทสนทนาโต้เถียงที่แสดงทัศนคติอันผิดแผกกันระหว่างตัวละคร และปฏิกริยาระหว่างตัวละคร โดยที่ผู้แต่งไม่ต้องบอกตรงๆ

2.7 "น้ำลค" และ "มคกีนปลา"

ผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนาในการดำเนินเรื่อง ส่งผลให้ผู้อ่านเข้าใจปัญหาและการคลี่คลายปัญหา ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของตัวเอก คือ โกะ ที่ได้พัฒนาตนเองจากที่แต่เดิมมีคุณสมบัติไม่พึงประสงค์ สร้างความรู้สึกน่าวิตกแก่พ่อแม่ญาติพี่น้อง แต่ในที่สุดตัวเอกได้รู้ว่าอะไรคือชีวิต จากประสบการณ์ของตัวเอง จึงได้เปลี่ยน

แปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดี ผู้แต่งได้ส่งสารทางอารมณ์ของตัวเอกที่มีความน้อยเนื้อต่ำใจ มีความขมขื่น ที่ไม่ได้รับการเอาใจใส่หรือไม่เป็นที่รักของสมาชิกในครอบครัว เพราะมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ตัวเอกได้พยายามพัฒนาตัวเองไปในทางที่ดีจนได้รับคำชมเชยจากพ่อ ซึ่งทำให้เขาเกิดกำลังใจและภาคภูมิใจ และมีความตั้งใจที่จะกระทำแต่ในสิ่งที่ดีงาม จนกระทั่งได้ดำรงจนอยู่ในเพศบรรพชิตและมีวัตรปฏิบัติที่ดีงาม

ผู้แต่งตั้งชื่อเรื่องเข้ากับสิ่งแวดล้อมของเรื่อง อาชีพของตัวละคร คือ การทำนา ผู้แต่งใช้คำว่า "น้ำลด" เป็นเหตุ หรือเป็นจุดเปลี่ยนแปลงของตัวละคร ส่วนคำว่า "มดกินปลา" เป็นผล ผลนี้เป็นผลที่สำคัญ คือ ทำให้พ่อแม่มีความสุขที่เห็นชีวิตที่ดีงามของลูก ผู้แต่งตั้งชื่อเรื่องที่ทำให้ผู้อ่านสามารถโยงองค์ประกอบต่างๆ เข้าใจเรื่องได้

เรื่อง "น้ำลด" และ "มดกินปลา" ดูเป็นเรื่องธรรมดา แต่ผู้แต่งก็เล่าได้อย่างน่าประทับใจ แสดงให้เห็นคุณค่าของดั้งเดิมของสังคมไทยอย่างหนึ่ง คือการบวชเรียนว่า ยังมีความหมายต่อชีวิต

2.8 "สมุทรหาย"

"สมุทรหาย" เป็นเรื่องที่มีผู้แต่งได้บูรณาการเรื่องได้มีความสอดคล้อง โดยผู้แต่งได้สร้างปริศนาของเรื่อง คือ ความลับของพระพุทธรูปปางมารวิชัย โดยที่ผู้แต่งไม่ได้บอกไว้ต้นเรื่อง เป็นกลวิธีที่ทำให้ผู้อ่านสนใจติดตามต่อไป แล้วผู้แต่งก็ได้มาเฉลยความลับในตอนท้ายเรื่อง ผู้อ่านสามารถโยงการแสดงผลของสมุทรบุศย์ตัวเอกของเรื่อง ทำให้เข้าใจหลักการของตัวละคร การตัดสินใจในตอนท้ายจึงเป็นสิ่งที่สมเหตุผลเป็นที่เข้าใจได้

ผู้แต่งยังได้ใช้ชื่อเรื่อง "สมุทรหาย" เป็นปริศนาสอดคล้องกับเรื่อง ซึ่งในตอนท้ายของเรื่อง สมุทรบุศย์ก็ได้หายไประจักษ์ คือ หายไปจากวัดนาคและหายจากความทรงจำของชาวบ้านไประยะหนึ่ง เพราะชาวบ้านนับแต่ต้นต้นกับเงินสี่แสนที่คนโลกนำมาฮึดเหยียดให้ การที่สมุทรบุศย์กลายเป็นคนไม่มีญาติไปอยู่ที่ป่าช้าวัดคอนลาเหา เป็นสิ่งน่าสลดใจ แต่ในความหมายระดับลึกความยิ่งใหญ่ของสมุทรบุศย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับรับรู้ของโลก แต่อยู่ที่ความดีเด็ยวในหน้าที่ของท่าน

ผู้แต่งได้สร้างอารมณ์ร่วมแก่ผู้อ่านซึ่งได้รู้เบื้องหลังความเป็นมาของฉากกระดุก
สมภารบุศย์ ทำให้ผู้อ่านซาบซึ้งกับวีรกรรมของพระภิกษุผู้พยายามปฏิบัติตามบทบาทและหน้าที่
ของตน จึงรักษาปณิธานของตนไว้อย่างเด็ดเดี่ยว

ผู้แต่งได้ใช้บทสนทนาแสดงองค์ประกอบที่ตัดกันระหว่างเวลาของผู้มีอิทธิพล
ที่ไม่สนใจประวัติของพระพุทธรูป มีความโหด และไม่สนใจกับบาปบุญคุณโทษ กับความ
รู้จริงของสมภารบุศย์ ส่งผลให้สมภารบุศย์เกิดความสำนึก มีความเด็ดเดี่ยว และได้อุทิศ
ตัวเพื่อหน้าที่อย่างแท้จริง องค์ประกอบนี้ได้ส่งผลให้ผู้อ่านเห็นความแตกต่างของคนที่น่า
ยกย่องกับคนที่น่ารังเกียจอย่างชัดเจน เห็นได้ว่า "สมภารหาย" มีบุรณภาพและความ
สอดคล้อง ส่งผลให้ผู้อ่านโยงองค์ประกอบต่างๆ เข้าด้วยกันและเข้าใจเรื่องได้ดี

2.9 "เกียรติกับข้าวเหนียนกันหม้อ"

ผู้แต่งเปิดเรื่องด้วยการบรรยาย การดำเนินเรื่องและการบอกลักษณะนิสัยของ
ตัวเอกด้วยการบรรยายเช่นกัน เรื่องเริ่มที่เหตุการณ์ที่ตัวเอกคิดจะฆ่าภรรยาของตนแต่
เลิกล้ม แล้วย้อนเหตุการณ์ไปที่ความสัมพันธ์ของตัวเอกกับภรรยา ช่วงท้ายตัวเอกได้
เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ประเด็นที่น่าสนใจในเรื่องนี้อยู่ที่บทสนทนายระหว่างหลวงตากับ
ตัวเอกที่เป็นลูกศิษย์ เมื่อมาปรึกษาหลวงตาเกี่ยวกับปัญหาครอบครัวที่ร้ายแรง หลวงตา
มีวิธีการซักถาม จนลูกศิษย์คิดคำตอบได้เอง และหลวงตายังได้กล่าวชี้แนะทางออกตาม
ปรัชญาทางพุทธศาสนาให้อีก

ผู้แต่งได้ใช้คำแปลก เช่น พูดถึง "บุญกุศลในมุ้ง" "ทำบุญกับเมีย" ซึ่งแสดงถึง
ความลึกซึ้งของพระภิกษุรูปนี้ ที่มองเห็นว่าหากมนุษย์เราไม่รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลที่อยู่
ใกล้ชิด เช่น เมีย แล้วจะหวังให้มนุษย์ช่วยเหลือเพื่อนร่วมโลกได้อย่างไร ซึ่งเป็นข้อคิดที่
ผู้อ่านควรตระหนัก

ผู้แต่งยังได้ใช้สัญลักษณ์ของคำว่า "เกียรติก" กับ "ข้าวเหนียนกันหม้อ" ได้อย่าง
เหมาะสม ทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่า "เกียรติก" หมายถึง การยกย่องจากสังคม ส่วน
"ข้าวกันหม้อ" นั้นหมายถึง เมีย ในเรื่องนี้ผู้แต่งได้ใช้สัญลักษณ์ว่า "ข้าวเหนียนกันหม้อ"

ซึ่งทำให้ผู้อ่านโงงเหตุการณ์ในเรื่องได้ว่า ที่ผู้แต่งเปรียบ นัยนาภรรยาของตัวเอง เป็น "ข้าวเหนียว" นั้น คงหมายความว่า นัยนามีประวัติที่ต่างหรือเป็นโศกณิศามาก่อน จึงเป็นข้าวเหนียวที่ไม่แข็งปรารถนา แต่มีคุณสมบัติที่ค่าต่อชีวิต ซึ่งคนอื่นๆ อาจมองข้าม แต่การที่ตัวเองเลือก "ข้าวเหนียวกันหม้อ" นั้นเป็นสิ่งเหมาะสมอย่างแท้จริง เพราะถึงแม้จะเป็นข้าวเหนียวแต่ก็ได้เกื้อกูลชีวิต จึงสำคัญว่า "เกียรติน" ที่เป็นเพียงเปลือกนอกของชีวิตเท่านั้น

2.10 ๔

เป็นเรื่องที่มีการบูรณาการสอดคล้องกันตลอดทั้งเรื่องในหลายๆ ด้าน เช่น ในด้านการสร้างตัวละคร ผู้แต่งมีวิธียสร้างตัวละครให้มีความซับซ้อนอย่างเหมาะสม การสร้างให้ตัวละครมีความขัดแย้งภายใน แสดงความเป็นคนเอาจริงเอาจังและไม่ดูค้ายต่อปัญหา แสดงให้ผู้อ่านเห็นว่า ตัวละครเป็นคนที่เหตุผล มีการไตร่ตรอง สร้างความถี่ถ้วนและเอาใจช่วย ซึ่งตรงข้ามกับหลวงพ่อบุญเรือง หลวงตาเต๋ ซึ่งเป็นฝ่ายปฏิบัติและเป็นตัวแทนของความวิปริตในสถาบันศาสนา ผู้แต่งได้บอกเฉพาะบุคลิกภายนอกมากกว่าความขัดแย้งภายใน โดยเฉพาะพฤติกรรมของหลวงพ่อบุญเรืองที่แสดงความเจ้าเล่ห์อยู่ตลอดเวลา ส่วนหลวงตาเต๋ก็มีพฤติกรรมที่ลึกลับและไม่มีเหตุผล

การที่ผู้แต่งสะท้อนให้เห็นการรวมกำลังกันระหว่างหลวงพ่อบุญเรืองกับกำนันเอกชัย เป็นองค์ประกอบที่ทำให้เห็นความหนักหน่วงของปัญหาของตัวเอง ที่ต้องต่อสู้อย่างโดดเดี่ยวกับความมั่งงายของชาวบ้านและฝ่ายปฏิบัติถึง 2 คน

ผู้แต่งใช้สัญลักษณ์เกี่ยวกับงู และการจับงู อยู่ตลอดทั้งเรื่อง ซึ่งเป็นการใช้สัญลักษณ์ที่สอดคล้องมีความต่อเนื่องกันอย่างสมเหตุสมผลและคลุมตลอดทั้งเรื่อง โดยที่ผู้แต่งได้สร้างตัวละคร มีอาชีพจับงู และได้ถ่ายทอดความปรารถนาที่จะเป็นนักจับงูให้แก่ลูกชาย ผู้แต่งยังได้สร้างจินตภาพให้กับผู้อ่าน เกี่ยวกับสีเหลืองที่ข้างลำตัวของงูเหลืองว่าเหมือนสีเหลืองของเครื่องนุ่งห่มของบรรพชิต และผู้แต่งยังได้ใช้สำนวนเปรียบเทียบกับกระจำจัด ผู้แต่งได้ใช้คำว่า "งู" เป็นคำที่แสดงความหมายหลายนัย งู หมายถึงสัตว์ที่มีพิษ กินสัตว์อื่นเป็นอาหาร และยังฉกฉวยสัตว์เลี้ยงที่เป็นทรัพย์สินของชาวบ้าน อีกทั้งยังได้ใช้คำว่า

"งู" ในความหมายแฝงว่า หมายถึง พระภิกษุ โดยเฉพาะพระภิกษุที่ชั่วร้ายซึ่งลบล้างผลประโยชน์จากชาวบ้านอย่างนุ่มนวล เจ็บสงบน

ข้อบกพร่อง ในเรื่อง งู ที่เห็นเด่นชัด คือ การกึ่งตัวละครของผู้แต่ง ในเรื่องผู้แต่งได้กล่าวถึงตัวละครตัวหนึ่ง คือ พระบัว แต่ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับพระบัวเลยว่ามีพฤติกรรมและลักษณะนิสัยที่สำคัญอย่างไร ทั้งๆ ที่พระบัวน่าจะได้แสดงปฏิกิริยาต่อการสร้างสถานการณ์ของหลวงหน่อเนียนเกี่ยวกับ "พระพุทธรูปกินคน" การที่ผู้แต่งกล่าวถึงตัวละครตัวหนึ่งขึ้นมาลอยๆ แล้วไม่ได้แสดงพฤติกรรมหรือลักษณะนิสัยแต่อย่างใดเลย จึงเป็นส่วนเกินของเรื่อง ผู้แต่งน่าจะใช้ประโยชน์จากตัวละครนี้ได้บ้าง เช่น ให้ความความอึดอัดต่อความชั่วร้ายหรือเห็นด้วย หรือ เอาตัวรอด อย่างใดอย่างหนึ่ง การที่ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับพระบัวเลยจึงเป็นสิ่งที่ทำให้เรื่องนี้หย่อนคุณค่าทางวรรณศิลป์ไปบ้าง แต่ถ้าพิจารณาในส่วนรวมแล้วเรื่อง งู ยังเป็นเรื่องที่มีบุรณภาพได้สอดคล้องเหมาะสม โดยจัดองค์ประกอบของความหมายให้เชื่อมโยงกัน และสร้างความประทับใจในการต่อสู้อันล้มเหลวของตัวเอกที่น่าจะกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวต่อปัญหามากขึ้น

2.11 "ใจเอ๋ย"

เรื่อง "ใจเอ๋ย" ผู้แต่งเปิดเรื่องด้วยการบรรยายที่น่าสนใจ ชวนให้ผู้อ่านครุ่นคิดติดตามเรื่องต่อไป และผู้อ่านจะได้ทราบเรื่องราวทั้งหมดจากการสนทนาที่พระเถระตอบคำถามพระบวชใหม่ เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของกบตันสุข วิธีการดำเนินเรื่องผู้แต่งใช้การย้อนกลับ เพื่อบอกภูมิหลังของตัวละคร ในประเด็นที่ส่งผลถึงชีวิตในปัจจุบัน ให้ผู้อ่านเข้าใจทัศนคติของผู้แต่งได้ดี

ในด้านการใช้สำนวนภาษา ผู้แต่งได้ใช้สำนวนภาษาที่คมคายลึกซึ้งด้วยถ้อยคำที่เรียบง่าย เช่น ใช้คำว่า "ญาติทางสายกรรม" แสดงความลึกซึ้งในธรรมะทางพุทธศาสนาว่า มนุษย์ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ที่ได้กระทำต่อผู้อื่น โดยการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูล การตั้งชื่อเรื่อง "ใจเอ๋ย" ผู้แต่งนำมาใช้ได้สอดคล้องเหมาะสมกับเรื่องและโยงแก่นเรื่องได้ดี โดยแสดงให้เห็นความสำคัญของใจว่า ใจเป็นจุดแรกของการรับความชั่ว และใจก็เป็นจุดที่จะแก้ไข และยังส่งผลต่อบาปบุญอีกด้วย

ผู้แต่งได้ให้สารทางอารมณ์ คือ สร้างตัวละครที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกร่วมได้ เช่น ผู้อ่านรู้สึกสลดใจต่อความอ่อนแอของกัปตันสคู ที่ใจถูกข่มเหงด้วยความทุกข์และใจได้ส่งผลอันรุนแรงถึงกับเสียชีวิต และผู้อ่านยังเกิดความรู้สึกชื่นชมพระเอกรະที่ได้นำใจไปสู่ความสงบ เอื้อเพื่อเอื้อแก่ เมตตาต่อผู้ที่เกี่ยวข้องกับทางกรรม ความตัดกันระหว่างตัวละครที่มีสภาพ "ใจ" ต่างกัน ได้ส่งผลให้ผู้อ่านได้รับสารทางอารมณ์และความคิดอันลึกซึ้ง

2.12 "ชาย"

เรื่อง "ชาย" ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายตลอดทั้งเรื่อง โดยไม่มีบทสนทนา เป็นการบอกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของชาย พฤติกรรมของชาย และบุคคลในชีวิต ตลอดจนความรู้สึกกระทบกระเทือนของชายในเหตุการณ์ต่างๆ ผู้แต่งได้แสดงสารในช่วงต่างๆ ของเรื่อง เมื่อผู้อ่านอ่านแล้วจะโงงกันได้อย่างดี ทำให้เรื่องมีความลึกซึ้งมากขึ้น โดยเฉพาะความลึกซึ้งของหญิงชราที่ดำเนินชีวิตผ่านร้อนหนาวมาด้วยความอดทน สมถะ และให้มากกว่ารับ

ผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนาต่อเนื่องกันตลอดทั้งเรื่อง มีรสชาติและจินตภาพหลากหลาย ใช้สำนวนเปรียบเทียบกับได้อย่างคมคาย เกี่ยวกับความไม่รับรู้สิ่งที่ผ่านไปของ "ประคุด" ที่เหมือนกับความไม่รับผิดชอบของพ่อแม่ของก้าน หรือ สำนวนที่ว่า "ลูกเหมือนดวงตา" แสดงความหวังในชีวิตของตัวละครที่ได้ต่อสู้อุปสรรคมาได้

บุรณภาพใน "ชาย" เกิดขึ้นด้วยความสอดคล้องเหมาะสมขององค์ประกอบต่างๆ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่อง และเกิดความประทับใจในสำนวนโวหาร ความเปรียบที่มีหลายรส และให้แง่คิดที่ลึกซึ้ง ผู้อ่านสามารถโงงสารที่ผู้แต่งเสนอได้ดี

2.13 "คนสีเหลือง"

เรื่อง "คนสีเหลือง" ไม่มี "เรื่อง" ที่เป็นปมปัญหาและการคลี่คลายเรื่องอย่างชัดเจน โครงเรื่องเน้นพิชิตวชนันใหญ่โต กับเหตุการณ์ที่ตัวละครประสบเมื่อบวช เป็น

องค์ประกอบที่ตัดกัน เพื่อสื่อความคิดว่าการบวช เป็นการลงโทษที่ไม่คุ้มค่าและเป็นการสูญเสียเปล่า การดำเนินเรื่องคล้ายกับการเล่าประสบการณ์ผสมกับบันทึกความคิดเห็นของผู้เล่า เกี่ยวกับประสบการณ์ของ "ผู้เล่า" ในขณะที่ไปบวชเป็นเวลา 1 เดือน เรื่องนี้จบลงด้วยการบรรยายด้วยสำนวนที่รู้จักกันดีว่า "ปลาเน่าตัวเดียวเหิมนไปทั้งข้อง" เป็นสำนวนเปรียบเทียบที่ผู้แต่งต้องการจะบอกว่า พระภิกษุที่ตักมีอยู่มากแต่ไม่ได้บอกรายละเอียดว่าอยู่ที่ไหน เพราะในเรื่องไม่ปรากฏพระภิกษุที่ตักอย่างชัดเจน การขมวดท้ายเรื่องจึงไม่มีเอกภาพ คล้ายเป็นการกล่าวลอยๆ เพราะผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงการต่อสู้ของตัวละครที่ได้เผชิญปัญหาว่าต้องอาศัยความกล้าหาญอย่างไร การจบเรื่องจึงไม่สอดคล้องกับเรื่องเป็นการเสนอมุมมองด้านเดียว โดยมีตัวละครแบบเดียวและขาดความซับซ้อน

2.14 "คนอสุจิ"

เรื่อง "คนอสุจิ" ผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนาบอกเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละคร กระตุ้นให้ผู้อ่านคาดเดาการณ์ล่วงหน้าได้ ดังเช่น พฤติกรรมของพระทอง ทำให้ผู้อ่านเห็นตัวตนที่แท้จริงของตัวละครที่ตกต่ำลงจนกลายเป็นคน "อสุจิ" การบรรยายและการพรรณนาเกี่ยวกับภูมิหลัง บุคลิก ลักษณะนิสัยของตัวละคร ส่งผลให้ผู้อ่านเห็นความตกต่ำของตัวละครอย่างชัดเจน ว่าเป็นผลของความอ่อนแอ การขาดความมุ่งมั่น และขาดเป้าหมาย ของการดำเนินชีวิตในระดับอุดมคติ จึงมีแต่การใช้ชีวิตให้สุขสบายไปวันๆ การแสดงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม พฤติกรรมของสังคม และค่านิยมของยุคสมัย ช่วยให้เห็นเข้าใจพฤติกรรมของตัวละคร แต่ไม่รู้ลึกว่าตัวละครน่าเห็นใจ เพราะตัวละครมีลักษณะน่าขันและน่าหัวเราะเยาะ การตั้งชื่อตัวละครและชื่อเรื่องมีนัยชัดเจน คำว่า "ทอง" เป็นสิ่งประเสริฐ ส่วนคำว่า "คนอสุจิ" คือคนไม่บริสุทธิ์ ผู้อ่านสามารถโยงคำทั้งสองนี้ และเห็นความน่าเยาะหยันมากยิ่งขึ้น

2.15 "หมู่บ้านคนบาป"

ผู้แต่งได้ใช้การบรรยายและการพรรณนาที่มีพลัง ด้วยสำนวนโวหารเปรียบเทียบกับสื่อความเข้าใจต่อปัญหาและให้ความเห็นใจต่อตัวละคร ก็ต้องพ่ายแพ้ต่อตัวเองและสิ่งแวดล้อม ทั้งๆ ที่มีอุดมคติที่ชัดมั่นไว้เป็นเวลานาน ผู้แต่งใช้การดำเนินเรื่องผ่านความคิดคำนึงของตัวเอง ที่ได้กระทำผิด และสารภาพผิด เกิดความรู้สึกอาลัยอาวรณ์ชีวิตสมณะอย่างเศร้าสลด การระลึกย้อนหลังถึงจุดมุ่งหมายที่จะอุทิศตัวเพื่อพระศาสนา แม้แต่จะแลกกับการทอดทิ้งพ่อแม่ที่ยากจน ทำให้เสียชายที่คนดีต้องมาล้างผลาญ การยอมรับความพ่ายแพ้ด้วยความเสียใจ และละอายใจ ทำให้ผู้อ่านชื่นชมได้

เห็นได้ว่า "หมู่บ้านคนบาป" มีการบูรณาการเรื่องได้อย่างสอดคล้องเหมาะสม จากสารทางอารมณ์อันหลากหลายและเข้มข้น

2.16 "เพื่อนบุญ"

ผู้แต่งใช้การบรรยายและการพรรณนาตลอดทั้งเรื่อง ผ่านความคิดคำนึงของพระภิกษุรูปหนึ่ง ที่มองเห็นความแตกต่างและความเปลี่ยนแปลงของชีวิต ระหว่างตนเองกับเพื่อนเก่าแก่ที่มาเป็นเพื่อนในเพศบรรพชิตด้วยกัน ผู้แต่งได้ใช้สำนวนเปรียบเทียบกับได้อย่างคมคาย เปรียบการกวาดขยะ กับขจัดกิเลสตัณหาให้หมดไปโดยใช้หลักธรรม ผู้แต่งยังได้แสดงทัศนคติของตนเองแฝงในความคิดของตัวละคร เป็นการวิพากษ์วิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาว่า ถ้าพระภิกษุขจัดกิเลสของตนไม่ได้ แล้วจะไปช่วยขจัดกิเลสของชาวบ้านได้อย่างไร ทัศนคติดังกล่าวกลมกลืนกับฉากที่แสดงภาพเจ้าอาวาสถูกฆ่าตาย หน้าหมู่บ้านในวัด องค์ประกอบดังกล่าวนี้แสดง ความสัมพันธ์ระหว่างคุณภาพจิตของพระกับชาวบ้านว่า เมื่อพระภิกษุได้ปลดปล่อยชาวบ้านเกิดกิเลส พระภิกษุก็ต้องตกเป็นเหยื่อของกิเลสของชาวบ้านเสียเอง

2.17 "ดอกศรัทธา"

ผู้แต่งใช้การบรรยายในการดำเนินเรื่อง ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องและบอกพฤติกรรมที่น่ารังเกียจของตัวละครที่เป็นเจ้าอาวาสที่ละนัย จนเรื่องดำเนินไปสู่จุดที่เฉลยความหมายของชื่อเรื่อง

ผู้แต่งใช้การแสดงทัศนะของเรื่องผ่านความคิดคำนึงของลุงโทน ผู้รับรู้เหตุการณ์อย่างผู้สังเกตการณ์ ผู้แต่งแทรกการให้ความหมายที่กระตุ้นให้คิด เช่น ผู้แต่งแสดงถึงฐานะที่ยากจนของชาวบ้านว่า เมื่อคณะเร่ร่อนออกไปตามหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะบริจาคสิ่งของไม่ว่าจะเป็น "พริก เกลือ มะเขือ ปลาจ๋า ข้าวสารอาหารแห้ง" ข้อความนี้สะท้อนให้ผู้อ่านเข้าใจฐานะของชาวบ้านว่ายากจนมาก ถึงกับต้องทำบุญด้วยสิ่งของเหล่านั้น เพราะการทำบุญบริจาคโดยทั่วไป มักจะทำบุญกันด้วยเงินทอง อีกทั้งผู้แต่งยังใช้คำว่า "บากหน้า" ที่บอกความรู้สึกของลุงโทน ที่รู้สึกจะอายต่อการออกเร่ร่อนไปหาชาวบ้านที่ยากจน องค์ประกอบนี้ตัดกันกับความไม่รู้จักละอายของเจ้าอาวาสว่าถึงขั้นขาดหิริโอตตปปะ ทั้งๆ ที่บวชเรียนอยู่นาน และมีสถานะสูงในสังคม

ในตอนท้ายของเรื่อง เมื่อผลปรากฏว่ามีชาวบ้านต้องเสียดอกเบ็ญเป็นจำนวนมากแก่เจ้าอาวาส ผู้อ่านจะโยงไปที่ชื่อเรื่องโดยที่ผู้แต่งไม่ต้องบอกตรงๆ ผู้อ่านสามารถจับน้ำเสียงเสียดสีของผู้แต่งได้ว่า ศรัทธาของชาวบ้านก็สามารถให้ดอกผลได้ การอยู่ในศาสนาและบทบาทของพระภิกษุก็ไม่ต่างอะไรกับพ่อค้านายทุน แต่เมื่อเห็นคำว่า "ศรัทธา" ผู้อ่านจะมองเห็นความน่าเสียดายมากขึ้น เพราะเป็นการลงทุนบนพื้นฐานของการหลอกลวงโดยเอาศาสนาบังหน้า เป็นการวิพากษ์วิจารณ์อย่างไม่นับถืออีกต่อไป

คุณค่าทางจริยธรรม

ในการศึกษาวรรณคดี นอกจากเราจะพิจารณาคคุณค่าด้านวรรณศิลป์แล้ว สิ่งที่เราควรเอาใจใส่อีกด้านหนึ่ง คือ คุณค่าทางจริยธรรม เพราะวรรณคดีทำให้ "หูตากว้างขวาง... เกิดความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น และให้เห็นความใหญ่โตโอฬารและหลากหลาย

ของชีวิต" (วิกษ์ ศิวะศิวยานนท์, 2531 : 134) และยัง "ช่วย使我们พบกับปัญหาแห่งชีวิตต่างๆ ด้วยการสังเกตวิธีดำเนินการของตัวละครในเรื่องเมื่ออยู่ในฐานะคล้ายๆ กับเรา และช่วยให้เราารู้เล่ห์เหลี่ยมและความคิดความรู้สึกของบุคคลอื่น วรรณะ วิษ และชาติต่างๆ แล้วยังช่วยให้เราเข้าใจตัวเราเองดีขึ้นด้วย" (เรื่องเดิม : 114) เจตนา นาควัชระ (2525, 362-388) ได้กล่าวถึงความคิดของนักวิจารณ์ชาวเยอรมัน ฝรั่งเศส และอังกฤษ-อเมริกาในศตวรรษที่ 20 ไว้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรียศึกษากับจริยธรรมนั้นอยู่ในศิลปะอันยิ่งใหญ่ ดังเช่น เกรแฮม ฮาว (Graham Hough) นักวรรณคดีชาวอังกฤษ มีความเห็นว่า ความลุ่มลึกทางจริยธรรมเป็นคุณสมบัติเฉพาะของวรรณคดีที่ยิ่งใหญ่ (อ้างอิงจาก เจตนา นาควัชระ, 2525 : 371) นักวิจารณ์บางคนได้มองเห็นว่าจริยธรรมไม่ได้เป็นเรื่องของบุคคล แต่เป็นเรื่องของอุดมการณ์แห่งชาติ ที่แสดงออกมาในวรรณคดี อีกทั้งคุณค่าทางจริยธรรม ยังเป็นคุณค่าที่แฝงอยู่ในตัวงาน ที่มีส่วนสัมพันธ์กับชีวิตจริง ดังนั้นความหมายที่กว้างของคุณค่าทางจริยธรรม คือ การทำให้เกิดความเข้าใจชีวิต คือ "การยอมรับชีวิตทุกแง่ทุกมุมแทนที่จะไปพะวงว่าอะไรผิด อะไรถูก อะไรดี อะไรเลว" (เรื่องเดิม : 380) ด้วยเหตุนี้ "โดยทั่วไปแล้วนักวรรณคดีรุ่นใหม่จะไม่เรียกร้องให้นักเขียนทำหน้าที่สั่งสอนศีลธรรมอย่างโจ่งแจ้ง สิ่งที่สำคัญกว่านั่นก็คือ ความสามารถในการปลุกความสำนึกเชิงจริยธรรมด้วยสำนวนที่แฝงอยู่ในวรรณกรรม" (เรื่องเดิม : 374)

งานวรรณกรรมที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาวิเคราะห์ เป็นงานที่แสดงบทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับการเมือง ปรัชญาในการดำเนินชีวิต และปัญหาจริยธรรม งานวรรณกรรมทั้ง 3 กลุ่มนี้ ได้ให้คุณค่าทางจริยธรรมที่ประสานกับคุณค่าทางวรรณศิลป์ เพียงแต่ว่าบางเรื่องอาจจะยิ่งหย่อนกว่ากัน เมื่อพิจารณาจากที่มุ่งให้ความคิดทางจริยธรรมมากกว่าคุณค่าทางวรรณศิลป์ก็พบว่าความลุ่มลึกทางจริยธรรมมักจะลดหย่อนไป เพราะตัวละครไม่ได้ให้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อชีวิต ดังที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ดังนี้

1. ไผ่แดง ไผ่ตัน และ ครึ่งหลัง* 18

วรรณกรรมกลุ่มนี้แสดงบทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับการเมือง ใน ไผ่แดง

ผู้แต่งได้สะท้อนคุณค่าทางจริยธรรมที่ลึกซึ้งที่แฝงอยู่ในปัญหาการเมือง คือ ความเข้าใจชีวิตของตัวละคร โดยผู้แต่งให้ตัวละครมีจิตสำนึกที่จะแก้ไขปัญหาแก่ผู้อื่นด้วยหลักจริยธรรมพื้นฐานของชีวิต ซึ่งเป็นจิตสำนึกทางสังคม และเป็นความสำนึกในทางจริยธรรมที่เป็นผลจากประสบการณ์ในชีวิตที่ดำรงอยู่ในเพศบรรพชิต

ใน ไม่แดง ผู้แต่งได้แสดงปัญหาของมนุษย์ให้เห็นความลุ่มลึกของมนุษย์ ผู้แต่งได้ให้สมการกว้างประยুক্তคุณค่าของสังคมดั้งเดิมมาแก้ปัญหา เพราะผู้แต่งเชื่อมั่นว่าคุณค่าดั้งเดิมของสังคมไทยสามารถแก้ปัญหาของสังคมไทยได้ทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

ในปัญหาการเมือง ผู้แต่งได้แฝงคุณค่าทางจริยธรรม โดยสะท้อนพฤติกรรมของแคว้นที่แม้ว่าหลงใหลในอุดมการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่แคว้นก็มีจิตสำนึกมุ่งมั่นอย่างบริสุทธิ์ใจที่จะแก้ปัญหาให้แก่คนในหมู่บ้าน เป็นจิตสำนึกทางสังคมและเป็นความสำนึกในทางจริยธรรมด้วย ผู้แต่งได้แฝงคุณค่าทางจริยธรรมไว้ในเนื้อหาที่ให้ความเข้าใจต่อมนุษย์ แม้ว่ามนุษย์มองปัญหาบางอย่างไม่เหมือนกัน แต่ความรักความหวังดีจะช่วยประสานให้คนที่คิดต่างกันอยู่ร่วมกันได้ และสังคมยังไม่โหดร้ายทารุณเกินกว่าที่จะแก้ไขได้ ผู้แต่งได้สะท้อนว่าแคว้นได้เห็นคุณค่าความดีของสมการกว้าง และคล้อยตามโดยไม่รู้สึกรู้สึเพราะตัวเองก็ได้เติบโตขึ้นมาในวัฒนธรรมไทย ในเวลาเดียวกันสมการกว้างถึงแม้จะขัดแย้งกับแคว้นในเรื่องความคิด แต่สมการกว้างไม่เคยด่วนตัดสินว่าแคว้นเป็นคนเลวร้ายจึงทำความเข้าใจกันได้ แคว้นก็ยอมรับความพ่ายแพ้อย่างมีน้ำใจ

ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นว่า คำตอบที่ไม่สัมพันธ์กับความเชื่อดั้งเดิมของสังคมไทยย่อมจะไร้ผล เพราะความเชื่อดั้งเดิมอยู่บนพื้นฐานความเข้าใจธรรมชาติของคน เช่น การโต้เถียงเรื่องจิตกับวัตถุในตอน "วัตถุนิยมประยุกต์" เกี่ยวกับความต้องการของคนที่ไม่รู้จักพอหรือปัญหาเรื่องการจ้างแรงงานในตอน "สิทธิแห่งชนกรรมาชีพ" ที่แสดงว่าความร่วมมือกันในการสละแรงงานตามประเพณีไทยยังใช้ได้อยู่

อย่างไรก็ตามผู้แต่งได้มองข้ามประเด็นสำคัญบางอย่างไป คือ มูลเหตุอันซับซ้อนของปัญหาเศรษฐกิจ ซึ่งพวกลัทธิมาร์กซิสต์ได้ยกขึ้นมาอธิบายว่ามีชนชั้นขูดรีดที่กดขี่ขูดผลประโยชน์จากชนชั้นผู้ผลิต ผู้แต่งได้พยายามชี้แนะว่าคนในหมู่บ้านมีฐานะเท่าเทียมกัน

คือ หากจนพอๆ กัน เช่น ในตอน "โทรมชาติ" ผู้แต่งได้กล่าวถึงสภาพของหมู่บ้านว่า "ปีนี้ฝนแล้ง น้ำแห้งจนคลองเป็นตม ไธนาถิ่นนี้แห้งผากแตกกระแหง กล้าที่หว่านไว้ตายแห้งเป็นสีเหลืองเหมือนกับถูกเปลวไฟ ถึงปีนี้ ชาวบ้านก็พากันออกดอกไปทั่ว เพราะชาวบ้านไม่แดง มีฐานะเท่าเทียมกัน มีก็มีตัวกัน ออกก็อดตัวกัน ไม่มีใครอยู่ในฐานะที่จะดีกว่าคนอื่นไปได้" (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2533 : 42) การกล่าวเช่นนี้แสดงว่าผู้แต่งได้มองข้ามและได้ปฏิเสธความเหลื่อมล้ำและปัญหาทางชนชั้น ที่พวกหัวก้าวหน้าเสนอ แต่ผู้แต่งก็ไม่สามารถบิดเบือนภาพสะท้อนของสังคมที่ว่า ในหมู่บ้านไม่แดงมีคนที่มีฐานะดีกว่าคนอื่นๆ คือ กำนันเจิมที่สามารถส่งลูกชายไปเรียนที่กรุงเทพฯ และมีไธนาเป็นจำนวนมากถึงกับต้องจ้างแรงงานในการเก็บเกี่ยว ผู้แต่งได้ชี้ว่าการเกื้อกูลกันตามวัฒนธรรมไทยเป็นทางออกของปัญหา แก้วแวน และพวกพ้องจึงยอมไปช่วยลงแขกเกี่ยวข้าวกับพวกชาวบ้าน นั่นคือ วัฒนธรรมไทยยังคงมีประสิทธิภาพอยู่ และลัทธิใหม่เป็นสิ่งแปลกปลอม

โดยทั่วไป ผู้แต่งได้พยายามชี้ให้เห็นว่าปัญหาของสังคมไทย เป็นปัญหาที่สามารถแก้ไขได้โดยการประยุกต์คุณค่าดั้งเดิมของสังคมไทย เช่น ความรัก ความเมตตา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความอดทน ฯลฯ ซึ่งเป็นคุณสมบัติทางจริยธรรมของสังคมไทย อีกทั้งผู้แต่งได้ใช้วรรณศิลป์ทำให้ผู้อ่านมองเห็นความขัดแย้ง ปัญหา อารมณ์ขัน ความมีไมตรี ความซื่อสัตย์ ของตัวละครอย่างน่าประทับใจ ซึ่งเป็นคุณค่าทางสุนทรียภาพ ปัจจัยสำคัญของคุณค่าทางวรรณศิลป์และคุณค่าทางจริยธรรม คือ ความซื่อสัตย์และความลุ่มลึกของตัวเอง โดยเฉพาะในการมองโลกและความเข้าใจในชีวิตมนุษย์ พฤติกรรมของตัวเองและฝ่ายปฏิบัติที่ยังเป็นมิตรกันแม้มีความคิดความเชื่อต่างกัน ทำให้ผู้อ่านเห็นคุณค่าทางจริยธรรมที่แฝงอยู่ในจิตใจของคนไทย

ดังนั้นแม้ว่าผู้แต่งมองข้ามสาเหตุของปัญหา เศรษฐกิจเพื่อต่อสู้กับลัทธิใหม่ แต่ผู้แต่งก็สามารถทำให้เห็นว่าการอธิบายปัญหา เศรษฐกิจในแนวลัทธินี้ยังไม่กลมกลืนกับความคิดของคนไทยและผู้อธิบายยังเป็นผู้รู้อย่างงูๆ ปลาๆ เสียอีก แนวคิดของผู้แต่งจึงเป็นสิ่งที่สมเหตุสมผล อย่างไรก็ตามการมองข้ามความจริงที่สำคัญบางประการ อาจเป็นอันตรายในสังคมที่มีความขัดแย้งทางความคิดรุนแรงขึ้นและมีปัญหาทางเศรษฐกิจหนักหน่วงขึ้น ดังที่ปรากฏในสมัยต่อมา

ใน ไผ่ตัน ผู้แต่งได้สะท้อนพฤติกรรมของพระภิกษุ ใน 3 แบบ แบบแรกเป็นพฤติกรรมของสมภารกร่างที่ปฏิบัติตนสอดคล้องตามนโยบายของรัฐจนขาดวิจารณญาณ จนทำให้มองเห็นว่าสมภารกร่างได้ตกไปเป็นเครื่องมือของรัฐซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อประชาชน ความเข้าใจชีวิตและวัฒนธรรมไทยของสมภารกร่างได้สูญหายไป ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นบทบาทของพระภิกษุที่ไม่สามารถเป็นที่พึ่งของชาวบ้าน อีกทั้งยังได้สร้างความคิดและความไม่พอใจระหว่างคนของรัฐกับชาวบ้านอีกด้วย

แบบที่สอง เป็นพฤติกรรมของพระจ้อยพระหาญ ที่มีส่วนในการแก้ปัญหาใหม่ๆ ของหมู่บ้าน โดยอาศัยคุณสมบัติที่เป็นพระที่ทันโลก ทันเหตุการณ์ เพราะพระทั้งสองได้รับการศึกษาในขณะเป็นนรนาวาส ได้รับรู้เหตุการณ์และความเคลื่อนไหวของสังคม ในเวลาเดียวกันก็ไม่ได้ละเลยการศึกษาหลักธรรม จึงสามารถเป็นผู้ชี้แนะการแก้ปัญหาของชาวบ้านได้

แบบที่สาม เป็นพฤติกรรมของสมภารพวย ที่เคร่งในวัตรปฏิบัติและไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญหาโดยตรง ส่วนใหญ่จะเป็นผู้รับฟังและช่วยเป็นกำลังใจ

ในเรื่อง ไผ่ตัน ผู้แต่งมุ่งที่จะเสนอความคิดว่าพระภิกษุสามารถมีบทบาทในการแก้ปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง แต่ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาที่ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ใหญ่เกินกว่าที่ปัจเจกบุคคลจะแก้ได้ ความพยายามของพระจ้อยพระหาญจึงเป็นความพยายามในเบื้องต้นที่จะทำให้เกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม ไผ่ตัน ยังไม่ใช่นวนิยายที่น่าประทับใจ เพราะผู้แต่งไม่ได้แสดงความซับซ้อนของตัวละครไม่ว่าฝ่ายตัวเองหรือฝ่ายปฏิปักษ์ ผู้อ่านจึงไม่เห็นความลึกซึ้งและความเข้าใจชีวิตของตัวละคร เรื่อง ไผ่ตัน จึงเป็นเรื่องที่ลดทอนคุณค่าทางวรรณศิลป์ อันทำให้คุณค่าทางจริยธรรมในความหมายลึกลับลอยค้อยตามไปด้วย เพราะขาดเนื้อหาอย่างลุ่มลึกที่กระตุ้นให้เกิดความเข้าใจในชีวิต

ส่วนใน ครึ่งหลัง'18 ผู้แต่งได้สะท้อนพฤติกรรมของพระภิกษุที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างซับซ้อนสืบสานมากขึ้น พระภิกษุก็สามารถวินิจฉัยสังคมด้วยหลักธรรม โดยการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ลักษณะของปัญหา และมองเห็นแนวทางแก้ไข ซึ่งสะท้อนให้เห็นคุณค่าทางจริยธรรมว่ามนุษย์จะต้องมีหลักต่อสู้กับอบธรรม และหลักนั้นก็คือ หลักปรัชญาทางพุทธศาสนา ที่มีการวางเฉย เมตตา เตือนตัวเอง เป็นผู้รู้แจ้งในตัวเอง เข้าใจโลก เข้าใจปัญหา และอุทิศตนเพื่อสร้างสรรค์ ผู้แต่งได้สะท้อนความลึกซึ้งทาง

จริยธรรม ในความขัดแย้งทางอารมณ์ของพระภิกษุเมื่อได้พบกับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา ตัวละคร จะเกิดความรู้สึกเมื่อมีเหตุการณ์มากระทบ เช่น พระภิกษุเกิดความเศร้าหมอง มีลมในใจ ที่ได้ทราบข่าวว่า นักการเมืองใช้เล่ห์ทางการเมืองรักษาผลประโยชน์ส่วนตน หรือใน เหตุการณ์อื่นๆ พระภิกษุก็ได้แสดงอารมณ์แต่ยังยึดหลักธรรมอยู่ เช่น มีความหวั่นไหว แต่ก็ อุดทน อุดกลั้น ซึ่งตรงข้ามกับลูกศิษย์ที่มาสนทนา เมื่อรู้สึกอย่างไรก็แสดงความรู้สึกนี้ออกมา อย่างโจ่งแจ้ง ผู้แต่งได้สะท้อนความลึกซึ้งทางจริยธรรมของพระภิกษุที่มีความขัดแย้งทาง อารมณ์เมื่อได้พบกับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา แต่ก็มีคามอดทน อุดกลั้น ฯลฯ ซึ่งเป็นกระบวนการ ทางอารมณ์ซึ่งแฝงคุณค่าทางจริยธรรมที่ลุ่มลึกมากกว่าการสอนธรรมคา

2. "หลวงพ่อเสม" ใน หลายชีวิต และ รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา

วรรณกรรมในกลุ่มนี้ เป็นบทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนิน ชีวิต ผู้แต่งสามารถสร้างสรรคงานประพันธ์ที่บรรลุถึงคุณค่าทางจริยธรรม โดยใช้บทบาท ของพระภิกษุประสานกับบทบาทของตัวละครอื่นที่เป็นฆราวาส เป็นองค์ประกอบที่ตัดกัน กระตุ้นความสำนึกเชิงจริยธรรม ผู้แต่งไม่ได้สอนอย่างโจ่งแจ้งแต่ได้กระตุ้นให้คิดถึงคุณค่าที่ ลึกซึ้ง ที่ท้าทายการตัดสินใจของมนุษย์

ผู้แต่งเสนอสิ่งที่ทำให้เข้าใจชีวิตทุกแง่มุมคือ การเสนอปัญหาที่ซับซ้อนของตัวละคร และผู้แต่งได้ให้ตัวละครนำปรัชญาทางพุทธศาสนาเป็นหลักในการเสนอความคิด เพื่อให้ ผู้อ่านมีความเข้าใจต่อชีวิตมนุษย์ ซึ่งเป็นคุณสมบัติอันยิ่งใหญ่ในการแก้ปัญหาของมนุษย์

ในเรื่อง "หลวงพ่อเสม" ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมของหลวงพ่อเสมที่ นำพาตนเองหลุดพ้นจากกิเลสตัณหา เพราะหลวงพ่อเสมได้ค้นพบสิ่งที่ลึกซึ้งจากหลักพื้นฐาน ของชีวิต เช่น ความเมตตา การเข้าใจในวิถีสงสาร คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย มีการ ไตร่ตรอง มีการเตือนตนเอง มีวิจารณ์ญาณ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลต่อความเข้าใจชีวิตอย่าง ลึกซึ้งของหลวงพ่อเสม อีกทั้งผู้แต่งได้ใช้ฉากในกระแสน้ำ แสดงการเข้าใจชีวิตของ หลวงพ่อเสมที่ได้หลุดพ้นจากวิถีสงสาร ซึ่งเป็นความยิ่งใหญ่ของมนุษย์

ส่วนใน รวมเรื่องสั้นชุดหลวงตา ผู้แต่งได้แสดงความยิ่งใหญ่ของมนุษย์ คือ ความเข้าใจชีวิตด้วยความเป็นปุถุชนที่มีทั้งข้อดีและมีความบกพร่องของจิตที่พัฒนาได้

ในเรื่อง "ขวัญใจหลวงตา" ผู้แต่งได้สะท้อนพฤติกรรมของพระภิกษุที่มีสมณศักดิ์สูง แต่ไม่หลงในอภิหารมย์ และรู้เท่าทันมายา มีความลึกซึ้ง เป็นพฤติกรรมที่น่าชื่นชม

เรื่อง "ญาติ" ผู้แต่งได้ใช้ฉากบนรถไฟขึ้นสาม แสดงความเข้าใจชีวิตและความมุ่งมั่นที่จะสร้างกุศลกรรมของพระภิกษุที่ได้ช่วยเหลือชายที่เฟื่องพันโทษ โดยไม่หวังผลตอบแทน เป็นการสอนด้วยการกระทำ โดยได้แสดงความเมตตาและช่วยเหลือเกื้อกูลมนุษย์ พฤติกรรมของพระภิกษุเป็นแบบอย่างที่น่าชื่นชมและยังสะท้อนให้เห็นความเชื่อในความเป็นมนุษย์ว่ามนุษย์สามารถพัฒนาปรับปรุงตนเองได้ ถ้าหากให้โอกาส และได้รับการชี้แนะที่เหมาะสม

เรื่อง "น้ำลด" และ "มดกินปลา" ผู้แต่งได้เสนอเรื่องเล่าธรรมดาที่มีแง่มุมที่น่าชื่นชมแฝงอยู่ โดยเฉพาะเงรโทะหรือพระสังเวียงที่เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมมาถึงจุดที่แสดงคุณค่าของการบวช และได้พัฒนาชีวิตของตนเองไปสู่ความดีงามได้

ในเรื่อง "สมภารหาย" ผู้แต่งได้แสดงความยิ่งใหญ่ของตัวเอง คือ สมภารบุศย์ กู้กัศตนเพื่อรักษาสมบัติของพุทธศาสนา โดยไม่หวั่นไหวต่อกิเลส เพราะมีความสำนึกในหน้าที่ พฤติกรรมของสมภารบุศย์สมควรเอาเป็นแบบอย่าง เพราะในขณะที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลงไป พระภิกษุส่วนใหญ่มักจะหลงในลาภสักการะกันมากขึ้น พฤติกรรมของสมภารบุศย์แสดงความยิ่งใหญ่ที่คนทั่วไปอาจจะมองข้าม ไม่เห็นคุณค่า แต่ความยิ่งใหญ่ซ่อนอยู่ในปรัชญาในการดำเนินชีวิต

ในเรื่อง "เกียรติกับข้าวเย็นกันหม้อ" ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมของฆราวาสที่หลงผิด ดำเนินชีวิตในอบายมุขและถึงกับคิดจะฆ่าภรรยา แต่ได้ค้นพบทางสว่างด้านจริยธรรมในหัวข้อ เมตตา กตัญญู แสดงถึงความลึกซึ้งในทางจริยธรรม

3. ๙ และ "ใจเอ๋ย" "ชาย" "คนสี่เหลือง" "คนอสุจิ" "หมู่บ้านคนบาป" "เพื่อนบพณ์" และ "ดอกศรัทธา"

ภาพรวมของวรรณกรรมในกลุ่มนี้ เป็นการแสดงข้อบกพร่องทางจริยธรรมอันเป็นผลจากข้อดีของมนุษย์ที่พ่ายแพ้ต่อกิเลสตัณหา งานวรรณศิลป์ในกลุ่มนี้เมื่อพิจารณาแล้ว

เรื่องที่เด่น คือ เรื่อง ฐ แต่อย่างไรก็ตามผู้แต่งมุ่งแสดงความเลวร้ายของพฤติกรรมที่น่า
ตระหนก จนได้มองข้ามการแสดงถึงพฤติกรรมที่ซับซ้อนของตัวละครที่ดำเนินไปสู่ความเลวร้าย
ผู้อ่านจึงเห็นแต่กิเลสตัณหาของหลวงพ่อบุญที่ส่งผลภายนอก คุณค่าทางจริยธรรมในแง่ความ
เข้าใจชีวิตจึงดูน้อยไป ผู้แต่งประสบความสำเร็จในการชี้ให้เห็นปัญหาที่ร้ายแรงและสามารถ
สร้างคามเข้มข้นทางอารมณ์ขณะเผชิญปัญหาของตัวเอง

ส่วนในเรื่องสั้น เรื่อง "ใจเอ๋ย" เป็นเรื่องที่มีความซับซ้อนและมีความลึกซึ้ง
ในแง่จิตใจ เป็นการเข้าใจชีวิต เป็นเรื่องที่เตือนสติมนุษย์ได้ว่า ความดีความชั่วมันอยู่ที่ใจ
และใจเป็นได้ทั้งมูลเหตุของความผิดพลาดและการแก้ไขไปสู่ความดีงาม อีกทั้งเป็นเรื่องที่
แสดงความเกือกละของมนุษย์ต่อมนุษย์

ในเรื่อง "สาย" เน้นชีวิตของพระวาสมากกว่าชีวิตของพระภิกษุ ผู้แต่งได้
กล่าวถึงพฤติกรรมของพระภิกษุที่บวชเรียนจนได้สมณศักดิ์ และไม่ได้นำหลักธรรมคำสั่งสอน
มาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต แต่กลับลุ่มหลงในเดรัจฉานวิชา และหลงในอิฏฐารมณ์มี
ชื่อเสียงในสังคม ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งปรุงแต่ง และเป็นสิ่งสมมุติไม่ใช่
แก่นแท้ของชีวิต ผลกระทบที่มีต่อชีวิตของชายจากการดำเนินชีวิตของพระภิกษุผู้เป็นหลาน
เป็นการวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมของพระภิกษุนั้น

ส่วนเรื่องอื่น ได้แก่ "คนสี่เหลือง" "คนอสุจิ" "เพื่อนบุญ" และ
"ดอกศรัทธา" เป็นเรื่องที่มีสิ่งที่คล้ายกันคือ ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมของพระภิกษุ
ที่เบี่ยงเบนไปจากมาตรฐานปกติโดยการสังเวยของบุคคลอื่น ยกเว้นเรื่อง "หมู่บ้านคนบาป"
เป็นเรื่องที่แสดงความซับซ้อนของตัวละคร

เรื่องสั้นในกลุ่มนี้ แม้ว่าผู้แต่งมุ่งเตือนและวิพากษ์วิจารณ์ แต่เรื่อง
"หมู่บ้านคนบาป" ผู้แต่งได้แสดงความเข้าใจต่อชีวิต ความลุ่มลึกของชีวิต และความซับซ้อน
ของตัวละคร ผู้แต่งไม่ได้เพียงแต่เล่าถึงความผิดพลาด แต่ผู้แต่งได้ชี้ว่า ความผิดพลาด
และความล้มเหลวเกิดขึ้นได้เสมอ ถึงแม้ว่าผู้เข้ามาบวชนั้นจะมีอุดมคติอันแรงกล้าแต่ก็ยังมี
ความเป็นปุถุชน และการที่จะเป็นพระภิกษุที่ดีนั้น อยู่ที่อุภาวะของพระภิกษุเองที่ต้องเผชิญ
กับปัญหาเฉพาะหน้าที่เลวร้ายในสังคม เป็นข้อคิดทางจริยธรรม ที่ให้ความเข้าใจในระดับลึก
ของชีวิต

ในเรื่อง ผู้แต่งได้ใช้ความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว ที่จะแก้ปัญหาของพระราชา
มากกว่าให้ความเอาใจใส่ต่อปัญหาของพระภิกษุโดยตรง

ข้อบกพร่องและความล้มเหลวในวรรณกรรมกลุ่มนี้ ยกเว้นเรื่อง "หมู่บ้านคนบาป"
อยู่ที่ผู้แต่งพยายามที่จะชี้ปัญหาที่เห็นว่าจะกระทบต่อสังคมมากขึ้นทุกที จัดเป็นเรื่องสะท้อนสังคม
แต่ไม่ได้แสดงความซับซ้อนทางจิตใจของตัวละคร ฉะนั้นการบรรยายลักษณะภายนอกของ
ตัวละครจึงไม่มีพลังพอที่จะทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจและเห็นใจอย่างแท้จริง

กล่าวโดยสรุป วรรณกรรมทั้ง 3 กลุ่มนี้ การสะท้อนความเข้มข้นทางอารมณ์
ไม่ได้อยู่ที่ความยาวของเรื่อง แต่ถ้าผู้แต่งใช้ความยาวของเรื่องให้เป็นประโยชน์ก็ถือว่าเป็น
เรื่องที่ยิ่งใหญ่ เช่น เรื่อง ไผ่แดง เป็นเรื่องที่ได้รับการนิยมนิยอย่างแพร่หลาย ทั้งยังได้
เผยแพร่ในรูปแบบอื่นๆ เช่น เป็นภาพยนตร์ เป็นละครในโทรทัศน์ อีกทั้งในรูปแบบที่เป็นนวนิยายก็ได้
ตีพิมพ์ถึง 15 ครั้ง ภายใน 35 ปี โดยสำนักพิมพ์สยามรัฐ เรื่องสั้น เช่น "หลวงพ่อบุญ"
"หมู่บ้านคนบาป" และ "สมภารหาญ" อาจจัดเป็นเรื่องสั้นที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ซึ่งกระตุ้น
ให้เกิดความเข้าใจต่อชีวิต อันเป็นที่มาของคุณค่าทางจริยธรรมด้วย

บทที่ 4

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปและอภิปรายผล

ในวาระการประชุมปัจจุบันประเภทร้อยแก้วในงานวิจัยนี้ ผู้แต่งได้แสดงบทบาทของพระภิกษุใน 3 ลักษณะ คือ บทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับการเมือง บทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต และบทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม

บทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับการเมือง พระภิกษุที่มีบทบาทอย่างเด่นชัดคือ สมภารกร่าง ใน ไผ่แดง สมภารกร่าง พระจ้อย พระหาญ ใน ไผ่ตัน และพระภิกษุใน ครึ่งหลัง 18 พระภิกษุเหล่านี้ต่างก็ตระหนักว่าตนมีสถานภาพที่สำคัญในสังคม เมื่อสังคมมีความสนใจทางการเมือง หรือได้รับผลกระทบทางการเมือง จึงมีบทบาทเชื่อมโยงกับความคิดและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อม บทบาทที่สำคัญคือ บทบาททางความคิด คือเป็นผู้นำทางความคิด เป็นที่ปรึกษาหรือเป็นผู้ช่วยแก้ปัญหา เพราะพระภิกษุเข้าใจวิถีชีวิตของสังคมไทย เข้าใจมรดกทางความคิดของสังคม และประยุกต์เข้ากับวิถีชีวิตปัจจุบันได้ จึงแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในบางเหตุการณ์ พระภิกษุได้แสดงบทบาทใหม่ที่คล้ายไม่ใช่กิจของสงฆ์โดยตรง คือ การเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน แต่เมื่อนิจารณาในระดับลึกแล้วเห็นว่า พระภิกษุเหล่านี้ก็ได้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางอุดมคติที่สังคมคาดหวังมาแต่ดั้งเดิม คือ เป็นผู้นำและเป็นที่ยิ่งของชาวบ้าน

บทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต พระภิกษุในกลุ่มนี้ได้แก่ หลวงพ่อเสม จาก "หลวงพ่อเสม" หลวงตา จาก "ขวัญใจหลวงตา" พระภิกษุ จาก "ญาติ" เพรโท๊ะหรือพระสังเวียง จาก "น้ำลด" และ "มดกินปลา" สมภารบุศย์ จาก "สมภารหาย" และ พระภิกษุ จาก "เกียรติกับข้าวเย็นกันหม้อ" พระภิกษุใน

กลุ่มนี้ได้นำเอาปรัชญาทางพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ทำให้ดำรงชีวิตได้อย่างสงบสุข อีกทั้งได้ช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลทั่วไปและสังคม พระภิกษุในกลุ่มนี้จึงเป็นพระภิกษุที่นำเอาธรรมนั้นถือ ซึ่งสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมไทย ทั้งในแง่ที่มีวัตรปฏิบัติที่งดงาม เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชาวบ้าน และยังเป็นที่พักพิงของชาวบ้านได้ทุกเมื่อ

บทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม พระภิกษุในกลุ่มนี้ได้แก่ หลวงพ่อเนียน หลวงตาเต๋ พระจันทร์ จาก งู พระเถระ จาก "ใจเอื้อ" อาจารย์ทูนทอง เพชรแก้ว อาจารย์อ้อม จาก "ชาย" หลวงตา มหาหนุ่ม จาก "คนสี่เหลือง" พระทอง มหาวิง จาก "คนอสุจิ" หลวงพี่ จาก "หมู่บ้านคนบาป" หลวงพ่อ ท่านอาจารย์ จาก "เพื่อนบุญ" และ ท่านพระครู จาก "ดอกศรัทธา" พระภิกษุในกลุ่มนี้มีพฤติกรรมที่ผิดจริยธรรมร้ายแรงต่างกัน มักมีความเป็นปुरुชนสูง และส่วนมากขาดอุดมคติในการดำเนินชีวิต จึงพ่ายแพ้ต่อสิ่งชั่วร้ายภายนอกและกิเลสตัณหา พระภิกษุในกลุ่มนี้จึงมีพฤติกรรมที่เสื่อมทราม ทำให้ศาสนามัวหมอง อย่างไรก็ตามมีพระภิกษุในกลุ่มนี้ที่มีลักษณะนิสัยซื่อสัตย์ คือ มีอุดมคติที่เข้าหมายที่จะอุทิศตนเองเพื่อศาสนา แต่ในเวลาเดียวกันก็มีความอ่อนไหวต่อกิเลสตัณหา คือ หลวงพี่ ใน "หมู่บ้านคนบาป"

เมื่อพิจารณาทัศนะของผู้แต่งต่อบทบาทของพระภิกษุในงานวรรณกรรม บทบาทที่พึงประสงค์ เป็นบทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับการเมืองและเกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำเนินชีวิต เพราะพระภิกษุใน 2 กลุ่มนี้ ได้ประพฤติปฏิบัติตนสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมในระดับลึกซึ้ง ในการเป็นผู้นำทางด้านความคิด เป็นที่พึ่ง เป็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิตในทางธรรมโดยไม่ตัดขาดจากสังคม ทำให้ประชาชนเคารพศรัทธา ถึงแม้ว่าตัวละครบางตัวจะมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ เช่น สมภารกร่าง ใน ไม้ต้น แต่พฤติกรรมนั้นก็ยังไม่เป็นที่น่ารังเกียจเหมือนพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม ที่เข้ามาอยู่ในเศษบรรณชาติเพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนตน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาบทบาทของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับการเมืองโดยเป็นปฏิบัติต่อประชาชน ก็พบว่า เป็นบทบาทที่ขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางอุดมคติและสร้างควมขัดแย้งต่อประชาชนได้มาก

ส่วนพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ เป็นพฤติกรรมของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม ซึ่งมีพฤติกรรมที่น่ารังเกียจในระดับต่างๆ กัน ในทัศนะของผู้แต่ง หลวงพ่อเนียน

เป็นพระที่น่ารังเกียจมากที่สุดถึงขั้นวิบัติ เพราะได้กระทำผิดขั้นปาราชิก ชาดจากความ
 เป็นพระภิกษุที่ได้เสกเมณฑลและกระทำฆาตกรรม การกระทำนี้เป็นบาปอันร้ายแรงแม้ผู้กระทำ
 ไม่ได้เป็นสมณะ ที่ร้ายยิ่งกว่านั้นคือ การล่อลวงให้สังฆมณฑลกระจายกับสิ่งไร้สาระ จึง
 สร้างปัญหาทางเศรษฐกิจและจิตใจแก่สังฆมณฑลอย่างกว้างขวาง ส่วนพฤติกรรมที่น่ารังเกียจ
 รongๆ ลงมา คือ พฤติกรรมของท่านพระครู ที่คล้ายกับนายทุนคอสซัคคีตจากชาวบ้านที่มี
 ฐานะยากจน ถึงกับทำให้ชาวบ้านบางคนเสียชีวิตไป พฤติกรรมของเขรบ้านที่มีสมณศักดิ์สูง
 แต่ไม่ได้นำเอาปรัชญาทางพุทธศาสนาไปใช้ในการดำเนินชีวิต กลับลุ่มหลงในเดรัจฉานวิชา
 ซึ่งพฤติกรรมไม่มีผลกระทบต่อสังฆมณฑล พฤติกรรมของพระทอง ที่ได้ปล่อยตัวให้ตกอยู่ในความ
 ลุ่มหลงในกิเลสตัณหาจนเกิดความเคสชิน ที่ได้ประกอบภารกิจด้วยตัวเองทำให้น้ำอสุจิเคลื่อน
 มีความผิดขึ้นสิ่งเขาก็เสส ส่วนพระบางรูป คือ หลวงตาเต อาจารย์อ่อม และท่านอาจารย์
 เป็นพระภิกษุที่มีพฤติกรรมนอกกรีต สนใจเดรัจฉานวิชา ลุ่มหลงในลาภสักการะ พระจันทร์
 หลวงตา มหาหม่อม มหาวิง เข้ามาบวชเพื่อหวังความสุขสบาย และอาศัยเพศบรรพชิตใน
 การหาเลี้ยงชีพ โดยไม่ศึกษาเล่าเรียนและฝึกฝนตนเอง นอกจากนี้ยังมีพระภิกษุที่มีพฤติกรรม
 ที่น่าเห็นใจมากที่สุด คือ หลวงพี่ ที่ต้องพ่ายแพ้ต่อกิเลสของตนและสิ่งแวดล้อม ทั้งๆ ที่
 ประพฤติปฏิบัติแต่ในสิ่งที่ตั้งงามมาตลอดชีวิต ด้วยความมุ่งมั่นที่จะบำเพ็ญตนในทางกุศล และมี
 พระเถระ ที่มีปัญหาเพราะหลงผิดด้วยความอ่อนค้อยประสพการณ์ แต่เมื่อส่วนนี้ได้ก็ไม่
 กระทำอีก เพราะเกิดปัญญาและมีเป้าหมายชีวิตอย่างชัดเจน ส่งผลให้ผู้อ่านรู้สึกชื่นชมได้
 เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังฆมณฑล เห็นว่าวรรณกรรม
 ที่กล่าวถึงพระภิกษุที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการเมือง จะปรากฏในช่วงที่สังฆมณฑลมีความขัดแย้ง
 ทางการเมืองสูง ผู้แต่งได้แสดงทัศนะของตนต่อเหตุการณ์ และความเคลื่อนไหวของสังฆม
 ด้วยความคาดหวังว่า พระภิกษุจะช่วยแก้ไขปัญหาค้นด้วยแนวทางซึ่งประสพดีจากคุณค่าดั้งเดิม
 ของสังฆมณฑลไทยและความคิดในพุทธปรัชญา ตัวละครที่ทำให้เรื่องประทับใจจึงเป็นตัวละคร
 ที่มีลักษณะนิสัยที่ลึกซึ้ง และมีชีวิตให้ผู้อ่านสัมผัสได้

ส่วนในช่วงที่สังฆมณฑลพัฒนาไปสู่ลักษณะสังฆมบริโกล มีสิ่งช่วยทางวัดสูง ผู้แต่ง
 ได้สะท้อนความวิตกกังวลว่า พระภิกษุจะดำรงสถานภาพและบทบาทของตนให้ถึงประสพดี
 หรือตกต่ำลงตามอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม จึงปรากฏงานวรรณกรรมที่มุ่งวิพากษ์วิจารณ์

พฤติกรรมของพระภิกษุที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรม ซึ่งแสดงความเสื่อมของสังคมโดยส่วนรวมด้วย ทั้งนี้ย่อมแสดงว่า ผู้แต่งยังเห็นว่าบทบาทและสถานภาพของพระภิกษุยังมีความสำคัญอยู่ อาจทำให้เกิดความเจริญหรือเสื่อมแก่สังคมได้ในวงกว้าง

เห็นได้ว่าผู้แต่งตระหนักดีว่า พระภิกษุดำรงอยู่ในสถานภาพที่เป็นความคาดหวังของสังคม ในเวลาเดียวกันผู้แต่งก็สร้างตัวละครที่เป็นพระภิกษุให้เป็นตัวแทนของมนุษย์ทั้งดีและชั่ว พร้อมๆ กับที่เป็นตัวแทนของบุคคลที่ต้องดำเนินบทบาทตามบรรทัดฐานทางอุดมคติในความคาดหวังของสังคม

วรรณกรรมในงานวิจัยนี้ เป็นวรรณกรรมที่สะท้อนทัศนะของผู้แต่งว่าสถานภาพและบทบาทของพระภิกษุยังมีความสำคัญในสังคมไทย ผู้แต่งจึงสร้างตัวละครเป็นพระภิกษุซึ่งมีบทบาทสำคัญในเรื่อง อาจเป็นตัวเอกหรือฝ่ายปฏิปักษ์ งานเขียนเหล่านี้มีคุณค่าทางศิลปะแตกต่างกัน บางเรื่องมีสารทางความคิดและสารทางอารมณ์อันเข้มข้นและหนักแน่น ส่งผลให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจและสามารถระดมความคิดของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี คือทำให้เกิดความรู้สึกกังขาและต่อต้านพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐาน งานที่มีคุณค่าทางจริยธรรมอย่างลึกซึ้งที่ผู้วิจัยได้ศึกษาในงานวิจัยนี้ คือ งานที่ทำให้ขบคิดถึงคุณค่าของชีวิตและการต่อสู้กับปัญหาด้วยคุณสมบัติภายในของมนุษย์ ได้แก่ เรื่อง ไผ่แดง "หลวงพ่อเสม" และ "สมภารหาย" ในงานเหล่านี้ตัวเอกที่เป็นพระภิกษุเป็นตัวแทนของมนุษย์ที่มีคุณสมบัติที่ดี ตัวละครมีความซับซ้อน ปัญหาและการแก้ปัญหาของตัวละครอันเส้สร้างความรู้สึกเข้มข้นทางอารมณ์ได้กระตุ้นให้เกิดความสำนึกทางจริยธรรมแก่คนทั่วไป และเป็นตัวละครที่สามารถดำเนินบทบาทของตนตามบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมได้

ส่วน ไผ่ตัน เป็นนวนิยายที่อาจจะดีอรรถค่าทางวรรณศิลป์เมื่อเปรียบเทียบกับเพราะผู้แต่งมุ่งเสนอความคิดและปัญหาของสังคม จนส่งผลให้สารทางความคิดและสารทางอารมณ์ไม่สอดคล้องกลมกลืนกัน และองค์ประกอบทางลักษณะนิสัยของตัวละครขาดบุรณภาพ

ใน "หมู่บ้านคนบาป" เป็นเรื่องที่ตัวละครมีความลุ่มลึกของจิตใจ แต่ไม่สามารถดำเนินชีวิตตามบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมได้ ส่วน "ใจเอ๋ย" มีการย้อนระลึกถึงเหตุการณ์ภายหลังที่ผู้อ่านได้พบสภาพปัจจุบันของตัวละครที่น่าตั้งคำถามถึงความ เป็นบุรณภาพระหว่างความผิดพลาดกับการหักเหไปสู่ทางคืออย่างน่านิยมน

ในบางเรื่อง ตัวละครได้พัฒนาตนเองไปสู่ระดับชีวิตที่สูงขึ้น แต่ผู้แต่งไม่ได้สร้างปัญหาอย่างเข้มข้น หรือเป็นเรื่องที่ทำให้ข้อคิดที่น่าสนใจเกี่ยวกับชีวิตในเหตุการณ์ธรรมดา ได้แก่ เรื่อง "ญาติ" "น้ำล" "มดกินปลา" "ขวัญใจหลวงตา" และ "เกียรติกับข้าวเย็นกันหม้อ" เรื่องเหล่านี้มีความน่าประทับใจรองลงมา

ใน ครั้งที่ 18 ตัวละครได้วิพากษ์วิจารณ์ความเคลื่อนไหวทางการเมืองได้อย่างสมเหตุสมผล และได้แสดงพฤติกรรมสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคม

เรื่องที่น่าสนใจ ได้แก่ เรื่อง งู "ฮาย" "เพื่อนบุญ" และ "ดอกศรัทธา" เป็นเรื่องที่แสดงความเสื่อมของพระภิกษุ ผู้แต่งได้สะท้อนพฤติกรรมของพระภิกษุที่ได้กระทำผิดจากบรรทัดฐานทางอุดมคติของสังคมในระดับร้ายแรงแตกต่างกัน คุณค่าทางจริยธรรมของเรื่องเหล่านี้ขึ้นอยู่กับความลึกซึ้งของตัวละคร ใน งู "ฮาย" และ "ดอกศรัทธา" ตัวละครที่มีความลึกซึ้งเป็นนรवास การต่อสู้ของตัวเอกใน งู เป็นการต่อสู้ที่น่าประทับใจมากที่สุด ปัญหาที่ปรากฏอันเนื่องมาจากความชั่วของพระภิกษุ เป็นปัญหาทางจริยธรรมที่กระทบต่อสังคมในระดับกว้างและลึกมากที่สุด

ส่วนเรื่องที่วิพากษ์วิจารณ์โจมตีพระภิกษุ ได้แก่ "คนสี่เหลียง" และ "คนอสุจิ" มีน้ำหนักของปัญหาที่ไม่กระทบความคิดมากนัก จึงเป็นเรื่องธรรมดาและตัวละครไม่ได้มีแง่มุมที่น่าประทับใจ

อาจกล่าวได้ว่าในงานที่ศึกษาเรื่องที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ เป็นเรื่องที่มีคุณค่าทางจริยธรรมในความหมายลึกซึ้ง จึงกระตุ้นให้เกิดการขบคิดหลายแง่มุม ความน่าประทับใจของเรื่องขึ้นอยู่กับน้ำหนักของปัญหา ซึ่งส่งผลต่อความคิดและอารมณ์

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาบทบาทของตัวละครในสถานภาพอื่นๆ ในวรรณกรรมปัจจุบันประเภทร้อยแก้ว เช่น บทบาทของครู บทบาทของนักการเมือง บทบาทของข้าราชการฝ่ายปกครอง ฯลฯ เพื่อพิจารณาว่าบทบาทเหล่านี้ได้สะท้อนทัศนะของผู้แต่งว่ามีความคาดหวังอย่างไร และงานวรรณกรรมนั้นมีคุณค่าทางวรรณศิลป์และคุณค่าทางจริยธรรมเพียงไร

ชัยสิริ สมุทวณิช. 2524. วรรณกรรมการเมืองไทย 14 ตุลา 16 - 6 ตุลา 19.
กรุงเทพฯ : สว่างสรร.

พรศักดิ์ เติ้งประชา. 2524. สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครนิมน์.

ดวงมณ จิตรจำนงค์. 2527. สุนทรียภาพในภาษาไทย. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

โคม วุฒิชัย. 2526. รวมเรื่องสั้นชุดเก้าก้าว. กรุงเทพฯ : วลี.

ศรีศิลป์ บุญจรรยา. 2523. นวนิยายกับสังคมไทย (2475-2500). กรุงเทพฯ :
สว่างสรร.

ทองสุก เกตโรจน์. 2529. อธิบายศัพท์วรรณคดี. กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

นิเวศน์ กันไทยราษฎร์. 2525. เรื่องสั้นดีเด่น. กทม : ดอกหญ้า.

บุญเหลือ เทพสุวรรณ, ม.ล. 2520. วรรณไวทยากรม (วรรณคดี). พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.

_____. 2517. วิเคราะห์สารคดีไทย. กรุงเทพมหานคร :
สมาคมสังคมนักเขียนแห่งประเทศไทย.

_____. 2529. อ่านวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : อ่านไทย.

ประเวศ วะสี. 2530. นุทยเกษตรศาสตร์ของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน.

ปัญญานันท์ภักฑุ. 2529. 75 ปี ปัญญานันท์ภักฑุ 2454-2529. กรุงเทพฯ : สนิมิต.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. 2525. นิมิตครั้งที่ 3. ม.ป.พ.

พจนานุกรมไทย. 2520. นิมิตครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น.

พระเทพเวที (ประสุทธ์ ปสุคุโต). 2534. 200 ปี กรมพระปรมาธิบดีฯ กับสังคมไทย.
กทม. : เคล็ดไทย.

พระเทพเวที (ประสุทธ์ ปสุคุโต) และ ดร.ระวี ภาวิไล. 2532. พุทธบริษัทกับ
พระธรรมวินัย. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

พระพยอม กัลยาโณ. 2528. ธรรมกับศิลปินอาวุโส ธรรมใกล้รุ่ง. กรุงเทพฯ :
สำนักการพิมพ์.

พิชชา ศาสตร์. 2532. กลไกของสังคม. นิมิตครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แพรวเฮอไม (นามแฝง). 2532. สมภารหาซ และ 14 เรื่องสั้นคัดสรร. กรุงเทพฯ :
เคล็ดไทย.

ไพฑูรย์ ศึกษานา (นามแฝง). 2531. ก่อกองกราช. นิมิตครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร :
เคล็ดไทย.

ภาณุมาศ ภูมิถาวร. 2532. รวมเรื่องสั้นชุดเดินข้ามคืน. กรุงเทพฯ : ถนนหนังสือ.

ภูมิพัฒนา (นามแฝง). 2534. วิปิตธรรมวินัยใครกันแน่. นิมิตครั้งที่ 3. กทม. :
เคล็ดไทย.

มาลา คำจันทร์. 2529. รวมเรื่องสั้นลมเหนือและป่าหนาว. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

ัญจน อินทรกำแหง สัมพันธ์ เลขะพันธ์ และ ประทีป วาทิกทินกร. 2519.
การอ่านและการพิจารณาหนังสือ (ท 021). กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.

วัลยา วิวัฒน์ศร (แปล). 2532. การอ่านนวนิยาย. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. 2531. วรรณคดี และ วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ :
ไทยวัฒนาพานิช.

วิมล ไทรนันทนาล. 2533. งู พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : กานตะวัน.

สละ ลิขิตกุล. ม.ป.ป. ลึกลับที่ ปราโมช เป็นนายภย สิวัดและงาน.
กรุงเทพมหานคร : พีจี.

สวเวรท์ โดแนลด์.เค. 2525. พุทธศาสนิกชนปฏิบัติรูปพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

ส. ศิวรักษ์ (นามแฝง). 2529. ความคิดที่ขัดขวางและส่งเสริมประชาธิปไตยของไทย.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กทม. : เคล็ดไทย.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2531. ไผ่ตัน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ก้านแดง.

ธำว เกรนธม. 2532. ว่าด้วยหลักวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : ครูสภา
คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

บทความจากวารสาร

- กวีรัตน์ คุณาภัทร. 2529. "ลูกเสือชาวบ้าน : บางสิ่งบางอย่างจาก 6 ตุลาคม 2519", วารสารธรรมศาสตร์. 15 (ก.ค.), 151-164.
- คามุโณ (นามแฝง). 2534. "เสียงพระสงฆ์ขึ้นผู้ใหญ่เตือนสติ", สยามรัฐ สัปดาหวิจารณ์. 37 (เม.ช.), 38.
- เจน จาริก (นามแฝง). 2530. "บทวิเคราะห์ : กอ.รมน. ถึงเวลาชำระล้าง", สยามรัฐ. (14 ก.พ. 2530)
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. 2534. "อรปวีณา สะท้อนภาพอะไรในความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้หญิงกับพุทธศาสนา", สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์. 37 (เม.ช. 2534), 18-19.
- ชลธิรา กลัดอยู่. 2518. "วรรณกรรมคำสอนของท่านพุทธทาส", อักษรศาสตร์วิจารณ์. 2 (ก.ค. 2534), 6.
- ชุมพร สิงขรปรีชา. 2518. "สังคมศาสตร์กับการพัฒนาการเมืองและพัฒนาประเทศ", สังคมศาสตร์ปริทัศน์. 13 (เม.ช.- ก.ค.), 31-46.
- "คลับมิ่งมีสำมารถ และ เจือบพระนักฝัน", มติชนสุดสัปดาห์. 9 (ก.ค. 2532), 8-10, 55.
- ทรงยศ แวงหงส์. 2518. "ชนบทนักศึกษา", จุลสารโครงการตำรา สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์. 3 (ค.ค.-ธ.ค.), 22-30.

นฤมิตร สอดสุข. 2521. "อิทธิพลของปัจจัยภายนอกต่อการมีความสัมพันธ์ทางการทูต
ระหว่างไทยกับสาธารณรัฐประชาชนจีน", วารสารธรรมศาสตร์. 8 (ต.ค.-
ธ.ค.), 116-143.

"ปัญหาพระสงฆ์ จีวรผืนนี้จะคลี่หม่อมป้า", 2534. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 37
(พ.ค. 2534), 15.

"พลิกโฉมใหม่ อรปวีณา บุตรขุนทอง", 2534. มติชนสัปดาห์. 11 (เม.ธ. 2534),
51-55.

ยศ สันตสมบัติ. 2534. "จับหลวงพ่อบุรุษจักษ์ซึ่งคุก คนบุกรุกป่าหรือป่าบุกรุกคน",
มติชนสัปดาห์. 37 (พ.ค. 2534), 15.

เรืองยศ จันท์คีรี. 2518. "รายงานจากพัทลุง : ถีบลงเขาเหาะลงถึงแดง",
สังคมศาสตร์ปริทัศน์. 13 (ม.ค.-มี.ค.), 41-71.

วิวัฒน์ คติธรรมนิศ. 2528. "กบฏสันติภาพ", วารสารธรรมศาสตร์.
14 (มิ.ย. 2528), 5-38.

ส. ศิวรักษ์ (นามแฝง) 2521. "นวนิยายควรวักต้องเป็นเช่นใด", โลกหนังสือ.
1 (พ.ค. 2531), 82-85.

บทความจากหนังสือพิมพ์

กิตติชัย อินทร์นุรักษ์. 2530. "พระราชบัญญัติทาส (ผาสุก ชาวพอง) บทเรียนของ
พระสงฆ์", มติชน. 18 ธ.ค. 2530, หน้า 8.

"ทลายแก๊งมารศาสนา", 2532. มติชน. 17 ก.ค. 2532, หน้า 4.

"ที่สุดของคดีเครื่องราชฯ", 2531. มติชน. 14 ก.พ. 2531, หน้า 3.

ประทีป ปวรกุล. 2526. โทษรัฐบัญญัติพิเศษสี่ปีดาห์. 19 มี.ย. 2526, หน้า 3.

สันทะเล (นามแฝง). 2532. "ทำความเข้าใจวัดมหาธาตุฯ", มติชน. 15 ก.ค. 2532, หน้า 9.

เสมอภาค ลาษา (นามแฝง). 2532. "ผู้ทำลายศาสนา", สยามรัฐ. 18 ก.ค. 2532, หน้า 3.

วิทยานิพนธ์

กอบแก้ว สุวรรณางกูร. 2523. "การศึกษาเปรียบเทียบการปฏิบัติงานตามบทบาทของพัฒนากรที่มีจุดจบปริญญา และไม่จบปริญญาตามความเห็นของผู้บังคับบัญชาและนักวิชาการพัฒนาชุมชน", วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (สำเนา)

จำเริญ แสงดวงแข. 2520. "วิเคราะห์วรรณกรรมของจิตร ภูมิศักดิ์", ปริญญานิพนธ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. (สำเนา)

ดวงมน จิตรจำนงค์. 2534. "คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394)", ปริญญาอักษรศาสตรุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (สำเนา)

สันติ บุญภิรมณ์. 2532. "บทบาทที่ปฏิบัติอยู่และคาดหวังของคณะกรรมการพัฒนาประจำ
หมู่บ้านอาสาพัฒนาตนเองและป้องกันตนเอง (อพป.) ในจังหวัดปัตตานี",
วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาศึกษาศาสตร์เพื่อพัฒนาชุมชน
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. (สำเนา)

สาคร บุญเลิศ. 2525. "วิเคราะห์นวัตินิสาของภรรยา อโศกลิน", วิทยานิพนธ์
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
(สำเนา)

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ นางสาวทรงศรี สุวรรณรัตน์

วัน เดือน ปีเกิด 9 กันยายน 2503

วุฒิการศึกษา

วุฒิ	ชื่อสถาบัน	ปีที่สำเร็จการศึกษา
ศึกษาศาสตร์บัณฑิต (ศษ.บ)	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	2526

ตำแหน่งและสถานที่ทำงาน

รับราชการในตำแหน่งอาจารย์ประจำโรงเรียนกำแพงวิทยา อำเภอละงู
จังหวัดสตูล ช่วยปฏิบัติราชการที่โรงเรียนทุ่งยางแดงนิทชาคม ถึงอำเภอทุ่งยางแดง
จังหวัดปัตตานี